

16318/B
J. VIII. Bus

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Wellcome Library

https://archive.org/details/b29328640_0003

DE VROUW.

DERDE DEEL.

DE VROUW,

UIT EEN

NATUUR-, ZIEKTE- EN GENEESKUNDIG OOGPUNT

BESCHOUWD.

DOOR

Dr. D. W. H. BUSCH,

KONINKLIJK PRUISSISCH GEHEIM MEDICINAAL-RAAD, GEWOON HOOGLEERAAR IN DE GENEESKUNDE EN DIRECTEUR VAN HET KLINISCH INSTITUUT VOOR VERLOSKUNDE AAN DE FRIEDRICH-WILHELMS-HOOGESCHOOL TE BERLIJN, RIDDER DER ORDE VAN DEN ROODEN ADELAAR 4de KLASSE, MEDELID VAN HET HUFELANDSCH GENEES- EN HEELKUNDIG GENOOTSCHAP, VAN DE VEREENIGING VOOR DE GENEESKUNDE IN PRUISSEN, VAN DE ACADÉMIE DE MEDECINE EN DE SOCIÉTÉ DE CHEMIE ET D'AGRICULTURE TE PARIJS, VAN DE NATUUR- EN GENEESKUNDIGE GENOOTSCHAPPEN TE ERLANGEN, FRANKFORT A. M., MARBURG, WURZBURG, VAN DE APOTHEKERS-VEREENIGING IN NOORD-DUITSCHLAND, ENZ.

UIT HET HOOGDUITSCH VERTAALD

DOOR

H. H. HAGEMAN, Jr.,

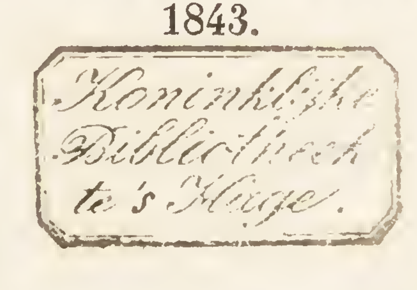
Doctor in de Genees-, Heel- en Verloskunde te Amsterdam.

DERDE DEEL.

ALGEMEENE LEER VAN DE OORZAKEN, DE HERKENNING, DE BEHANDELING DER ZIEKTEN, DE LEER VAN DEN LEEFREGEL EN VAN DE SCHOONHEIDSMIDDELEN, ALS OOK BIJZONDERE ZIEKTE- EN GENEZINGSLEER DER VROUWENZIEKTEN, BUITEN DE ZWANGERSCHAP, DE BARING EN HET KRAAMBED.

TE AMSTERDAM, BIJ
HENDRIK FRIJLINK.
1843.

INHOUD.

EERSTE AFDEELING.

OVER HET EIGENAARDIG LEVEN DER VROUW IN DEN GEZONDEN EN ZIEKELIJKEN TOESTAND IN HET ALGEMEEN.

DERDE GEDEELTE.

VIERDE GEDEELTE.

HERKENNINGSLEER VAN DE ZIEKTEN DER VROUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DERDE HOOFDSTUK.

VIERDE HOOFDSTUK.

VIJFDE HOOFDSTUK.

VIJFDE GEDEELTE.

ALGEMEENE GENEZINGSLEER VAN DE ZIEKTEN DER VROUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DERDE HOOFDSTUK.

VIERDE HOOFDSTUK.

ZESDE GEDEELTE.

DE LEER VAN DEN LEEFREGEL EN VAN DE SCHOONHEIDSMIDDELEN DER VROUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

TWEEDE AFDEELING.

OVER DE GESLACHTSZIEKTEN DER VROUW EN DERZELVER BEHANDELING.

BIJZONDERE ZIEKTE- EN GENEZINGSLEER VAN DE GESLACHTSZIEKTEN DER VROUW, AFGESCHEIDEN VAN DE ZWANGERSCHAP, DE BARING EN HET KRAAMBED.

EERSTE AFDEELING.

OVER HET EIGENAARDIG LEVEN DER VROUW IN DEN GEZONDEN EN ZIEKELIJKEN TOESTAND IN HET ALGEMEEN.

(III. — ALGEMEENE LEER VAN DE OORZAKEN DER ZIEKTEN VAN DE VROUW.)

DERDE GEDEELTE.

ALGEMEENE LEER VAN DE OORZAKEN DER ZIEKTEN VAN DE VROUW.

§ 1.

De oorzaken, die op den mensch schadelijk werken, zijn óf uitwendige invloeden, die van atmospherische of tellurische omstandigheden afhankelijk zijn, óf inwendige door de leefwijze veroorzaakte ziektemomenten. Zoowel de man als de vrouw zijn aan deze beide soorten van ziekteoorzaken blootgesteld; want de atmospherische en tellurische omstandigheden werken op alle individu's, die er aan blootgesteld zijn. Wat de levenswijze aangaat, hebben zich, ten opzigte derzelve, zoowel de man als de vrouw van den natuurlijken toestand des menschen verwijderd, en beiden hebben dus de nadeelige gevolgen te verduren; maar hierin zijn de afwijkingen voor de beide geslachten niet dezelfde, daar de levenswijze bij den man zich altijd anders dan bij de vrouw inrigt, waarop wij later zullen terugkomen. Hier zullen wij eerst onderzoeken, op welke wijze de invloed der ziekteoorzaken bij de vrouw in het algemeen van dien, welken wij bij de mannen waarnemen, afwijkt, en de plaatsgrijpende verschillen aantoonen, voor zoover die namelijk van de inwendige bewerktuiging der vrouw afhangen.

De bewerktuiging des mans is krachtiger; de processen in dezelve zijn eenvormiger, meer tot het behoud en de voeding van het eigen ligchaam bestemd; de invloed der ziekteoorzaken is dus in het algemeen ook eenvormiger. Maar bij de vrouw beweegt zich het leven in eene gestadige afwisseling van toestanden, die uit de veelsoortigheid der geslachtsverrigtingen ontspruiten, en naar gelang dezer toestanden oefenen de ziekteoorzaken dus ook eenen verschillenden invloed uit. Het is noodzakelijk, dezen in al zijne bijzonderheden te vervolgen, zoodat de leer der oorzaken van de ziekten der vrouwen reeds in dit opzigt een veel meer uitgebreid veld uitmaakt; zoo wordt b. v. de menstruerende vrouw door vele ziektemomenten aangetast, die op de vrouw, welke de stonden niet heeft, in het geheel geenen of slechts eenen geringen invloed vertoonen. Wij hebben reeds in het tweede gedeelte bij de ziekten, aan welke de vrouw over het algemeen en in hare afzonderlijke toestanden in het bijzonder onderhevig is, de bijzondere ziektemomenten aangewezen, weshalve wij eene nadere behandeling van dit punt hier voor overbodig houden; wij zullen slechts in het algemeen later daarop terugkomen. Een ander ook wezenlijk verschil in de leer der oorzaken van de ziekten bij beide geslachten hangt van de bewerktuiging der vrouw af, die zich duidelijk, zoowel in den gezonden als in den ziekelijken toestand, laat gelden. Wij hebben in de Natuurkunde reeds de ontvankelijkheid der vrouw voor uitwendige invloeden aangewezen, en in de ziektekunde op de verandering in de ziekteverschijnselen gewezen, die daaruit ontstaan. Evenzoo toonen ook de ziekteoorzaken, wanneer zij op dezelfde wijze op den man en op de vrouw werken, zoowel in de kracht van hare werking een verschil, als ook daarin, dat niet altijd een en hetzelfde stelsel, ten minste niet bij voorkeur, wordt aangetast. In de voorafgaande hoofdstukken moesten wij reeds op eenige hiertoe behoorende punten de aandacht bepalen, inzonderheid ten opzigte van de geslachtsverrigtingen, en dit zal later aangevuld worden.

I. Atmospherische en tellurische invloeden.

§ 2.

Wat de atmospherische of tellurische omstandigheden betreft, die tot ziekten aanleiding geven, zoo is onze kennis te dezen opzigte nog zoo weinig door naauwkeurige waarnemingen verzekerd en in vele opzigten nog zoo ontoereikend, dat wij het naauwelijks wagen derzelver invloed op het vrouwelijk geslacht in het bijzonder slechts eenigermate te beoordeelen. Slechts uit groote verzamelingen van waarnemingen over de ziekten van vrouwen in verschillende landen, wier atmospherische en tellurische omstandigheden afwijken, maar welke wij nog niet bezitten, zou eene zoodanige kennis ontleend kunnen worden: zelfs deze waarnemingen zouden nog niet volkomen toereikend zijn; zij zouden veeleer nog met die vergeleken moeten worden, die uit de veranderingen dezer omstandigheden in verschillende landen, of uit de verhuizing der individu's naar andere klimaten, ontspruiten; want daarnaar moet noodzakelijk de invloed verschillend zijn. Eene te groote warmte schijnt op het vrouwelijk geslacht bijzonder nadeelig te werken en hetzelve tot ziekten geneigd te maken. De geslachtsverrigtingen lijden door dezelve, zoo als wij dit reeds in de Natuurkunde aangetoond hebben; in de heete maanden des jaars is namelijk de vruchtbaarheïd het geringst. Als ziekelijke verschijnselen nemen wij eenen rijkelijken stondenvloed waar met slechte hoedanigheid van het stondenbloed, slijmvloeijingen uit de teeldeelen, organische ontaardingen met vochtontmenging, zweren, bloedvloeijingen en miskramen, enz. In de geheele bewerktuiging veroorzaakt een te hooge warmtegraad bij de vrouw verslapping der zachte deelen, afmatting des zenuwstelsels, neiging tot krampen en vochtontmenging, zoo als ook moeijelijkheden in de spijsvertering, weshalve dan ook des zomers dikwijls die ziekten worden voortgebragt, welke uit eenen toestand van zwakte ontstaan, zoo als zenuw-, gastrische en rotkoortsen. De koude is wel voor de geslachtsverrigtingen in denzelfden

graad hinderlijk, maar niet door verslapping, zoo als de warmte die aanbrengt; hier wordt veeleer de vrije uitoefening van hunne werkzaamheid dadelijk verhinderd, gelijk ook in het algemeen de vrije ontwikkeling des ligchaams. De koude bewerkt eenen op verlamming gelijkenden toestand: alle verrigtingen gaan langzamer van de hand, en de rigting der vochten is sterker naar de borsten dan naar de onderbuiksingewanden geleid. Men neemt dus bij de vrouw eene vermindering der maandelijksche zuivering waar; de tegennatuurlijke toestanden hebben meer uit eenen stilstand der vochtmassa dan uit eene vochtontmenging haren oorsprong, en komen als verhardingen, verbeeningen, als verlammingen des zenuwstelsels in het algemeen, beroerten en ontstekingziekten voor, tot welke de koude altijd geneigd maakt, doordien zij de slagaderlijke hoedanigheid des bloeds verhoogt. In het algemeen schijnt de warmte op het vrouwelijk geslacht in evenredigheid tot het mannelijk schadelijker te werken, daar, volgens de door Moser gemaakte berekeningen over de evenredigheid van het ziekworden bij beide geslachten, het vrouwelijk gedurende de maanden Junij, Julij en Augustus bijzonder de overhand heeft, maar in November, December en Januarij minder is. De verhouding van het ziekworden der mannen tot dat der vrouwen is in de bijzondere maanden naar de aangevoerde berekeningen de volgende:

In	Januarij	als	1 : 1,61.
»	Februarij	»	1 : 1,78.
»	Maart	»	1 : 1,60.
»	April	»	1 : 1,62.
»	Mei	»	1 : 1,60.
»	Junij	»	1 : 1,70.
»	Julij	»	1 : 1,68.
»	Augustus	»	1 : 1,67.
»	September	»	1 : 1,75.
»	October	»	1 : 1,69.
»	November	»	1 : 1,59.
»	December	»	1 : 1,58.

Er werden dus in Februarij, Junij, Julij, Augustus, Sep-

tember en October naar evenredigheid zeer veel vrouwen ziek; in December de minste.

§ 3.

De invloed van warmte en koude verschilt naar den toestand, waarin de vrouw verkeert. In de ontwikkelingsjaren stoort het aanhoudend oponthoud in de koude de ontwikkeling der bewerktuiging, en de meisjes zijn geneigd tot bleekzucht en ontbrekenden stondenvloed; het ligchaam blijft klein, maar is ook niet zelden opgezet, van een lymphatisch gestel, en over het geheel verschijnen die ziekten, welke van eene verhinderde ontwikkeling der bewerktuiging afhangen. Door de langdurige werking eener te groote warmte wordt in de ontwikkelingsjaren de ontwikkeling des ligchaams te zeer bevorderd; het geslachtsstelsel ontwaakt te vroeg, is zeer prikkelbaar; de harmonie der ontwikkeling wordt gestoord. Eerst vertoont er zich dan eene opgewektheid, die tot de velerlei ziekten van de ontwikkeling der huwbaarheid, welke uit eenen geprikkelden toestand ontstaan, aanleiding geeft, zoo als tot krampen, verstandsverbijsteringen, stuipen, bloedophoopingen, enz.; later volgt dan eene verslapping, eene afmatting, een verwelken der geheele bewerktuiging; er vertoonen zich stoornissen in de spijsvertering, de lever wordt aangedaan, en dikwijls ziet men, dat meisjes, die in de ontwikkelingsjaren te warm gehouden worden, eene groenachtig gele huidkleur bekomen en op velerlei wijzen aan onderbuikziekten lijden, zoodat deze nog meer de opmerkzaamheid verdienen dan de stoornissen in de geslachtswerktuigen. Bij de bezwangerde vrouw schijnt het al te zeer koel houden schadelijker te werken dan eene groote warmte, ofschoon deze ook altijd nadeelig is. Zwangere vrouwen verdragen, uit hoofde van de gezonkene huidwerkzaamheid, zoo als die in de zwangerschap plaats grijpt, de koude volstrekt niet; zij zijn er hoogst gevoelig voor. Doordien de koude de rigting der vochten van den omtrek naar het middelpunt vermeerdert, de ontstekingachtige hoedanigheid des bloeds verhoogt en de koortsige opgewektheden onderhoudt, brengt zij bij sterke, volsappige zwan-

geren dikwijls gevaarlijke ziektevormen voort. Bij zwakkelijke voorwerpen daarentegen stoort zij de vrije ontwikkeling van de werkzaamheid der zwangerschap in de bewerktuiging; de ontwikkeling van de baarmoeder en van het ei; alle veranderingen in de bewerktuiging gaan langzamer en dikwijls onregelmatig voort; de zwangere voelt zich zeer zwak, afgemat en flaauw. Al te veel warm houden zal bij sterke, volsappige voorwerpen ligt bloedophoopingen naar het hoofd, de borst of den onderbuik veroorzaken, het zenuwstelsel te veel opwekken en aldus krampen veroorzaken, en de spijsverteringswerktuigen, die bij zwangere vrouwen bijna altijd ontstemd zijn, ligt in eene ziekelijke werkzaamheid brengen; of het brengt eindelijk eene verslapping en eene ontmenging des bloeds, eene de overhand nemende venositeit te weeg, waaruit velerlei ongemakken en ziekelijke toestanden ontstaan. Voor zwakkelijke, trage zwangeren kan echter het meer warm houden, zoo slechts de warmtegraad niet overdreven wordt, nuttig zijn, daar hier eene verhooging der huidwerkzaamheid, een ligte prikkel voor de bewerktuiging wenschelijk is, welke voordeelen door eene verhoogde warmte verkregen worden. Op den baringsarbeid werkt de koude in eenen hoogen graad nadeelig, en deze invloed is zoo sterk uitgedrukt, dat men hem als eenen dadelijken zou kunnen aanzien; zoodra de barende zich in een koelen dampkring of met eene ligte bedekking des ligchaams bevindt, wordt de werkzaamheid der weeën verzwakt. Het peripherisch zenuwstelsel is echter wel het eerst aangedaan; terwijl de werkzaamheid bij de baring tot het middelpunt beperkt is, blijven de peripherische deelen in eenen verzwakten toestand, die door den invloed der koude snel verhoogd wordt en nu op het ligchaam terugwerkt. Het eerst ontwikkelt zich dus vaak eene kramp van de huid, die tot rillingen kan klimmen; bij eene sterkere werking der koude voegen zich krampen in de ledematen daarbij, de bloedmassa staat stil in de inwendige deelen, de weeën houden op, en de vrouw wordt onrustig, angstig, en kan zelfs, wanneer de weeën opkomen, de baring niet door willekeurige spierwerkzaamheid bevorderen. Buitendien zullen velerlei zieke-

lijke toestanden ten gevolge van te veel koel houden gedurende de baring voorkomen, zoo als stuipen, ontstekingen van gewigtige deelen, bloedvloeijingen, enz. Een hooge warmtegraad zal bij volbloedige vrouwen gedurende de baring door de te weeg gebragte bloedophoopingen naar de hersenen en door koortsige opgewektheden ligt gevaarlijk worden, en door afmatting de werkzaamheid der weeën verzwakken. Een matig verhoogde warmtegraad is echter bij zwakkelijke, torpide vrouwen altijd noodzakelijk, en over het geheel is de warmte gedurende de baring veel minder schadelijk dan de koude. In het kraambed zijn de beide uitersten van den warmtegraad even nadeelig. Eene matige warmte moet als het doelmatigst beschouwd worden. Maar zoo zij verhoogd wordt, ontwikkelen zich in het kraambed eene menigte van zeer gevaarlijke ziekten, zoo als eene te sterke zweetafscheiding, gierstuitslag, ontstekingen en neiging tot koudvuur en inzonderheid de aderlijke ontstekingen. Ook kan de kraamvrouwenkoorts aan eene te groote hitte van de kraamkamer haren oorsprong te danken hebben; de koude daarentegen stoort het proces van teruggang in de ontwikkeling, en is daarom in het kraambed even schadelijk als de warmte. Osiander (1) meent wel, dat, van de beide uitersten, het veel zweeten voor eene kraamvrouw minder schadelijk is dan het koud worden; maar wij kunnen dit slechts in zoo ver toegeven, als het koud worden eenen plotselingen invloed der koude beduidt; eene duurzame koude is niet meer, maar even gevaarlijk als eene duurzame hitte, en beide moeten evenzeer vermeden worden.

II. Veranderingen van den Warmtegraad.

§ 4.

De veranderingen van den warmtegraad, de overgang van warmte tot koude, en omgekeerd, oefenen, zoo als de ondervinding leert op het vrouwelijk geslacht eenen nadeeliger in-

---

(1) Osiander, Lehrb. der Entbindungskunst. Tub. 1820. II Bd. S. 241.

vloed uit dan op het mannelijk. Wij zien, dat, volgens de opgaven van Moser, de evenredigheid van het ziek worden van beide geslachten in de maanden Februarij en September voor de vrouwen het ongunstigst uitkomt, en wij gelooven de oorzaak daarvan in de in deze maanden te Berlijn plaats grijpende veranderlijke weêrsgesteldheid te mogen zoeken. De zwakkere bewerktuiging der vrouw, inzonderheid het zwakker huid- en zenuwstelsel, gevoelen kleinere veranderingen in den warmtegraad veel spoediger, dan dit bij den man het geval is. Bij dezen moet de indruk reeds krachtiger zijn, gelijk dan ook de gevolgen aanzienlijker zijn. Maar bijzonder nadeelig zijn de verkoudingen bij de vrouw, wanneer zij den stondenvloed heeft, zwanger is of in de baring of het kraambed ligt. Alleen uit deze oorzaak verschijnen vele stoornissen dezer processen, die niet zelden den dood der vrouw veroorzaken. Bij de niet menstruerende en onbezwangerde vrouw neemt men als gevolgen der plotselinge veranderingen van den warmtegraad, katarrhen, rheumatismus, die bijzonder bij vertroetelde, prikkelbare vrouwen zoo menigvuldig zijn, ontstekingen, koortsen, enz. waar; gedurende den stondenvloed bewerkt eene verkouding, zoo als inzonderheid het koud worden van de onderste ledematen en van den onderbuik, onderdrukking der uitscheiding van het stondenbloed, ophoopingen des bloeds naar andere deelen, enz.; gedurende de zwangerschap zijn ontstekingen, een te sterke toestroom van de bloedmassa naar inwendige deelen, inzonderheid naar de onderbuiksingewanden, buikloopen, zenuwpijnen, stilstanden in het watervaatstelsel en zelfs miskraam te vreezen. Gedurende de baring tast, zoo als wij reeds opgegeven hebben, de rheumatismus ligtelijk de baarmoeder aan en maakt zich kenbaar in onwerkzame, onregelmatige en pijnlijke zamentrekkingen. Maar bovenal is de verkouding in het kraambed gevaarlijk, en zeker hebben de meest voorkomende ziekten der kraamvrouwen daarin hare oorzaak. Dit is ook ligt verklaarbaar, omdat de werkzaamheid der bewerktuiging hier met kracht naar buiten streeft, de verhoogde huiduitwaseming van zoo veel belang voor het kraambed is, en ook de overige in hetzelve

plaats grijpende kraamafscheidingen ligt door de plotselinge werking der koude gestoord worden. Alle ziekten des kraambeds kunnen door verkouding veroorzaakt worden, zoo als ontsteking der baarmoeder, bloedvloeijingen, de kraamvrouwenkoorts, de phlegmasia alba dolens, ziekten der borsten, zogverplaatsingen, enz. Zoo was, volgens H. Zeller von Zellerfeld (1), de gedurende eenigen tijd in het kraamhuis te Weenen onder de kraamvrouwen heerschende sterfte alleen het gevolg van een togt, die door met elkander gemeenschap oefenende togtbuizen op den vloer en aan den zolder der zaal, welke de kamerlucht zuiveren moesten, onderhouden werd. Bijzonder werkt ook eene verkouding der borsten, des onderbuiks en der baarmoeder inhet kraambed nadeelig.

§ 5.

De invloed van eenen droogen en vochtigen dampkring is ons meer onbekend dan die van koude en warmte, en schijnt ook inderdaad onbepaalder te zijn. Dat de uitersten in deze omstandigheden eenen nadeeligen invloed op het vrouwelijk geslacht en inzonderheid op de verschijnselen van het geslachtsvermogen uitoefenen, is, volgens verscheidene waarnemingen, ontwijfelbaar: zoo zijn heete drooge zomers voor kraamvrouwen zeer schadelijk, en veroorzaken dikwijls doodelijke epidemische ziekten bij dezelve; evenzoo zijn overmatige ontlastingen der stonden bij eene groote droogte der lucht niet zeldzaam, en daar bij deze bijzonderlijk het zenuwstelsel aangedaan is, worden ook de vrouwen daardoor het menigvuldigst aangetast; bijzonder zullen dan ook prikkelbare en zenuwachtige vrouwen in eene drooge lucht lijden, en in den zomer bij eene groote hitte, in den winter bij eene groote koude door bloedophoopingen, ontstekingen en bloedvloeijingen aangetast worden. De vochtigheid is bij menstruerende vrouwen, of bij die, welke zwanger zijn, gelijk ook bij barenden en kraamvrouwen, inzonderheid dan schadelijk, wanneer haar gestel tot torpor geneigd is, en

(1) Osiander, t. a. p. Bd. II. S. 242.

zij eenen lymphatischen, opgezetten ligchaamsbouw hebben. Bij het oponthoud in vochtige kamers ontwikkelt zich meest bleekzucht, zoo als ook slijmvloeijingen uit de teeldeelen, ontaardingen, verslapping van derzelver weefsel, een onregelmatig beloop der zwangerschap en ziekten des kraambeds onder die omstandigheden worden waargenomen. De vochtigheid werkt door onderdrukking der huidwerkzaamheid, door stoornis van de ademhaling en verslapping des zenuwstelsels, en door de geringere drukking van den dampkring schadelijk. Hoogst waarschijnlijk is het, dat de electrieke toestanden des dampkrings eenen invloed op de geslachtsverrigtingen der vrouw uitoefenen, en deze is ook, zoowel in den gezonden als in den zieken toestand, door vele schrijvers aangenomen. Tot nog toe moeten echter al dergelijke beweringen slechts als gissingen beschouwd worden, die nog ten zeerste een bewijs noodig hebben, en daar de electriciteit der lucht van vele andere meteorologische omstandigheden afhangt en met dezelve overeenstemt, zoo als inzonderheid met de vochtigheid, en bovendien in haren gang zeer onregelmatig is, blijft het altijd zeer twijfelachtig, aan welke oorzaak men de waargenomene ziekteverschijnselen moet toeschrijven. Wij hebben reeds bij het beloop der moeijelijke bevallingen, als ook bij de vruchtbaarheid van het vrouwelijk geslacht en bij andere processen in de bewerktuiging der vrouw, over de electrische hypothesen gehandeld, en kunnen ook, ten opzigte van de ziekelijke toestanden, niet anders dan de daar opgegevene gevoelens herhalen.

III. Uitwasemingen en Smetstoffen.

§ 6.

Een onzuivere, met uitwasemingen van allerlei aard bezwangerde dampkring, het bijeenzijn van vele zieken in eene kamer, die niet behoorlijk door ventilatie gezuiverd wordt, heeft op het vrouwelijk geslacht eenen zeer nadeeligen invloed, die inzonderheid gedurende de zwangerschap en het kraambed merk-

baar wordt; maar ook buiten deze toestanden wordt door invloeden van dien aard de vrouw in het eigenaardige van haar geslacht benadeeld. Men volge de armere klassen der bewoners van groote steden, die in naauwe, morsige, ellendige woningen leven, of ten gevolge van hunne bezigheden zich in eenen besmetten dampkring moeten ophouden, dan zal men ligt het nadeel kunnen beoordeelen, dat daaruit voor de vrouw ontstaat. De vrouwelijke schoonheid gaat te niet; de ontwikkeling des ligchaams is geringer; de borsten zijn slap; de teeldeelen zijn fletsch en tot slijmvloeijingen geneigd; de huid is slap en met overmatig zweet bedekt; de teeldeelen worden in hunne verrigtingen ligt onregelmatig, en de vrouwelijke vormen verdwijnen bijna geheel. Ofschoon dit ook gedeeltelijk van de levenswijze afhangt, bewijst toch de omstandigheid, dat in landstreken, in welke de lucht altijd met mephitische, onzuivere dampen vervuld is, het vrouwelijk geslacht dezelfde afwijkingen vertoont, dat ook aan deze oorzaken een gewigtige invloed moet toegeschreven worden. Op de geheele bewerktuiging is die invloed dezelfde als bij het mannelijk geslacht, met die uitzondering alleen, dat de zwakkelijkheid en teêrheid van het vrouwelijk geslacht aan denzelven eene grootere werking inruimt. De geslachtsdrift wordt verzwakt, en de vruchtbaarheid van het vrouwelijk geslacht neemt af. Men heeft wel dikwijls het tegendeel beweerd en opgegeven, dat arme vrouwen, die in slechte bedompte kamers leven, vruchtbaarder zijn dan rijke; maar Montesquieu (1) verklaarde zich reeds daartegen. De armoede is op zichzelve geen kwaad, en slechts daarom nadeelig, omdat de mensch door haar gedwongen wordt, in schadelijke omstandigheden te verkeeren. Het kan ons dus hier niet voldoende zijn, door de statistiek de verhoudingen der geboorten bij verschillende standen op te geven, hetgeen later zal geschieden; wij moeten ons hier veeleer tot zuivere waarnemingen bepalen, en deze hebben ons altijd geleerd, dat vrouwen, die in eenen onzuiveren dampkring leven, minder vruchtbaar zijn. Van het-

(1) l'Esprit des loix. Liv. 23. Chap. 10.

zelfde gevoelen is MONFALCON (Ueber die Sümpfe und die durch die Sumpfausdünstungen hervorgerufenen Krankheiten, aus dem Französischen von HEYFELDER, Leipzig 1825. S. 40). Ofschoon ook BAUMES, CONDORCET en JULIA verzekeren, dat eene moerassige streek voor het voorttelingsvermogen niet schadelijk is, kan men toch, volgens MONFALCON, bij zwakke en zieke voorwerpen geene krachtige uitoefening der geslachtsverigtingen verwachten, hetgeen ook door de groote schaarschte van menschen in moerassige streken bewezen wordt. Evenzoo lijden zwangeren, die in zulke omstandigheden verplaatst worden, aan vele ongemakken. De in de zwangerschap in den regelmatigen toestand reeds gezonkene huidwerkzaamheid wordt nog meer verzwakt; de borstingewanden, die in hunne verrigtingen reeds eenigzins gehinderd zijn, kunnen nog minder de inademing van eenen bedorvenen dampkring verdragen; de spijsverteringswerktuigen zijn ook meer tot stoornissen geneigd, en het vaat- en zenuwstelsel kunnen niet in die verhoogde werkzaamheid geraken, die zij anders in de zwangerschap vertoonen. De ziekten, welke hieruit ontstaan, tasten dan voornamelijk de zwangerschapsprocessen zelve aan; want even als deze over het geheel het centraalpunt des levens in de bezwangerde uitmaken, zoo werken ook de ziekteoorzaken voornamelijk daar op. Men ziet dus vaak bij zwangere vrouwen, die aan den invloed van eenen onzuiveren dampkring blootgesteld zijn, in moerassige, met dierlijke uitwasemingen bezwangerde streken en in dompige, beslotene kamers huizen, zoowel ziekten ontstaan, die aan de moederlijke bewerktuiging eigen zijn, zoo als inzonderheid koortsen met een torpide karakter, bloedvloeijingen, adergezwellen, flaauwten, verstoppingen in de onderbuiksingewanden en miskramen ten gevolge van ziekelijke toestanden der teeldeelen, als ook gebrekkige ontwikkelig der vrucht, kleinheid der vrucht, verkeerde ligging derzelve, ziekelijke vorming der deelen van het ei, en zuigerzwangerschappen. De baring verloopt bij deze voorwerpen gewoonlijk onregelmatig; de baarmoeder vertoont slechts eene geringe kracht ter uitdrijving des kinds; de werkzaamheid der weeën is zwak; er komen ligt bloedvloeijingen en pas-

sive ontstekingen der geslachtswerktuigen, verlamming, enz. voor. Maar het krachtigst vertoont zich deze invloed gedurende het kraambed. De gevolgen van den invloed eener bedorvene lucht zijn voor het regelmatig beloop van het kraambed zoo dadelijk nadeelig, dat de schade, die hij aanbrengt, welhaast onvermijdelijk schijnt te zijn. Door een onzuiveren dampkring wordt bij voorkeur de huidwerkzaamheid onderdrukt, de rigting der vochtmassa naar den omtrek verhinderd, de vochtmenging bedorven en het zenuwstelsel krachtig afgestemd; de spijsverteringswerktuigen worden in hunne verrigtingen gestoord, en altijd lijden lever en milt. Kan men in zulk eene bewerktuiging, waarin buitendien alle deelen slap, flaauw en werkeloos zijn, een regelmatig beloop des kraambeds verwachten? Wij nemen dit ook zelden waar. Koortsen, ontstekingen, bloedvloeijingen, verlammingen en uitzakkingen der baarmoeder en der scheede zijn maar al te veelvuldige verschijnselen in het kraambed onder zulke omstandigheden. Bijzonder nadeelig is het verblijf van vele kraamvrouwen in een vertrek, waar niet voor behoorlijke luchtzuivering gezorgd wordt. De mededeelingen, die wij over de sterfte der kraamvrouwen in kraamhuizen uit vorige eeuwen en helaas ook nog uit nieuwere tijden ontvangen, leveren hiervan het treurig bewijs op. De kraamvrouwenkoorts is het veelvuldigst gevolg van een zoodanig bederf der lucht. Zoo stierf, volgens Cruveilhier (1), in de jaren 1807 tot 1822 gedurende de wintermaanden gewoonlijk eene van 22 kraamvrouwen, in de Maison d'Accouchement te Parijs, en deze schrijver meent de oorzaak der zich ontwikkelende epidemische kraamvrouwenkoorts in de soms voorkomende overhooping der opgenomene vrouwen, in de geringe zorgvuldigheid, die men voor den warmtegraad heeft bij het verleggen der vrouwen na de bevalling, in de groote slaapzalen, waar de kraamvrouwen opeengehoopt bij elkander liggen, en in die omstandigheid te vinden, dat gedurende de winter-

---

(1) Revue médicale française et étrangère et Journal de Clinique de l'Hôtel-Dieu 1831. Mai.

maanden een veel grooter getal van zwangeren in de inrigting opgenomen wordt. Het volgende overzigt in het jaar 1830—1831 kan het bewijs voor dit gevoelen opleveren:

	Opgenomen werden:	Er werden verlost:	Er stierven:
In Junij	205	205	6 = 1 : 34.
» Julij	217	188	5 = 1 : 37.
» Augustus	227	185	3 = 1 : 61.
» September	279	196	0 = —
» October	257	238	6 = 1 : 39.
» November	317	233	6 = 1 : 38.
» December	318	252	15 = 1 : 16.
» Januarij	354	320	41 = 1 : 9.
» Februarij	259	249	52 = 1 : 5.
» Maart	300	252	14 = 1 : 7.
» April	240	220	13 = 1 : 17.

Deze en dergelijke opgaven bewijzen duidelijk, hoe nadeelig een onzuivere dampkring op het kraambed werkt, en de uitwaseming van vele kraamvrouwen, de dikwijls zoo onaangename reuk der kraamzuivering en der andere uitwerpsels zullen maar al te vaak de vertrekken in de kraamhuizen verpesten. Waar de ruimte van het lokaal het toelaat, dat de vertrekken dikwijls verwisseld worden en altijd de grootste zindelijkheid wordt in acht genomen, verdwijnt ook spoedig deze ongunstige verhouding der sterfte. Evenzoo zal vaak eene slechte ligging van het kraamhuis, de nabijheid van moerassig water of van andere slechte uitwasemingen op de kraamvrouwen schadelijk werken, en vele aan den dood ten prooi geven.

IV. Epidemische Ziektegesteldheid.

§ 7.

Wat den invloed aangaat, dien de epidemische ziektegesteldheid op de vrouw, in de velerlei omstandigheden, aan welke zij blootgesteld is, uitoefent, is hij voor den geoefenden waarnemer wel onmiskenbaar, maar in zijne nadere eigenschappen onnaspoorlijk. Wij hebben hier inzonderheid twee punten te

behandelen: 1) In welke evenredigheid staat het vrouwelijk tot het mannelijk geslacht bij algemeen epidemische ziekten? 2) Welke zijn de epidemische verschijnselen, die wij in de toestanden en ziekten, welke aan de vrouw eigen zijn, waarnemen? — Wat het eerste punt aanbelangt, is het bekend, dat vele epidemische ziekten van een en denzelfden vorm in het eene jaar meer het mannelijk, in een ander jaar meer het vrouwelijk geslacht aandoen, en soms elk geslacht in elken leeftijd aantasten. Waarvan dit onderscheid afhangt, is nog bijna altijd onverklaarbaar, gelijk dit ook met het verschijnen der epidemische ziekten het geval is. Volgens MOSER's berekeningen vertoonen de ziekteverhoudingen van het mannelijk en vrouwelijk geslacht in de bijzondere jaren afwijkingen, die ons nog volstrekt onverklaarbaar zijn. Terwijl de middenevenredigheid van het ziek worden der mannen tot dat der vrouwen als 1 : 1,65 stond, vond men in de afzonderlijke jaren de volgende evenredigheden:

Het ziek worden der mannen stond tot dat der vrouwen in het jaar:

1824 = 1 : 1,64.
1825 = 1 : 1,61.
1826 = 1 : 1,46.
1827 = 1 : 1,40.
1828 = 1 : 1,69.
1829 = 1 : 1,64.
1830 = 1 : 1,78.
1831 = 1 : 1,63.
1832 = 1 : 1,73.

Dus was in het jaar 1830 voor het vrouwelijk geslacht de evenredigheid het ongunstigst, in het jaar 1827 het gunstigst. Wij gelooven, naar de tot nog toe gemaakte waarnemingen, ons oordeel in dien zin te moeten opgeven, dat de vrouwen wel ligter door de afwisseling van den warmtegraad en de weêrsgesteldheid worden aangedaan, maar dat zij aan epidemische ziekten in evenredigheid minder dan mannen blootgesteld zijn. Daar over het geheel 65 percent vrouwen meer dan mannen ziek

worden, moest ook, indien, volgens dezen algemeenen aanleg tot ziekten, het vrouwelijk geslacht door epidemiën sterker aangetast werd, deze evenredigheid het allereerst verwacht worden, en zelfs nog ongunstiger uitkomen. Evenwel is dit hoogst zelden het geval; in tegendeel vindt men bij de meeste epidemische ziekten een geringer aantal van ziektegevallen bij de vrouwen, zoo als wij dit in de bijzondere ziektevormen reeds in het hoofdstuk over de ziekten, die de vrouw kunnen aantasten, bij herhaling hebben opgegeven (vergel. Deel II, § 29 volgg.). In de uitslagziekten, de epidemiën van zenuwkoorts, de pest, de cholera, de gele koorts, enz. worden gemeenlijk meer mannen ziek. Alleen de rheumatische en catarrhale epidemiën schijnen hiervan eene uitzondering te maken, daar bij de influenza altijd ongelijk meer vrouwen dan mannen ziek worden. Zoo staat de evenredigheid der ziektegevallen bij beide geslachten in de maand Mei 1831, waarin de griep heerschte, als 1 : 1,80, ofschoon zij, dooreengerekend, in Mei op 1 : 1,60 komt te staan. Voorts zullen wij nog opmerken, dat bij de overige epidemiën de zoogenaamde abortive vormen zich vaker bij vrouwen dan bij mannen ontwikkelen; deze vormen moeten als ziekten beschouwd worden, welke ontstaan, doordien zekere deelen, die bij de hoofdziekten bij voorkeur lijden, aangetast zijn; zoo werden gedurende de cholera-epidemie wel ongeveer evenveel mannen als vrouwen ziek, maar de te gelijker tijd zich vertoonende buikloopen, kolijken en zenuwpijnen tastten vooral de laatste aan. Epidemische verschijnselen in de processen en ziekten, die aan de vrouw eigen zijn, doen zich voor den waarnemer dikwijls op, en laten zich ook soms wel uit den invloed der heerschende epidemische ziektegesteldheid verklaren, maar dikwijls kunnen wij op geenerlei wijze eene oorzaak dier verschijnselen opsporen. Het is dikwijls waargenomen, dat op bepaalde tijden eene rigting van het ziekteproces naar de teeldeelen plaats grijpt, als wanneer bij voorkeur slijmvloeijingen, bloedvloeijingen, ontstekingen derzelve voorkomen, en slepende ziekten en zelfs organische ontaardingen een klimmen der verschijnselen en eene snellere ontwikkeling laten

herkennen. Evenzoo komt in de ziekten van den stondenvloed een zoodanige epidemische invloed duidelijk uit: somwijlen worden in een en denzelfden tijd vele individu's door het wegblijven of moeijelijk verschijnen der stonden door overmatige stondenontlasting aangetast, zonder dat eene veranderde levenswijze van den kant der vrouw of eene afwijking der waarneembare meteorologische toestanden des dampkrings heeft plaats gegrepen; hier is veeleer een eigenaardige epidemische invloed, die op vele individu's werkt. In sommige tijden meenden wij deze toevallen aan eene heerschende epidemische ziekte te kunnen toeschrijven, die óf eenen tragen bloedsomloop, eenen stilstand van het bloed in de groote vaten, eenen toestand van bloedophooping naar andere deelen, eene afstemming in het zenuwstelsel en hierdoor het uitblijven of moeijelijk verschijnen van den stondenvloed bewerkt, óf eene verhoogde werkzaamheid des zenuwstelsels, eene verhoogde bloedophooping naar de teeldeelen en aldus eenen overmatigen stondenvloed veroorzaakt. Ook is de geslachtsdrift aan zulk eenen invloed onderworpen, die, den tijd des jaars, het klimaat en andere omstandigheden daargelaten, werkzaam is; maar de vruchtbaarheid nog meer. Enkele jaren onderscheiden zich vaak door de menigte van bevallingen, zoo als gewoonlijk na eene groote epidemie, na eenen hongersnood, zonder dat in dezelve bijzondere omstandigheden dit verklaarbaar maken; evenzoo kenmerken zich ook andere jaren door eene zeer geringe vruchtbaarheid (vergel. de Tabel. I^{e}. Deel, bl. 90). Dat zekere jaarsgesteldheden het beloop der zwangerschap onregelmatig maken, voor de zwangere vrouwen velerlei bezwaren aanbrengen, dikwijls eene miskraam veroorzaken, de regelmatige ontwikkeling van het ei hinderlijk zijn, ziekten des moederkoeks, verkeerde liggingen der vrucht, misgeboorten begunstigen, is eene dikwijls bevestigde waarneming. De baring vertoont dezelfde bijzonderheid, zoodat op eenen tijd meer tegennatuurlijke en kunstmatige verlossingen voorkomen dan op eenen anderen, zonder dat men aan eenen te hoogen of te lagen warmtegraad, eene te groote droogte of vochtigheid of andere toestanden des dampkrings deze omstan-

digheid kan toeschrijven. Het duidelijkst komt een zoodanige epidemische invloed in het kraambed uit, zoodat hij ook door alle geneesheeren erkend wordt. Hierover is boven reeds uitvoeriger gehandeld, en daartoe moeten wij dus hier verwijzen.

§ 8.

Deze tot hiertoe behandelde ziekteoorzaken kunnen voor algemeen werkende of onvermijdelijke gehouden worden, die door het klimaat, de ligging des lands, den toestand des dampkrings, de jaargetijden en de constitutio epidemica voortgebragt worden, aan welke alle individu's van een land of streek der aarde in gelijken graad zijn blootgesteld. Zoowel de man als de vrouw wordt daardoor aangedaan, maar de werking verschilt in graad. De vrouw gevoelt de kleinere veranderingen in deze oorzaken vroeger dan de man; zij werkt er dus snel op terug, maar de ongemakken, die de bewerktuiging te lijden heeft, zijn dan ook geringer; zij gewent zich spoedig aan een vreemd klimaat, doordien het ligchaam naar gelang van het nieuw klimaat en andere veranderingen, veranderd en omgestemd wordt. De kracht des mans biedt aan die invloeden langer weêrstand, maar de terugwerking is dan ook aanzienlijker en gevaarlijker. Het vertrek naar een vreemd land is dan voor het mannelijk geslacht nadeeliger dan voor het vrouwelijk, en ofschoon dit laatste meer en sneller ziek wordt, is toch deszelfs levensduur gelijkmatiger dan die des mans. Slechts in de trappen van ontwikkeling en in de tot de zwangerschap, baring en kraambed behoorende processen is de vrouw van deze ziekteoorzaken meer afhankelijk en komt door dezelve in grooter gevaar, zoo als wij dit reeds getoond hebben. Ofschoon ook deze uitwendige algemeene oorzaken op alle individu's haren invloed uitoefenen, verschillen evenwel hare gevolgen altijd naar het gestel en de hoedanigheid van het individu zelf; zij maken slechts eenen factor der ziekte uit, die eene bepaalde ontvankelijkheid van de bewerktuiging behoeft, om zich tot ziekten te ontwikkelen, welke ontvankelijkheid zij óf zich zelve door eene langere werking verschaffen, óf door andere ziekteoorzaken, die meer als

individuele of inwendige beschouwd moeten worden en die wij thans zullen nagaan, voortgebragt wordt.

V. Behoeftige Stand en Armoede.

§ 9.

De levenswijze, de omstandigheden, de voeding, de bezigheden, de rigting van de verstandelijke ontwikkeling, de hartstogten, het ligchamelijk maaksel, en de velerlei toevallen, waaraan de mensch blootgesteld is, maken de gewigtigste oorzaken van ziekten voor hem uit. Derzelver invloed vertoont zich, zoowel in het algemeen op geheele volken en natiën als op het individu, zoo duidelijk en in het oog loopend, dat vele schrijvers dit onderwerp eene afzonderlijke bewerking hebben waardig gekeurd. Wij hebben hier alleen den invloed van al deze omstandigheden op het vrouwelijk geslacht te beschouwen en kunnen dien ook slechts in het algemeen nagaan, daar de meer naauwkeurige behandeling van alle bijzonderheden ons te ver zou brengen en niet behoort in eene algemeene leer van de oorzaken der ziekten bij de vrouw. De invloed van den stand vertoont zich bij het vrouwelijk geslacht veel aanzienlijker dan bij het mannelijk, zoodat de ziekten van arme vrouwen, welke tot de lagere standen behooren, zeer van die der rijke of voorname hoogere standen verschillen. De armoede heeft eenen zedelijken en ligchamelijken invloed op de vrouw: zedelijk, omdat de vrouw vaak genoodzaakt is, tot verkrijging van haar onderhoud of om andere redenen, de edeler vrouwelijke gevoelens te laten varen, en zich in omstandigheden te begeven, van welke de vrouw uit de rijkere klasse geheel verwijderd is. Zorg voor het onderhoud, bezigheden, die haar van haren man en hare kinderen verwijderen, de slechte behandeling, die zij vaak van den man te lijden heeft, en het voorbeeld der ouders, dat zoo magtig op de kinderen werkt, onderdrukken ligt de vrouwelijke deugden, als mededoogen, lijdzaamheid, liefde tot den man en de kinderen. Bovendien zijn vrouwen uit dezen stand meer

tot zich zelve beperkt, moeten altijd voor het onderhoud des huisgezins mede zorgen, en in ernstige omstandigheden deel nemen; zoo verdwijnt hare beschroomdheid, hare zachtmoedigheid en het natuurlijk gevoel van afhankelijkheid bij het vrouwelijk geslacht. Haar gemoed neemt dus niet zelden iets mannelijks, ruws, dikwijls zelfs iets overmoedigs aan, of wordt door zorgen, gebrek en ontberingen van allerlei aard, door ruwe behandelig gedrukt, mismoedig en treurig. De nadeelige gevolgen van de armoede op het ligchaam worden door de werkzaamheden en bezigheden, welke zulke vrouwen verrigten moeten, door het voedsel, door de woningen en door de noodzakelijkheid om zich aan vochtigheid en koude zonder toereikende kleeding bloot te stellen veroorzaakt. Dikwijls wordt hierdoor wel het ligchaam gehard, maar meestal slechts ten koste van deszelfs volkomene ontwikkeling; het wordt ook op eene zoodanige wijze veranderd, dat het der verdere werking van schadelijke oorzaken het hoofd biedt. Velerlei ziekten worden door deze omstandigheden veroorzaakt; ten gevolge van inspannende ligchamelijke bezigheden ontstaat de mannelijke habitus, waarbij de vrouwelijke vormen verloren gaan en eene te sterke ontwikkeling des spierstelsels en der vaste deelen des ligchaams plaats grijpt, onder welke omstandigheden de stondenvloed, de zwangerschap, de baring en het kraambed met velerlei ongemakken gepaard gaan; het zenuwstelsel wordt in zijne regelmatige werkzaamheid gehinderd; de geslachtsdrift wordt onderdrukt en het voorttelingsvermogen verzwakt; ten gevolge van slecht voedsel, ongezonde woningen, gebrek aan zindelijkheid en overmatige vermoeijing des ligchaams wordt de vochtmassa bedorven, de vaste deelen verslappen, de bijzondere ingewanden zijn in hunne verrigtingen gestoord, en er verschijnen uitslagziekten, kwaadsappigheid, klierziekten, uitzakkingen der baarmoeder en der scheede, slijmvloeijingen uit de teeldeelen, stoornissen der geslachtsverrigtingen en weefselontaardingen, enz.; ten gevolge van de weêrsgesteldheid, de koude en vochtigheid, vertoonen zich al de reeds opgegevene nadeelen. De zedelijke stemming brengt óf eene hatelijke overmoedigheid,

schaamteloosheid en walgelijke uitspattingen der geslachtsdrift te weeg, óf zij stemt den lust tot bijslaap af, maakt de vrouw melancholiek, vooral dan, wanneer zij uit eenen hoogeren stand door ongelukkige omstandigheden verarmd is; hier moet ook nog aangevoerd worden, dat den arme zijne omstandigheden zelden veroorloven, om in ziekelijke toestanden, vooral bij de geslachtsverrigtingen, de noodzakelijke zorgvuldigheid aan zijn ligchaam te besteden, en dat eene voldoende oppassing en verpleging ontbreekt; ziekten, die bij eene behoorlijke verzorging in korten tijd volkomen genezen, nemen, daar zij gemeenlijk verwaarloosd worden, bij armen ligt een slepend karakter aan. Daar zij zich gedurende den stondenvloed, de zwangerschap, de baring, het kraambed en het zogen aan alle verkeerde en schadelijke invloeden blootstellen, en bijzonderlijk het kraambed vroeg moeten verlaten, zijn opstoppingen der stonden, moeijelijke en overmatige stondenvloed, miskraam, verkeerde ligging der vrucht, dood van dezelve, moeijelijke en kunstmatige verlossingen, ziekten in het kraambed en navolgende ongemakken, zoo als verplaatsingen der baarmoeder, enz., gebrekkige, ontbrekende zogafscheiding, zoo menigvuldig in de lagere standen. In het algemeen kenmerken zich de ziekten der armen door de volgende omstandigheden. Zij hebben gemeenlijk een langzaam beloop; de ziekteverschijnselen zijn duister, minder uitgedrukt; door de geringe gevoeligheid der zenuwstelsels is de werking op de algemeene gevoeligheid, de terugwerking in de bewerktuiging gewoonlijk geringer, en alleen daar, waar de prikkelbaarheid verhoogd is, vindt eene uitzondering daarvan plaats. Het gevaar der ziekten is zelden zoo aanmerkelijk als bij de vrouwen uit hoogere standen, en even als de bewerktuiging tegen uitwendige schadelijke invloeden gehard blijkt te zijn, is zij, als het ware, ook in ziekelijke toestanden minder gevoelig. Men ziet vaak arme vrouwen, zoowel als mannen, met plaatselijke ziekten langen tijd zonder nadeel voor den algemeenen gezondheidstoestand omzwerven, waaraan, onder andere omstandigheden, de dood spoedig een einde zou maken.

VI. Rijkdom.

§ 10.

Volkomen tegenovergesteld zijn de omstandigheden in de rijkere, hoogere standen. De vroege vorming van den geest, de ontwikkeling der verbeeldingskracht, de kunstmatige uitbreiding van het gevoel van schaamachtigheid, het terugdringen der natuurlijke vrijheid en openhartigheid, het gewelddadig terugdringen der inwendige aandriften en neigingen, veroorzaken vele verkeerde rigtingen des geestes en des gemoeds, dweeperij, zucht naar geleerdheid, hevige liefde, verachting der natuurlijke aandriften, en geneigdheid tot mysticismus, ijdelheid en coquetterie. Al deze toestanden brengen ligchamelijk nog grootere nadeelen mede, dan het lager standpunt, waarop de vrouw uit armere klassen in een zedelijk opzigt staat. Door het vroeg warm houden der kinderen, door een te rijkelijken en te prikkelenden kost, door te geringe ligchamelijke inspanningen, door het overmatig zorgelijk mijden van den invloed der weêrsveranderingen wordt het ligchaam reeds vroeg verweekelijkt, verzwakt, het zenuwstelsel te zeer opgewekt en eene te groote teederheid van den ligchaamsbouw veroorzaakt. De ziekten, die uit deze toestanden ontstaan, verschijnen bij voorkeur in ontwikkelingsjaren van het vrouwelijk geslacht, en hangen vaker van eene te vroege ontwikkeling van het geslachtsvermogen, van eene te opgewekte geslachtsdrift en van eene algemeene prikkelbaarheid af, dan van tegenovergestelde toestanden, en komen als verstandsstoornissen, krampen, stuipen, zenuwpijnen, ontstekingen en koortsen met erethismus, als te vroege stondenvloed, als moeijelijke of ontbrekende maandelijksche zuivering ten gevolge van eene te hevige prikkeling der geslachtswerktuigen, of als overmatige vloeijing uit de baarmoeder voor. De geslachtsdrift wijkt af, en afdwalingen met tegennatuurlijke bevrediging derzelve zijn in de hoogere standen menigvuldiger dan in de lagere. Bij deze verkeerdheden, die maar al te vaak in de rijkere standen worden aangetroffen, voegen zich in de jaren van den bloei en

in den hoogeren ouderdom velerlei andere nadeelige invloeden, en gelijk bij de armen het gebrek zekere omstandigheden noodzakelijk maakt, doet bij de rijken de etiquette hetzelfde. Het vermogen, de stand, de familie en andere beweegredenen werken hier, zoodat de vrouw maar al te vaak tegen haren zin trouwen of ongehuwd blijven moet. Terwijl bij de armen zorg voor hun bestaan en te veel inspannend werk de vrouw van haar huisgezin vervreemden en het ligchaam verzwakken, werken bij de rijken kleine hartstogten, behaagziekte, ijverzucht, liefde tot praal, nijd, afgunst, eene te verfijnde levenswijze, te verhevene geestinspanningen, een overdadig leven, de te veelvuldige vermaken, het bezoeken van vele gezelschappen, zoo als ook vroeg en veel dansen, in eenen nog hoogeren graad schadelijk, en houden de bewerktuiging in eene gestadige ziekelijke opgewektheid, die, bij een niet zeer gunstig gestel of bij ligte gelegenheidgevende oorzaken, tot wezenlijke ziektevormen klimt en bijna altijd op het voorttelingsvermogen eenen nadeeligen invloed uitoefent. Inzonderheid worden door al deze invloeden zenuwziekten van allerlei aard, hysterische krampen, zenuwpijnen, stuipen, trekkingen, voorts bloedophoopingen, koortsige opgewektheden, ontstekingen, enz. voortgebragt; de krachten des ligchaams, de kracht des spierstelsels nemen af; de huid wordt teeder, slap, en is hoogst gevoelig; elke, al is het nog zoo geringe invloed, zoo als eene onbeduidende verandering van den warmtegraad, wekt aanmerkelijke stoornissen op; de afscheidende werkzaamheid der slijmvliezen is altijd verhoogd; de catarrhen en slijmvloeijingen plagen maar al te vaak de vertroetelde voorname vrouwen. De vatbaarheid om te ontvangen lijdt door invloeden van deze soort nog meer dan door de verzwakkende schadelijkheden, waaraan lagere standen blootgesteld zijn, hetgeen deels door eene te groote prikkelbaarheid der geslachtswerktuigen, deels door zwakte derzelve veroorzaakt is; niet zelden neemt men slijmvloeijingen, verslapping van het weefsel en slepende ontstekingen dezer deelen waar. Vaker zijn vrouwen uit de hoogere standen dan uit de lagere onvruchtbaar, omdat eene ziekelijke prikkelbaarheid der

teeldeelen veel ligter onvruchtbaarheid veroorzaakt, dan eene te geringe prikkelbaarheid derzelve. PERSON (1) meent ook, dat de zelfbevlekking, waardoor de teeldeelen overmatig geprikkeld en later verzwakt worden, door welke de vochten sterker naar de baarmoeder geleid en qualitatief veranderd worden, de gewigtigste oorzaak der onvruchtbaarheid is, en zeker wordt de zelfbevlekking veelvuldiger in de hoogere dan in de lagere standen aangetroffen. Teedere, zenuwachtige, gevoelige voorwerpen ondervinden altijd de bezwaren der zwangerschap in eenen hoogeren graad dan de meer ongevoelige krachtige gestellen, en krampachtige toevallen, stuipen, braken, idiosyncrasiën van allerlei aard, en zelfs de miskraam, worden bij zwangere vrouwen uit hoogere standen bij voorkeur aangetroffen, en hebben haren oorsprong in de zedelijke en ligchamelijke prikkelbaarheid, in de ligte opwekbaarheid des vaatstelsels, als ook in de zwakte der voorttelingstelsels. De baring en het kraambed vereischen bij de rijkere verweekelijkte voorwerpen eene veel grootere zorgvuldigheid dan bij vrouwen uit lagere standen; de eerste zijn altijd geneigd tot krampen, stuipen, stoornissen der kraamverrigtingen, koortsen, ontstekingen, enz., en altijd wordt de geheele bewerktuiging in eenen veel hoogeren graad aangetast; de krachten zinken spoedig; de vrouw gevoelt zich na de baring meer uitgeput, en heeft een langduriger kraambed noodig, om tot haren vroegeren toestand terug te keeren. Invloeden van weinig belang, ligte gemoedsbewegingen, verkoudingen of geringe fouten in den leefregel zullen nimmer ongestraft blijven. Ook hier neemt men dikwijls naziekten waar, zoo als slijmvloeijingen uit de teeldeelen, te sterke uitwaseming, zenuwziekten, gevoeligheid van den onderbuik, zenuwachtige prikkelbaarheid der spijsverteringswerktuigen, enz.

Wat het karakter der ziekten van rijke vrouwen in het algemeen aangaat, zoo zijn de ziekteverschijnselen, uit hoofde van

---

(1) Disquisitiones sterilitatis muliebris auctore JOANNE PERSON. Petropoli 1835.

de verhoogde gevoeligheid en het de overhand hebbend lijden des zenuwstelsels, duidelijker uitgedrukt en verontrustender voor de zieke en hare betrekkingen. Het algemeen gevoel wordt sterker aangetast, de terugwerking is heviger, en zelfs onbeduidende plaatselijke ziekten zijn van koorts vergezeld. Ofschoon ook de heete ziekten door eene geregelde oppassing en grootere zorgvuldigheid spoediger afloopen, zullen zij in het algemeen, even als de slepende ziekten, altijd met meer gevaar gepaard gaan dan bij arme, omdat maar al te ligt het zenuwachtig karakter met neiging tot verlamming te voorschijn komt en de krachten door de sterke terugwerking spoedig uitgeput worden.

VII. Levenswijze en Bezigheden.

§ 11.

Dat de levenswijze eenen grooteren invloed op het vrouwelijk dan op het mannelijk geslacht uitoefent, is altijd erkend geworden, en op vele plaatsen van dit werk hebben wij de aandacht gevestigd op de nadeelige gevolgen van eene uitsporige, onregelmatige levenswijze; wij hebben aangetoond, dat de vrouw door het overmatig genot van den omgang met den man zedelijk en ligchamelijk zinkt; dat zielsziekten, ontadeling des gemoeds, ligchamelijke zwakte en ziekelijkheid, en bijzonder ziekten der teeldeelen, daardoor voortgebragt worden. De magtige invloed eener uitspattende levenswijze verraadt zich niet alleen in het individu, hij dringt diep in het leven der volken door, en verwoest hunne kracht. Virey (1) heeft de uitspattingen en hare gevolgen bij de verschillende volken der oudheid en der latere tijden afgeschilderd, en op hem verwijzen wij den lezer. Eene ongeregelde levenswijze, het gebruik van geestrijke dranken, brasserijen, nachtelijke uitsporigheden, vernederen de vrouw, leiden haar af van hare

---

(1) J. J. Virey, Das Weib, physiologisch, pathologisch und literarisch dargestellt. A. d. Franz. von Herrmann. Leipzig 1827.

pligten als moeder en gade, en zijn bij vele ziektetoestanden der vrouw als oorzaken aangevoerd. Behalve dat zij, even als bij den man, de zedelijke en ligchamelijke kracht afstemmen en eene traagheid en ziekelijk gevoel van het geheele ligchaam te weeg brengen, werken zij hier inzonderheid nadeelig op de verschillende verrigtingen van het voorttelingsvermogen, gedurende welke de ontvankelijkheid altijd verhoogd is. Hoezeer de vruchtbaarheid van het vrouwelijk geslacht door eene uitspattende ongeregelde levenswijze benadeeld wordt, hebben wij reeds in het natuurkundig gedeelte met voorbeelden aangetoond. De zwangerschap ondergaat velerlei afwijkingen bij buitensporige vrouwen, die den bijslaap te veel uitoefenen. Wanneer gemoedsbewegingen kort vóór of na denzelven werken, zou, naar men meent, uit deze oorzaken ligt de buitenbaarmoederlijke zwangerschap ontstaan; de mola-zwangerschap is nog stelliger en in meer talrijke gevallen door omstandigheden van dien aard veroorzaakt; zoo ook verkeerde liggingen der vrucht, bloedingen gedurende de zwangerschap, miskraam, enz. Hier werken de uitspattingen óf dadelijk op de geslachtswerktuigen, óf deze nemen deel aan de zwakte der bewerktuiging en kunnen het zwangerschapsproces niet met behoorlijke kracht doorzetten. Het is natuurlijk, dat een ziek, geprikkeld en bij eenen langen duur dezer levenswijze geheel gezonken ligchaam der vrouw ook den invloed der zwangerschap niet kan verdragen en door velerlei en vaak gevaarlijke ziekten wordt aangetast. Op dezelfde wijze grijpen onder zulke omstandigheden ligt stoornissen der baring en des kraambeds plaats, en wel ten gevolge van de hoedanigheid der bewerktuiging en der teeldeelen in het bijzonder, die in de ziektekunde dezer verrigtingen reeds nader zijn opgegeven. Inzonderheid zijn vrouwen van deze soort tot het zogen van het pasgeboren kind ongeschikt, daar het zog zoowel in hoeveelheid als in hoedanigheid afwijkt, en inzonderheid dan, wanneer de vrouwen gedurende het tijdperk van het zogen uitspattend en ongeregeld leven; niet zelden houdt de zogafscheiding geheel op. Wij zullen hier, buiten de uitspattingen in de liefde, nog eenige

oorzaken van dezen aard nader nagaan. Het gemis van den slaap en het doorzwerven van den nacht met zedelijke en ligchamelijke opgewondenheid zijn bij eenen langeren duur voor de vrouw van meer nadeelige gevolgen dan bij den man, ofschoon zij eenen korten tijd het nachtwaken beter dan de man schijnt te verdragen, en men vaak ziet, dat bij vrouwen eene ziekelijke slapeloosheid, waaraan zwangeren somwijlen lijden, eenen tijdlang zonder nadeel voor hare gezondheid bestaat. Maar waar de slapeloosheid geweldddadig is, en ziel en ligchaam in eene tegennatuurlijke opgewektheid gehouden worden, daar bezwijkt de zwakkere bewerktuiging der vrouw, en ofschoon de grootere vrouwelijke levendigheid haar ook in het begin ligter wakker houdt, zijn de gevolgen toch met den tijd verzwakkender en schadelijker, terwijl de behoefte aan slaap wel in het begin bij den man sterker is en hij hem slechts met groote inspanning kan ontberen, maar met den tijd de ligchaamskracht overwint en het ligchaam ook bij eenen korten slaap gezond blijft. Zedelijke en ligchamelijke opgewektheden, zoo als die bij nachtelijke feesten gewoonlijk voorkomen, prikkelen de vrouwelijke bewerktuiging te veel en verwekken spoedig eenen toestand van zwakte. Het dansen, waar jonge meisjes zoo hartstogtelijk aan gehecht zijn, is wel bij een matig genot en met behoorlijke voorzorgen niet nadeelig; integendeel kan het, door vrije bewegingen, de ligchamelijke ontwikkeling bevorderen en de bevalligheden des ligchaams verhoogen; maar overmatig en onvoorzigtig genoten, is het zeker eene veelvuldige ziekteoorzaak, deels door de verhitting en inspanning des ligchaams, waardoor opgewektheden in het vaatstelsel, bloedophoopingen naar edele deelen, bloedvloeijingen, prikkelingen des zenuwstelsels met opvolgende zwakte, ontstekingen en koortsen veroorzaakt worden, deels door het ligt mogelijk vatten van koude. Gedurende den stondenvloed moet aan het meisje het dansen altijd verboden worden, daar niet zelden eene onderdrukking van denzelven en ontstekingachtige aandoeningen der borstingewanden, als ook in andere gevallen eene te sterke stondenontlasting plaats grijpt. Even zoo bestaat bij zwangere

vrouwen altijd vrees voor miskraam, en er ontwikkelen zich ook wel verkeerde liggingen des kinds ten gevolge van de sterke ligchamelijke schudding. Het gebruik van geestrijke dranken en brasserijen in de spijzen passen het vrouwelijk geslacht nog minder dan het mannelijk, en zijn voor de ligt opwekbare, zwakkere bewerktuiging der vrouw volstrekt ongeschikt. De nadeelen verschijnen bij haar ook altijd sneller en krachtiger. Uit het gebruik van geestrijke dranken, wanneer dit slechts eenigermate overmatig is, ontwikkelen zich ligt zielsziekten, verstrooidheid van denkbeelden, zwakte van het verstand, en eindelijk onnoozelheid, ziekten van het vaatstelsel, en wel in het begin koortsige en ontstekingachtige, maar later meer torpide, tot het rotachtige overhellende toestanden, voornamelijk zenuwkwalen, zoo als stuipen, krampen, verlammingen, enz. Daarbij lijdt het geslachtsvermogen in eenen hoogen graad, en verscheidene afwijkingen in de zwangerschapsprocessen zijn door eenige schrijvers aan de ontvangenis in eenen dronken toestand toegeschreven. De toestand, waarin zich de bewerktuiging gedurende de zwangerschap bevindt, maakt het ligt te begrijpen, dat inzonderheid geestrijke dranken en een te rijkelijk gebruik van prikkelende, voedende spijzen zich schadelijk zal toonen, hetgeen dan ook de ervaring maar al te vaak bevestigt. Ongemakken in de moederlijke bewerktuiging en stoornissen van allerlei aard in het zwangerschapsproces ontspruiten uit verkeerdheden van dezen aard.

§ 13.

De bezigheden der vrouwen zijn veel minder veelsoortig dan die der mannen, en werken zelden, zoo als die der laatstgenoemde, dadelijk nadeelig op de bewerktuiging. Het grootste getal vrouwen is met de leiding en het beheer der huishouding belast, waardoor zij zelden tot inspanningen en schadelijke werkzaamheden, of tot eene te groote rust gedwongen worden: haar wordt integendeel eene regelmatige afwisseling tusschen arbeid en rust gegeven. Slechts bij zeer prikkelbare

zwakkelijke voorwerpen, die met te grooten ijver en zorg voor orde en stiptheid waken, zal ook deze bezigheid schadelijk werken, en onvermijdelijke stoornissen en ergernissen zullen bestendig eene zedelijke en ligchamelijke opgewondenheid onderhouden, die zelfs tot ziekten klimt, en vooral bij reeds bestaande ziekten schadelijk werkt. Vrouwen, die hare huiselijke bezigheden zelve verrigten, moeten zich vaak aan koude, hitte, vochtigheid en togt blootstellen, en kunnen zich hierdoor velerlei ziekten op den hals halen, waaronder rheumatische en catarrhale de menigvuldigste zijn. Deze ongemakken verdienen bij de vrouwen der hoogere en middelbare klassen van den kant des geneesheers eene groote opmerkzaamheid, en vertoonen hare nadeelige gevolgen bij voorkeur gedurende de gewigtigste verrigtingen van het geslachtsvermogen, zoo als in de zwangerschap en het kraambed. In de jeugd zullen in deze standen de bezigheden op een dubbele en tegenovergestelde wijze nadeelig werken. Van den eenen kant werkt hier eene te vroegtijdige verstandsontwikkeling, het aanleeren van wetenschappen, die niet volkomen voor het vrouwelijk geslacht passen, schadelijk. Het jonge meisje, dat tegen zulke inspanningen niet bestand is, wordt hierdoor gemeenlijk in de ontwikkeling gehinderd, of wordt op eene tegennatuurlijke wijze rijp; er vormen zich vreemde, eenzijdige, verkeerde of opgewondene denkbeelden, de snelle opwekbaarheid van den geest gaat verloren, en zoo ook de vrouwelijke tact, het teedere, fijne gevoel der vrouw. Daarbij lijdt dan het ligchaam altijd, deels door de werking der ziel op het ligchaam, deels door gebrek aan behoorlijke ligchaamsbeweging. Waar de geest meer opgewonden is, is ook het ligchaam gemeenlijk zwak, teeder en gevoelig, het zenuwstelsel is in eenen hoogen graad prikkelbaar en tot krampen geneigd; maar waar zich meer eene ernstige, nadenkende stemming ontwikkeld heeft, en het verstand het gevoel beheerscht, daar is gewoonlijk het ligchaam zwak of het temperament meer traag, en de vrouwelijke vormen zijn weinig uitgedrukt. Altijd lijdt onder zulke omstandigheden het geslachtsvermogen; de geslachtsdrift is onderdrukt of onregelma-

tig; dikwijls ontstaat er zelfs tegenzin in den geslachtsomgang; de stondenvloed verschijnt spaarzaam, met pijnen, of is geheel teruggehouden en komt onregelmatig op; de vruchtbaarheid wordt vaak bij zulke vrouwen slechts zeer gering gevonden, en in het geheele voorttelingswerk komen velerlei bezwaren en toevallen voor. Zoo de bezigheden van den geest met eene aanhoudende rust gepaard gaan, voegen zich hier nog de nadeelige gevolgen bij, die daaruit ontstaan. Van den anderen kant worden door de vrouwelijke handwerken, vooral in de jeugd, velerlei nadeelen veroorzaakt. Behalve dat het ligchaam daarbij altijd blijft rusten, en zij dus aan hetzelve de vereischte beweging onthouden, noodzaken zij haar schadelijke houdingen aan te nemen, of maken inspanningen van bijzondere deelen noodig. Bij het breijen worden de bovenarmen en de voorarm, om aan de handen vaste steunpunten te verschaffen, vast tegen de borstkas aangesloten en meer naar voren gebragt, zoodat deze vernaauwd, de vrije ontwikkeling derzelve verhinderd en de ademhaling zelve benadeeld wordt; daarbij worden de spieren van de hand en van den arm door de, hoewel geringe, toch gestadige beweging ingespannen en kunnen daardoor in eene aanhoudende sidderende beweging geraken. Bovendien oefent het breijen eenen eigenaardigen verzwakkenden invloed op het zenuwstelsel uit. In de kindsheid, wanneer het beengestel slechts eene geringe vastheid heeft en bij individu's met eene zwakke borst, met aanleg tot longtering en bloedspuwing en waar de spieren niet zeer sterk zijn, is dus het aanhoudend breijen eene zeer schadelijke bezigheid. Bij het naaijen is wel de beweging van den bovenarm vrijer, het werken met de handen bedaarder; maar meestal wordt het bovenlijf daarbij te veel gebogen, de regter zijde des ligchaams meer naar voren gebragt en het regter-schouderblad meer naar boven gehaald, zoodat verkrommingen van de wervelkolom en het te hoog staan van het regter-schouderblad zich ligt bij jonge meisjes ten gevolge daarvan ontwikkelen. Bij het borduren komen deze nadeelen in eenen nog hoogeren graad voor, inzonderheid, wanneer het borduursel niet uit de vrije hand, maar op het raam vervaardigd wordt. Bui-

tendien worden hier de oogen meer ingespannen, daar zij altijd op één punt gerigt zijn en door de kleuren van het borduursel verblind worden. Bij volwassenen zijn de gevolgen dezer bezigheden wel dezelfde, maar vertoonen zich, uit hoofde van de steviger ontwikkeling des ligchaams, slechts in eenen minderen graad.

§ 13.

De bezigheden der vrouwen uit de arbeidende klasse kan men, voor zoo ver zij als ziekteoorzaken beschouwd worden, in twee hoofdklassen verdeelen, daar zij de vrouw tot eene te groote rust of tot eene te groote ligchamelijke inspanning veroordeelen. De naaisters, borduursters, als ook veelal de fabrijkwerksters, moeten bij hare bezigheden bijna den geheelen dag zitten, waardoor de werkzaamheid der organische verrigtingen verzwakt, eene traagheid en slapheid des spierstelsels, eene afstemming des zenuwstelsels, een torpide toestand, stilstanden in het watervaatstelsel, veranderingen in de menging der vochten, niet zelden eene aanmerkelijke vetvorming, moeijelijkheden in de spijsvertering, traagheid des darmkanaals, aanbeijen, verstoppingen in de onderbuiksingewanden, even als bij mannen, ontstaan. Maar bijzonder lijden door de gedurige zittende houding de geslachtswerktuigen, deels door de langzame beweging der vochten in den onderbuik, deels door de verslappende warmte, waarin de uitwendige teeldeelen en de geheele onderbuik gehouden worden. Deze ontwikkelen zich dan bij jonge meisjes slechts langzaam, of zij blijven achterlijk, weshalve dan ook de bleekzucht onder deze omstandigheden zulk eene veelvuldige ziekte is. Bovendien neemt men slijmvloeijingen waar, verslapping, zwelling of verharding van het weefsel der baarmoeder, en ten gevolge daarvan stoornis in de maandelijksche zuivering. In de zwangerschap is het aanhoudend zitten met een voorovergebogen bovenlijf altijd zeer nadeelig; er ontwikkelen zich scheeve liggingen der baarmoeder, inzonderheid eene te sterke helling derzelve naar voren. Daar de holte van den onderbuik bij deze houding vernaauwd wordt,

vindt de bezwangerde baarmoeder in hare uitzetting eenen grooteren tegenstand, geeft dus tot velerlei ongemakken, tot pijnen in de onderbuiksingewanden, enz. aanleiding. Door de grootere drukking, die de baarmoeder ondergaat, en door het langzamer omloopen der vochten in de bloedvaten en het watervaatstelsel van den onderbuik, kan eene te vaste vereeniging des moederkoeks met de baarmoeder veroorzaakt worden, welke afwijking dan ook bij vrouwen, die in de zwangerschap veel zitten, bij voorkeur aangetroffen wordt. De verstopping, die ten gevolge der aanhoudende rust verschijnt, zal zich op dezen tijd ook dadelijk nadeelig toonen, en zoowel op eene werktuigelijke als op eene dynamische wijze het zwangerschapsproces storen, gelijk dit in de ziektekunde nader is opgegeven. Al heeft ook de vrouwelijke bewerktuiging minder dan die des mans ligchamelijke bewegingen noodig, maar is eer tot een stil, rustig, afgezonderd leven geschikt, moet toch die rust binnen zekere grenzen beperkt blijven, en ofschoon zij ook door de weinig inspannende huiselijke bezigheden met mindere beweging in de vrije lucht volmaakt toekomen kan, is toch het aanhoudend zitten, door de nadeelige gevolgen op de geslachtswerktuigen en het voorttelingsvermogen, ongelijk schadelijker voor de vrouw dan voor den man.

§ 14.

Bezigheden, die met eene te groote ligchamelijke inspanning gepaard gaan, zoo als het houthakken, de meeste werkzaamheden der handwerkslieden, het dragen van zware lasten, zijn voor den zwakkeren vrouwelijken ligchaamsbouw volstrekt ongeschikt. Met den tijd wordt de vrouw daartegen wel gehard, en zij verkrijgt eene niet onaanzienlijke ligchaamskracht; maar dit kan niet als bewijs beschouwd worden, dat de vrouw alleen ten gevolge der burgerlijke inrigting van de mannelijke sterkere inspanningen uitgesloten wordt; want bij dezelve offert zij altijd de vrouwelijke ontwikkeling des ligchaams op: zij verliest hare bevalligheid en aantrekkelijkheid, terwijl het ligchaam hoekiger, de huid vaster, het spierstelsel

taaijer en de geheele bewerktuiging minder smijdig en rekkelijk wordt. Maar in vele gevallen worden door te zwaar werk dadelijk ziektetoestanden veroorzaakt, zoo als uitzakkingen der baarmoeder en der scheede, breuken op verschillende plaatsen des onderbuiks, algemeene geprikkelde toestanden, met eindelijke uitputting, enz. Volgens het door Manec medegedeeld overzigt der vrouwen, die aan breuken leden, komen wij, ten opzigte der standen, tot het volgende resultaat:

Vrouwen zonder beroep	22.
Waschvrouwen	12.
Schoonmaaksters	10.
Dienstmeisjes en ziekenoppassters	8.
Kamermeisjes en oppassters	7.
Keukenmeiden	6.
Handwerksters	6.

Een nog geringer getal leverden de overige bezigheden, die met eene geringe of in het geheel geene ligchamelijke inspanning verbonden waren, zoo als naaisters, borduursters, knoopsters, enz. (Analekten für Chirurgie, von Blasius und Moser. Bd. I. S. 326). Wij zien hieruit, dat waschvrouwen en schoonmaaksters, die het moeijelijkste werk doen, het meest aan breuken lijden; de dagelijksche ondervinding leert ook, dat zij in het bijzonder vaak door uitzakkingen worden aangetast. Organische ziekten der baarmoeder, zoo als ontstekingen, hypertrophiën, ontaardingen, enz., kunnen door den vermeerderden aandrang der vochten naar dit deel de gevolgen van ligchamelijke inspanningen zijn; en Dewees (1) geeft als reden, dat verschillende ongemakken van dien aard in Amerika zeldzamer dan in Europa zijn, op, dat in het eerstgenoemd land de vrouwen der lagere standen niet zoo als de andere tot moeijelijk werk genoodzaakt zijn. De geslachtsverrigtingen lijden onder zulke omstandigheden op velerlei wijzen. Zoo de bewerktuiging meer een mannelijk karakter aanneemt, wordt ook het vrouwelijk geslachtsvermogen benadeeld, de stonden-

(1) W. P. Dewees, Krankheiten des Weibes. Berl. 1838.

vloed verschijnt spaarzaam of is geheel onderdrukt; even zoo is de geslachtsdrift en de geschiktheid ter ontvangenis verzwakt.

Wanneer echter het ligchaam zwak blijft en de vrouw zich plotseling aan hevige inspanningen blootstelt, zal de stondenvloed dikwijls te sterk vloeijen, omdat het bloed aangezet is en er te sterke bloedophoopingen naar de buiksingewanden plaats grijpen. De zwangerschap gaat bij krachtige, geharde individu's gemeenlijk met vele ongemakken gepaard, die door de verhoogde prikkelbaarheid, door de geringe toegefelijkheid des ligchaams en door de stramheid der bewerktuigde weefsels, die met het zwangerschapsproces in verband staan, veroorzaakt worden. Van den anderen kant zullen ligchamelijke inspanningen eenen dadelijk nadeeligen invloed doen blijken, en zij kunnen eene afscheiding van het ei van de baarmoeder en miskraam, bloedophoopingen naar de baarmoeder, enz. te weeg brengen. Gedurende de baring vertoonen zich die gevolgen, welke reeds als uitwerkselen eener te krachtige spierwerkzaamheid aangevoerd zijn. Bijzonder loopen de nadeelige gevolgen van te zwaren ligchaamsarbeid dan in het oog, wanneer de vrouw dien kort na de bevalling, eer nog de bewerktuiging en de teeldeelen tot volkomene rust zijn teruggekomen, onderneemt. Er blijft eene algemeene zwakte na; de baarmoeder trekt zich onvolledig zamen, is opgezwollen, en er ontwikkelen zich velerlei uitzakkingen, omkeeringen en voor- en achteroverbuiging van dit deel.

VIII. Temperament en Hartstogten.

§ 15.

De hartstogten, die bij het vrouwelijk geslacht ligter dan bij het mannelijk opgewekt worden, en ongelijk heviger en krachtiger zijn, moeten op het prikkelbaar, zwak ligchaam der vrouw eenen meer nadeeligen invloed uitoefenen dan op dat des mans, en zijn dus bij haar eene zeer veelvuldige ziekteoorzaak. Bij alle ziekelijke toestanden der vrouw moeten

wij gemoedsbewegingen als oorzaken aanvoeren, en ofschoon zij ook niet altijd alleen als zoodanig werken, zullen zij toch onder alle omstandigheden bestaande kwalen kunnen doen toenemen en verergeren. Voor den geneesheer is de kennis van dezen invloed van het hoogste gewigt, en ofschoon het bijna niet in zijne magt is, om de gemoedsstemming of de omstandigheden der vrouw, uit welke deze ontstaat, te veranderen, zal hij toch in vele gevallen bij een juist begrip van dit oorzakelijk punt dit kunnen doen, of door op het gemoed te werken hetzelve tot rust brengen. Eene natuurlijke levendigheid van den geest houdt ook de ligchamelijke verrigtingen in eene grootere werkzaamheid, en is dus heilzamer, dan eene geheele zedelijke en zielsapathie, welke laatste bij torpide voorwerpen tot verhooging der ligchamelijke traagheid bijdraagt en hierdoor tot ziekelijke toestanden aanleiding kan geven, zoo als tot eene te geringe ontwikkeling des ligchaams, tot stilstanden der vochten, tot eenen zwakken bloedsomloop, enz.; jonge meisjes, die te streng opgevoed en verstandelijk in het geheel niet bezig gehouden worden, lijden dikwijls uit deze oorzaak aan bleekzucht. De hevige hartstogten toonen zich op velerlei wijzen nadeelig. Eene te groote vreugde, die het gemoed niet schijnt te kunnen bevatten, verdrukt, als het ware, den geest en het ligchaam, en heeft niet zelden oogenblikkelijk den dood ten gevolge gehad: in eenen geringeren graad wekt zij, inzonderheid bij het vrouwelijk geslacht, eene gemeenlijk voorbijgaande, maar soms duurzame verkeerdheid des verstands op, en eene snapachtigheid en verkeerde inbeeldingen; voor het oogenblik houdt de werkzaamheid der organische verrigtingen op; de vrouw valt flaauw neder, of, wanneer de werking minder hevig en de bewerktuiging krachtiger is, volgt er eene algemeene opgewektheid, een koortsige toestand, waarbij zich dikwijls krampen van allerlei aard voegen. Verheugende gemoedsbewegingen moeten echter, om zulke nadeelen te veroorzaken, met groote kracht en geheel plotseling op het ligchaam werken, en ook dan blijft haar invloed meer tot het zenuwstelsel bepaald en verdooft spoedig. Hevige toorn,

ergernis, woede, hartstogten, die met in het oog vallende verschijnselen gepaard gaan, wekken altijd meer nadeelige en duurzame gevolgen op, en tasten den stoffelijken kant des ligchaams dieper aan; er ontstaan verstandsverbijsteringen, verkeerde opvattingen, overmatige beweging des ligchaams, eene gestadige afwisseling van zedelijke en ligchamelijke opgewondenheid en afmatting, krampachtige, stuipachtige, sidderende bewegingen, koortsige toestanden, versnelde bloedsomloop, hartklopping, benaauwde, hijgende ademhaling, bloedophoopingen naar edele ingewanden, en eene vermeerdering en qualitative verandering of onderdrukking der verschillende afscheidingen, des speeksels, der gal, enz., als ook stoornissen der spijsverteringswerktuigen. Een plotselinge schrik, plotselinge angst en groote vrees zijn inzonderheid door hunne verlammende werkingen op alle verrigtingen der bewerktuiging schadelijk. De gevolgen der overige meer duurzame hartstogten, als van liefde, rouw, kommer, haat, verontwaardiging, wraak, nijd, enz., zijn naar hunnen graad, hunnen duur en de individualiteit verschillend. Zij houden óf de bewerktuiging in eene ziekelijke opgewektheid, en brengen slepende ontstekingen van bijzondere deelen, stuipachtige en op verlamming gelijkende toestanden te weeg, óf zij veranderen de scheikundige menging des ligchaams en geven tot velerlei organische gebreken aanleiding: altijd is haar invloed op de spijsverteringswerktuigen zeer groot; zij verwekken eene omstemming van de reproductie en assimilatie. Al deze nadeelen verschijnen zoowel bij het mannelijk als bij het vrouwelijk geslacht, maar bij het laatste toch in eenen hoogeren graad. Bovendien vertoont het vrouwelijk geslachtsvermogen in alle opzigten eene zoo aanmerkelijke afhankelijkheid van de hartstogten, dat de gewigtigste en veelvuldigste afwijkingen door deze veroorzaakt worden, en zoowel in den zieken als in den gezonden toestand eene dadelijke werking der gemoedsaandoeningen op de geslachtsverrigtingen moet worden aangenomen. Na plotselinge en hevige aandoeningen wordt de stondenvloed dikwijls oogenblikkelijk onderdrukt, en bij eene lan-

gere werking van nederdrukkende gemoedsbewegingen dooft zij langzamerhand uit. Hoezeer de geslachtsdrift en de vatbaarheid ter ontvangenis door haar belemmerd worden, is reeds boven opgegeven; zij kunnen geheel vernietigd worden, en wel niet alleen door nederdrukkende hartstogten; want eene te hevige liefde kan ook zulk eene werking uitoefenen. Het zwangerschapsproces zal op velerlei wijzen gestoord worden: zoo zijn hevige opwekkingen des gemoeds, vrees, angst, schrik, enz. gewigtige oorzaken van de buitenbaarmoederlijke zwangerschap, wanneer zij kort na den bijslaap werken, wanneer het ei nog niet in de baarmoeder gekomen is; later brengen zij dikwijls spoedig eene miskraam te weeg, of geven aanleiding tot andere ziekten, tot krampen, ontstekingen, koortsen, bloedvloeijingen, enz. Nederdrukkende gemoedsbewegingen veroorzaken niet alleen voor de moederlijke bewerktuiging velerlei ongemakken, ook de ontwikkeling der vrucht wordt daardoor in eenen hoogen graad gehinderd, en zwakte des kinds, ontaardingen der deelen van het ei en misvormingen zijn gemeenlijk derzelver gevolgen. Vele schrijvers hebben zelfs eenen nog meer dadelijken invloed der gemoedsaandoeningen van de moeder op het kind aangenomen, en dit geloof is onder het volk algemeen. Wij hebben over dit punt in het Natuurkundig gedeelte van dit werk reeds onze gevoelens te kennen gegeven, en verwijzen daarop. Ligt zal de baring en het kraambed door gemoedsaandoeningen in hun regelmatig beloop gestoord worden, waarop wij bij de bijzondere ziektetoestanden en afwijkingen dezer processen reeds de aandacht gevestigd hebben.

§ 16.

In hoe ver het temperament der vrouw als ziekteoorzaak werken kan, behoeft hier niet nader nagegaan te worden, daar wij in de ziektekunde altijd bij de afzonderlijke ziekten de aandacht op derzelver zamenhang met het temperament bepaald hebben. Maar hier moeten wij ten opzigte van de leer der oorzaken van de ziekten bij het vrouwelijk geslacht de aan

hetzelve zoo eigene idiosyncrasiën vermelden, uit welke niet zelden gewigtige ziekten ontstaan. Het zou ons te ver brengen, bij dit punt in bijzonderheden te treden; talrijke waarnemingen bevestigen, dat dikwijls de eenvoudige gedachte aan eene of andere onverschillige zaak, het gebruik van eene onschadelijke spijze, de reuk, het zien of voelen van zeer gewone voorwerpen, bij vrouwen, krampen, flaauwten, walging, braking, allerlei zenuwpijnen en zelfs ontstekingachtige ziekten veroorzaken, en dat dergelijke idiosyncrasiën, inzonderheid ten opzigte der geslachtsverrigtingen, van invloed zijn, en gedurende den stondenvloed, de zwangerschap en het zogen het veelvuldigst voorkomen. Ook verschilt de erfelijkheid van ziekten en aanleg tot ziekten bij het mannelijk en vrouwelijk geslacht: zoo zou de vader andere ziekten op de vrucht overplanten dan de moeder. Fabricius (1) geeft op, dat men van den vader jicht en kwaadsappigheid, van de moeder krampen, melancholie, levendigheid en geestkrachten erft. Volgens Gleichen (2) bepaalt de vader den bouw der beenderen, de moeder de oogen. Giron zegt, dat de plasticiteit meer naar de moeder, en daarentegen dat, wat de Franschen uitwendige vitaliteit noemen, naar den vader aardt. Bijzonder gewigtig is de opgave van Linnaeus, dat bij de bastaardplanten de teelwerktuigen meer naar de moeder, de bloembladen en over het geheel de uitwendige deelen naar den vader gevormd zijn (3). Een daarmede overeenkomstig verschijnsel vertoont zich ook bij den mensch in een ziektekundig opzigt: de ziekten des geslachtsvermogens erven namelijk zeer vaak van de moeder op de dochter over, zoodat in zekere familiën onregelmatigheden van

(1) Resultate naturhistorischer Forschungen von J. C. Fabricius. Kiel 1840. S. 60.

(2) W. F. Freiherr von Gleichen, genannt Russworm, Abhandlung über die Samen- und Infusionsthierchen und über die Erzeugung. Nürnberg 1778.

(3) Burdach, Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft. II Bd. S. 582. 2te Auflage. Leipzig 1835.

den stondenvloed, onvruchtbaarheid, miskraam, tegennatuurlijke ontwikkeling der vrucht, moeijelijke baringen en afwijkingen in het kraambed en de zogafscheiding zeer veelvuldig voorkomen.

IX. Kleeding.

§ 17.

De kleeding, welke eene bedekking des ligchaams en eene beschutting tegen de koude en de weêrsveranderingen zijn moet, zal dikwijls, wanneer zij verkeerd ingerigt is, eene ziekteoorzaak uitmaken, en verdient dus de grootste opmerkzaamheid van den kant des geneesheers. Hier zijn het voornamelijk mode en ijdelheid, die de natuurlijke vormen der kleedingstukken verdringen. Dikwijls is de kleeding te dun, en dikke, zwaarlijvige vrouwen zoeken vaak daardoor de gezetheid van haar ligchaam te verbergen, en lijden dan ligt de nadeelen, die door den invloed der koude en der vochtigheid te weeg gebragt worden. Eene te ligte bedekking der borsten en der onderste helft des ligchaams zal zich bij de vrouw voornamelijk nadeelig toonen. Maar gemeenlijk zoeken de vrouwen door een geweldddadig zamenpersen van het middelste gedeelte des ligchaams slankheid te weeg te brengen en te behouden, waardoor niet slechts dit doel het allerminst bereikt wordt, maar ook gewigtige nadeelen veroorzaakt en te weeg gebragt worden. Inzonderheid moeten wij hier de keurslijven aanvoeren, waartegen reeds van zoo vele kanten geijverd is, maar die nog altijd niet geheel verlaten zijn. Een ligt zoogenoemd corset, dat, zonder drukking uit te oefenen, de borst en een gedeelte van den onderbuik omgeeft, zal het regt ophouden des ligchaams bevorderen, de vrouwelijke borstklieren ondersteunen en de vrije ontwikkeling en beweging des ligchaams niet verhinderen. Maar de met baleinen of ijzeren staven voorzien keurslijven, die naauw toegehaald worden, opdat de taille der vrouw slanker en de onderbuik vast zamengehouden zou worden, zijn van zoo groot nadeel, dat daardoor de gevaarlijkste ziekten kunnen veroorzaakt worden. Vooreerst worden de spieren van den romp zamengeperst en in

hare bewegingen belemmerd; zij verliezen daardoor in kracht, en worden ongeschikt om het ligchaam regt op te houden. Vervolgens worden de borsten zelve zamengedrukt, naderen te sterk tot elkander, kunnen zich slechts zwak ontwikkelen, en blijven dus klein en slecht gevormd; ook lijden de tepels door de drukking, komen niet genoeg uit en zijn later vòor hunne bestemming ongeschikt. Door de vernaauwing der borstholte wordt de ontwikkeling der borstingewanden verhinderd, en hierdoor alleen kan zich een aanleg tot tering, tot bloedspuwing, enz. ontwikkelen. Voorts worden ten gevolge der keurslijven de oksels meer naar voren zamengedrongen, de houding des ligchaams bedorven, en daar de regter schouder bij het werken zich ligter vrij maakt, moet hij zich meer dan de linker ontwikkelen en komt hooger te staan. De ribben zelve, vooral de onderste meer bewegelijke, worden ingedrukt. De onderbuiksingewanden ondergaan ook eene te hevige drukking, en zijn in hunne verrigtingen gestoord; de spijsvertering gaat trager; de reproductie wordt gestoord, en uitzakkingen en breuken zijn niet zelden de gevolgen van te sterk inrijgen. Dikwijls komen, ten gevolge van het zeer vast rijgen der keurslijven, plotselinge ziekelijke toevallen voor, zoo als krampen, trekkingen, flaauwten, beroerten, braking, bloedspuwen, enz., inzonderheid wanneer het aldus bedrongen ligchaam opgewekt en verhit wordt, weshalve deze toevallen vaak in gezelschappen voorkomen. Het dragen van naauwe schoenen, om den vorm der voeten te verkleinen, geeft vaak bij vrouwen tot plaatselijke ziekten, verhardingen, ontstekingen van den voet, eksteroogen en verkeerde plaatsingen derzelve aanleiding, verhindert de vrije beweging der onderste ledematen, en geeft aan den gang en de geheele houding des ligchaams iets gedwongens en ongevalligs.

Eene te warme kleeding brengt de nadeelen te weeg, die door de werking der warmte op de bewerktuiging veroorzaakt worden: zij verslapt de huid en het geheele ligchaam, verzwakt hetzelve, en maakt het voor de minste verandering in den warmtegraad gevoelig.

J. H. Meibom, Diss. de morbi causis. Helmst. 1688.
J. J. Wepfer, De morbis climatum. Duisb. 1704.
R. Mead, De imperio solis ac lunae in corpora humana et morbis inde oriundis. Amst. 1710.
B. Rammazzini, De principum valetudine tuenda. Comment. Patav. 1710—1711.
F. Hoffmann, Diss. de morbis ex nimia et intempestiva venere oriundis. Halae 1725.
A. E. Büchner, Diss. de morbis ex varia temperamentorum conditione oriundis. Hal. 1730.
A. G. Platz, Diss. de morbis ex oblectamentis. Lipsiae 1748.
Reitz, Diss. de morbis pauperum. Ultraj. 1752.
C. G. Richter, Diss. de doctarum lucubrationum notis. Gött. 1755.
Langguth, Diss. de morbis sexus sequioris ex nimio perversoque pulchritudinis studio oriundis. Viteb. 1757.
J. L. Dormier, De saltatione sanitatem conservante morbos inducente, indicante, curante. Arg. 1763.
G. G. Richter, De valetudine hominis nudi et cooperti. Gött. 1763.
Van Zelden, Diss. de noxis ex varia vestimentorum conditione. 1765.
C. F. Sigwart et L. B. Klein, De vi imaginationis in producendis et removendis morbis. Tüb. 1769.
S. A. Tissot, Essai sur les maladies des gens du monde. Geneve 1770.
Dezelfde, Von den Krankheiten vornehmer und reicher Personen. A. d. Franz. Nürnb. 1770.
J. G. Leonhardi, Diss. de frigoris atmospherici effectibus in corpus humanum. Lips. 1771.
Ueber die Schädlichkeit der Federbetten. 1771.
J. G. Falkemberg, De orgasmo humorum a venere determ. etc. Halae 1773.
Bonnaud, Abhandlung von den schädlichen Wirkungen der Schnürbrüste, sowol bei Kindern als bei Erwachsenen des weiblichen Geschlechtes. A. d. Franz. 1773.
G. R. Highmore, Diss. de frigoris in corpus humanum potestate. Edinb. 1778.
J. C. Rougemont, Etwas über die Kleidertracht, in wiefern

sie einen nachtheiligen Einfluss auf die Gesundheit hat. Bonn 1779.

A. Wilson, Some observations relative to the influence of climate on vegetable and animal bodies. Lond. 1780.

W. Falconer, Remarks on the influence of climate actuation nature of country etc. on the disposition of temper etc. of mankind. London 1781.

P. Camper, Sur la meilleure forme des souliers. A la Haye 1781.

J. F. C. Goldhagen et Gesenius, Diss. de animi passionum in corpus efficacia. Hal. 1784.

J. J. Monje, De animi pathematibus eorumque effectibus nec non salutari eorundem in morbis efficacia. L. B. 1785.

J. F. G. Goldhagen et D. Wormes, De vi thoracum in feminae corpus, formam, partum et lactationem. Hal. 1787.

J. D. Metzger, Diss. de morbi causa. Regiom. 1787.

W. Cullen, Diss. de aëre ejusque imperio in corpus humanum. Edinburg 1787.

E. Henschel, Comment. de Atmosphaera ejusque in corpore human. efficacia. Halae 1787.

Ploucquet et Toggenburger, De exstantiori frequentia et deterioratione morborum inter vulgus. Tüb. 1788.

W. Falconer, Dissertation on the influence of the passions upon disordres of the body. London 1788.

J. M. Hoffmann, Abhandlung von den guten und bösen Wirkungen aller angenehmen und unangenehmen Leidenschaften des Menschen. Frankf. 1788.

S. T. Sömmering, Wirkungen der Schnürbrüste. Berlin 1793.

J. C. Reil, Diss. Functiones organo animae peculiares. 1794.

Beauchène, Abhandlung über den Einfluss der Leidenschaften in die Nervenkrankheiten der Frauenzimmer und über die Art, diese Krankheiten zu behandeln. A. d. Fr. Leipzig 1794.

C. F. Tissot, Ueber den Einfluss der Leidenschaften auf Krankheiten und von den Mitteln, ihre schädlichen Wirkungen zu verbessern. A. d. Fr. Gera 1799.

C. Wolfarts, Abhandlung über die Veränderung des Krankheitsgenius, insofern solche von der Lebensart der Menschen herrührt. A. d. Lat. Marb. 1799.

A. Röschlaub, Ueber Ursache der Krankheit, Anlage, Opportu-

tunität. In dessen Magaz. zur Verm. der theoret. und prakt. Heilk. Bd. II. St. 1. S. 33.

Pickel, Diss. de viribus animi in corpus humanum. Wirceb. 1800.

J. E. Wetzler, Ueber den Einfluss des Tanzes auf die Gesundheit. Landshut 1801.

T. A. Ruland, Medic.-physiologische Betrachtungen über die Gemüthskrankheiten und den Einfluss des Gemüthes auf den menschl. Körper. Würzb. 1801.

J. Wendt, Ueber den Tanz als Vergnügen und Schädlichkeit. Ein Beitrag zur Diätetik. Berlin 1803.

W. F. Baur, Ueher den Einfluss der äusseren Wärme und Kälte auf den lebenden menschlichen Körper. Eine gekrönte Preisschrift. Marb. 1804.

B. A. Schieferli, Ueber den Einfluss der Gemüthsbewegungen auf Gesundheit und Lebensdauer. Eine Rede. Winterthur 1808.

J. Saeger, Tractatus physico-medicus de Atmosphaere et de aëre atmosphaerico nec non de variis gazis, vaporibus effluviisque in iis contentis respectu eorum in corpus humanum effectuum. Colon. 1817.

J. H. Hoffbauer, Die Atmospbäre und deren Einfluss auf den Organismus. Ein Beitrag zur allgem. Pathologie. Leipz. 1820.

F. Wagner, Bemerkungen über die nachtheiligen Einwirkungen und Folgen zu enger Kleider. Leipzig und Sorau 1823.

W. F. Edward, De l'influence des agens physiques sur la vie. Paris 1824.

C. F. L. de Hahn, Diss. de damnis ex nimium protracta lactatione infanti saepenumero subnascentibus. Gött. 1825.

J. E. Wetzler, Ueber den Einfluss des Tanzes auf die Gesundheit. Nebst Verhaltungsregeln. Landshut 1827.

C. L. Klose, Ueber den Einfluss des Geschlechtsunterschiedes auf Ausbildung und Heilung einer Krankheit. Stendal 1827.

J. C. L. Riedel, Ein Beitrag zu den Erfahrungen über die nachtheiligen Wirkungen der Leidenschaften und Gemüthsaffecte auf den menschl. Körper. Leipzig 1828.

Dezelfde, Keine Schnürbrüste mehr! oder Darstellung der grossen Nachtheile und der für die Gesundheit und das Leben höchst traurigen Folgen, welche das Tragen der

Schnürbrüste, insbesondere aber das faste Schnüren bewirken. Eine beherzigungswerthe Schrift für Frauen. Quedlinburg 1831.

A. F. Fischer, Ueber Erkenntniss und Heilung derjenigen Krankheiten, welche in Folge einer sitzenden Lebensweise bei Männern und Frauen entstehen. Zur Belehrung für Gebildete. Leipzig 1833.

VIERDE GEDEELTE.

HERKENNINGSLEER VAN DE ZIEKTEN DER VROUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over het ziekenonderzoek in het algemeen.

§ 18.

De moeijelijkheden, die een geregeld, volledig en naauwkeurig ziekenonderzoek voor den geneesheer heeft, komen bijzonder in de opsporing van de ziekten der vrouwen uit, voor zoo ver deze zich tot de subjective verschijnselen bepaalt, die door het mondelingsch ziekenonderzoek alleen herkend kunnen worden. De woorden van Stoll, »mulieri ne mortuae quidem credendum est," zijn bijzonder ten opzigte van de ziektebeschrijvingen der vrouw maar al te waar, en de pogingen van lateren tijd, om door naauwkeurige nasporing en juiste beoordeeling der objective verschijnselen de waarde der subjective te ondersteunen, moeten bij de opsporing van de ziekten der vrouw zeer vruchtdragend zijn, en moeten juist hier met den grootsten ijver bevorderd worden. Wezenlijke misleidingen van allerlei aard met of zonder bijoogmerken, overdrevene afschilderingen, of ligtzinnig verzwijgen van enkele ziekteverschijnselen, schaamachtigheid, bangheid, luimen en eigenzin maken voor den geneesheer maar al te dikwijls de juiste herkenning van de ziekten der vrouwen door een eenvoudig ziekteonderzoek moeijelijk, en maken de grootste scherpzinnigheid, de meeste omzigtigheid en een naauwkeurig onderzoek der waarneembare

ziekteverschijnselen ter juiste beoordeeling van den aanwezigen toestand noodzakelijk. Deze moeijelijkheden kunnen echter de waarde van het mondelingsch ziekenonderzoek niet verkorten; want wij zijn in onze pogingen nog niet zoo ver gevorderd, dat wij alle ziekelijke voorvallen alleen uit op objective teekenen kunnen herkennen, en wij durven naauwelijks hopen, ooit op zulk een standpunt te zullen komen, en moeten ons dus nog in vele ziekten op de gezegden der zieken verlaten. Voorts verbieden de zeden en de welvoegelijkheid in vele gevallen van minder gewigt het zien der kwaal, en in andere meer gewigtige zal de schaamachtigheid der vrouw dit weigeren en ons dwingen uit hare berigten de herkenning op te maken. Deze beide ongemakken bewijzen de negative waarde van het ziekenonderzoek en moeten zelfs als treurige noodzakelijkheden beschouwd worden, die wij door studie en gedrag gedurig meer moeten trachten te verwijderen. Het ziekenonderzoek heeft echter voor den denkenden geneesheer dadelijke voordeelen, die op geene andere wijze kunnen verkregen worden, en welke ons moeten aansporen het nimmer te veronachtzamen. De manier en wijze, waarop de zieke haar lijden afschildert, leert ons niet alleen deszelfs invloed op haar geheel gevoel kennen, hetgeen altijd van het hoogste gewigt is, maar zij maakt ons op de zekerste wijze met het karakter en het temperament der vrouw bekend, in welk opzigt zelfs de willens en wetens en ook de onwillekeurig bedrevene misleidingen den geneesheer leerrijk kunnen zijn. Vele toestanden zijn slechts voorbijgaand, bestaan slechts kort, en verbieden daarom de autopsie. Het ziekenonderzoek geeft den geneesheer op velerlei wijze gelegenheid, om zich het vertrouwen der zieken te verschaffen, haar aan te toonen dat hij de ziekte regt begrepen heeft, en haar hoop op beterschap te geven, de omstandigheden der lijderessen, voor zoo ver zij ten opzigte van ziekelijke toestanden aan den geneesheer bekend moeten zijn, na te vorschen, zonder van bloote nieuwsgierigheid beschuldigd te kunnen worden, en de lijderessen zijn medegevoel te kennen te geven, haar vertrouwen langzamerhand te verwerven, en aldus ter nasporing

der objective verschijnselen hare toestemming te verkrijgen. Al deze omstandigheden komen in aanmerking bij de zwakkere, ligt vertrouwende vrouw, die, ofschoon zij ook als ondoorgrondelijk voorgesteld is, toch in al hare uitdrukkingen meer te kennen geeft dan de man, en zij wegen eenigermate tegen de moeijelijkheden op, die wij reeds boven hebben opgegeven. Uit deze korte aanduidselen zal men ligt de waarde van het ziekenonderzoek bij de vrouw in het algemeen kunnen opmaken: zij toonen ons de noodzakelijkheid, maar tevens de moeijelijkheid van hetzelve aan, en hieruit volgt, dat de jonge geneesheer aan de studie daarvan den grootsten ijver moet besteden, dat hij zich de noodige levenswijsheid moet verwerven, om snel te oordeelen, wat waarheid en wat logen is, om uit korte aanduidselen diep in de bijzonderheden door te dringen, en dat ook de oudere geneesheer altijd met de grootste scherpzinnigheid en de meeste omzigtigheid te werk moet gaan. Dikwijls zal eene lange waarneming noodzakelijk zijn, om alle noodige bijzonderheden uit te vorschen en zich niet tot een overijld oordeel te laten wegslepen.

§ 19.

Uit dit een en ander blijkt, hoeveel van het gedrag des geneesheers bij zijne zieken afhangt, inzonderheid bij de vrouw, welke zoo snel uit het uitwendig voorkomen van den mensch haar oordeel velt, en dit op zich zelf reeds zoo hoog schat, dat zij andere meer gewigtige eigenschappen des geneesheers lager stelt, en welke in den geneesheer niet slechts haren redder en helper in ziekelijke toestanden zoekt, maar hem ook niet zelden tot raadgever en vertrouweling wil gebruiken. Daarom is het niet enkel politiek, die den geneesheer moet aansporen, om zijn gedrag met naauwkeurige inachtneming van alle bijzonderheden in te rigten; dit verlangt zijne hooge roeping, om voor het welzijn zijner lijders alle krachten, waarvan hij te beschikken heeft, in te spannen; en het behoeft geene verontschuldiging, zoo wij hier over het gedrag van den geneesheer van vrouwen eenige algemeene rege-

len beproeven op te geven. Het doel van zijn gedrag, dat den geneesheer altijd voor oogen moet zweven, is bovenal dat, dat hij zich de genegenheid, het vertrouwen, de liefde en achting zijner zieke verwerve, en zijne grondstelling moet zijn, zich nimmer van zoodanige middelen te bedienen, voor wier openbaring hij zich voor iemand ter wereld zou moeten schamen. Deze zijn de eerste en gewigtigste bepalingen, die, goed begrepen en op hare juiste waarde geschat, den geneesheer altijd het zekerst zullen leiden. Zij zullen hem voor lage handelingen, kleingeestige bijoogmerken en ellendige sluipwegen behoeden, die hem wel voor het oogenblik voordeel doen en voor eenen tijdlang het vertrouwen zijner zieken kunnen verschaffen, maar die toch zelden geheel verborgen blijven en hem dan des te lager doen zinken. Van den anderen kant zullen zij hem tegenhouden, om met onverstandige, openhartigheid of lompe gemakkelijkheid te werk te gaan, en zijne zieken te willen dwingen om zijne manieren en wijzen van doen en zijne luim te verdragen. Den arts zal en mag men niet kwalijk nemen, dat hij in vele gevallen aan het ziekbed zijn gedrag en zijne vragen naar gelang der omstandigheden inrigt, dat hij zijne bedoelingen zoekt te bewimpelen, en zijne gevoelens te verzwijgen of op eene andere wijze voor te stellen. Hij mag en kan veeleer zeker verwachten, dat, al wordt ook zijne handelwijze van den juisten kant begrepen, hem niemand daaromtrent iets zal verwijten; integendeel zal aller oordeel hem regtvaardigen en zijne verschoonende manier hem tot lof toerekenen, zoo maar de overtuiging bestaat, dat al, wat hij deed, het welzijn van zijne zieken bedoelde. Deze zoo pas opgegevene bepalingen zijn in ons oog de grondbeginselen, volgens welke alle meer bijzondere voorschriften moeten geregeld en ingerigt worden.

§ 20.

Opdat de geneesheer zich het vertrouwen zijner zieke verwerve, is het inzonderheid bij vrouwen noodzakelijk, dat hij aan zijn uitwendig voorkomen en de maatschappelijke

etiquette eenige waarde hechte, omdat juist bij haar de uitwendige indruk zoo sterk is. De geneesheer trachte dus altijd eene met zijnen stand overeenkomstige waardigheid aan den dag te leggen, in zijn uiterlijk niets vernederends, niets belagchelijks, onaangenaams of terugstootends te laten bemerken, en evenzeer eene kruipende beleefdheid, als eene ongepaste trotschheid, of eene verkeerd te pas gebragte lompheid, of eene al te sterk uitkomende pedanterie te vermijden. De man heeft meer vertrouwen op den vriend, die hem gelijk schijnt te zijn, tegen wien hij zich buiten allen uitwendigen omslag kan uitlaten en die ook tegenover hem meer ongegeneerd is; hij neemt dus den geneesheer ligter tot vriend dan de vrouw, die zich meer tot zekere vereering geregtigd gevoelt, en even als zij zich gaarne aan den man aansluit, die haar verheven voorkomt, heeft zij ook grooter vertrouwen op den geneesheer, dien zij harer vereering en bewondering waardig keurt; voor haar kan de geneesheer wel een vriend worden, maar zelden wordt haar vriend de geneesheer, dien zij haar vol vertrouwen schenkt. Zoo is het dan bijzonder bij den vrouwenarts noodzakelijk, dat hij inzonderheid in de eerste bezoeken zich waardig en ernstig gedrage en bij de zwakkere vrouw eene hoogere belangstelling verwekke. Zijn voorkomen zij dus ernstig, bedaard en kalm; hij late nimmer blijken, dat hij op kleinigheden in zijn gedrag of in dat der zieke, hoe zeer hij dat ook altijd in het oog moet houden, eenige acht slaat. Hoe veel de vrouw daaraan ook hecht en er op let, laakt zij toch den man, die er gewigt aan schijnt te hechten; en dus moeten van den kant des geneesheers, wel is waar, de kleine beleefdheden nimmer verzuimd, maar toch met eene zekere gemakkelijkheid en ongedwongenheid behandeld worden. Vrouwen praten vaak met haren geneesheer over de allergewoonste omstandigheden, over onbeduidende huishoudelijke zaken met grooten ijver en ernst. De geneesheer moet wel, zoo hij niet op eene gepaste wijze aan het gesprek eenen anderen keer kan geven, dit alles bedaard aanhooren, maar hij zorge wel, zich niet te zeer in zulke aangelegenheden te

mengen; al voelt de vrouw zich daardoor voor het oogenblik gevleid, zal zij toch spoedig hare achting voor den geneesheer verliezen, en in hem zelfs dat, wat haar aangenaam is, laken, inzonderheid wanneer zij in de geneeskundige behandeling ook maar de minste reden tot verwijt meent te kunnen vinden. Zelfs daar, waar de geneesheer in gewigtige zaken wordt ingewijd, blijve hij met zijnen raad en zijne bemiddeling, voor zoo ver die niet in dadelijk verband met de ziekte staat, altijd terughoudend. De vrouw maakt den geneesheer niet tot haren vertrouwde, om zijne hulp te eischen; zij zoekt maar een mensch, tegen wien zij hare gevoelens uiten kan, en vertrouwt op de stilzwijgenheid des geneesheers, of meent hem alles te moeten openbaren, opdat hij den ziekelijken toestand, waarin zij verkeert, juister zou kunnen beoordeelen. Op deze wijze moet ten minste de geneesheer altijd het vertrouwen en de openhartigheid zijner zieken begrijpen; eene nuttelooze nieuwsgierigheid, een ongeroepen indringen in de omstandigheden, zal hem niet slechts ten kwade geduid worden, maar het beleedigt ook de waardigheid en de eer van den stand des geneesheers, en te regt vreest de zieke zelve, dat de geneesheer zijne hoogste pligten zou veronachtzamen. Voorts is voor den geneesheer de hoogste welvoegelijkheid ten opzigte van geslachtszaken noodzakelijk. Zoodra de vrouw merkt, en vrouwen kunnen dit zeer snel, dat de geneesheer lage bedoelingen koestert, verliest zij de tot het vertrouwen vereischte achting; de zedelijke vrouw wordt terughoudender, de onbeschaafde driest tegen hem, en hij zelf wordt in zijne handelingen meer beperkt, en met minder stiptheid volgt men zijne voorschriften op. Alleen daardoor, dat de geneesheer aan alle minder edele geslachtsaandriften vreemd schijnt te zijn, zal hij evenzeer de schaamachtigheid als de onbeschaamdheid der vrouw op de zekerste wijze overwinnen en zich altijd de achting van het vrouwelijk geslacht verwerven. Bovendien lijdt hierdoor de naam des geneesheers in den hoogsten graad, en hij heeft van dien kant van de vrouw minder stilzwijgendheid dan van ieder ander te wachten, en

dit om eene zeer natuurlijke reden; want terwijl het voor de vrouw zelve reeds beleedigend is, wanneer haar van den man een onteerend aanzoek gedaan wordt, omdat men vermoeden moet, dat zij op eene of andere wijze hem hoop op het welslagen gegeven heeft, is hare betrekking tot den geneesheer onvermijdelijk. Vrouwen uit lagere standen zullen zich zelfs op de oplettendheid des geneesheers beroemen. Ofschoon dus ook de vrouw door hare verstandelijke ontwikkeling en ligchamelijke schoonheid den geneesheer belangstelling inboezemt, en men geenszins van hem eischen kan, dat hij deze geheel onderdrukke, zij hij toch altijd in zijne uitdrukkingen en gedrag hoogst voorzigtig, en trede nimmer buiten de palen der welvoegelijkheid en eerbaarheid; zelfs verworpene ligte vrouwen eischen in den geneesheer welvoegelijkheid en zedelijkheid. Bij het ziekenonderzoek zij de geneesheer ernstig en bezadigd; hij stelle zijne vragen met bepaaldheid voor, en hoore opmerkzaam de tafereelen zijner zieken mede aan, hoe lastig die hem ook vallen mogen. Hij moet vooral bij de vrouw zich wachten, door andere voorwerpen van de ziekte afgeleid te worden, hetgeen bij haren vlugtigen, ligtvaardigen geest zoo gemakkelijk gebeurt. Ofschoon de lijderes in zulk een onderhoud schijnt behagen te scheppen, herkent zij toch dezen misslag des geneesheers zeer spoedig, gevoelt, dat hij niet de behoorlijke opmerkzaamheid aan haren ziekelijken toestand besteedt, en verliest aldus haar vertrouwen op den geneesheer. Hij bedenke ten opzigte van het vertrouwen der zieken altijd, dat in zijn gedrag, zoo lang alles goed gaat, veel toegegeven wordt, maar dat, in geval van eene verergering der ziekte, een streng oordeel over zijne handelwijze geveld wordt, en dat alle daden, door welke hij misschien de liefde zijner lijderessen zocht te verwerven, het vertrouwen op hem moeten doen afnemen.

§ 21.

Voorts moet de arts trachten, zich het vertrouwen en de openhartige bekentenis zijner zieken te verwerven, hetgeen bij vrouwen altijd moeijelijker is dan bij den man, en daar zoo

vele ziekteprocessen uit omstandigheden, die de vrouw gaarne verzwijgt, oorspronkelijk zijn, ook altijd van groot gewigt moet geacht worden. Bovenal is het hiertoe noodzakelijk, dat de geneesheer stilzwijgend zij en de lijderes met zekerheid kan vertrouwen, dat wat zij hem mededeelt niet verder verspreid wordt. Dit is een gewigtige en heilige pligt des geneesheers. Wanneer hij ligtzinnig de hem toevertrouwde geheimen vertelt, moet ook iedere zieke hetzelfde van hare omstandigheden verwachten, en hoe meer nieuwsgierigheid, nijd en leedvermaak bij de vrouwen hem tot vrije mededeelingen aansporen, des te vaster moet hij bij zijn besluit blijven, om de stilzwijgendheid als een heiligen pligt te beschouwen. Hoe zeer spraakzaamheid ook de vrouw bevalt, past zij in den geneesheer niet, die dikwijls kleine wenken zeer vergroot terughooren zal, en aldus den goeden naam en de eer der vrouw ligt benadeelen kan. Dadelijke of zijdelingsche vragen wijze hij ten stelligste af, en late zich niet eens tot zulke antwoorden verleiden, die hem geheel onverschillig of doelmatig voorkomen, daar hij anders in gegevallen, waarin zijn geweten ze hem verbiedt, ligt tot verdenking aanleiding geeft. Om het vertrouwen en de liefde zijner zieken te verwerven, verzuime de geneesheer nimmer, haar zijne deelneming door zachtmoedigheid en geduld te betoonen; hij stelle belang in hare klagten, trooste haar zoo veel mogelijk, en late nimmer blijken, dat het gestadig klagen der vrouw hem lastig wordt. Zoo al de man van den geneesheer, dien hij zijn geheel vertrouwen geschonken heeft, bij nuttelooze klagten eene fiksche teregtwijzing verdraagt, en hypochondristen daardoor dikwijls bevredigd worden, daar zij nu de zekerheid hebben, dat hun toestand niet gevaarlijk is, zal toch de vrouw, al ziet zij dit ook in, toch nimmer eene ruwe behandeling van den kant des geneesheers gedoogen. Zij verliest dat vertrouwen en die liefde tot hem, die voor hem behoefte zijn. Hij bezoeke de zieke vaker, al schrijft hij ook niets voor, om door overreding en verstrooijing haar het weinige gewigt en de ongevaarlijkheid van hare ziekte te bewijzen. Om de schaamachtigheid der vrouw te overwinnen, die bij jonge ongehuwde dames vaak

zulke groote verhinderingen in het ziekenonderzoek veroorzaakt, moet hij zijn gedrag zoo inrigten, dat het in zaken, die haar geslacht betreffen, de openhartigheid gemakkelijk maakt; hij trachte haar vertrouwen te verkrijgen en door zijn gepast gedrag hare schroomvalligheid te verdrijven; hij vrage, al wil hij zich ook niet duidelijk uitdrukken, toch met bepaaldheid, en verwachte ook niet altijd dadelijke antwoorden; hij vergenoege zich met ligte wenken, die hij dikwijls reeds uit hare blikken en gebaren kan ontleenen. Hij ga altijd schijnbaar kort over deze vraag heen, en waar hem eene meer naauwkeurige kennis noodzakelijk schijnt, keere hij liever op dit punt in het verder beloop des onderzoeks terug; hij zal dan ook duidelijker en bepaalder antwoord krijgen. Slechts dan heeft de geneesheer eene grootere wilskracht en vastheid noodig, wanneer het, ter herkenning en genezing der ziekte, noodzakelijk wordt, de teeldeelen of andere deelen des ligchaams te onderzoeken of te betasten. Het best is het altijd, zoo het hem gelukt, zonder groote voorbereidselen en bepaalde aanvragen tot zijn doel te geraken. Nimmer zegge hij in stellige woorden, wat hij te onderzoeken heeft, maar geve dit met korte wenken, of andere ligte toebereidselen, die misschien noodig zijn, te verstaan, even als of hem het onderzoek zelf volstrekt niet beleedigend voor de schaamachtigheid toeschijnt, en hij volstrekt geen tegenspraak verwacht. Gelukt hem dit echter niet, dan trachte hij der vrouw de noodzakelijkheid en het gewigt van een zoodanig onderzoek duidelijk te maken, en schildere haar de gevolgen van hare weigering af. In gewigtige en bijzonder in heete ziekten zal men gewoonlijk door vastheid en standvastigheid en door toespraak tot de betrekkingen tot zijn doel geraken. In slepende en minder duidelijk gekenmerkte ziekten helpt het, volgens Siebold, meer, op de ijdelheid en het eergevoel te werken, dan het gevaar der ziekte onder het oog te brengen. Men trachte de vrouw te overtuigen, dat haar toestand, in geval hij niet behoorlijk herkend wordt, ligt op hare schoonheid, haren ligchaamsbouw of het voorttelingswerk eenen nadeeligen invloed zal uitoefenen. Er wordt eene bijzondere

slimheid des geneesheers noodig, wanneer hij moet vermoeden, dat hem de waarheid met opzet verzwegen wordt, dat omstandigheden of ziektetoestanden verzwegen of niet bestaande geveinsd worden. Zoo lang het met de eer des geneesheers bestaanbaar is en geen derde persoon daardoor nadeel lijdt, heeft de geneesheer geen regt, om openlijk tegen deze vermomming op te komen, en dat wel des te minder, zoo lang zijn gevoelen niet naauwkeurig bewezen is; hij mag alsdan naauwelijks een vermoeden te kennen geven. Maar hoe hij ook denkt te zullen handelen, trachte hij toch altijd den toestand der vrouw naauwkeurig te doorgronden, waartoe hij al zijne kundigheden en scherpzinnigheid noodig heeft. Waar hem kwalen, die hem schijnen te bestaan, verzwegen worden, zal hij vaak, wanneer hij zich het vertrouwen en de achting zijner zieke weet te verwerven, en haar in het algemeen voorstelt, hoe gewigtig het is, dat de geneesheer zijne zieke naauwkeurig kent, haar tot opene bekentenis brengen; of hij vrage, terwijl hij andere toestanden schijnt te denken, naar de bijzondere verschijnselen der ziekte, die hem verzwegen wordt. Eerst wanneer hij aldus eene groep van ziekteverschijnselen vernomen heeft, rigte hij zijne vragen meer regtstreeks tot de zieke, alsof hij eerst nu daarop gekomen was, en terwijl hij zich nu bepaalder uitdrukt, toone hij toch niet, dat hij het verzwijgen der vrouw herkend heeft, of dat hij aan de ziekte eene bijzondere waarde hecht, omdat hij anders de tegenspraak slechts versterkt. Overigens houde hij, ten opzigte van zijne manier van handelen, altijd in bedenking, welke gronden de vrouw tot zulk eenen stap verleiden; hij zal de schaamachtigheid eeren, der vrouw hare ijdelheid niet al te kwalijk nemen, en slechts dan, wanneer lage bedoelingen haar leiden, strenger en ernstiger te werk gaan. Moeijelijker is zijn gedrag bij voorgewende ziekten, daar hier geene overreding of voorstellingen te pas komen, en daar, wanneer de opgegevene ziekten niet al te onkundig afgeschilderd worden, de herkenning altijd hoogst moeijelijk is. Ook hier trachte men door een naauwkeurig ziekenonderzoek, zoo mogelijk, de vrouw tot tegenspraak

te brengen; zij herkent dikwijls snel, welke antwoorden men verwacht, en geeft die, in de hoop om de geneesheer te bedriegen. Deze zwakke zijde gebruike hij; de zieke zal dan vaak op zijne vragen ziekteverschijnselen opgeven, welke hij kan weten, dat niet meer bestaan; en terwijl men aldus schijnbaar haar bedrog gelooft, zal men het te gemakkelijker ontdekken. Wij hebben vaak de vrouw, door haar deze tegenspraak in hare opgaven, zonder zelfs groot gewigt daaraan te hechten, te laten gevoelen, van hare vermomming teruggebragt. Waar overigens lage bedoelingen schuilen, of het bedrog al te kennelijk is, past den geneesheer geene verschooning; hij zegge zijn gevoelen vrij en open; dit zal hem zelden zoo nadeelig worden, als eene onwaardige vergoelijking van het bedrog. Met welke slimheid en overleg overigens de vrouwen dikwijls ziekten voorwenden, bewijzen vele voorbeelden, waarin zelfs oude en ervarene geneesheeren langen tijd bedrogen werden, op welk punt wij bij de beschouwing der voorgewende ziekten zullen terugkomen.

§ 22.

Het gedrag des geneesheers moet voorts naar den stand en den leeftijd der vrouw verschillen. Met gehuwde vrouwen kan hij vrijmoediger zijn, zich duidelijker omtrent zekere omstandigheden, zoo als den stondenvloed, enz., onderrigten, terwijl hij bij ongehuwde vrouwen te dezen opzigte voorzigtiger moet wezen, en dikwijls alleen van de aanverwanten, hetgeen hij weten wil, kan hooren. Hij make bij ongehuwden nimmer veelvuldige en lange bezoeken, en ook bij gehuwden overwege hij altijd, in hoe ver deze met de waardigheid van zijnen stand en zijnen goeden naam vereenigbaar zijn. Al geeft ook het onderhoud met eene beschaafde geestige vrouw, als het ware, eene verademing van de dikwijls afmattende, eenvormige bezoeken bij zieken, die hem minder belangstelling inboezemen kunnen, en zij gaarne eene verlenging van het bezoek ziet, ja het zelfs vaak moeijelijk is om zich te verwijderen, zonder hare ijdelheid te beleedigen, moet de geneesheer toch altijd

bedenken, dat hij ligt kan gerekend worden geene bezigheden te hebben, of van verzuim van zijne hoogere pligten beschuldigd kan worden. Hij vermijde het altijd zijne bezoeken zoo in te rigten, dat men bijoogmerken bij hem kan vermoeden; hij vermijde dien tijd, waarop de gehuwde vrouw gewoonlijk alleen is; de verdenking ontwaakt zoo snel. Bij de voorname beschaafde vrouw zij hij in taal en gedrag fijner en beleefder, en het is hem wel geoorloofd, door vriendelijkheid, door eene zekere welbespraaktheid en door een kort onderhoud over andere onderwerpen de belangstelling der vrouw in eenen zekeren graad op te wekken. Tegen vrouwen uit lagere standen zij hij altijd beleefd, ook wel gemeenzaam, maar hij bepale zich bij haar enkel en alleen tot het gesprek over die onderwerpen, welke tot de ziekte in betrekking staan; hij zij in al zijne vragen korter en stelliger. Jonge vrouwen verzwijgen gewoonlijk meer bij de afschildering van haren ziekelijken toestand, en ten tijde van de ontwikkeling der huwbaarheid vinden velerlei bedriegerijen plaats. De geneesheer zij dus daarbij voorzigtiger, onderzoeke zelf met groote naauwkeurigheid, en verzuime nooit, wanneer hem iets onzeker blijft, bij de moeder, de oudere zusters of andere aanverwanten narigten in te winnen. Oudere vrouwen zullen gemeenlijk door te lange onnoodige ziektebeschrijvingen lastig worden; de geneesheer oefene hier zijn geduld, en bedare haar door het bewijzen van eene zekere deelneming en het voorschrijven van zulke middelen, die in elk geval onschadelijk zijn. Overigens zij de geneesheer in zijne handelingen vastberaden, en geve ook daar, waar het van geen gevolg kan zijn, niet ligt den wil der zieke toe; dit is inzonderheid bij vrouwen, die minder bezorgd zijn dan de mannen, noodzakelijk. Zij laten zich vaak recepten voorschrijven, zonder het geneesmiddel te laten bereiden, volgen de overige verordeningen in het geheel niet stipt op, en verlangen wel eens van den geneesheer een of ander middel, deze of gene toelating. Zonder zich hierin stijfhoofdig tegen de vrouwen te gedragen, wijze men haar echter stellig af, hoore hare wenschen, wanneer zij niet alleen uit eigenzin en luimen ontspuiten, bedaard

aan, en toone haar de ondoelmatigheid daarvan aan. Zelfs in den vorm des geneesmiddels zij men toegevend, wanneer het kan, maar nooit, zonder stellig te verzekeren, dat het daarom gebeurt, omdat het doel onzer verordeningen daardoor even zeker bereikt wordt. Van dit doel zelf late men zich nimmer afleiden; niets is voor den geneesheer van vrouwen gevaarlijker, dan eene onzekere, weifelende en onoverlegde handelwijze en het gebrek aan zelfvertrouwen; het fijne gevoel der vrouw raadt dit ligtelijk.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de bijzondere regelen voor het onderzoek der zieke vrouw.

§ 23.

Zoodra de geneesheer de ziekenkamer binnentreedt, verzuime hij nooit met eenen onderzoekenden blik alles, wat zich hem daarin voordoet, op te nemen, daar hem hieruit ten opzigte van de ziekte zelve altijd gewigtige vaste punten zullen voorkomen. Hij herkent spoedig de omstandigheden, waarin de zieke leeft, en niet zelden verkrijgt hij daaruit gewigtige bijzonderheden omtrent hare levenswijze, zeden en gewoonten. Dit moet echter onbemerkt geschieden, omdat in het tegenovergesteld geval de zieke of hare bijstanders den geneesheer eene onedele bedoeling bij dit onderzoek zouden toekennen; de arme zal zich geminacht, en de rijke alleen om zijnen stand geacht houden. Zoodra de geneesheer het ziekbed nadert, vatte hij de zieke scherp in het oog, en zoeke reeds op den eersten blik den ziektetoestand te herkennen, voor zoo ver zich dit uit het gelaat en de overige uitwendig waarneembare hoedanigheden der lijderes laat doen. Inzonderheid zal hij ligt bij eenige ziekten het gewigt der kwaal spoedig bevatten en zijn gedrag daarnaar weten in te rigten. Hij neme voorts het gestel waar, het tem-

perament en den ouderdom der lijderes; deze toestanden zullen zich ligt door het geoefend oog des geneesheers laten herkennen, en hij zal ook hieruit in het beloop zijns onderzoeks gewigtige vaste punten voor zijne verdere nasporingen kunnen ontleenen. Al deze waarnemingen zijn bij de vrouw gewigtiger dan bij den man, omdat bij haar de meeste ziekten meer uit eenen inwendigen aanleg ontstaan, of ten minste door dezen in eenen hoogen graad gewijzigd worden. Maar buitendien is het van het meeste gewigt, het geheele maaksel der vrouw en inzonderheid de ontwikkeling van het geslachtskarakter naauwkeurig te beschouwen en uit te vorschen, of deze te vroeg, te gering of in het geheel niet heeft plaats gehad. Wij herkennen dit spoedig uit de uitdrukking des gelaats en den vorm van den hals, de grootte en gestalte der borsten, de breedte van de schouderstreek en van de heupen, uit het natuurlijk uitpuilen van den buik, enz. Al deze omstandigheden zullen ons reeds in het begin des ziekenonderzoeks tot de voor onze bedoeling bijzonder gewigtige punten leiden, en dan zal ook de zieke ligt merken, dat wij haren toestand snel en juist gevat hebben, dat wij niet in het wilde vragen en ons niet pedant aan éénen vorm houden. Het vertrouwen op ons zal dan ook snel opgewekt worden, en wij kunnen van haar eene grootere bereidwilligheid in de antwoorden verwachten, daar zij dadelijk, door nieuwe hoop bezield, zelve zal trachten ons te gemoet te komen. Door nuttelooze vragen over onderwerpen, die haar niets schijnen af te doen, zal zij ook vermoeid worden; de antwoorden worden onzeker, verdrietig en langzaam gegeven; ook wordt de geest des geneesheers, gelijk VOGEL te regt zegt, dadelijk bij het begin verlamd, en hij wordt ongeschikt om met de noodige bedaardheid en omzigtigheid in het inwendige door te dringen. Biedt zich den geneesheer de gelegenheid aan, om reeds vooraf door verwanten of bekenden omtrent den toestand eener lijderes, bij welke hij geroepen wordt, narigten in te winnen, dan verzuime hij dit nooit, of hij trachte uit de eerste klagten der zieke den toestand, op welken hij inzonderheid moet letten, te herkennen; hierdoor

wordt het onderzoek veel gemakkelijker en wekt even zoozeer de zieke zelve op. Het is dus onmogelijk te bepalen, op welke wijze de geneesheer het begin van een ziekenonderzoek moet inrigten; hij heeft hiertoe eenen tact noodig, die alleen door oefening te verkrijgen is.

§ 24.

Maar hoe ook de geneesheer zijn onderzoek beginne, zal hij toch omtrent zekere omstandigheden en bijzonderheden moeten navragen, die wij, voor zoo ver zij bij de vrouw eigenaardig zijn, of ten minste bij voorkeur bij haar in aanmerking komen, nader willen bespreken. Het vragen naar den ouderdom is even onaangenaam en moeijelijk, als gewigtig. Al kan men ook dezen uit het aanzien der lijderes eenigzins opmaken, toch is dit altijd onzeker; jonge meisjes vóór de ontwikkeling der huwbaarheid geven zich dikwijls voor ouder op dan zij zijn; oudere vrouwen geven eenen minder gevorderden leeftijd op, en nemen regtstreeksche vragen over dit punt zeer kwalijk. Men moet hier, zoo als ook Vogel aanraadt, dikwijls langs omwegen tot het doel trachten te geraken, en door middellijke vragen over deze of gene omstandigheden uit het leven der vrouw een besluit opmaken. Vroeger doorgestane ziekten of andere toevallen, de ouderdom der naaste bloedverwanten, de stondenvloed, de vroegere bevallingen en de verklaringen van andere personen laten ons hier ligt den ouderdom bepalen. De kennis van den ouderdom is om zeer vele redenen bij de vrouw noodzakelijk; de meeste ziektetoestanden zijn aan zekere leeftijden verbonden, en vele oorzaken hangen van dezelve af. In het algemeen verwijzen wij hier op Vogel's ziekenonderzoek (1). Bij de vrouw moet hier inzonderheid opgemerkt worden, dat wij de geslachtsontwikkeling slechts met betrekking tot den ouderdom behoorlijk kunnen waardeeren, dat de verscheidenheid der ziekten

(1) S. G. Vogel, Das Krankenexamen, oder allgemeine Philosophmedicin. Untersuchungen zur Erforschung der Krankheiten des menschlichen Körpers. Stendal 1796.

naar den leeftijd bij haar veel aanzienlijker is dan bij den man; dat voorts de regelmatigheid der geslachtsverrigtingen naar den leeftijd moet beoordeeld worden. De jaren van de huwbaarheid en van den ouden dag zullen den geneesheer altijd tot grootere zorgvuldigheid en naauwkeuriger schatting van alle ziekteverschijnselen aansporen, omdat hier vaak onbeduidende toevallen gevaar kunnen aanbrengen. Gelijk reeds boven gezegd is, zijn jonge vrouwen zeer schaamachtig en in hare antwoorden zeer terughoudend, dewijl zij, ligtzinnig en weinig om hare gezondheid bekommerd, zich aan velerlei ziekteoorzaken blootstellen, welke zij schromen te bekennen. Bejaardere vrouwen overdrijven gaarne en verwarren den geneesheer door hare praatzucht. De geneesheer vrage altijd naauwkeurig naar de vroegere ziektetoestanden; zij geven hem bovendien gelegenheid, om de vroegere omstandigheden te leeren kennen, de neigingen en driften der vrouw op te sporen, en openen voor hem het gesprek over haren tegenwoordigen toestand, waardoor hij dikwijls reeds de oorzaak de bestaande ziektetoestanden kan beoordeelen. De navorsching van de levenswijze en van andere bijzonderheden is bij de vrouw altijd hoogst moeijelijk; bij den man vindt men in dit opzigt altijd eene grootere openhartigheid, en de bepaalde beroepen en standen leveren den geneesheer altijd meer opmerkelijke en gewigtige daadzaken omtrent vele ziekelijke toestanden op.

§ 25.

Eene bijzondere opmerkzaamheid wijde de geneesheer aan het onderzoek omtrent de geslachtsverrigtingen. De wisselwerking, die er tusschen deze en de meeste ziekten bestaat, en in de ziektekunde nader aangetoond is, moet ons in alle gevallen daartoe aansporen. Ten opzigte van den stondenvloed vrage hij, wanneer deze voor de eerste maal verschenen is, onder welke verschijnselen hij zich vertoonde, welken typus hij in de bijzondere tijdperken had, of hij regelmatig bleef, dan of de tusschenruimten tusschen de bijzondere tijdperken te kort of te lang waren; of de bloedvloeijing spaarzaam of rij-

kelijk was; hoe de hoedanigheid des bloeds was, waarbij men de kleur, vastheid, reuk en eigenschappen der afgescheidene vochten in acht moet nemen. Ook is het van gewigt, den invloed van den stondenvloed op de geheele bewerktuiging na te gaan: men vrage dus, of de vrouw zich voor, gedurende of na de maandelijksche zuivering wel, of zeer verzwakt, of op eene andere wijze lijdend heeft gevoeld; of de stondenvloed gemakkelijk uitblijft, en welke oorzaken inzonderheid invloed op hem schijnen te hebben; hoe de stondenvloed met de zwangerschap en het zogen in evenredigheid stond. Bij alle reeds tot den ouden dag gevorderde vrouwen vrage men, wanneer de stonden geheel zijn verdwenen, en welke omstandigheden het ophouden daarvan begeleidden. De stondenvloed vertoont dikwijls eene geheel eigenaardige betrekking tot bijzondere processen in de bewerktuiging, die zoo ongewoon kan zijn, dat de geneesheer haar naauwelijks zal vermoeden; het is dus altijd noodzakelijk, omstandig naar alle opgenoemde punten te vragen. Wanneer het mogelijk is, verzuime de geneesheer niet, bij de moeder en de zusters narigten in te winnen, inzonderheid, wanneer de ziektetoestand van eene stoornis der stonden afhangt. Wij hebben dikwijls eene geheel bijzondere erfelijkheid te dezen opzigte waargenomen, zoodat in eenige familiën stoornissen van den stondenvloed veel vaker voorkomen dan elders. De geslachtsdrift kan, zoo als in de ziektekunde aangetoond is, op velerlei wijzen van den regel afwijken, en oefent in den gezonden en zieken toestand vaak eenen zeer aanmerkelijken invloed uit. Het moet dus den geneesheer altijd wenschelijk zijn, de bewegingen der geslachtsdrift naauwkeuriger na te gaan, zoo als: of zij te vroeg of te laat is ontwaakt; of zij in eenen te hoogen of te geringen graad aanwezig is; of zij zoo tegennatuurlijk is, dat zij tot uitspattingen of tot tegennatuurlijke bevrediging gebragt wordt; hoe de bijslaap verdragen wordt; of hij met een groot gevoel van wellust uitgevoerd, dan of hij pijnlijk en door de vrouw geweigerd wordt, of tot slijmvloeijing en bloedingen aanleiding gaf. Maar hoe zelden zullen den geneesheer zulke vragen veroorloofd zijn, en hoe kan hij hopen, een stellig

antwoord te zullen krijgen? De schaamte verbiedt hem, zich tot de lijderes zelve te wenden, en de zorg voor haren goeden naam, zelfs nadere bloedverwanten en bekenden te vragen, of deze daarmede te belasten, omdat zij dan met regt aannemen, dat de geneesheer reeds in een of ander opzigt een gegrond vermoeden koestert. Bij gehuwde vrouwen kan hij zich wel in eenige gevallen haar volkomen vertrouwen verwerven, zoodat hij door enkele wenken, of ook wel door dadelijke navraag omtrent dit punt, kan onderrigten; maar anders kan hij zich hier alleen aan den man houden, of bij ongehuwde vrouwen aan de moeder of eene andere beschermster van het jonge meisje. Meent de geneesheer in gevaarlijke toevallen, dat de geslachtsdrift ze veroorzaakt, dan verheffe hij zich boven alle andere bedenkingen, eische ernstig en streng bepaalde antwoorden, om diensvolgens zijn voorschriften te kunnen inrigten. Bij gehuwde vrouwen vrage men, of zij kinderen hebben en hoeveel, hoe oud het oudste en het jongste kind zijn, in welke tusschenruimten de baringen op elkander volgden, hoe de baring verliep, of het kind door de moeder zelve gevoed werd, hoe lang, of niet, en in het laatste geval, om welke reden; men houde de ligchamelijke hoedanigheid der kinderen in het oog. Al deze omstandigheden moeten bij vrouwen, welke moeders zijn, altijd in aanmerking komen, inzonderheid wanneer de geneesheer over ziekelijke toestanden, die in het geslachtstelsel gezeteld zijn of daarmede zamenhangen, om raad gevraagd wordt.

§ 26.

Bij zwangere vrouwen moet de arts zich omtrent velerlei omstandigheden en verschijnselen onderrigten. Daar de vrouw ten opzigte van zwangerschap zichzelve zoo ligt bedriegt of ons bedriegen wil, gewenne men zich bij het onderzoek van zwangeren, gelijk Hohl (1) te regt aanraadt, bij tijds daaraan, om niet slechts te hooren, wat gevraagd en geantwoord

(1) A. F. Hohl, Die geburtshülfliche Exploration. Halle 1834. Bd. II. S. 6.

wordt, maar ook te zien, of het gezegde uit eene zuivere bron vloeit of niet, en of het met den geheelen toestand en met dat, wat wij nog zullen voelen, overeenkomt of in tegenspraak staat. De vragen, die men in het algemeen tot eene zwangere moet rigten, zijn de volgende: Hoe ver de zwangerschap gevorderd is; de geneesheer verlate zich daarbij nooit op de vrouw; hij vrage, waarnaar zij rekent; wanneer de stonden zijn uitgebleven; wanneer de eerste bewegingen des kinds gevoeld zijn; op welken tijd zwelling van den buik bemerkbaar is geworden; in den laatsten tijd der zwangerschap vrage hij ook, of en wanneer de buik gezakt is; hoe de zwangerschap verloopen is; of ongewone omstandigheden, pijn en ongemakken met haar gepaard waren; of de bewegingen des kinds sterk of zwak zijn; hoe het beloop der vroegere zwangerschappen was; of de zwangere eene bedaarde, regelmatige levenswijze leidde; welke spijzen zij bij voorkeur gebruikte; of er idiocyncrasiën bestaan; of er verstopping of buikloop aanwezig is; of de vrouw reeds vroeger miskraam heeft gehad, en, wanneer dit het geval is geweest, op welken tijd der zwangerschap, onder welke verschijnselen en uit welke oorzaken. Men vrage voornamelijk, of de zieke aan bloedophoopingen, krampachtige toevallen en andere zenuwachtige verschijnselen lijdt; of haar gemoedstoestand zich veranderd heeft; of de borsten pijnlijk zijn, of gezwollen, of op eene andere wijze veranderingen vertoonen. Bij vrouwen, die eene zwangerschap geheim willen houden, of zichzelve bedriegen, moet de geneesheer in al zijne vragen zeer voorzigtig zijn; zij raden dikwijls zeer snel zijn vermoeden, en gevoelen zich daardoor beleedigd. Dikwijls is dus eene langere waarneming noodzakelijk, eer wij tot een bepaald oordeel geregtigd zijn, waarbij wij natuurlijk ook met onze voorschriften zeer voorzigtig moeten zijn. Bij gehuwde vrouwen en meisjes uit lagere standen zullen wij opener en vrijer te werk kunnen gaan. Maar ook bij de hoogere standen is het raadzaam, bij buiten den echt bezwangerden, zoodra wij eenige zekerheid omtrent haren toestand verkregen hebben, en wij herkennen, dat de zwangere ons bedriegen wil, ons gevoelen ten minste

aan te duiden en om eene of andere reden op een naauwkeuriger onderzoek aan te dringen. Wanneer eene zwangerschap met een boosaardig doel voorgewend wordt, ondersteune men het bedrog zelfs niet in schijn; men late zich niet door de gezegden der vrouw medeslepen, omdat men ze in het begin niet stellig wederleggen kan; men verklare dadelijk, dat zonder een verloskundig onderzoek niets beslist kan worden, en wanneer dit ook, zoo als b. v. in de eerste maanden der zwangerschap, niet genoegzaam bewijst, eische men eenen lateren termijn om de zaak te beslissen, zonder zelfs door de uitspraak, dat de zaak mogelijk is, het doel der vrouw te bevorderen. Hoogst onaangenaam en pijnlijk is het vaak voor den geneesheer, wanneer eene kinderlooze vrouw, welke hoogst verlangend eene zwangerschap wenscht, zichzelve om eene of andere reden bedriegt en in andere omstandigheden meent te verkeeren. Zoo de geneesheer hier vroeg geroepen wordt, zal hij niet altijd zekerheid omtrent haren toestand kunnen erlangen, en heeft dus ook geen regt om der vrouw hare hoop te ontnemen. Is het hem onbetwijfelbaar, dat de vrouw zich bedriegt, dan is het dikwijls gevaarlijk, haar dit dadelijk te openbaren; de bedrogene hoop, de vrees van gehoond te worden of aan eene gevaarlijke ziekte te lijden, kunnen op de bewerktuiging eenen magtigen invloed uitoefenen, en zelfs krampen en flaauwten veroorzaken. Overigens schenkt men hier aan de uitspraak des geneesheers zeldzaam geloof, maar gaat naar een anderen, die minder eerlijk is, of, door het voorbeeld van den vroegeren geneesheer geleerd, de gevoelens der vrouw toegeeft. Men late zich dus in zulke gevallen niet stellig uit; men beginne met geringe twijfelingen te opperen, wijze eenige onregelmatigheden aan, maar geve altijd de mogelijkheid eener zwangerschap toe. Langzamerhand en eerst op dien tijd, waarop zij naar de rekening der vrouw reeds ver gevorderd zou moeten zijn, bestrijde men ook die mogelijkheid en trachte langzamerhand haar zelve twijfelingen te verwekken. Wij zullen er nog bijvoegen, dat de geneesheer, bij zijn onderzoek ten opzigte van zwangerschap, altijd in het bijzijn van andere

personen zeer voorzigtig moet zijn; deze zullen ook het doel zijner vragen ligt raden, en daar de eer en goede naam eener vrouw in dit opzigt zoo ligt bevlekt kunnen worden, wachte hij zich voor eene ligtzinnigheid, die hem nimmer vergeven wordt.

§ 27.

Wat het ziekenonderzoek ten opzigte der baring aangaat, verzuime men hierbij nooit, dadelijk bij het inkomen van de kamer alles onderzoekend te overzien; men zal in de meeste gevallen hieruit reeds niet slechts den toestand, bij welken wij geroepen worden, herkennen, maar wij zullen ook, wanneer onze zinnen meer geoefend zijn, kunnen beoordeelen, hoe ver de baring gevorderd is, welke verhinderingen er aanwezig zijn, enz. Als verloskundige moet men dadelijk den ligchaamsbouw der vrouw beschouwen, daar de verhoudingen van het vrouwelijk ligchaam, de houding, de grootte, de gang, de gebaren en trekken vóór de baring zulke gewigtige bepalingen aan de hand geven; men geve acht op de klagten en den toon, met welken de barende de weeën verwerkt, op de ligchamelijke inspanningen daarbij, enz. Zoo wij vergroeijingen in het ligchaam, eene zeer vooruitstekende onderkaak, dikke gewrichten aan de handen en eenen wankelenden gang waarnemen, zullen wij ook eene verkromming des bekkens kunnen vermoeden. Bij eene krachtige vrouw met sterke spieren zullen wij een te hevig, onstuimig verwerken der weeën vreezen, terwijl zwakkelijke, teedere voorwerpen eene tegenovergestelde afwijking laten vermoeden. Voorts zullen wij bij eenen verhoogden aandrang des bloeds naar het hoofd, die zich door een blaauwachtig of donkerrood uitzien van het aangezigt verraadt, tot een lijden van het vaatstelsel besluiten. De gelaatstrekken en de bewegingen der zieke zijn in de eerste baringstijdperken anders dan in de laatste, en een geoefende verloskundige zal krampachtige weeën ligt van de natuurlijke weten te onderscheiden. Volgens Hohl zou men zelfs aan het verlosbed de eerstbarende aan het bloeijend uitzien van haar

gelaat, waaruit hare geheele naaste hoop straalt, van eene barende, die reeds gekraamd heeft, kunnen onderscheiden. De omgeving der barende, de trekken der in de kamer aanwezige personen, de aanwezige voorwerpen, geven den geneesheer dadelijk bij zijne komst velerlei daadzaken en wenken aan de hand, die hij zich ten nutte maken kan. Men vrage naar het beloop der zwangerschap, naar het getal der vroegere bevallingen, naar de voorvallen daarbij; of het water reeds afgevloeid is, en wanneer; hoe lang de weeën reeds geduurd hebben; of en waar zij pijn gevoelt; welke ziekelijke toevallen er misschien hebben plaats gegrepen; of stuipen, flaauwten, bloedvloeijingen zich bij de baring vertoond hebben; of de bewegingen des kinds nog voelbaar zijn, en, wanneer dit niet het geval is, wanneer zij het laatst waargenomen zijn. Men onderzoeke vervolgens uitwendig den buik der barende, of hij pijnlijk, gevoelig is, welken vorm hij heeft aangenomen, en hoe de uitwendige teeldeelen gesteld zijn; of er stoelgang en pisontlasting heeft plaats gehad. Eerst dan ga men tot het inwendig onderzoek over. Gedurende de bevalling zelve trooste men de vrouw door vriendelijke toespraak, verhindere het al te luid schreeuwen en de te hevige inspanning der vrouw, door haar de nadeelige gevolgen daarvan onder het oog te brengen, toone haar medelijden, en geve haar hoop op eenen spoedigen afloop. Zelfs in gevaarlijke toestanden vertoone men uitwendig eene groote bedaardheid en vertrouwen op eenen gelukkigen afloop, en wanneer eene kunstbewerking noodzakelijk is, stelle men haar die als onbeduidend voor. De barende zal altijd uit de houding des geneesheers haar lot trachten te gissen, en waar deze bezorgdheid verraadt, zal zij ook angstig worden, dat altijd hoogst nadeelig werkt en vaak eene onbeduidende kunstbewerking gevaarlijk maakt. Men verwijdere daarom alle personen uit de kraamkamer, wier tegenwoordigheid noodeloos of hinderlijk is, en eische van de aanwezigen rust en troost voor de barende. Tot vrijwaring van zijnen goeden naam moge de geneesheer in zeer gewigtige gevallen den man of eenen anderen naasten bloedverwant om-

trent den toestand der zaken inlichting geven, en zijn handelen als de eenig mogelijke, maar toch nog dikwijls onzekere redding voorstellen, en hem aanraden, om, in geval hij geen vertrouwen in hem stelt, den raad van eenen anderen geneesheer in te roepen. Altijd moet men in moeijelijke gevallen beraden en zelfstandig blijven, en dat, wat men na een rijp overleg besloten heeft, zelfs bij de meeste tegenspraak doorzetten. Geschiedt dit niet, dan verwijt men het den geneesheer, en niet hun, die zich tegen hem verzet hebben. Bij de geboorte van een dood kind of van eene misgeboorte geve hij de barende daarvan niet zoo dadelijk kennis; hij schijne in het eerste geval nog een weinig hoop te voeden, en geve die eerst langzamerhand op. Bij een misvormd kind zegge hij de vrouw slechts, dat het kind een gebrek heeft, dat later nog wel door eene kunstbewerking zal kunnen hersteld worden; bij tweelinggeboorten berigte hij dit niet dadelijk aan de vrouw, en bespare haar hevige gemoedsbewegingen op eenen tijd, waarop zij haar het gevaarlijkst kunnen zijn, maar wachte het opkomen der weeën ter uitdrijving van het tweede kind af. Ten opzigte van de nageboorte vrage hij, in geval hij afwijkingen in de uitdrijving derzelve vreest, of zij bij vroegere bevallingen kunstmatig verwijderd is; of zij op de plaats, waar zij aangehecht is, gedurende de zwangerschap pijnen gevoeld zijn; of uitwendig geweld op die plaats gewerkt heeft; en onderzoeke dan dèn onderbuik en de teeldeelen naar de regelen der verloskunde.

§ 28.

In het kraambed moet de geneesheer altijd de volgende omstandigheden in het oog houden: vooreerst het beloop der baring; of zij regelmatig of onregelmatig is geweest, natuurlijk of kunstmatig is afgeloopen; of zij de vrouw sterk ingespannen en verzwakt heeft, en welke toevallen er bijgekomen zijn; hoe de uitdrijving der nageboorte heeft plaats gehad; of zij geheel of stuksgewijs en onvolkomen ontlast is; of er naweeën zijn geweest; hoe lang zij geduurd hebben, en hoe

sterk zij geweest zijn. Men onderzoeke, of de baarmoeder zich behoorlijk heeft zamengetrokken; of de buik pijnlijk is, de teeldeelen ontstoken, gevoelig en verwond zijn; of de baarmoeder eene behoorlijke ligging heeft; of de kraamzuivering regelmatig afvloeit; welke hoedanigheid zij heeft; of zij meer bloedig, weiachtig of waterig is; of de werkzaamheid der huid regelmatig haren gang gaat. De toestand der borsten verdient in het kraambed en gedurende het geheele tijdperk van het zogen eene bijzondere oplettendheid. Men onderrigte zich dan, of de kraamvrouw haar kind zelve zoogt; wanneer en hoe vaak zij het kind heeft aangelegd, en of het behoorlijk krachtig zuigt; of er zich zogkoorts ontwikkeld heeft, en in welken graad; of de borsten pijnlijk, de tepels behoorlijk gevormd of te gevoelig zijn; of er veel of weinig zog is; of het zogen des kinds algemeene pijnen veroorzaakt; welken leefregel de zogende houdt, en welken invloed het zog op den zuigeling uitoefent. Wanneer de zogafscheiding niet tot stand komt of verdwijnt, spore men de aanleidende oorzaken op, de opvolgende verschijnselen, den toestand van de overige kraamafscheidingen, van het zweet en van de kraamzuivering, en andere ziekelijke toestanden. In eenen lateren tijd van het tijdperk van het zogen vrage men, hoe lang de moeder reeds zoogt; welke veranderingen zij in de hoeveelheid en hoedanigheid van het zog waarneemt; hoe spoedig na elken keer, dat zij het kind aanlegt, de borsten weder met zog gevuld worden, en of het kind grooten lust in het zog heeft.

Fr. Hoffmann, Oratio de officio boni Theologi ex idea boni medici. Hal. 1710.

G. E. Stahl, De temeritate, timiditate, modestia et moderatione medici. Hal. 1706.

Dezelfde, Diss. de abstinenta medici. Halae 1709.

M. van Geuns, Diss. de humanitate virtute medici praestantissima. Harderov 1709.

C. G. Schwencken, Der Charakter und die Ehre des Arztes. Dresden 1753.

A. G. Plaz, Pr. IV., De pedantismo medico. Lips. 1762—1764.

J. GREGORY, Ueber die Pflichten und Eigenschaften eines Arztes. A. d. Engl. von GEHLER. Leipzig 1778.
J. C. STARKE, Versuch einer wahren und falschen Politik der Aerzte. Jena 1784.
G. WEDEKIND, Ueber das Betragen des Arztes und über den Heilungsweg durch Gewinnung des Zutrauens und Ueberredung des Kranken. Mainz 1789.
P. G. JÖRDENS, Von den Eigenschaften eines ächten Geburtshelfers. Leipzig 1789.
Von der Geduld, besonders eines Arztes am Krankenbette. Frankfurt 1791.
C. G. ECKHOLDT, Diss. de nonnullis iisque praecipuis vitiis prudenti medico sedulo vitandis. Lips 1800.
C. C. HEUSER, Ueber Krankenexamen. Rinteln 1806.
C. W. HUFELAND, Die Verhältnisse des Arztes. Berlin 1808.
C. v. SIEBOLD, Abhandl. über das Krankenexamen einer Schwangeren, in het 1ste Stuk van het 5de deel van Lucina. Marburg 1809.
S. G. VOGEL, Allg. med. diagn. Untersuchungen zur Erweiterung u. Vervollk. seines Krankenexamens. 2 Thle. Stendal 1824.
DEZELFDE, Ueber das Savoir faire in der medic. Praxis, in HUFELAND's Journal. Bd. I. S. 295.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de verschillende wijzen van Onderzoek van de objective ziekelijke toestanden der vrouw.

§ 29.

In het voorafgaande hebben wij op die vragen de aandacht gevestigd, welke de geneesheer in de verschillende toestanden van de vrouw moet rigten. Echter is de daardoor verkregene kennis, zoo als reeds is opgegeven, altijd slechts zeer onvolkomen, en de geneesheer moet altijd trachten, met zijne zintuigen zelve alle plaats grijpende veranderingen, voor zoo ver

dit mogelijk is, waar te nemen. Wij zullen te dien einde hier het onderzoek door het gezigt, het gevoel, het gehoor, den reuk en den smaak in het algemeen opgeven, maar moeten de meer bijzondere bepalingen hiervoor, en inzonderheid de verschillende onderzoekingen met werktuigen, voor een later deel van dit werk bewaren, waarin inzonderheid de werktuigelijke hulpmiddelen zullen behandeld worden.

I. Onderzoek door het Gezigt.

§ 30.

Het aanschouwen van de vrouw onderrigt den geneesheer omtrent haar gestel, haar temperament, haren ouderdom, hare gestalte, en toont ook in verscheidene ziekelijke toestanden duidelijk den zetel en den vorm der ziekte aan, hetgeen wij boven reeds aangeduid hebben. Even zoo is reeds opgegeven, dat dit zintuig ons inzonderheid de ontwikkeling van den vrouwelijken typus leert kennen. Omdat de door hetzelve verkregene waarnemingen de allerzekerste en onbedriegelijkste zijn, en het veel zeldzamer dan alle overige zintuigen tot bedrog of afwijkende gevoelens onder de geneesheeren aanleiding geeft, moet men het als eene gewigtige wet beschouwen, zooveel als mogelijk, zoo bij ziekelijke als bij natuurlijke veranderingen zelf te zien, en zoo weinig mogelijk op de gezegden der zieke te bouwen. In het algemeen moeten wij bij de beschouwing der vrouw op den gelaatsvorm letten, op deszelfs uitdrukking, waarin zich de toestanden des gemoeds zoo getrouw afspiegelen, op den meerderen of minderen haargroei, de kleur der haren, den vorm des schedels, den oogopslag en de hoedanigheid en kleur der oogen, den vorm van den neus, of hij opgetrokken of klein is, de grootte van den mond en den vorm en kleur der lippen, de hoedanigheid der tanden en het maaksel van den kin. Al deze waarnemingen zal de geneesheer naar gelang der bijzondere gevallen weten te gebruiken. Ook is de vorm van den hals, zoowel ten opzigte

van het geslachtskenmerk als van aanleg tot ziekten, gewigtig, en ofschoon ook de gevoelens van oudere schrijvers over de dikte van den hals bij ontmaagde of maagdelijke vrouwen niet aannemelijk zijn, pleegt hij toch bij zeer wellustige vrouwen sterker ontwikkeld te zijn, en bij klierzieke, door de plaatsgrijpende zwellingen, de algemeene kwaadsappigheid te verraden. De breedte der schouderstreek in vergelijking van de heupstreek is voor den vrouwelijken typus iets karakteristieks, zoo ook de omvang der borstkas; gelijk ook het uitsteken der schouderbladen, eene ongelijke hoogte derzelve en verkrommingen van de ruggegraat eene algemeene kwaadsappigheid aanduiden. Inzonderheid is bij de vrouw de bezigtiging der borsten noodzakelijk, wanneer deze deelen ziek worden. Hier moeten wij op de grootte en gestalte der borst zelve, op de fijnheid en kleur van hare huid letten; men vindt hier vaak vlekken en likteekenen van vroegere veretteringen; of de huid is slap, fletsch, en de borsten zijn hangend. Men lette voorts op de kleur en het maaksel der tepels, of zij regelmatig of te groot, te klein of te diep gelegen, gespleten of anders misvormd zijn, of zij door eene grootere of kleinere, helder of donker gekleurde vlek omgeven zijn, of de vlek glad of oneffen is. Ook de hoedanigheid der bloedvaten, die over de borstklieren loopen, verdient onze opmerkzaamheid. Al deze punten zijn bij de beoordeeling der ontwikkeling van den vrouwelijken typus en bij de zwangerschap en het zogen van belang. Ten opzigte van het zogen mag het bezigtigen van het zog nooit verzuimd worden, en men moet deszelfs kleur, oplosbaarheid, stolbaarheid en vloeibaarheid, welke andere middelen men ook overigens tot het nader onderzoek dezer bijzonderheden gebruiken wil, altijd door het gezigt beoordeelen; de bijzondere wijzen om het zog te onderzoeken zullen op eene andere plaats vermeld worden. Bij het onderzoek van den onderbuik leert ons het gezigt bij aanmerkelijke afwijkingen wel den omvang en vorm van denzelven kennen, maar tot het onderzoek van zijn bijzonderen vorm, van de hoedanigheid der buikbekleedselen en van geringer en

meer plaatselijke afwijkingen verbiedt gemeenlijk de vrouwelijke schaamachtigheid het gebruik van dit zintuig, en wij moeten deze des te meer eerbiedigen, omdat het gevoel tot het onderzoek dezer toestanden volkomen voldoende is. Slechts bij bepaalde ziektevormen, bij uitslagziekten, wonden en zweren, is het onderzoek door het gezigt even als bij andere deelen noodzakelijk. Hetzelfde geldt ook van de teeldeelen; hier zal ook in vele gevallen het onderzoek met de hand voldoende zijn; echter is in andere gevallen toch een onderzoek met het oog noodig. Deze zijn de volgende: bij de noodzakelijkheid om te beslissen, of de te onderzoekene persoon maagd is of niet; wanneer de teeldeelen beleedigd zijn; wanneer er zich zweren of uitslag op dezelve ontwikkeld hebben; wanneer er misvormingen der uitwendige geslachtswerktuigen aanwezig zijn; bij slijmvloeijingen, om derzelver kleur en hoedanigheid te bepalen. Men lette hierbij op de ligging der uitwendige teeldeelen, op de hoogte en den vorm van den venusheuvel, op den haargroei daarop, op de onwerkzaamheid of verslapping der groote en kleine lippen, op het bestaan van het maagdenvlies of van de myrtvormige vleeschheuveltjes, op de kleur der huid aan te teeldeelen, op de verhouding der uitwendig waarneembare deelen, de grootte en den vorm des kittelaars, enz. Door het vaneenhouden der lippen zal men ook den ingang der scheede kunnen onderscheiden, waarbij dan vooral de hoedanigheid van het slijmvlies en van zijn afgescheiden vocht, de mond van den pisbuis en andere afwijkingen, zoo als zweren en vreemdgevormde weefsels, kunnen erkend worden. Bij uitvloeijingen uit de teeldeelen, bij eene tegennatuurlijke hoedanigheid van den stondenvloed verzuime men niet, door het onderzoek van het lijflinnen de hoedanigheid en hoeveelheid der afscheiding te leeren kennen. In de laatste tijden heeft men, om ook de ziekelijke veranderingen in de diepte der scheede en aan den baarmoederhals naauwkeuriger na te gaan, een zorgvuldig gebruik van den baarmoederspiegel te regt als een belangrijken pligt des geneesheers aanbevolen, en ingeval hierbij slechts het onderzoek

door het gevoel niet veronachtzaamd wordt, moet het als een gewigtig herkenningsmiddel beschouwd worden. Het onderzoek des bekkens bij de vrouw kan deels met het oog, deels met het gevoel geschieden, en daarbij het meten der inwendige bekkenruimte door de werktuigen, die te dien einde aangeraden zijn, altijd slechts het gevoel te hulp komt, kunnen wij slechts door het oog op uitwendige wanstalligheden opmerkzaam gemaakt worden, zoo als op de verschillende hoogte van beide heupbeenderen, op eene te geringe of te groote helling des bekkens; de nadere bepalingen hieromtrent blijven aan het onderzoek met de hand of met werktuigen overgelaten. De plaatsing der dijen, de vorm en omvang der heupen is voor vele toestanden van gewigt. In hoever het gezigt ter nasporing der bijzondere natuurlijke en ziekelijke veranderingen gebruikt kan worden, zal bij de ziekteleer derzelve naauwkeuriger worden opgegeven.

II. Onderzoek door het Gevoel.

§ 31.

Hoe gewigtig ook het oog voor den geneesheer zijn moge, hoe weinig hij ook scherpte en oefening van dit zintuig ontberen kan, en hoezeer wij hem ook moeten aanraden, om hetzelve waar het mogelijk is ter herkenning der ziekten te baat te nemen, kan het toch niet ontkend worden, dat bij de in het binnenste der bewerktuiging plaats grijpende processen der vrouwelijke geslachtsverrigtingen, tot welke het oog nimmer kan doordringen, bij den tegenwoordigen toestand der geneeskunde, en bij de schaamachtigheid van het vrouwelijk geslacht, de gevoelszin voor den vrouwenarts en voor den verloskundige in het bijzonder van groot gewigt is, en dat de beschaving van dit zintuig, dat tot eenen ongeloofelijken graad van fijnheid kan verhoogd worden, ten sterkste moet aangeraden worden, zoo als dit ook door alle leeraren der verloskunde geschied is. Het explorative voelen van den verloskun-

dige, zegt HOHL met regt, onderzoekt niet slechts de gedaante, de ligging en den vorm der deelen, maar ook hunne hardheid, weekheid, ruwheid en gladheid, vochtigheid, droogte en warmtegraad; het kan zelfs het opsporen van de zwaarte en bewegelijkheid van een of ander deel ten doel hebben, gelijk dit b. v. bij de baarmoeder en haren inhoud dikwijls te pas komt. Het zintuig des gevoels kan al deze eigenaardigheden bemerken; maar het vereischt groote oefening en ontwikkeling, opdat de zich voordoende eigenschappen door den geest bevat worden. Terwijl de beginner, bij het indringen van den vinger in de scheede, naauwelijks de ligging der deelen, waarop hij stoot, kan beschrijven, en de veelvuldigheid, van wat hij voelt, niet kan schiften, en hem alles veeleer als een verwarde hoop voorkomt, zal de meer geoefende geneesheer de kleinste verschillen kunnen opgeven. Om zulk eene bedrevenheid te verkrijgen, leide men den beginner eerst tot de waarneming van enkele bijzonderheden: men late hem in het begin slechts enkele bepalingen opgeven, zoo als b. v. de ligging van het scheedegedeelte, deszelfs lengte, den vorm van den moedermond; eerst later verlange men, dat hij, met op eenen keer in de scheede te dringen, alle punten, die hier opgemerkt moeten worden, opsomme. Men geve hem gelegenheid om verschillende toestanden te vergelijken, onregelmatigheden, veranderingen en afwijkingen te herkennen. De beginner oefene zich vooral bij het verloskundig onderzoek, om het gevoel tot de vingertoppen zelve te bepalen. Een gewigtig voordeel van het zintuig des gevoels boven het gezigt bestaat bij het onderzoek der vrouw daarin, dat de gelegenheid, om het eerste te oefenen, veel vaker voorkomt, dan die tot oefening van het laatste, hetgeen wij inzonderheid ten opzigte van het gebruik des baarmoederspiegels moeten aanmerken; maar al te dikwijls veroorzaakt hier eene onvermijdelijke onkunde, die uit een te zeldzaam gebruik voortvloeit, verkeerde opvattingen, waarvan ons eenige treurige voorbeelden bekend zijn. Buiten de oefening is echter ook altijd eene gestadige zorg voor het behoud van het gevoel noodzakelijk,

omdat het ligt bij eene zorgelooze ligchamelijke verpleging een groot deel zijner fijnheid verliest. Het zintuig des gevoels wordt bij de vrouw tot velerlei diagnostische doeleinden gebruikt; wij gebruiken het tot herkenning van natuurlijke en ziekelijke veranderingen, en zullen hier de voornaamste punten aanstippen.

§ 32.

Bij de borsten herkennen wij door het gevoel voornamelijk hare hardheid, weekheid en veêrkracht, de bewegelijkheid, de grootte der klier zelve, haar maaksel, de verhardingen, knobbels en oneffenheden, het aanwezen van etter of andere tegennatuurlijk voorhandene vloeistoffen; voorts hare gevoeligheid en pijnlijkheid, de hoedanigheid van de bedekkende huid, het gebrek of overvloed van zog, en vaak, waar een onderzoek door het gezigt geweigerd wordt, ook de grootte, vorm, gestalte, ligging der tepels en borstklieren. — Bij het onderzoek van den buik met de hand geve men acht op de hardheid, spanning of weekheid van denzelven, op de gladheid, kleur, likteekenen of verslapping van de huid, op den meerderen of minderen omvang, de welving en den vorm der buikwanden, op de dikte der spieren, op het aanwezige vet, op de indrukselen van kleederen of banden, op den vorm, de gestalte en ligging van den navel, op de hoedanigheid van den navelring. Men merke de gevoeligheid des onderbuiks op. Terwijl men door het ophalen der dijen de buikwanden laat verslappen, trachte men de in de buikholte liggende deelen, inzonderheid de baarmoeder, te onderzoeken; men lette hierbij op den omvang, de hoogte des bodems, de ligging en hardheid van dit deel, deszelfs inhoud, wanneer het uitgezet is, de ligging der in hetzelve bevatte vrucht en der nageboorte. Bij zwellingen van den eijerstok zal men dit deel door de buikbekleedselen voelen, en zijn omvang, vastheid en ligging naauwkeuriger kunnen opmerken. Dan ga men tot de pisblaas over, voele of hij uitgezet of pijnlijk is, en zich boven de schaambeenderen verheven heeft. Dikwijls is het van veel

gewigt, om de verhouding van de ligging der bijzondere onderbuiksingewanden tot de baarmoeder, inzonderheid gedurende de zwangerschap, te leeren kennen, hetgeen een naauwkeurig en voorzigtig onderzoek in verschillende houdingen vereischt. Voor de verloskunde moeten de afmetingen des bekkens in deszelfs verschillende openingen, en de helling van de bekkenas en de hoek der schaambeenderen nagegaan worden. De hierbij noodzakelijke metingen worden uitwendig of inwendig, met de hand of met behulp van werktuigen bewerkstelligd. Deze leer der bekkenmeting blijft voor het werktuigelijk gedeelte van dit werk bewaard. Bij het onderzoek der uitwendige teeldeelen onderzoeke men eerst door het gevoel den venusheuvel, bepale deszelfs grootte, gedaante, vastheid en de hoeveelheid en hoedanigheid der schaamharen; dan ga men tot de schaamlippen over, onderzoeke, of zij vast aan elkander sluiten, vaneenstaan of zamengegroeid zijn, of zij groot en hangend, of klein zijn, welken graad van opgezetheid zij bezitten, of zij slap of vast zijn. Vervolgens sla men acht op de grootte, rigting en ligging der schaamspleet, of zij te ver naar voren of te zeer naar achteren is gerigt, hetgeen voor de bepaling van de helling des bekkens van gewigt is. Men overtuige zich nu van de hoedanigheid van het toompje der lippen; het kan verscheurd of door een likteeken vervangen zijn, en ook geheel ontbreken. Bij het onderzoek des bilnaads bepale men zijne breedte, lengte, dikte, stramheid of andere hoedanigheden, of hij beleedigd, verscheurd, of met likteekenen voorzien en verkort is. Bij dit uitwendig onderzoek der teeldeelen en der buikbekleedselen, moet de opslettendheid altijd gerigt zijn op ziekelijke verschijnselen, op eene buitengemeene pijnlijkheid, op ontstekingen, zweren, zwellingen, aderspatten, vreemde voortbrengsels of misvormingen, op hypertrophiën en atrophiën. Bij het inwendig onderzoek der teeldeelen door het gevoel moet men op de hoedanigheid der volgende deelen letten: Op den kittelaar, zijne lengte en dikte, als ook op den vorm der afzonderlijke deelen, waaruit hij bestaat, of de opzetting of slapheid van zijn

weefsel. Men onderzoeke de kleine lippen, of zij natuurlijk groot zijn of buiten de groote lippen uitsteken, welken vorm en hoedanigheid zij hebben, of zij vochtig of droog, slap of hard zijn. Het onderzoek van den mond der pisbuis is in vele gevallen gewigtig; hij moet, wat lengte, naauwte of wijdte betreft, met zekerheid en de hem omringende rand ten opzigte van zijnen omvang, hardheid of slapheid waargenomen worden; vervolgens onderzoeke men de schuitvormige groeve, of zij bestaat, en hoedanig zij is. Bij het onderzoek van het maagdenvlies lette men op, of het bestaat of geheel ontbreekt, op welke plaats het ligt, welken vorm het heeft, of het gespannen, schuins of beleedigd is, welke hoedanigheid zijn weefsel vertoont, of het in al deze opzigten regelmatig of onregelmatig is. De carunculae myrtiformes onderzoeke men ten opzigte van hare grootte, getal, ligging en andere hoedanigheden. De punten, op welke men bij het onderzoek der scheede oplettend moet zijn, zijn de volgende: het ontbreken, het aanwezig zijn of de dubbelheid derzelve, hare lengte, grootte en wijdte in alle afzonderlijke deelen, de vorm van den ingang en de hoedanigheid van de inplanting der scheede op de baarmoeder, of deze regelmatig is, dan of de scheede in eenen blinden zak uitloopt; op de rigting van het scheedekanaal, of zij regelmatig of te horizontaal, vertikaal of te zeer gekromd loopt. Voorts onderzoeke men de hoedanigheid van het slijmvlies der scheede, of dit te zeer geplooid of glad, week, slap, los, gezwollen, taai of strak en hard is; of de wanden der scheede vast of verslapt zijn, welke warmtegraad en afscheiding in het scheedekanaal aanwezig is; of men gevoeligheid, verhardingen, vergroeijingen, zweren, abscessen, uitwassen, verwondingen, likteekenen, enz., waarneemt. Bij dit inwendig onderzoek moet men tevens opmerkzaam zijn op den toestand der pisblaas en des endeldarms, of deze deelen gevuld, uitgezet, verhard, beleedigd of uit hunne natuurlijke ligging gebragt en of er blaassteenen aanwezig zijn; van het hoogste gewigt is het onderzoek der baarmoeder, in zoover dit mogelijk is. Men onderzoeke het scheedegedeelte ten

opzigte van deszelfs lengte, kortheid of geheel ontbreken, van zijne dikte, hardheid, weekheid, pijnlijkheid, gedaante, rigting, gladheid of oneffenheid, droogte of warmtegraad; er kunnen aan hetzelve zweren en uitwassen voorkomen, of los worden en verslapping van zijn weefsel bestaan. Dan onderzoeke men de hoedanigheid van den moedermond, of hij een te rondachtigen of te langwerpigen vorm heeft, of scheef en ongelijk is, of hij geopend of gesloten, ingescheurd, ingekerfd of van likteekenen voorzien is en naar welke zijde hij staat. Vervolgens overtuige men zich van de grootte, den vorm en de hoedanigheid der lippen van den moedermond. Bij het inwendig onderzoek bepale men de ligging, de gedaante, rigting, grootte, uitzetting, zwaarte, hardheid, bewegelijkheid en warmtegraad der baarmoeder, welke bijzonderheden men ligtelijk door het scheedegewelf kan waarnemen; men zie nu toe, of er uitzakking, liggingsverandering of omkeering der baarmoeder bestaat, of er in haar een vreemd ligchaam bevat is, en welken vorm, ligging en hoedanigheid dit heeft. Ook afwijkingen der eijerstokken, zoo als waterblazen, zwelling en hypertrophie derzelve, kunnen niet zelden door het onderzoek met de hand herkend worden. Behalve deze bij de vrouw bijzonder belangrijke punten, dient de gevoelszin, even als bij den man, tot het nagaan en volledig maken van de herkenning der meeste ziekelijke toestanden, die hier niet nader kunnen aangevoerd worden. Overal ondersteunt en vervolledigt hij het onderzoek met het oog.

III. Onderzoek door het Gehoor.

§ 33.

Ofschoon de door het gehoor waarneembare verschijnselen in evenredigheid van die, welke zich aan het gezigt en het gevoel openbaren, minder talrijk zijn, en de door het gehoor gemaakte waarnemingen altijd hoogst moeijelijk en zelfs onzeker zijn, heeft men toch met regt in latere tijden meer studie

aan de ontwikkeling van dit zintuig tot een diagnostisch doel besteed, en uitkomsten, die eene meer naauwkeurige opmerkzaamheid verdienen, ten opzigte van de verschillende toestanden der vrouw verkregen. De stem staat met het geslachtsstelsel in een innig verband, en de afwisselingen en modulatiën derzelve zijn dan voor de herkenning der bijzondere geslachtsverrigtingen bijzonder belangrijk. De toon der stem geeft een stellig teeken van het geslachtsverschil; want terwijl de stem des mans lager, ruwer en krachtiger is, blijft die der vrouw hooger, fijner, zwakker en klankrijker. Deze laatste is ook bewegelijker en kenmerkt meer de zielstoestanden. Bij den verwijfden man en den gesnedene is de stem ook vrouwelijker, bij het manwijf mannelijker dan bij de regelmatig ontwikkelde vrouw. De stem neemt een gewigtig deel aan de veranderingen des geslachtsstelsels. Met de rijpheid der geslachtsontwikkeling wordt zij bij de vrouw zuiverder, voller en klankrijker; ten tijde der maandelijksche zuivering neemt zij bij vele vrouwen eenen minder zuiveren, scherperen toon aan, hetgeen ook door Hohl (1) wordt opgemerkt. Bij de ontmaagde vrouw zou zij lager en ruwer zijn (2). De invloed der zwangerschap op de stem is vaak duidelijk waarneembaar; zij wordt heesch, minder buigzaam, en hard. Uitspattingen van de geslachtsdrift verraden zich zoowel bij de vrouw als bij den man in de stem, welke eenen eigenaardigen doffen, onaangenamen toon aanneemt, die ligt van de gewone heeschheid te onderscheiden is. Dikwijls hebben wij ook bij ziekten der geslachtswerktuigen, inzonderheid wanneer zij diep ingeworteld en met ontaardingen gepaard zijn, eene verandering van de stem waargenomen; zeker ten minste vaker, dan bij ontaardingen van andere onderbuiksingewanden. Bij de diagnostische teekenen van de buitenbaarmoederlijke zwangerschap vermeldt Heim eenen geheel eigenaardigen toon bij het kermen en schreeuwen, die met andere klaagtoonen volstrekt geene

---

(1) T. a. p. Bd. I. S. 4.
(2) Haller's Vorles. Bd. I. S. 47.

overeenkomst heeft. Bijzonder karakteristiek is de stem bij barende vrouwen. De klagende tonen en het jammeren eener barende is zoo eigenaardig, dat de geneesheer, die ze maar van verre hoort, den toestand, waarin de vrouw verkeert, kan herkennen. DEWEES (1) geeft op, dat men zelfs bij de stuipen der zwangere door hare klagten en het ophouden van de ademhaling kan besluiten, dat er zamentrekkingen in de baarmoeder aanwezig zijn, en dat dit altijd zoo duidelijk in het oog loopt, dat men bij eene opmerkzame waarneming in alle gevallen alleen door deze teekenen zonder een onderzoek door de scheede kan bepalen, of de baring voortgaat of niet. Het geoefend oor zal echter niet alleen den arbeid kunnen herkennen, maar zal ook uit de toonen der barende het tijdperk der baring en de voorkomende afwijkingen en onregelmatigheden in het beloop der baring herkennen. Bij eenen luiden, plotselingen, hevigen schreeuw, bij een gestadig kermen, en wanneer de toonen meer gedurende de uitademing worden geuit, kan men tot eene tegennatuurlijke werkzaamheid der weeën besluiten. Bij de ware regelmatige weeën wisselen pijnen en rust af; in de eerste tijdperken zijn de weeklagten gering, en de barende doet slechts gedurende de weeën een zwak klinkende uitademing hooren, die zeer langzaam geuit wordt; eerst bij het opkomen der uitdrijvende weeën en bij de door het geboren worden van het hoofd des kinds veroorzaakte pijnen schreeuwt zij, krachtig naar beneden drukkende, sterker, maar niet plotseling of afgebroken. Wanneer de weeën met krampen gepaard zijn, worden de weeklagten aanhoudender, de toon scherper en doordringender. Zoo de weeën zeer hevig zijn en de vrouw het verwerken derzelve vreest, is het schreeuwen plotseling en wordt even snel afgebroken. Een ervaren verloskundige zal dus veel uit de toonen kunnen opmaken, en moet daarop des te meer letten, omdat het beloop der baring zich onverwacht veranderen kan; en terwijl hij misschien zorgeloos eenigen tijd van

(1) W. N. DEWEES, Krankh. des Weibes. Berlin 1837. S. 253.

het baringsleger verwijderd is en op andere onderwerpen denkt, zal hem de verandering in de kreten der barende spoedig bij hetzelve terugroepen.

§ 34.

De verloskundige heeft, ten opzigte der zwangerschap, een nieuw diagnostisch hulpmiddel verkregen door de auscultatie, welke Mayor te Genève het eerst aanbeval, en welke de Fransche geneesheer Lejumeau de Kergaradec verder volmaakte. In onzen tijd is dit gedeelte der diagnostiek door de geleerdste verloskundigen in Frankrijk, Duitschland en Engeland naauwkeuriger onderzocht en op de regte waarde geschat. Bij het onderzoek door de auscultatie verneemt men den hartslag des kinds in de baarmoeder en het kloppend geruisch van de plaats des moederkoeks, waar hij aan de baarmoeder is vastgehecht. De auscultatie dient dus vooreerst tot de herkenning der zwangerschap, zoowel der enkelvoudige als der meervoudige en der buitenbaarmoederlijke zwangerschap. Voorts herkent men door haar het leven of den dood der vrucht, hare ligging en de plaats van aanhechting des moederkoeks. Voor de bevalling is de auscultatie ook van gewigt, en dat wel uit hoofde van de gedurende dezelve plaatsgrijpende veranderingen in de kloppingen, ten opzigte van haar getal, toon, plaats en andere omstandigheden, die van het uitvloeijen des vruchtwaters, van de zamentrekkingen der baarmoeder en de bewegingen des kinds, enz. afhangen. Over de doelmatigheid of noodzakelijkheid van het verwijderen der nageboorte zou de auscultatie ook kunnen beslissen, gelijk zij eveneens bij eenige ziekelijke toestanden in de holte van den onderbuik kan gebezigd worden. De nadere behandeling van dit diagnostisch hulpmiddel blijft tot het werktuigelijk gedeelte uitgesteld.

IV. Onderzoek door den Reuk en den Smaak.

§ 35.

De waarnemingen, die wij door het reukorgaan in de verschillende gezonde en ziekelijke toestanden der vrouw verkrij-

gen, mogen door den geneesheer niet geheel en al over het hoofd gezien worden, ofschoon zij minder talrijk en zeker zijn dan die der overige zintuigen. Zij kunnen ons echter vaak sterke aanduidselen opleveren en onze oplettendheid op gewigtige processen vestigen, die ons anders geheel zouden ontgaan zijn. Hoe ver overigens de ontwikkeling van dit zintuig vorderen kan, bewijzen enkele voorbeelden, waarin geneesheeren door den reuk bepaalde ziektevormen wisten te onderscheiden; zoo herkende Heim door den reuk de verschillende uitslagziekten. Bij de vrouw moet opgemerkt worden, dat vrouwen gedurende den stondenvloed, en vooral wanneer deze eene tegennatuurlijke hoedanigheid heeft, niet zelden uit den mond en in de huiduitwaseming eenen eigenaardigen reuk ontwikkelen, en dat bij de kraamzuivering de reuk zeer in aanmerking komt, dat het kraamzweet dikwijls ongemeen zuur riekt, de uitvloeijingen uit de teeldeelen vaak eenen specifieken reuk verspreiden, zoo als bij den kanker der baarmoeder; dat ook het zog somwijlen kwalijkriekend kan worden. De smaak kan slechts dienen tot het onderzoek der eigenschappen van het zog, welke daardoor kunnen herkend worden.

§ 36.

Het mondeling ziekenonderzoek en het onderzoek door zinnelijke waarnemingen, zoo als die tot dusver zijn voorgedragen, geeft ons een overzigt van de middelen, die ons ter opsporing van de verschillende toestanden der vrouw ten dienste staan. Daaruit blijkt, dat de geneesheer geen zintuig mag missen, dat hij altijd op derzelver volmaking bedacht moet zijn, en dat hij met groote opmerkzaamheid alles, wat zich voor hem in en om het individu, dat het voorwerp zijns onderzoeks is, voordoet, moet opmaken en overwegen. Opdat hij het waargenomene juist beoordeele, moet hij met omzigtigheid en groote bedachtzaamheid, en dikwijls met scherpzinnigheid en kennis, de aanwezige toestanden beoordeelen. De waarnemingen zelve geven slechts enkele verschijnselen op, wier inwendigen zamenhang en wier waarde, met betrekking tot som-

mige natuurlijke en ziekelijke processen, de geneesheer nader moet beoordeelen. De waarneming moet eene stellige kennis worden. Hiertoe is wel altijd een naauwkeurig en omstandig inzigt van alle verschijnselen, door welke zich een of ander proces kenbaar maakt, noodzakelijk; maar dewijl sommige verschijnselen in een diagnostisch opzigt grootere waarde hebben dan andere, zullen wij de gewigtigste toestanden der vrouw uit dit oogpunt nader beschouwen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de herkenning van de tot het geslacht betrekkelijke omstandigheden der vrouw.

§ 37.

De afzonderlijke toestanden der vrouw, die wij in dit opzigt te beschouwen hebben, zijn het geslacht, de ouderdom, de huwbaarheid, inzonderheid de stondenvloed, de geschiktheid of ongeschiktheid tot den bijslaap, de maagdelijke toestand, het verlies van den maagdom, de verkrachting, de zwangerschap, de baring, het kraambed, en de vroeger plaats gehad hebbende zwangerschap en baring. De herkenning der ziekelijke toestanden moeten wij hier voorbijgaan, daar eene scheiding derzelve van de bijzondere ziekteleer ons ondoelmatig voorkomt en eene naauwkeurige kennis van deze laatste, die hier niet verondersteld kan worden, tot eene herkenning derzelve volstrekt noodzakelijk is. Daar ook enkele der aangevoerde toestanden deels in de Natuurkunde en deels in de algemeene Ziektekunde reeds uit een diagnostisch oogpunt naauwkeuriger beschouwd zijn, zullen wij tot die plaatsen kunnen verwijzen.

I. Herkenning van het Geslacht.

§ 38.

De herkenning van het geslacht vloeit, bij eene regelmatige ontwikkeling, uit het maaksel des ligchaams en der teeldeelen in het bijzonder zoo gemakkelijk en stellig voort, dat hier geene nadere opgaven noodzakelijk zijn. Slechts in de eerste maanden van het binnenbaarmoederlijk leven, waarin de uitwendige teeldeelen nog te weinig ontwikkeld en de vrucht zelve nog te weinig volmaakt is, zal de herkenning van het geslacht moeijelijk en dikwijls onmogelijk zijn, zoo als meer naauwkeurige ontleedkundige onderzoekingen dit geleerd hebben (I Deel, § 38 en 50). Bij eene tegennatuurlijke geslachtsontwikkeling, zoo als bij hermaphroditen, kan het dikwijls zeer moeijelijk worden, om het oorspronkelijk geslacht te bepalen; wij hebben (II Deel, § 56 volgg.) dit onderwerp nader behandeld, en verwijzen daarheen. In geregtelijke gevallen kan vaak van den geneesheer verlangd worden, dat hij uit enkele deelen of uit het gevonden geraamte eens menschen deszelfs geslacht bepale. De verschillen, die wij bij het beenstelsel van den man en de vrouw (Deel I, § 32 en 33) opgegeven hebben, moeten hier voornamelijk als vaste punten dienen. De herkenning van den ouderdom is dikwijls voor den geneesheer, vooral in een geregtelijk opzigt, gewigtig, maar tevens, omdat ons stellige onderscheidingsteekenen van de verschillende trappen van ouderdom ontbreken, zeer moeijelijk. Gedurende het binnenbaarmoederlijk leven herkennen wij aan de ontwikkeling der bijzondere ligchaamsdeelen den ouderdom van de vrucht en van het ei, waarbij ook het verdwijnen van die deelen, welke slechts tijdelijk aanwezig zijn, eene bijzondere opmerkzaamheid verdient. Wij verwijzen op de in de Natuurkunde medegedeelde ontwikkeling der vrucht (Deel I, § 50 volgg.). In den eersten tijd na de geboorte maken wij ons besluit op uit de hoedanigheid van de navelstreng, het slap worden, het verdroogen en afvallen derzelve

en de hoedanigheid van den navelring; het slap worden geschiedt dikwijls reeds in de eerste uren na de geboorte, en komt in hoogstens tweemaal vierentwintig uren tot stand; de verdrooging is gemeenlijk na drie dagen volledig, en van dien dag af tot den zesden dag valt ook de navelstreng gewoonlijk af. De likteekenvorming van den navel komt in de tweede week na de geboorte tot stand, waarop zich eerst een slijmvlies vormt. Van de tweede tot het einde van de vierde week heeft de toesluiting der navelvaten en de zamentrekking en het verdwijnen van dit slijmvlies plaats. De volkomene en blijvende vorming van den navel is echter eerst tusschen de vijfde en zesde week voleindigd. Volgens ORFILA en THIERRY zou het loslaten van de opperhuid in de eerste weken na de baring een diagnostisch teeken voor den ouderdom opleveren, dat echter zeer moeijelijk waar te nemen en hoogst onzeker is. In het volgende tijdperk der eerste kindsheid tot aan het doorbreken der tanden heeft men enkele verschijnselen in de eerste ontwikkeling der bewerktuiging als bijzonder karakteristiek voor den ouderdom opgeven, die wij hier voorbijgaan, omdat wij er geene bijzondere waarde aan kunnen hechten; wij zullen alleen aanmerken, dat de ontwikkeling van het beengestel altijd zekerder dan die der zachte deelen den ouderdom des kinds aanduidt. Het doorbreken der tanden geeft een zeker vast punt, ofschoon zij ook dikwijls te vroeg of te laat doorkomen. Het geslacht schijnt in het doorbreken der tanden in evenredigheid tot den leeftijd geen stellig verschil te maken. Wat de veranderingen aangaat, die in het beengestel tot aan de huwbaarheid plaats grijpen, en die door BÉCLARD (1) naauwkeurig zijn opgegeven, moet aangemerkt worden, dat het beenstelsel der vrouw nimmer denzelfden graad van vastheid verkrijgt als dat des mans, dat de verbeeningen in het eerstgemelde langzamer en vaak op enkele punten in het geheel niet tot stand komen, zoo als inzonderheid de vergroeijing der epiphyses, en dat dus de hieruit ontleende

(1) Nouveau Journal de Médecine. Jahrg. 1819.

opgaven niet even stellige uitkomsten opleveren als bij den man. De huwbaarheid zelve is voor den ouderdom slechts onbepaald, daar alle verschijnselen derzelve nu eens vroeger, dan weder later opkomen, zoo als dit reeds nader is opgegeven. Even zoo bepaalt de oude dag den leeftijd niet zeker. In het algemeen kan men aannemen, dat het uitzien en de hoedanigheid der zachte deelen bij de vrouw meer karakteristiek voor den leeftijd zijn dan bij den man; de veranderingen, die men uitwendig bij de vrouw waarneemt, zijn aanzienlijker en sterker uitgedrukt, en gelijk zich de jeugd door de bloeijende, frissche gelaatstrekken, door de levendige uitdrukking van het aangezigt en teerheid en zachtheid der huid, als ook door volheid en ronding der ligchaamsvormen onderscheidt, herkent men ook de in jaren klimmende vrouw aan de matte, vale kleur, aan de slapheid der huid en het afnemen der ligchaamsgestalte, zoodat een geoefende blik zich zeldzamer bij de vrouw dan bij den man in de bepaling van den ouderdom op eenige jaren na zal bedriegen. Voor grootere tusschenruimten zullen de verschillen der bijzondere levenstrappen der vrouw, die wij in de Natuurkunde hebben opgegeven, stellige bepalingen opleveren.

II. Herkenning der Huwbaarheid.

§ 39.

De herkenning der huwbaarheid, welke de geschiktheid of ongeschiktheid tot den bijslaap in het algemeen in zich besluit, moet inzonderheid op de geslachtsontwikkeling in de geheele bewerktuiging en op het maaksel der teeldeelen in het bijzonder berusten, waarbij men echter altijd de gezamenlijke verschijnselen voornamelijk in het oog moet houden, daar enkele verschijnselen kunnen ontbreken of tegennatuurlijk aanwezig zijn, en tegen of voor de rijpheid des ligchaams spreken. Als wezenlijke verschijnselen in de geheele bewerktuiging moeten hier aangezien worden: het verdwijnen van de kinderlijke uitdrukking des gelaats, waarbij dit eenen meer

langwerpigen vorm aanneemt, een bepaalder karakter vertoont en voller, levendiger en vuriger wordt; eene toename van den omvang van den hals; eene grootere vastheid en voller klank der stem; de groei der borsten, en inzonderheid eene grootere breedte in de heupstreek en toename in de grootte en den omvang des ligchaams. De veranderingen in de zielshoedanigheden mogen hier ook niet over het hoofd gezien worden, daar zij in eene naauwe betrekking staan tot het geslachtsstelsel, en, zoo als wij in het eerste deel gezien hebben, zich eigenaardig ontwikkelen. Bij de geslachtsdeelen komt de welving van den venusheuvel, het uitbreken der schaamharen, de gedaante en grootte van de groote schaamlippen, van den kittelaar, van den ingang der scheede, hare wijdte, de gedaante en hoedanigheid der baarmoeder en het verschijnen van den stondenvloed in aanmerking. De bepalingen, die hier van den geneesheer verlangd worden, kunnen van tweederlei aard zijn: óf de vraag wordt voorgesteld, of de geslachtsontwikkeling in eenen zoodanigen graad gevorderd is, dat de bijslaap, wanneer hij uitgevoerd wordt, als volledig kan beschouwd worden, of dus gedurende denzelven de vrouw al die veranderingen kan op zich nemen, die wij in de Natuurkunde omstandiger hebben opgegeven; óf alleen, of de uitvoering van den bijslaap werktuigelijk mogelijk is, en of er eene immissio penis kan plaats hebben. Daar de natuurlijke bijslaap van vele verschijnselen in de geheele bewerktuiging vergezeld is, moet ook, ter beantwoording der eerste vraag, altijd op haar gelet worden; terwijl de tweede slechts een onderzoek van de scheede vereischt. In hoever ziekelijke, algemeene of plaatselijke toestanden de geschiktheid tot den bijslaap wegnemen, hem verbieden of walgelijk maken, is reeds in de ziektekunde nader uiteengezet.

III. Herkenning van den Stondenvloed.

§ 40.

De herkenning van den stondenvloed kan in velerlei opzigten noodzakelijk worden, en wel in gevallen, waarin vrouwen

om bepaalde bedoelingen den stondenvloed voorwenden of ontkennen, en in ziekelijke gevallen, waarin het twijfelachtig is, of bij uitvloeijingen van bloed uit de teeldeelen het ontlaste vocht als stondenbloed of als gewoon bloed moet beschouwd worden. De stellige herkenning van al deze omstandigheden is echter altijd hoogst moeijelijk. Het voorwenden van den stondenvloed, heeft gemeenlijk ten doel, om de verdenking van zwangerschap te ontkennen, of het verwijt van onvruchtbaarheid, dat dikwijls met het ontbreken der stonden gepaard gaat, van zich af te schuiven. Buiten het tijdperk van den stondenvloed is het onmogelijk te bepalen, of de ontwikkelde vrouw menstrueert of niet; maar wanneer eene vrouw opgeeft, dat zij op dezen of genen tijd menstrueert, kan zij door het bemorsen van haar linnengoed met bloed, of door het inbrengen van bloed in de teeldeelen den geneesheer zelven zoeken te bedriegen, weshalve hier altijd een inwendig onderzoek noodzakelijk wordt, dat ons wel niet altijd, maar toch gemeenlijk veroorlooft een stellig oordeel te vellen, en in allen gevalle ons tot vermoedens regt geeft. De warmtegraad van de scheede en van het scheedegedeelte der baarmoeder, welke gedurende den stondenvloed verhoogd is, de zwelling dezer deelen, het uitvloeijen van het bloed uit de baarmoeder, de hoedanigheid des bloeds, dat niet stolbaar is en langzamerhand afdroppelt, zijn de diagnostische kenteekenen van den stondenvloed; waar deze ontbreken en het vermoeden van eene valsche opgave bestaat, zullen de bloedige vlekken op het linnen, of het bloedig uitzien der scheede, ons niet kunnen doen dwalen. Men late dan de teeldeelen reinigen, en onderzoeke eenigen tijd daarna, terwijl de vrouw gestadig onder opzigt blijft, op nieuw. Hierbij moet echter opgemerkt worden, dat de stondenontlasting dikwijls periodisch na langere of kortere vrije tusschentijden van eenige dagen of uren verschijnt, dat bij zeer torpide of leukophlegmatische voorwerpen de warmtegraad in de scheede al zeer gering zijn kan. Waar de stondenvloed ontkend wordt, is het onderzoek van het linnengoed zeer gewigtig, en bij het onderzoek met het oog en met de hand bedenke men steeds,

dat hij door wasschen en aanwending van koude voor het oogenblik onderdrukt kan zijn. Bij deze onderzoekingen lette men altijd op den toestand der geheele bewerktuiging, die vaak zeer veranderd is. Bij bloedvloeijingen uit de teeldeelen kan wel in de meeste gevallen de hoeveelheid, de duur der uitvloeijing, derzelver invloed op de geheele bewerktuiging, de hoedanigheid van het bloed zelf en de tijd van het verschijnen, de herkenning vaststellen; maar in andere gevallen zullen niet alle twijfelingen worden opgelost. De stondenvloed kan namelijk onregelmatig verschijnen en bloedvloeijingen uit de teeldeelen der vrouw vaak in eene zeer geringe hoeveelheid langzamerhand plaats grijpen en slechts kort aanhouden. De stolbaarheid des bloeds kan dikwijls daarom niet herkend worden, omdat er geene gelegenheid is om het op te vangen.

IV. Herkenning van de maagdelijke en ontmaagde Vrouw.

§ 41.

De herkenning van de maagdelijke en ontmaagde vrouw is (Ie Deel. § 74 volgg.) in de Natuurkunde der vrouw reeds omstandig opgegeven, en wij kunnen derhalve daartoe verwijzen. De herkenning van den voltrokken bijslaap korten tijd na denzelven, wanneer de vrouw dien reeds vroeger heeft uitgeoefend en van den kant des mans geen geweld gepleegd is en er geene beleedigingen hebben plaats gevonden, is altijd zeer twijfelachtig. Wij hebben (Ie Deel. § 110) opgegeven, welke veranderingen Bond bij de lijkopening eener vrouw, die, kort na den bijslaap voltrokken te hebben, stierf, heeft aangetroffen. Deze maken bijna geene andere dan inwendige processen uit, die staande het leven aan het onderzoek ontsnappen. De sterkere roodheid der scheede, haar verhoogde warmtegraad, de opgezetheid der baarmoeder, de sterkere ontlasting van slijm zijn alle slechts betrekkelijke teekenen, die van velerlei andere oorzaken kunnen afhankelijk zijn. Het vinden van mannelijk zaad is altijd zeer onzeker. De gevolgen van een te veel-

vuldigen bijslaap, die reeds afgeschilderd zijn, zijn plaatselijk en algemeen niet van eene aanzienlijke diagnostische waarde, omdat zij ook door eenvoudige andere toestanden kunnen veroorzaakt worden. De herkenning der verkrachting is bij kinderen en nog maagdelijke meisjes uit de plaats gehad hebbende beleedigingen der teeldeelen en uit de verscheuring van het maagdenvlies op te maken; bij reeds ontmaagde vrouwen herkennen wij haar aan de sporen van gewelddadigheden aan de teeldeelen of andere plaatsen des ligchaams; men vindt beleedigingen, kneuzingen, ontstekingen en zwellingen aan de uitwendige teeldeelen, kort na de verkrachting eenen verhoogden warmtegraad en vermeerde slijmafscheiding in de scheede, somwijlen ook verandering aan de portio vaginalis der baarmoeder. Evenwel kunnen, ingeval er over het geheel tusschen de teeldeelen des mans en die der vrouw geene onevenredigheid bestond, en de vrouw zwak is en slechts geringen tegenstand kon bieden, de sporen van geweld en verkrachting over het geheel ontbreken.

V. Herkenning der Zwangerschap.

§ 42.

De zwangerschap wordt in velerlei opzigten een onderwerp van de herkenningsleer. Niet alleen wordt van den geneesheer de beslissing verlangd, of de vrouw zwanger is of niet, hij moet ook den tijd der zwangerschap, het leven of den dood des kinds bepalen, deszelfs ligging, als ook deszelfs geslacht opgeven, en zeggen of er eene enkel- of meervoudige zwangerschap, eene zuiger- of buitenbaarmoederlijke zwangerschap aanwezig is. Daar wij de teekenen van al deze verschillende toestanden in de vroegere gedeelten van dit werk reeds uitvoerig opgegeven hebben, zullen wij de diagnostische waarde van dezelve afzonderlijk nader bepalen. Ofschoon de herkenning, of eene vrouw zwanger is of niet, bij een voorzigtig onderzoek den ervaren verloskundige in de allermeeste gevallen gemakkelijk valt, kan toch van den anderen kant niet ontkend worden, dat bij enkele gevallen, waarin zieke-

lijke toestanden aanwezig zijn of vermoed worden, of waarin men argwaant, dat de vrouw ons zoekt te bedriegen, de beslissing groote zwarigheden heeft. Men moet hier de diagnostische waarde der afzonderlijke verschijnselen altijd in het oog houden, ten einde niet tot een overijld oordeel verleid te worden.

§ 43.

Het uitblijven van den stondenvloed is wel een der standvastigste verschijnselen bij de zwangerschap, maar kan evenwel ten opzigte van de herkenning op zichzelf alleen niet van aanmerkelijke waarde zijn; want niet slechts kan de maandelijksche zuivering door velerlei oorzaken onderdrukt wezen, zonder dat er zich gewigtige en ligt herkenbare ziekten vertoonen, die den ziekelijken invloed van de onderdrukking der stonden verraden, maar er doen zich integendeel daarbij dikwijls zoodanige verschijnselen op, die ook aan de zwangerschap eigen zijn, zoo als opzetting van den buik, toename en pijnlijkheid der borsten, misselijkheid, braken, enz. Deze toevallen kunnen aldus des te meer tot eene dwaling bijdragen. Het voortbestaan van den stondenvloed is van den anderen kant geen bewijs tegen de zwangerschap, daar, zoo als reeds is opgegeven, de gevallen, in welke zwangeren nog eenen tijd lang voortmenstrueerden, niet zeldzaam zijn. Zelfs het wederverschijnen der regels, wanneer zij reeds eenigen tijd onderdrukt waren, wederlegt het vermoeden van zwangerschap niet, daar het dikwijls waargenomen is, dat in de vierde maand der zwangerschap de stonden nogmaals verschenen en in enkele gevallen de stondenvloed zelfs niet dan gedurende de zwangerschap plaats had. Misselijkheid en braken, gelijk ook de overige algemeene ziekelijke toevallen, door welke zwangeren zoo dikwijls worden aangetast, kunnen altijd slechts onder zekere omstandigheden het vermoeden, dat de zwangerschap bestaat, versterken, maar nimmer als slechts eenigermatige zekere diagnostische teekenen beschouwd worden. Zij komen evenzeer idiopathisch als symptomatisch, zoo als in-

zonderheid bij gebreken van den stondenvloed, voor, en ontbreken zoo dikwijls bij de zwangerschap, dat hunne afwezigheid ons niet tot wederlegging der zwangerschap, en niet eens tot een vermoeden daarvan, regt geeft. Het langzamerhand opzwellen der borsten en de aanwezigheid van zog in dezelve verwekt wel in eenen hoogen graad het vermoeden van zwangerschap, maar levert geen stellig bewijs op. Deze deelen zwellen vaak in ziekelijke toestanden zeer sterk op, en men heeft zelfs bij maagden, onbezwangerde vrouwen, weduwen, oude vrouwen, en zelfs bij mannen, zog in de borsten gevonden. Van den anderen kant worden de borsten somwijlen in het geheele beloop der zwangerschap volstrekt niet ontwikkeld; zij blijven klein en scheiden volstrekt geen vocht af, zoodat hierdoor geen tegenbewijs tegen de zwangerschap wordt gegeven. Het uitpuilen of diep liggen der tepels is om dezelfde redenen van eene zeer geringe diagnostische waarde, daar bij zeer wellustige vrouwen, bij onderdrukking van den stondenvloed, bij ziekelijke prikkeling der borsten, de tepels ligt uitpuilen, en bij aangeborene gebreken derzelve of bij eene geringere ontwikkeling der borsten deze deelen onveranderd blijven. De tepelvlek, die rondom de tepel ligt, kan over het geheel alleen bij eerstbarenden de opmerkzaamheid verdienen; maar bij deze wordt zij ook niet altijd genoegzaam veranderd ontwikkeld, en bij vrouwen met eene donker gekleurde huid ontwikkelt zij zich ook in den onbezwangerden toestand. Volgens Dewees (1) zou altijd eene vergrooting der kleine vetkliertjes, die de tepels omringen, in den zwangeren toestand plaats grijpen, zoodra de vlek zich om dezelve ontwikkelt. Hij wil aan dit teeken eene groote waarde toekennen, omdat het zich nooit bij andere toestanden vertoonde. Wij houden het echter ook niet voor zeker; bij meerbarenden heeft het volstrekt geene waarde; dikwijls ontbreekt het ook bij eerstbarenden, en kan zich ook wel bij klierzieke individu's zonder zwangerschap ontwikkelen. De opzetting van den

(1) T. a. p. S. 179.

buik is door alle schrijvers als een zeer bedriegelijk verschijnsel der zwangerschap opgegeven, daar velerlei ziekelijke toestanden haar kunnen te weeg brengen, zoo als waterzuchtige ophoopingen, zwellingen der eijerstokken, der baarmoeder, der blaas en der andere onderbuiksingewanden, onderdrukking der stonden, trommelzucht, vetverzamelingen, enz. De vorm der zwelling, het langzamerhand klimmen derzelve en de vastheid onderscheiden wel dikwijls de tegennatuurlijke toestanden van zwangerschap, maar zijn toch niet geheel onbedriegelijk, daar van den eenen kant bij zoodanige toestanden dikwijls de spitse vorm en eene gestadige toename van den buik waargenomen en eene meer naauwkeurige omschrijving van het gezwel in het middengedeelte van den buik mogelijk is, en van den anderen kant door de ligging der baarmoeder en der vrucht de buik eenen afwijkenden vorm kan hebben. De uitzetting der baarmoeder zelve zal bij zeer vette vrouwen niet altijd stellig kunnen waargenomen worden, en in die gevallen, waar zij duidelijk te herkennen is, zal men niet met zekerheid tot het bestaan eener zwangerschap mogen besluiten, daar waterzuchtige toestanden, gezwellen, uitwassen, zoo als polypen in de baarmoeder, zuigers, waterblazen, terughouding van het stondenbloed bij toesluiting van den moedermond en zelfs trommelzucht der baarmoeder, de holte van dit deel op dezelfde wijze als de vrucht kunnen uitzetten. Het uitpuilen van den navel is een der onzekerste teekenen der zwangerschap, en bewijst slechts, dat uit den onderbuik een of ander deel tegen hem aandrukt; hetzelfde geldt van het uitwerpen van schuimachtig speeksel, eenen opkomenden speekselvloed, de vorming van aderspatten, gelijk ook den bijzonderen trek der zwangere, de kleur der witte lijn of zwellingen der teeldeelen, der onderste ledematen, den pols der scheede, welke in ziekelijke toestanden, zoo als, volgens Dewees, bij erethismus der baarmoeder aanwezig kunnen zijn en in de zwangerschap ontbreken. Even zoo is het verschijnsel, dat Jos. Beccaria (1) heeft opgege-

(1) Archives générales de Medecine. Tome XXIV. 1830.

ven, en dat in eene levendige kloppende pijn in de kleine hersenen bestaat, waar zich, volgens Gall, de zitplaats van het orgaan voor de voortplanting bevindt, niets anders dan eene gewaagde gissing. Als een zeer stellig teeken heeft men de waarneming van de bewegingen des kinds beschouwd, maar ten onregte. Het subjectief gevoel der vrouw zelve wordt zeer gemakkelijk bedrogen door bewegingen, die bij waterzuchtige aandoeningen in de onderbuiksingewanden, bij de trommelzucht, of bij eene groote bewegelijkheid en krampachtige aandoening der baarmoeder plaats grijpen. Dezelfde toestanden kunnen ook het uitwendig onderzoek door het opleggen van de hand bedriegelijk maken. Het ontbreken der beweging kan eene zwangerschap nimmer wederleggen, daar velerlei waarnemingen bewijzen, dat zij inderdaad geheel kan ontbreken, of, wanneer zij bestaat, niet te ontdekken is. De auscultatie, als middel tot herkenning der zwangerschap, is zeker van veel waarde, daar zij ons omtrent het golven des vruchtwaters, omtrent de klopping des moederkoeks en den hartslag der vrucht kan onderrigten, en aldus eene zwangerschap ten stelligste kan bewijzen. Echter zijn op dit diagnostisch middel vele aanmerkingen te maken, welke, hoezeer deszelfs verdedigers ze ook trachtten te bestrijden, niet wederlegd zijn; en ofschoon deze het gewigt van deze ontdekking niet verkorten, zullen zij toch deszelfs waarde voor de herkenning verminderen. Er behoort groote oefening en handigheid en een fijn gehoor tot de waarneming der hoorbare geruischen, welke eigenschappen niet elke geneesheer in staat is te verkrijgen. Het niet hooren der geruischen kan nimmer het niet bestaan der zwangerschap bewijzen. In den eersten tijd der zwangerschap, zoo lang de baarmoeder nog in het bekken bevat en de moederkoek nog niet gevormd is, kunnen zij niet gehoord worden. De golving van het vruchtwater onderscheidt zich niet van die, welke men bij waterzuchtige aandoeningen hoort. De kloppingen des moederkoeks zijn met den moederlijken pols gelijktijdig, en ziekelijke kloppingen in den onderbuik der vrouw kunnen ligt daarmede verwisseld worden. De hartslag der vrucht is dik-

wijls zeer zwak en dringt bij vette vrouwen niet tot ons oor door. Wanneer de vrucht afgestorven, maar nog in de baarmoeder bevat is, zullen wij geene kloppingen des moederkoeks en geen hartslag waarnemen, en aldus eene zwangerschap kunnen ontkennen, die, ofschoon onregelmatig, toch werkelijk aanwezig is. Henne (1) geeft op, dat hij bij eene zwelling der baarmoeder, ten gevolge van het wegblijven der stonden, eene klopping in den onderbuik en waarschijnlijk in de baarmoeder gehoord heeft, zonder dat er zwangerschap bestond, en dat zekerlijk bij zuigers en andere vreemde voortbrengsels en ziekten in en buiten de baarmoeder kloppingen waargenomen worden, die niet met die van de nederdalende aörta en van het hart der onderzochte vrouw overeenstemmen. Zoo zien wij, dat alle verschijnselen in de gezamenlijke bewerktuiging der vrouw, even als de bij het uitwendig onderzoek waarneembare verschijnselen, in een diagnostisch opzigt onzeker zijn, daar zij alle uit andere oorzaken kunnen ontstaan.

§ 44.

Wij zullen thans nagaan, in hoe ver wij door het inwendig onderzoek der teeldeelen tot bepaling van den zwangeren of onbezwangerden toestand geregtigd worden. De veranderingen, die men gedurende de zwangerschap in de scheede waarneemt, de grootere wijdte en uitrekking derzelve, het los worden van haar weefsel, haar verhoogde warmtegraad, de grootere afscheiding van het slijmvlies en het verstrijken der plooijen hebben minder diagnostische waarde; zij zijn inzonderheid bij de eerste zwangerschap bij krachtige, met strakke vezels voorziene voorwerpen dikwijls slechts in eenen geringen graad ontwikkeld en kunnen in den onbezwangerden toestand uit velerlei oorzaken ontstaan. De in de baarmoeder plaatsgrijpende veranderingen, voor zoo ver die door het inwendig onderzoek herkend kunnen worden, dienen het meest tot het vaststellen der herkenning van de zwangerschap, en zijn ook inderdaad, hoe-

(1) Siebold's Journal für Geburtshülfe. Bd. VIII. Hft. 1.

wel zij bedriegen kunnen, altijd van groot gewigt. De langzamerhand toenemende verkorting van het scheedegedeelte, het losser worden van deszelfs weefsel, zijne rigting en stand, de zwelling van de lippen des moedermonds, de rondachtige opening van den moedermond, zijn inzonderheid bij voor de eerste maal bezwangerde vrouwen zeer karakteristiek, maar kunnen zich ook alle in ziekelijke toestanden ontwikkelen. Een geoefende onderzoeker zal dikwijls, en zelfs meestal, de ziekelijke veranderingen van die, welke aan de zwangerschap eigen zijn, door het gevoel en door de ontbrekende overeenstemming tusschen de afzonderlijke verschijnselen kunnen onderscheiden, maar altijd daardoor slechts tot eene subjective overtuiging komen. In allen gevalle is dit inwendig onderzoek met de hand voor de herkenning der zwangerschap het gewigtigst en meest afdoend, dat tot nog toe door niets vervangen is, vooral omdat men zich daardoor van het gewigt, de bewegelijkheid en den inhoud der baarmoeder kan overtuigen. In de latere maanden der zwangerschap zal men niet slechts de aanwezigheid van een vast ligchaam in de baarmoeder waarnemen, maar men zal ook het voorliggend deel des kinds duidelijker voelen, en hierdoor de zekerheid van eene zwangerschap verkrijgen. Wel is waar, het niet voelen van het ei of van de vrucht kan geen tegenbewijs tegen de zwangerschap opleveren, daar bij dwarse liggingen, bij aanmerkelijke kleinheid der vrucht, bij eenen zeer hoogen stand der baarmoeder en bij groote dikte van den wand derzelve, bij eene groote hoeveelheid van vruchtwater, de waarneming van hetgeen in dit deel bevat is onmogelijk is. Van den anderen kant kunnen zich ook andere gezwellen van den vorm en de vastheid der vrucht, die zich in de baarmoeder ziekelijk ontwikkelen, ons bedriegen en tot verkeerde oordeelvellingen aanleiding geven. — Op dezelfde wijze kan het in lateren tijd bijzonder hooggeschat verschijnsel, dat van de hooger roode kleur van het slijmvlies der scheede ontleend wordt, bedriegelijk wezen, omdat het ook bij plaatselijke ziekelijke toestanden aanwezig kan zijn.

§ 45.

Zoo zien wij, dat ondanks de aanzienlijke veranderingen, die de zwangerschap in de vrouwelijke bewerktuiging te weeg brengt, ondanks de menigte van verschijnselen, die haar vergezellen, hare herkenning door onze waarnemingen altijd hoogst moeijelijk moet zijn. Deels hangt het af van ons waarnemingsvermogen, deels van de verschijnselen der zwangerschap zelve, dat geen enkel verschijnsel eene zoo stellige diagnostische waarheid heeft, dat het bestaan of ontbreken van hetzelve met zekerheid voor of tegen de zwangerschap kan spreken. Wij moeten dus altijd de gezamenlijke verschijnselen en de overige omstandigheden in het gestel der vrouw opmerken, den tijd der zwangerschap waarnemen, en ook den toestand der vrouw, in hoe ver zij reden heeft om ons te bedriegen, in het oog houden. Waar alle verschijnselen in eene regelmatige overeenstemming aanwezig zijn, waar de vrouw als volkomen ter voortteling geschikt moet beschouwd worden, waar de echtelijke omarming genoten is, en alle teekenen voor zoodanige ziekelijke toestanden, die eene zwangerschap kunnen voorstellen, ontbreken, kunnen wij met zekerheid eene zwangerschap aannemen. Waar enkele verschijnselen ontbreken, moeten wij van den eenen kant hunne diagnostische waarde in het oog houden, maar ook van den anderen kant onderzoeken, of er genoegzaam afdoende omstandigheden voor hunne afwezigheid bestaan. Op dezelfde wijze moeten zoodanige verschijnselen, welke tegen eene zwangerschap spreken, beoordeeld worden; men moet altijd trachten hunne oorzaak op te sporen. Als bijzonder moeijelijk voor de herkenning moet men die gevallen beschouwen, waarin ziekelijke toestanden in de teeldeelen, die ligt vergissingen te weeg brengen, met de zwangerschap gepaard zijn. Hier mogen slechts de zekerste diagnostische kenmerken, zoo als het voelen der afzonderlijke deelen des kinds door de uitwendige buikbekleedselen of door de scheede, de zogafscheiding in de borsten en het hooren van den hartslag des kinds of de klopping van den moederkoek in aanmerking

komen; deze alleen geven ons regt om de zwangerschap aan te nemen, terwijl de overige ons naauwelijks veroorloven om een vermoeden te uiten. Hier moet de geneesheer liever zijne onkunde bekennen en de herkenning aan den tijd overlaten. Vele vrouwen, welke zichzelve bedriegen, zullen zelfs na den tijd, waarop zij de bevalling verwachtten, hare dwaling niet willen toegeven en tot het denkbeeld van eene tegennatuurlijke verlenging der zwangerschap geneigd zijn. De geneesheer zal in zulke gevallen des te minder met zekerheid daartegen kunnen spreken, omdat vooreerst de rekening der vrouw verkeerd kan zijn, hij zelf ook den tijd der zwangerschap zeldzaam met zekerheid bepalen kan, zoo als wij dit dadelijk zullen aantoonen, en juist in ziekelijke omstandigheden wel eene vertraging der baring kan plaats hebben. Ten opzigte van de herkenning der zwangerschap bij vrouwen, die reeds kinderen verwekt hebben, verdient aangeduid te worden, dat de eigenaardige verschijnselen en idiosyncrasiën, die de vroegere zwangerschappen begeleidden, door hun wederverschijnen het vermoeden eener herhaalde bevruchting zeer kunnen versterken.

§ 46.

De bepaling van den tijd der zwangerschap moet, daar hare herkenning reeds zeer onzeker is, altijd zeer moeijelijk zijn. De tijd van de uitoefening van den bijslaap zal zelden ter herkenning kunnen gebezigd worden, omdat de geneesheer zich te dezen opzigte op de gezegden der vrouw niet mag verlaten, de bijslaap vaker kan uitgeoefend zijn, en het dan altijd onzeker blijft, uit welke omarming de bevruchting oorspronkelijk is. De gevoelsaandoeningen, die de ontvangenis kunnen vergezellen en die reeds in de Natuurkunde nader opgegeven zijn, moeten altijd als zeer onzekere teekenen beschouwd worden, zoodat de tijd der ontvangenis door den geneesheer niet stellig uitgevorscht kan worden. Het ophouden van den stondenvloed is zelfs slechts een onzeker bewijs voor de zwangerschap, en dus ook voor den tijd derzelve. Intusschen moet men den stondenvloed niet buiten aanmerking

laten, inzonderheid bij die vrouwen, bij welke hij vroeger zeer regelmatig verscheen; hij is, in verband met andere teekenen, altijd een gewigtig vast punt voor onze beslissing. De eerste bewegingen des kinds dienen gemeenlijk als teekenen voor de tijdsbepaling der zwangerschap. Buiten de aanmerkingen, die op dezelve reeds ten opzigte van de zwangerschap in het algemeen gevallen zijn, komt hier nog bij, dat zij in het begin door den geneesheer zelven niet waargenomen kunnen worden; dat hij zich dus op de gezegden der vrouw moet verlaten; dat zij niet altijd in de twintigste of eenentwintigste week der zwangerschap gevoeld worden; bij sterk ontwikkelde kinderen en zeer gevoelige vrouwen komen zij vroeger, bij zwakke kinderen en ongevoelige vrouwen later; zoo hebben wij waarnemingen, waarin nu eens in de 12de week, dan weder in de 7de maand de eerste kindsbeweging bemerkt werd. Het is dus altijd noodzakelijk, deze drie teekenen ter bepaling van den tijd der zwangerschap onder elkander te vergelijken en tot zekere bevestiging daarvan het verloskundig onderzoek daar bij te voegen. Hierbij komt eerst het uitwendig onderzoek in aanmerking, dat tot de uitzetting en gedaante van den buik, den stand der baarmoeder, de grootte der borsten en de hoedanigheid der uitwendige teeldeelen en der dijen betrekking heeft. De omvang van den onderbuik is in de eerste twee maanden der zwangerschap niet vergroot; de zwelling is ten minste in de eerste maanden noch bestendig, noch altijd merkbaar; de toename begint eerst met de derde maand, en gaat tot het einde van de 9de maand langzamerhand van onderen naar boven voort. Daar echter de graad derzelve van de ligging der baarmoeder, de grootte der vrucht, de slapte of strakheid der buikbekleedselen afhangt, zal men hieruit geene tijdsbepaling kunnen opmaken. In de tiende maand neemt de omvang van den buik weder af, hetgeen de vrouw door vergelijking met den vroegeren toestand, en de verloskundige, die de vrouw vroeger niet waarnam, reeds door de grootere slapheid van de huid in den hartkuil kan ontdekken. Deze afneming van omvang hangt van zamentrekkingen der

baarmoeder af; daar deze soms vroeger, soms later en in eenen verschillenden graad, plotseling of allengs kunnen opkomen, geven zij slechts ongeveer eene bepaling aan de hand. Hetzelfde geldt van de hoedanigheid des navels: gemeenlijk worden in de 6de maand de onderste rimpels in de navelgroeve glad; in de 8ste maand zijn de plooijen der navelgroeve geheel verdwenen, en later puilt de navel gewelfd uit. Daar deze veranderingen echter door de ligging der deelen in de holte van den onderbuik en door de hoedanigheid des navels en der buikbekleedselen veroorzaakt worden, moeten zij, bij afwijkingen in deze veranderingen zelve, onregelmatig zijn. De stand der baarmoeder is bij een regelmatig beloop der zwangerschap de volgende: In de derde maand begint zij zich uit het bekken te verheffen, en in de vierde maand kan men dan dikwijls reeds haren bodem door de buikwanden eenige vingers breed boven de schaambeenderen onderscheiden. In de vijfde maand staat de bodem in het midden tusschen de schaambeenderen en den navel, en in de zesde maand is hij tot den navel geklommen. In de zevende maand rijst hij twee tot drie vingers breed boven den navel, en staat in de achtste maand ongeveer in het midden tusschen den navel en den hartkuil, komt in de negende maand tot in den hartkuil, maar daalt in de tiende maand van lieverlede tot in het midden tusschen navel en hartkuil. Deze regelmatige uitzetting en plaatsing der baarmoeder zullen echter bij vette personen en bij groote spanning der buikbekleedselen, tegen het einde der zwangerschap, tot op het einde der negende maand, niet altijd kunnen waargenomen worden, en kunnen door kleinheid en grootte der vrucht, door eene te groote of te geringe hoeveelheid van vruchtwater, door veranderingen van de ligging der baarmoeder, enz. gewijzigd worden, zoodat men uit dezelve geene stellige zekerheid kan verkrijgen. — De veranderingen, die wij aan de borsten waarnemen, zijn in het gewone beloop der zwangerschap de volgende: In de tweede maand zwellen zij op, worden gespannen en een weinig gevoelig; in de derde ondervindt de zwangere ligte steken in

dezelve, en de tepelvlek wordt donkerder; in de vierde maand worden de tepels dikker, en hunne opperhuid krijgt ligte inscheuringen. Deze verschijnselen ontwikkelen zich in de volgende maanden verder. De omvang der borsten neemt van lieverlede toe. In de zevende maand zijn zij aanmerkelijk dikker en harder; de aderen schijnen blaauwachtig door de huid, en er wordt thans een waterig, melkachtig vocht afgescheiden, dat men er kan uitdrukken, of dat van zelf afvloeit. Intusschen zijn al deze veranderingen weinig aan eenen bepaalden tijd gebonden, en slechts in verband met andere verschijnselen kunnen zij het hare tot bepaling van den tijd der zwangerschap toebrengen. De toename van de geheele bekkenstreek, het dikker worden der dijen, het verschijnen van aderspatten aan dezelve, zijn volstrekt onzekere verschijnselen; zoo ook de verhoogde warmtegraad en sterkere opgezetheid der schaamlippen, en bij het inwendig onderzoek de grootere of geringere ontwikkeling en uitzetting der scheede en de gladheid van hare wanden. Gewigtiger is hier de inachtneming van den vorm, ligging, rigting, zwaarte, grootheid, bewegelijkheid der baarmoeder, en inzonderheid van de hoedanigheid van haar scheedegedeelte. De hier plaatsgrijpende veranderingen zijn reeds in de Natuurkunde (I Deel, § 134 volgg.) naauwkeuriger aangetoond, waarop wij dus hier verwijzen. Velerlei toestanden kunnen echter ook hier afwijkingen veroorzaken, zoo als: gebreken van het maaksel der baarmoeder; aangeborene gebrekkige gedaante van de baarmoeder en van het scheedegedeelte; eene tegennatuurlijke hoeveelheid van vruchtwater, dat óf den invloed van het voorliggend deel des kinds op het onderste gedeelte der baarmoeder verhindert, óf dien in eenen te geringen graad toelaat; nablijvende mismaaktheden na vroegere bevallingen, enz. — Het voelen van de deelen des kinds door de scheede bewijst slechts, dat de zwangerschap reeds ver gevorderd is; maar dit is soms reeds in de zesde, soms eerst in de achtste maand mogelijk, dikwijls in het geheel niet, wanneer er geen kindsgedeelte voorligt, of de menigte van vruchtwater de waarneming daarvan verhin-

dert; nog moeijelijker is het, de grootte der vrucht uit het voorliggend deel te beoordeelen. Altijd moet men dus bij de tijdsbepaling der zwangerschap op de vereeniging der verschijnselen letten: in de meeste gevallen zal het gelukken, door de vergelijking der afzonderlijke punten tot zekere uitkomsten te geraken; in de meer moeijelijke en zamengestelde gevallen, en wanneer de vrouw zeer onoplettend is op de voor haar merkbare teekenen of voorbedacht bedriegen wil, zal de geneesheer altijd slechts een waarschijnlijk en dikwijls slechts zeer onzeker oordeel kunnen vellen. De auscultatie der zwangere kan ook tot herkenning van den duur der zwangerschap bijdragen, maar altijd slechts tot beslissing omtrent grootere tusschentijden dienstbaar zijn. In de eerste helft der zwangerschap hoort men de bij onbezwangerde waargenomene kloppingen bij de auscultatie van den onderbuik duidelijk; tegen het einde der zwangerschap, en inzonderheid in de negende en tiende maanmaand, hoort men echter slechts den eentoonigen en dubbel tikkenden (dicroterenden) hartslag in den hartkuil en aan den rand der korte ribben naar den linkerkant. In de laatste helft der zwangerschap, en wel van de vierde maand af, kan men eerst de kloppingen in den moederkoek, en in de vijfde maand eerst den hartslag des kinds duidelijk waarnemen, zoodat het hooren daarvan het vorderen van de zwangerschap aanduidt. Daar dit echter enkel van het rijzen der baarmoeder uit het bekken, van de zwaarte des kinds, van de ontwikkeling des moederkoeks en van andere omstandigheden afhangt, is de diagnostische waarde van de auscultatie ten opzigte van den tijd der zwangerschap niet belangrijker te achten dan die der andere verschijnselen, zoo als b. v. de uitzetting der baarmoeder zelve.

VI. Herkenning van het leven en van den dood des kinds.

§ 47.

De herkenning van het leven en van den dood des kinds is

in velerlei opzigten van het hoogste belang voor den geneesheer en den verloskundige, maar kan niet in alle gevallen met zekerheid bepaald worden. Als zekere teekenen voor het leven des kinds moeten de waarnemingen van de beweging des kinds van den kant der vrouw, het voelen derzelve door de buikbekleedselen en door het inwendig onderzoek beschouwd worden; voorts is hier de auscultatie van het grootste gewigt; wanneer men den hartslag des kinds kan waarnemen en de ruischende klopping gelijktijdig met den pols der moeder hooren, kan men met zekerheid tot het leven des kinds besluiten. Wij zullen hier nog tevens aanmerken, dat gedurende de baring de vergelijking der geluiden, die men gedurende de weeën en bij het nalaten derzelve waarneemt, bijzonder belangrijk is, wanneer namelijk, zoo als Hohl (1) opgeeft, gedurende de weeën de hartslag ons een weinig onduidelijker en na de weeën duidelijker wordt, en de ruischende klopping gedurende de weeën als uit de verte klinkt, en met het nalaten derzelve sterker en voller van klank wordt, kan men met zekerheid de vrucht voor levend houden. Volgens denzelfden schrijver zou men ook ziekelijke toestanden der vrucht door de auscultatie kunnen waarnemen, waaromtrent wij den lezer tot het aangehaalde werk zelf verwijzen. Bij eene aangezigtsligging hebben Baudelocque en Schottin de beweging van den onderkaak en van de tong bij eene levende vrucht waargenomen (zie Hohl, t. a. p. Bd. I. S. 257), hetgeen natuurlijk zeker voor het leven spreekt.

Veel onzekerder zijn de teekenen van den dood des kinds. Al worden ook de bewegingen des kinds niet waargenomen, al kan ook door de auscultatie geen hartslag of ruischende klopping worden gehoord, zoo heeft men toch nog geen regt om de vrucht voor dood te houden. Invloeden, die gemeenlijk den dood des kinds veroorzaken, als zware ziekten, inzonderheid snel verloopende, zeldzamer slepende, zeer zware en bijzonder ongewone inspanningen des ligchaams, uitwendige gewelddadigheden en schokken, zijn in hunne gevolgen geens-

(1) T. a. p. Bd. I. S. 259.

zins zoo standvastig, dat zij ons tot zoodanige doortastende maatregelen, als die bij den dood des kinds veroorloofd zijn, regt geven. Als algemeene verschijnselen, die den dood des kinds zouden aanduiden, zijn opgegeven: herhaald terugkeerende huiveringen; misselijkheid; flaauwten; gebrek aan eetlust; een vuile smaak; ophouden van de bewegingen des kinds; zakken van den buik met verslapping der buikbekleedselen; zwaarte en koude in den buik, met een gevoel, alsof bij het omdraaijen des ligchaams, terwijl de vrouw ligt, een zwaar ligchaam van den eenen kant naar den anderen viel; het slap worden der borsten; koelere temperatuur derzelve en der scheede; het afvloeijen van een kwalijkriekend vruchtwater; ontbrekende of verdwijnende zwelling van voorliggende deelen gedurende de baring; losse en geheel van elkander wijkende schedelbeenderen; niet voelbare klopping der fontanellen; gedurige neiging tot stoelgang met persingen, enz. Al deze teekenen zijn echter, ten opzigte der herkenning, niet volstrekt zeker; hunne waarde verschilt. Het zekerst schijnt het slap worden der borsten; maar dit verschijnsel ontbreekt vaak bij den dood des kinds, zoodat slechts het bestaan van hetzelve voor de herkenning van gewigt is. Andere verschijnselen zullen niet altijd duidelijk genoeg waargenomen kunnen worden, of zijn niet standvastig aanwezig. Gedurende de baring moet men op haren duur, op de ligging der vrucht, en op de drukking, die zij ondergaat, acht geven. Daar derhalve omtrent het leven en den dood der vrucht, en inzonderheid omtrent het laatste punt, geen verschijnsel als onbedriegelijk kan worden aangezien, en hier in vele gevallen eene naauwkeurige kennis noodzakelijk is en de handelwijze van den verloskundige alleen kan leiden, is de grootste voorzigtigheid in het oordeelen en de omzigtigste vergelijking van alle verschijnselen onmisbaar; dikwijls kan het zelfs geraden zijn, dat men zich op zijn eigen oordeel niet verlate, maar nog eenen anderen verloskundige in consult neme, opdat de verantwoordelijkheid, die dikwijls aan de handelingen des geneesheers verbonden is, niet op eenen geneesheer alleen ruste.

VII. Herkenning van de Ligging des kinds.

§ 48.

Tot herkenning van de ligging des kinds en des moederkoeks staan ons het uit- en inwendig onderzoek en de auscultatie ten dienst. Het eerstgenoemde is bij dunne buikwanden en geringe vetheid altijd van groote waarde. Men voelt dan ligt in den laatsten tijd der zwangerschap de zitplaats des moederkoeks, die onder de hand als een effen, uitgebreid en matig hard gezwel voorkomt. De bijzondere deelen des kinds herkent men aan hunnen vorm, gedaante en hardheid; men trachte bij voorkeur het hoofd, dat den meesten omvang heeft, en de billen te vinden, om daaruit de ligging der vrucht in de baarmoeder te kunnen bepalen. Bij het inwendig onderzoek trachte men door het scheedegewelf of door den moedermond het voorliggend deel, en uit deszelfs rigting de ligging der overige deelen van de vrucht, te bepalen. Ten opzigte van de uitkomsten der auscultatie zullen wij hier de besluiten, die Hohl uit zijne waarnemingen opmaakte en die met onze ondervinding overeenstemmen, opgeven. Gemeenlijk hoort men den hartslag des kinds in de linker onderbuiksstreek der zwangere, en de ruischende klopping verneemt men in de regterzijde van den buik. Het kind heeft dan de eerste hoofdligging, en daarom geeft Hohl op: 1) dat, waar de rug des kinds naar de baarmoederwanden gerigt is, ook de hartslag des kinds, zoowel in de zwangerschap als bij de baralling, het duidelijkst gehoord worden; 2) dat, wanneer hij aan de linkerzijde der zwangere of barende het duidelijkst wordt waargenomen, het kind in de eerste achterhoofds- of schedelligging geboren wordt; 3) dat, wanneer de hartslag bij eene zwangere of barende in de regterzijde gehoord wordt, het kind in de tweede of derde achterhoofds- of schedelligging voorkomt; 4) dat er eigenaardige uitzonderingen van dezen regel bestaan; 5) dat bij de stuitligging de hartslag deels hooger boven, deels ook in de baring langer waargenomen

wordt; 6) dat de ruischende klopping van de inplantingsplaats des moederkoeks gemeenlijk tegenover de voorvlakte des kinds gelegen is; 7) dat hier echter uitzonderingen voorkomen, en 8) dat bij eene aangezigtsligging, wanneer het kind naar voren ligt, de pols der vrucht zeer duidelijk gehoord wordt; 9) dat eindelijk de voelbare ligging van het hoofd de bevestiging levert van het gehoorde, omdat wij dan, wanneer wij b. v. de eerste hoofdligging des kinds voelen, ook den hartslag des kinds in de linkerzijde der zwangere of barende het duidelijkst hooren. Tot nader onderrigt over dit punt leze men de door Hohl gemaakte waarnemingen in zijn aangehaald werk, als ook de nieuwere waarnemingen van den jongen Nägele (Ueber die Auscultation u. s. w. Heidelberg 1838). Hier zullen wij slechts aanmerken, dat de plaats, waar men de geluiden waarneemt, en de kracht derzelve, in verband met de overige teekenen, voor de herkenning van de ligging des kinds groote waarde hebben, maar dat slechts een zeer geoefend oor zich op die waarnemingen kan verlaten, en dat de waarnemingen nog veel vermeerderd moeten worden, eer de plaatsgrijpende afwijkingen en uitzonderingen behoorlijk op hare waarde kunnen geschat worden. In de laatste maanden der zwangerschap zal bij niet zeer vette voorwerpen, bij eene behoorlijke grootte des kinds, bij eenen niet te hoogen stand en geene verdikking van de wanden der baarmoeder, de ligging der vrucht in zoo verre kunnen bepaald worden, als men zich vergenoegt, om de hoofdligging van de stuit- of voetligging, of van de dwarse en schuinsche ligging te onderscheiden. Eene herkenning der afzonderlijke meer naauwkeurige liggingen des kinds zal echter altijd moeijelijk en in de zwangerschap meestal onmogelijk zijn.

VIII. Herkenning van het Geslacht der vrucht.

§ 49.

Men heeft veelmaals beproefd, om uit de gedurende de zwangerschap en de baring waarneembare teekenen het ge-

slacht der vrucht te herkennen; echter moet men al die proeven als vruchteloos en de geleverde opgaven als gebrekkig beschouwen. Sterkere stoornissen van de algemeene gezondheid zouden een jongen, zwakkere een meisje, grootere verhevenheid van de regterzijde een jongen, van de linkerzijde een meisje, sterkere polsslagen van den regterarm een jongen, van den linkerarm een meisje, ontvangenis bij wassende maan kort na den stondenvloed een jongen, bij afnemende maan en kort voor het wederverschijnen der stonden een meisje, de vorige baring bij wassende maan voor de naastvolgende zwangerschap een jongen, bij afnemende maan een meisje voorspellen. Bij zwangerschap van een jongen zou men vaker braken en helderder oogen, van een meisje sterkeren slijmvloed uit de scheede en dikwijls flaauwten waarnemen. De bruine kleur van de witte lijn zou eenen jongen, de bleeke een meisje aanduiden. Al deze teekenen hebben echter niet de minste waarde voor de herkenning, hoezeer zij ook door de vrouwen zelve hooggeschat en met eene menigte van andere verschijnselen vermeerderd worden. Dan alleen is eene gewaagde bepaling geoorloofd, wanneer de zwangerschapsverschijnselen bij eene meermaals bezwangerde zich van de vroegere zeer afwijkend toonen; in dit geval is vaak het geslacht des kinds het tegenovergestelde van dat van het vroegere. Wanneer eene vrouw reeds meer kinderen van beiderlei geslacht heeft gebaard, en het beloop der zwangerschap naar het geslacht eigenaardig gewijzigd was, kan men uit de overeenstemming der nieuwe zwangerschap met eene vroegere eveneens tot het geslacht besluiten. Daar de eerstgeboorte der vrouw meest van het vrouwelijk geslacht is, mag men bij haar wel eene vrouwelijke vrucht vermoeden. De bepaling voor de ontwikkeling des geslachts in den embryo, deszelfs invloed op den duur en het beloop der baring, die in de Natuurkunde reeds nader zijn opgegeven, kan in een bijzonder geval niet tot de herkenning bijdragen, en daar zij zelden of nooit praktische waarde heeft, onthoude zich de geneesheer in dit opzigt van alle stellige bepalingen.

IX. Herkenning der eerste en der herhaalde Zwangerschap.

§ 50.

De herkenning der eerste of der herhaalde zwangerschap is van groot gewigt voor den geneesheer, zoowel uit een genees- als uit een regtskundig oogpunt. Vooreerst moet hier in aanmerking komen, dat de zwangerschap zekere waarneembare teekenen in de bewerktuiging der vrouw nalaat, die zich bij het uit- en inwendig onderzoek laten vinden. Vaak blijven de borsten slap, hangend, hebben grootere tepels en donkerder tepelvlekken, en laten dikwijls nageblevene zogklonters herkennen; de buikbekleedselen zijn slap, rimpelig, als het ware met likteekenen bezet; er worden sporen aangetroffen van bestaan hebbende adergezwellen aan den onderbuik en de dijen; de groote schaamlippen staan wijder van elkander af, zoo ook de kleine lippen, die meer naar buiten uitsteken. De ingang der scheede is meer verwijd, het scheedekanaal slap; het toompje der lippen is dikwijls gescheurd; ook is in vele gevallen de bilnaad ingescheurd, of met likteekenen voorzien. Er zijn uitzakkingen der scheede nagebleven, en het scheedegewelf is dunner.

Deze verschijnselen kunnen echter door ziekelijke toestanden worden veroorzaakt, en moeten dan altijd zeer voorzigtig beoordeeld worden. Gewigtiger zijn de veranderingen, die aan de baarmoeder na de bevalling terugblijven. Deze veranderingen maken de herkenning van vroegere zwangerschappen gemakkelijk, maar zij zijn niet altijd aanwezig, zoodat zij bij meerbezwangerden kunnen ontbreken; buitendien begeleidt de kussenachtige opzetting van den moedermond en van het scheedegedeelte ook ziekelijke toestanden, en de likteekenen zullen somwijlen na plaats gehad hebbende veretteringen of andere kwalen der baarmoeder, inzonderheid bij klierzieke voorwerpen, kunnen worden waargenomen. De verschijnselen in het beloop der zwangerschap zelf, die voor de eerste maal zwan-

gere van meermaals bezwangerden onderscheiden, zijn de volgende: De zwangerschap werkt bij voor de eerste maal zwangeren sterker op de bewerktuiging; een zeer betrekkelijk en bedriegelijk teeken, waarbij men eigenlijk reeds met het punt van onderzoek bekend zou moeten zijn: de baarmoederhals verstrijkt in eene eerste zwangerschap regelmatig, en laat op haar einde den moedermond, die tot aan de bevalling gesloten blijft, als een klein rondachtig kuiltje vinden, op den indruk, dien eene erwt maakt, gelijkend. Bij eene meermaals bezwangerde verstrijkt de baarmoederhals gedurende de zwangerschap niet zoo regelmatig; dikwijls blijft tot aan de baring een gedeelte van het scheedegedeelte bestaan, en reeds in het midden der tiende maand opent zich de moedermond zoo wijd, dat men ligtelijk de vliezen van het ei kan bereiken. Deze hoedanigheid van den moedermond, in verband met de teekenen, die men in de bewerktuiging der vrouw, na den afloop eener zwangerschap, waarneemt, zijn de gewigtigste diagnostische verschijnselen eener eerste of herhaalde zwangerschap.

X. Herkenning der meervoudige Zwangerschap.

§ 51.

De herkenning der meervoudige zwangerschap door de daarvoor opgegevene teekenen is altijd zeer onzeker, daar deze, zoo als wij dadelijk zullen aantoonen, volstrekt niet als karakteristiek kunnen beschouwd worden. Men neemt aan, dat er eene zwangerschap van tweelingen of drielingen bestaat, wanneer de verschijnselen der enkelvoudige zwangerschap sterker uitkomen en naar evenredigheid vroeg verschijnen. De graad en de tijd van het opkomen dezer verschijnselen zijn echter volstrekt onbepaald, en hangen van zoo velerlei omstandigheden af, dat zij geen regt geven tot een stellig besluit. Buitendien hebben zoowel wij, als andere verloskundigen, dikwijls tweelingszwangerschappen waargenomen, die zonder eenigen last voor de zwangere verliepen. Bij tweelingszwangerschappen wordt de buik doorgaans vroeg en aanmerkelijk uitgezet, en de bewe-

gingen der vrucht kunnen gemeenlijk vroeger en op verschillende plaatsen te gelijk gevoeld worden. Eene te groote hoeveelheid van vruchtwater, eene ongewoon groote dikke vrucht, eene dwarse of schuinsche ligging derzelve, en andere ziekelijke toestanden, die met de zwangerschap gecompliceerd zijn, kunnen evenwel ook in eene enkelvoudige zwangerschap eene ongewone opzetting van den onderbuik bewerken. Wat de bewegingen der vrucht aangaat, die in de tweelingszwangerschap, inzonderheid wanneer de vrouw op zijde ligt, zeer sterk zouden zijn, deze hangen van de beweegkracht des kinds en de gevoeligheid der moeder af, en in vele enkelvoudige zwangerschappen zijn zij dikwijls ongelijk heviger dan bij tweelingszwangerschappen, waarin zij somwijlen hoogst gering worden aangetroffen; zij hebben dus slechts eene geringe of volstrekt geene diagnostische waarde. De gedaanteverandering van de uitzetting des onderbuiks, die zich bij tweelingszwangerschappen door de grootere breedte van de eene zijde tot de andere en door eene groeve in de witte lijn of in eene schuinsche rigting zou onderscheiden, is niet altijd aanwezig. Van den anderen kant kan die vorm ook in de enkelvoudige zwangerschap, zoo als Hohl (1) dit viermaal en wij ook dikwijls hebben waargenomen, voorkomen; ook Baer leidt den oorsprong dier groeve van de onrekbaarheid der peesvliezige vezelen der witte lijn en slapheid der buikbekleedselen af, en houdt haar dus voor een zeer bedriegelijk teeken. Daar de baarmoeder voorts ten gevolge van een aangeboren vormingsgebrek of van eenen voorbijgaanden toestand van zamentrekking eene hartvormige gedaante kan aannemen, moet ook om deze reden dit teeken als bedriegelijk beschouwd worden. Geheel bedriegelijk is een in de dwarste vertrokken navel, daar ziekelijke toestanden der onderbuiksingewanden, zoo als zwelling van een eijerstok, scheeve liggingen der baarmoeder, deze afwijkingen onder alle omstandigheden zullen te weeg brengen. Als een verder teeken heeft men opgegeven, dat bij tweelingszwangerschappen de buik in de

(1) T. a. p. Bd. I. S. 314.

10de maand niet zakt, dat ook het scheedegedeelte hoog blijft staan. Van deze opgave treft men vele uitzonderingen aan, daar deze verschijnselen in de eenvoudige zwangerschap dikwijls aanwezig zijn, en in de meervoudige kunnen ontbreken. De herkenning van tweelingszwangerschappen door het gevoel bij dunne buikwanden is aan velerlei moeijelijkheden onderhevig. Veel hangt hier van de ligging der tweelingen af; zoo is het moeijelijk ze waar te nemen, waar hunne lengteassen tegenover elkander liggen. De onbewegelijkheid van het uitwendig en door de scheede voelbaar voorliggend deel, waarbij men, gelijk Baudelocque opgeeft, als het ware voelen zou dat een ander ligchaam dit verhindert, is des te onzekerder, daar bij eene groote hoeveelheid van vruchtwater en bij de eigenaardige ligging van beide vruchten afwijkingen zullen voorkomen. Het vroeger beginnen der baring, dat bij tweelingszwangerschappen dikwijls plaats heeft, kan, daar de duur der zwangerschap zoo weinig stellig bepaald is, niet van waarde zijn en is op zichzelf reeds geheel onzeker. De auscultatie is ook tot herkenning van de meervoudige zwangerschap gebezigd; Hohl geeft op, dat men, bij het bestaan van eene tweelingszwangerschap, de ruischende klopping niet slechts sterker klinkend, veeltooniger, ruischender en de tusschenruimten der hoofdslagen door een gedurig gonzen aangevuld, maar ook in eenen grooteren omvang dan bij eene enkelvoudige zwangerschap waarneemt. Gemeenlijk is zij in de regter zijde het sterkst, maar strekt zich zoo ver naar de linker uit, dat men haar hier ook, wannneer de zwangere op den rug ligt, duidelijk genoeg waarneemt, hetgeen bij eene eenvoudige zwangerschap niet het geval is. Wanneer er een dubbele moederkoek aanwezig is, zou op twee plaatsen de ruischende klopping sterker zijn, namelijk daar, waar zich de aanhechtingsplaatsen der moederkoeken bevinden. Evenzoo hoort men bij de tweelingszwangerschap eenen dubbelen hartslag, dien van de eene vrucht aan den linkerwand der baarmoeder, dien van de andere aan den regter, niet op dezelfde hoogte als de eerste. De waarde, die men aan de auscultatie ter herkenning der enkelvoudige of meervoudige

zwangerschap kan toekennen, moet naar de algemeene bepalingen, volgens welke zij ter herkenning der zwangerschap in het algemeen dienen kan, vastgesteld worden. De waarneming van de dubbele geluiden van beide moederkoeken en van de harten der beide vruchten, voor zoo ver er geene vergissing onder loopt, is een zeker teeken voor de tweelingszwangerschap, maar het ontbreken derzelve kan nooit een stellig tegenbewijs opleveren.

XI. Herkenning der Zuigerzwangerschap.

§ 52.

De herkenning der zuigerzwangerschap is niet alleen hoogst moeijelijk, maar ook slechts onzeker, daar alle opgegevene teekenen ons slechts tot een vermoeden regt geven. In de eerste weken dezer zwangerschap heeft volstrekt geene afwijking van de regelmatige plaats, maar daarna ontwikkelen zich de gewone verschijnselen met meer kracht. De vrouw voelt zich hoogst ongesteld; de voeten zwellen sterk op; de buik zet zich snel uit; er verschijnen dikwijls bloedvloeijingen uit de baarmoeder. Bij het onderzoek der baarmoeder door de buikbekleedselen, is zij op het gevoel minder vast, en heeft eene onregelmatige, meer langwerpige gedaante. Het inwendig onderzoek toont reeds vroeg den baarmoederhals losser van weefsel en de opening van den moedermond rond. Hierbij komt de onmogelijkheid, om deelen des kinds of bewegingen der vrucht te voelen en de bij de auscultatie waarneembare geluiden te hooren. Al deze teekenen zijn echter minder karakteristiek en in een diagnostisch opzigt van weinig waarde. Derhalve kan de zuigerzwangerschap altijd eerst na haren afloop en de uitdrijving des zuigers zeker herkend worden, en daar ook dan nog dwalingen kunnen voorkomen, en soms ook wel bedoelingen van bedrog aanwezig zijn, moeten wij bij de herkenning der zuigerzwangerschap zeer voorzigtig wezen.

XII. Herkenning der buitenbaarmoederlijke Zwangerschap.

§ 53.

Hoe groot de moeijelijkheden zijn, om eene buitenbaarmoederlijke zwangerschap met zekerheid te herkennen, blijkt uit de vele dwalingen, waaraan ten dezen opzigte de ervarenste geneesheeren zich dikwijls schuldig gemaakt hebben, ten duidelijkste. In den eersten tijd zijn de verschijnselen van het begin der zwangerschap buiten de baarmoeder van die, welke het begin der baarmoederlijke zwangerschap steeds vergezellen, niet onderscheiden. De stondenvloed, die zich verschillend gedraagt, somtijds uitblijft, maar na eenigen tijd weder verschijnt, toont in de baarmoederlijke zwangerschap niet zelden, maar in andere ziekten der baarmoeder dikwijls dezelfde eigenschap. De zogafscheiding toont zich vaak in de zwelling der borsten werkzaam; deze vallen gemeenlijk wel weder in, maar de zogafscheiding is over het geheel voor de zwangerschap geen zeker teeken, begeleidt vaak andere ziekelijke toestanden der baarmoeder, en duurt in de buitenbaarmoederlijke zwangerschap niet zelden eenen geruimen tijd voort. De eigenaardige uitdrukking, die de gelaatstrekken gemeenlijk aannemen, is niet in eenen zulken graad karakteristiek, dat wij daaraan eene diagnostische waarde kunnen hechten. De kolijkaardige pijnen en het eigenaardig klaaggeschreeuw, dat Heim opgeeft, zijn niet standvastig bij elke buitenbaarmoederlijke zwangerschap aanwezig. De onmogelijkheid, om op de zijde, waar zich de vrucht bevindt, te liggen, kan daarom niet als diagnostisch beschouwd worden, omdat een zoodanig verschijnsel ook bij ziekelijke toestanden van eene zijde des onderbuiks waargenomen wordt. De veranderingen in de baarmoeder, die door het inwendig onderzoek herkend worden, de verkorting van den baarmoederhals, deszelfs rigting naar den eenen kant, de ronding van den moedermond, de toename van den omvang der baarmoeder, die somwijlen bij het uitwendig onderzoek

8 *

merkbaar is, zijn niet altijd bij de buitenbaarmoederlijke zwangerschap aanwezig, en kunnen haar het allerminst van de baarmoederlijke zwangerschap onderscheiden, daar zij bij deze ook aanwezig zijn en bij deze de baarmoeder ook eene schuinsche ligging aanneemt. Om deze laatste reden is ook de uitzetting van den onderbuik naar eenen kant een onzeker teeken, te meer, omdat op het einde der buitenbaarmoederlijke zwangerschap de buik gelijkmatig naar alle kanten uitgezet kan voorkomen. Het gemakkelijker voelen der deelen des kinds door de buikbekleedselen is een zeer twijfelachtig teeken, dat alleen tot de buikholtezwangerschap kan betrekking hebben. Dit moet van de ontwikkeling en de ligging der vrucht, van de dikte der buikwanden afhangen, en is altijd zeer betrekkelijk. Het voelen van de deelen des kinds door de scheede kan slechts in den laatsten tijd mogelijk zijn, en ontbrak vaak in gevallen, waarin eene buitenbaarmoederlijke zwangerschap bestond. Het afvloeijen van eene bloedige wei kan van velerlei omstandigheden afhangen.

De hevigheid der algemeene lastige verschijnselen is niet karakteristiek, daar zij zelfs in enkele gevallen geheel ontbreken. De auscultatie kan bij de buitenbaarmoederlijke zwangerschap slechts geringe waarde hebben, omdat de door haar te verkrijgene diagnostische teekenen altijd slechts betrekkelijk zijn. Men zou dan de ruischende klopping vroeger en duidelijker vernemen; maar dit heeft altijd slechts dan plaats, wanneer de moederkoek nader bij het oor en vrijer ligt; in het tegenovergesteld geval merkt men het tegenovergesteld verschijnsel op. Hetzelfde geldt van de hartslagen.

Zoo zien wij dus, dat in de buitenbaarmoederlijke zwangerschap in het algemeen stellige teekenen, uit welke wij haar in alle gevallen met zekerheid kunnen herkennen, ontbreken, dat het bestaan van sommige wel somwijlen tot het vaststellen der herkenning regt geeft, maar dat ons dikwijls niets dan een vermoeden vergund is, dat zich door de verschijnselen bij den afloop der buitenbaarmoederlijke zwangerschap kan bevestigen. Wat de bijzondere soorten van zwangerschap buiten

de baarmoeder aangaat, is derzelver herkenning niet in denzelfden graad moeijelijk, maar de onderscheiding zelve alleronzekerst. De buikholtezwangerschap wijkt wel in hare verschijnselen van de baarmoederlijke zwangerschap in het begin weinig af, maar later zal zij het gemakkelijkst door het uit- en inwendig onderzoek met de hand herkend kunnen worden, gelijk ook bij haar de auscultatie door het vroeger en sterker hooren van het geruisch eenigermate een uitsluitsel zou kunnen geven. De overige soorten van buitenbaarmoederlijke zwangerschap laten zich wel door de in vele gevallen aanwezige pijnlijke ongemakken vermoeden, die door de uitrekking der deelen, waarin zich het ei ontwikkelt, veroorzaakt worden; maar deze zijn weinig karakteristiek, en kunnen zelfs in vele gevallen ontbreken; daar buitendien deze soorten van buitenbaarmoederlijke zwangerschap zelden langer dan vier maanden duren, is de auscultatie voor dezelve van weinig waarde. De opgave, dat bij de trompetzwangerschap eene afvloeijing van zwartachtig bloed voorkomt, is zeer onzeker, en kan niet ter herkenning aangenomen worden.

XIII. Herkenning der Baring.

§ 54.

Wij moeten hier de diagnostische bijzonderheden, die bij de regelmatige en onregelmatige baring voorkomen, nagaan, en ten opzigte van de eerste de kenteekenen der beginnende baring, der bijzondere baringstijdperken, der ligging des kinds, en der plaats en des toestands, waarin zich de moederkoek bevindt, behandelen. Daar wij het regelmatig beloop der baring in de Natuurkunde hebben opgegeven, zullen ook hier slechts de verschijnselen in een diagnostisch opzigt te bepalen zijn. De beslissing of de baring zal plaats hebben of niet, is in alle opzigten voor den verloskundige van het meeste gewigt, daar niet slechts zijn goede naam, maar ook zijne handelwijze daarvan zal afhangen. Hij zal vaak bij vrouwen geroepen worden, die oogenblikkelijk meenen te zullen bevallen:

hij onderzoekt, vindt geene teekenen van eene op handen zijnde baring, verlaat het huis; maar reeds na korten tijd wordt hij nogmaals geroepen, en vindt nu de baring mogelijk afgeloopen. Van den anderen kant zal de verloskundige dikwijls meenen, dat de baring werkelijk aan den gang is: hij zal alles laten voorbereiden; maar nadat hij lang gewacht heeft, laten de weeën na, de vrouw slaapt misschien rustig in, en de baarmoeder, welke een weinig geopend was, heeft zich weder volkomen gesloten. Ofschoon hier de beslissing in vele gevallen hoogst moeijelijk is, zal toch de ervarene verloskundige in de meeste derzelve het spoedig of later begin der baring herkennen, of ten minste zich tot vermoedens geregtigd voelen. Wij zullen ten dien einde de diagnostische waarde der bijzondere verschijnselen uit het eerste of voorspellende baringstijdperk nader overwegen. De voorspellende weeën, die gemeenlijk dit baringstijdperk kenmerken, verschijnen bij zeer gevoelige prikkelbare voorwerpen en bij meerbarenden veelal reeds met de in het begin der tiende maand opkomende verkleining der baarmoeder. Dit geschiedt inzonderheid dan, wanneer die verkleining plotseling plaats grijpt. De herkenning is dan altijd hoogst moeijelijk, inzonderheid wanneer de duur der zwangerschap niet naauwkeurig bepaald kan worden. Van den anderen kant kunnen ten allen tijde der zwangerschap trekkende pijnen in den onderbuik verschijnen, die het gevolg van verkouding zijn, of na ligchamelijke inspanningen, eene verre wandeling, enz. ontstaan, en ligt voor weeën gehouden worden; en bij eerstbarenden gaan werkelijke, op weeën gelijkende pijnen veelal eenige dagen lang de bevalling vooraf. Dus kunnen de voorspellende weeën op onze beslissing omtrent het begin der baring slechts eenen zeer betrekkelijken invloed hebben. Zoo ook de uitdrukking in het gelaat en de houding des ligchaams, die men bij barenden waarneemt, en die voor den ervaren verloskundige een gewigtig vast punt opleveren; want deze worden enkel en alleen door het gevoel van pijn, dat de weeën opwekken, te weeg gebragt, en kunnen dus niet hooger geschat worden dan

deze zelve. Het onderzoek met de hand is dus altijd noodzakelijk, en men mag nooit eene barende verlaten, omdat de weeën nog niet krachtig genoeg zijn, voordat men zich naauwkeurig met den toestand der teeldeelen en des onderbuiks heeft bekend gemaakt. Gemeenlijk moet dit zelfs herhaald geschieden, opdat men ook het beloop der baring kunne beoordeelen. Men vindt gemeenlijk zakking van den buik en zamentrekking der baarmoeder staande de weeën; maar wij zijn niet in staat het eerste teeken te beoordeelen, en het laatste heeft somwijlen ook reeds bij de zamentrekking der baarmoeder in het begin van de tiende maand plaats, of ontbreekt, inzonderheid bij zwakke slappe voorwerpen en bij vrouwen, die meermaals gebaard hebben. De teekenen uit de uitwendige teeldeelen zijn altijd slechts betrekkelijk, zoo als de warmtegraad, vochtigheid, wijdte en gevoeligheid der scheede. Het onderzoek der baarmoeder door de scheede moet dus altijd als het gewigtigste beschouwd worden. Vindt men bij eerstbarenden den moedermond geopend, het scheedegedeelte geheel verstreken, de moedermondslippen dun, de baarmoeder ligt te bereiken, en het voorliggend deel des kinds sterk aandringend, is daarbij de slijmafscheiding uit de teeldeelen zeer sterk, hebben de weeachtige pijnen reeds langen tijd geduurd, en stemt de baring, wat den tijd aangaat, met de rekening der zwangerschap overeen, dan heeft men regt om aan te nemen dat de baring zal voortgaan, ofschoon ook hier de geneesheer nog in enkele gevallen zich bedriegen kan. Maar gemeenlijk ontbreken in het laatste geval enkele verschijnselen: zoo kan de moedermond een weinig geopend zijn, het kind sterk tegen hem aandringen, en de baringswerkzaamheid toch nog te vroeg opgewekt worden en spoedig weder verdwijnen; maar dan ontbreekt de verhoogde warmtegraad en slijmafscheiding der inwendige teeldeelen en de dunheid van den hals der baarmoeder. Maar altijd moet de verloskundige, al geeft hij ook zijn vermoeden te kennen dat de baring geen voortgang zal hebben, de vrouw langen tijd waarnemen en voor de mogelijkheid van het beginnen der

baring zorg dragen. Bij vrouwen, die meer gekraamd hebben, zal het inwendig onderzoek voor de beginnende baring minder karakteristiek zijn. De moedermond is hier gewoonlijk reeds in de laatste helft der tiende maand meer of minder geopend, verstrijkt niet altijd in het eerste baringstijdperk, en de moedermondslippen blijven in hetzelve vaak kussenachtig en dik. Hier moet men dus bijzonder acht geven op den lageren of hoogeren stand van het voorliggend deel des kinds, op den warmtegraad en de slijmafscheiding der teeldeelen, en op de werkzaamheid der weeën, die hier zelden vroeger voorkomt dan kort voor dat de baring werkelijk begint, en spoedig krachtiger opkomt. Slechts dan, wanneer een lange tijd tusschen de vroegere en de tegenwoordige bevalling verstreken is, zal men ook bij meer gebaard hebbenden eer dezelfde verschijnselen als bij eerstbarenden waarnemen, daar namelijk alsdan vaker sterkere weeën in de eerste baringstijdperken opkomen, die dan ook lang kunnen aanhouden.

Eene meer naauwkeurige inachtneming dezer opgaven, zal den geneesheer in de meeste gevallen in staat stellen, om het spoedig of later begin der baring te beoordeelen, en hem in allen gevalle tevens waarschuwen, om in die gevallen, waarin de zaak nog twijfelachtig is, geene stellige verklaring te geven, die zijnen goeden naam dikwijls schaden kan.

§ 55.

De beslissing, welk baringstijdperk aanwezig is, laat zich uit de bepalingen, die wij voor de afzonderlijke tijdperken opgegeven hebben, ligt opmaken. Echter komen er toch niet zelden afwijkingen van het gewoon beloop der baring voor, zoodat enkele verschijnselen reeds eene verdere vordering der baring schijnen aan te duiden dan andere. Het vormen der vochtblaas, het barsten daarvan, de uitvloeijing van bloedig gekleurd slijm, die het tweede en derde baringstijdperk aanduiden, hebben weinig waarde. Bij eene geringe hoeveelheid van vruchtwater voor het hoofd des kinds, vormt zich de blaas laat, of puilt volstrekt niet uit; bij dikke eivliezen scheurt

zij niet bij het begin van het derde baringstijdperk; dit geschiedt later, en het kind kan zelfs met onverscheurde eivliezen geboren worden, terwijl bij groote dunheid der eivliezen het breken derzelve reeds gedurende het eerste tijdperk kan plaats grijpen. De grootte van de opening des moedermonds en het verstrijken van denzelven stemt niet in alle gevallen met de overige omstandigheden der baring overeen. Niet zelden gebeurt het, dat het hoofd nog hoog staat en de moedermond reeds volkomen verstreken is; terwijl van den anderen kant de moedermond, bij eenen zeer lagen stand van het hoofd, nog weinig geopend en de lippen van den moedermond nog niet volkomen verstreken kunnen zijn. Even zoo komen de hevigheid en de soort der weeën niet altijd met het baringstijdperk overeen. Zoo kan dus in eenige gevallen zelfs de herkenning der bijzondere baringstijdperken aan moeijelijkheden onderhevig zijn, bij wier bepaling men dan voornamelijk de oorzaak der mogelijk aanwezige afwijking in het oog moet houden. Staat b. v. het hoofd te laag in het kleine bekken, zonder dat de moedermond behoorlijk geopend is, en vindt men het bekken te wijd, dan wordt hierdoor het te vroeg inzakken des kinds verklaard, en men moet dan aannemen, dat de baring eerst in dat tijdperk is, dat de toestand van den moedermond aanduidt; is daarentegen de omvang des bekkens in evenredigheid van dien van het hoofd regelmatig, en zijn de vezelen der baarmoeder stram en gespannen, dan zal de afwijking daarvan afhangen, en wij zullen den stand van het hoofd voor een teeken van het baringstijdperk moeten houden. Eene zoodanige beoordeeling is voor de handelwijze van den verloskundige altijd gewigtig, en verdient dus altijd wel in het oog gehouden te worden.

Zelfs kan in het vierde tijdperk door het hoofdgezwel, dat zich vormt, nog eene dwaling veroorzaakt worden. Bij een oppervlakkig onderzoek kan het hoofdgezwel voor het hoofd gehouden worden, en terwijl men meent dat het reeds aandringt, staat het nog in het kleine bekken. Het vijfde tijdperk kan alleen dan in de herkenning moeijelijkheden veroor-

zaken, wanneer de navelstreng bij hare inplanting in den moederkoek afgescheurd en dit den later geroepen verloskundige onbekend is. Bij het uitwendig onderzoek zal men de baarmoeder uitgezet, en hetzelfde bij het inwendig onderzoek vinden. Daar echter gestold bloed in de baarmoeder bevat kan zijn, is eene naauwkeurige nasporing in twijfelachtige gevallen, die bij onechte geboorten kunnen plaats grijpen, en zelfs het ingaan met de hand ter zekere herkenning wel noodzakelijk.

De herkenning van de ligging des kinds is bij de regelmatige en voorwaardelijk regelmatige baring in het eerste en tweede tijdperk, inzonderheid bij zeer rijkelijk vruchtwater en bij aanmerkelijke dikte der baarmoeder, dikwijls volstrekt onmogelijk, ofschoon men in de meeste gevallen toch wel kan onderscheiden, of het hoofd, de billen of de voeten voorliggen; de nadere bepaling der bijzondere liggingen kan eerst dan plaats hebben, wanneer de moedermond geopend en het kind op het kleine bekken aangedrukt is, zoodat het voorliggend deel behoorlijk bereikt kan worden. De herkenning is dan gemakkelijk door deszelfs hoedanigheid en vorm, zoo als dit in de verloskunde naauwkeuriger geleerd wordt. Hier is altijd voorzigtigheid en oefening noodig, opdat de deelen niet verkeerd beoordeeld worden.

Men heeft de auscultatie ook gedurende de baring aangewend, en haar tot bepaling van het baringstijdperk en de ligging der vrucht getracht dienstbaar te maken. Wij hebben Hohl's opgave omtrent dit laatste punt gedurende de zwangerschap medegedeeld; ten opzigte van den tijd der baring zijn de waarnemingen door de auscultatie altijd zeer onzeker en betrekkelijk, en door de verschillende schrijvers, als Hohl (1), Conrad (2), Thomas (3), Winkel (4) en den jongen Nae-

(1) T. a. p.
(2) Diss. inaug. de auscult. obstetricia. Christ. 1837.
(3) Schmidt's Jahrbücher. 1836. N°. 7. S. 49.
(4) Diss. de partus dolor. natura. Berol. 1832.

gele (1), verschillend opgegeven. Tot nader onderrigt raadplege men de aangehaalde werken, daar het ons ongepast dunkt om over dit nog zoo weinig opgehelderd punt verder te handelen.

§ 56.

De diagnostische punten, die bij de tegennatuurlijke baring in aanmerking komen, zijn zeer veelvuldig; wij zullen hier de gewigtigste daarvan aanhalen. De valsche weeën onderscheiden zich van de ware baringsweeën voornamelijk daardoor, dat bij de eerstgenoemde de baarmoeder zich óf in het geheel niet, óf slechts onregelmatig zamentrekt. Men voelt daarbij den bodem der baarmoeder dikwijls slap, en den moedermond krampachtig gesloten, en zelfs bij het nalaten van de pijn opent hij zich niet dadelijk, gelijk bij de regelmatige wee. De pijnen zijn heviger, spreiden zich verder uit, tasten ook de onderste ledematen aan, of in andere deelen des ligchaams komen krampen op. De tegennatuurlijke liggingen der vrucht, de dwarse of schuinsche ligging des kinds, zullen door het uit- en inwendig onderzoek herkend worden, zoo als dit reeds is opgegeven; dit laatste is inzonderheid gedurende de baring van gewigt. Men vindt het onderste gedeelte der baarmoeder onontwikkeld; het staat hoog, of hangt kegelvormig naar beneden, en is gezwollen; en er is óf geen deel des kinds, óf een ongewoon in hetzelve voelbaar. De weeën zijn in de beide eerste baringstijdperken langzaam en onregelmatig. De verwijding des moedermonds heeft niet regelmatig plaats; hij neemt eenen vreemd vertrokken vorm aan, en blijft kussenachtig; de vochtblaas blijft slap, en komt niet gewelfd door den moedermond te voorschijn; bij het breken der vliezen, dat dikwijls in het begin der baring en op eene van den moedermond verwijderde plaats gebeurt, ontlast zich de grootste hoeveelheid vruchtwater op eens, en nu herkent de onderzoekende

---

(1) Die geburtshülfliche Auscultation von Dr. H. F. Naegele. Mainz 1838.

vinger het tegennatuurlijk voorliggend deel des kinds met zekerheid. De tegennatuurlijke grootte en kleinheid des kinds zal gedurende de baring ligt uit het inwendig onderzoek blijken. De herkenning eener naderende vroeggeboorte is altijd hoogst onzeker, en de verschijnselen, die haar voorafgaan, verschillen ten hoogste naar gelang der oorzaken, als ook naarmate van den tijd, waarop zij verschijnen. Zij zijn reeds in de Ziektekunde nader opgegeven. Alleen bij de vroeggeboorte, die reeds begonnen is, toont ons het inwendig onderzoek den toestand aan, waarin de vrouw verkeert; wij vinden dan den moedermond geopend, meestal een sterken bloedvliet en het inzakken der vrucht. Van de ontlasting van een zuiger geldt hetzelfde, dat over de vroeggeboorte gezegd is. Over deze zaken en over den afloop der buitenbaarmoederlijke zwangerschap kan alleen in verloskundige geschriften omstandiger gehandeld worden. Zoo bij deze laatste weeën opkomen, zal men uit de zitplaats der pijnen en derzelver soort, alsook uit het onderzoek der scheede, waarbij de baarmoeder blijkt ledig te zijn, den bestaanden toestand spoedig herkennen. De vastgroeijing des moederkoeks in het vijfde baringstijdperk herkent men, wanneer men langs de navelstreng ingaat en hare inplanting niet kan bereiken. Het sterker trekken aan de navelstreng, om omtrent de herkenning zekerheid te erlangen, is hier noodeloos en schadelijk; vindt men bij het onderzoek de nageboorte niet in het benedenste gedeelte der baarmoeder, is deze uitwendig op het gevoel nog zeer uitgezet, dan bestaat er een tegennatuurlijke toestand, en men moet de nageboorte als nog niet losgemaakt beschouwen en dan volgens de regelen der verloskunde handelen. Bij eene tweelingszwangerschap zal men door het uit- en inwendig onderzoek ligt de aanwezigheid van een tweede kind na de geboorte van het eerste herkennen. Wij behoeven hier geene diagnostische punten nader te behandelen.

XIV. Herkenning des Kraambeds.

§ 57.

De herkenning des kraambeds kan dan van gewigt zijn, wanneer het twijfelachtig is, of eene vrouw kort geleden gekraamd heeft of niet, en inzonderheid wanneer uit een regterlijk oogpunt aan de verzekeriugen der vrouw geen geloof mag geslagen worden. Men heeft in zulke gevallen eene vierdubbele reeks van verschijnselen op te merken. De eerste reeks bevat de zwangerschap en de daardoor in het ligchaam der vrouw veroorzaakte verschijnselen, de tweede de bij de baring plaats grijpende omstandigheden, de derde de toevallen des kraambeds, en de vierde de voeding des zuigelings aan de borsten. De verschijnselen, uit welke men in het algemeen kan weten, of er vroeger zwangerschap heeft plaats gehad, zijn reeds boven behandeld; wij behoeven dus hier alleen aan te voeren, dat in het kraambed de buikbekleedselen bijzonder slap, de baarmoeder door de buikwanden altijd nog uitgezet gevonden wordt, en eerst na verloop van eenige weken tot haren vorigen omvang terugkeert. De door de baring bewerkte veranderingen, voor zoo ver zij duurzaam zijn en na het kraambed nog voortbestaan, hebben wij boven bij de herkenning der eerste en der herhaalde zwangerschap reeds aangevoerd. In het kraambed neemt men eene algemeene uitputting en velerlei algemeene koortsige of geprikkelde toestanden waar, die men in de Natuur- en Ziektekunde der vrouw zal opgegeven vinden. Daar echter deze toevallen niet karakteristiek zijn en bij verschillende kraamvrouwen zeer ongelijk voorkomen, kan hunne diagnostische waarde niet hoog gerekend worden. Gewigtiger is het onderzoek der teeldeelen. Reeds uitwendig zijn de teeldeelen, vooral kort na de bevalling dikwijls gezwollen, met bloed, ook wel met meconium besmeerd; zoo ook de schaamharen. Het toompje der lippen is veelal ingescheurd, soms ook de bilnaad in eenen hoogeren of minderen graad, vooral wanneer de baring heimelijk heeft

plaats gehad en er voor het behoud der teeldeelen geen zorg gedragen is. De scheede is vochtig, zeer wijd, plooiloos, en heeft een verhoogden warmtegraad; vaak vindt men er bloedklompen in, of overblijfsels der nageboorte. De moedermond is kort na de baring nog altijd zoo wijd geopend, dat de vinger er ligt in kan dringen; zijne lippen zijn nog niet volkomen weder hersteld; zijn vorm is wel langwerpig, maar de lippen zijn minder kussenachtig. Het scheedegedeelte is kort, maar dik en losser van weefsel; de zelfstandigheid der baarmoeder is dik en week; aan den moedermond voelt men dikwijls hoog oploopende inscheuringen; de baarmoeder staat lager, en is dus ook ligt met den vinger te bereiken. Ofschoon ook enkele van deze verschijnselen in het kraambed ontbreken, en buiten hetzelve door andere oorzaken, door den stondenvloed, door bloedvloeijingen, enz., kunnen veroorzaakt worden, zal toch door dezelve bij het uitwendig onderzoek der baarmoeder, die thans eene kegelvormige gedaante heeft, de herkenning in de eerste dagen des kraambeds bevestigd worden. De verschijnselen van het kraambed zelf, de kraamzuivering, het kraamzweet, het verschijnen der zogafscheiding bij de eigenaardige reeds opgegevene processen, zullen niet alleen de herkenning bevestigen, maar ook den geneesheer op den nader te onderzoeken toestand oplettend maken. De kraamzuivering kan wel, zoolang zij bloedig is, met den stondenvloed, en later, wanneer zij meer slijmig is, met witten vloed verwisseld worden; maar de juiste herkenning zal niet moeijelijk zijn, wanneer men de hoedanigheid, hoeveelheid en duur van de uitvloeijing naauwkeurig onderzoekt.

Het kraamzweet kan, daar het dikwijls in het kraambed ontbreekt en onder andere omstandigheden een even zoo riekend zweet verschijnt, voor de herkenning slechts weinig belangrijks hebben. In de eerste zes tot acht weken kan men uit den toestand, waarin de teeldeelen en inzonderheid de baarmoeder verkeeren, den tijd des kraambeds naauwkeuriger bepalen. Men moet tot dat einde beoordeelen, hoever het teruggangsproces in de bezwangerde bewerktuiging gevorderd

is; daar deszelfs beloop, naar de individualiteit en hoedanigheid der teeldeelen, in het bijzonder naar de voorafgegane bevalling, naar het gedrag der kraamvrouw en bij eerst- en meerbarenden afwijkt, kan men niet altijd eene naauwkeurige en zekere tijdsbepaling verwachten. Wat het zogen uit een diagnostisch oogpunt betreft, kan de herkenning, dat eene vrouw zoogt, bij het onderzoek der borsten uit de aanwezigheid van zog in de borsten, uit de hoedanigheid der tepels, die uitsteken en van een losser weefsel zijn, ligt vastgesteld worden. De tijd van het tijdperk der zogens kan slechts in zoo ver worden onderscheiden, wanneer het er op aankomt om te weten, of het eerst in het begin of reeds verder gevorderd is. Het eerste zog is waterig; later wordt het dikker, geelachtiger en vetter. Daar het zog bij verschillende vrouwen in de bijzondere tijdperken van het zogen zoo veel afwijkingen vertoont en door het gebruikte voedsel zeer veranderd wordt, is vooralsnog zelfs door een scheikundig onderzoek geene naauwkeurige herkenning mogelijk.

G. E. Stahl, resp. Struve, Diss. de facie morborum indice. Halae 1710.

M. Alberti, De abortus violenti modis et signis. Halae 1711.

C. Bose, Diss. de obstetricum erroribus a medico forensi pervestigandis. Lips. 1729.

G. W. Gilg, Diss. de exploratione gravidarum. Argent. 1752.

Morand, Recueil pour servir d'éclaircissement detaillé sur la maladie de la fille d'un tireur de pierres. Paris 1754.

G. W. Stein, Diss. de signorum graviditatis aestimatione. Götting. 1760.

C. Lodberg, Friis et C. E. Mangor, Diss. de exploratione obstetricia. Havn. 1764.

J. W. Möller, Criteria partus olim enixi diagnostica. Gött. 1771.

J. G. Morgenbesser, Abhandl. von der Nothwendigkeit des Zufühlens. Bresl. 1773.

F. S. Voltelen, Diatribe memorabilem septennis apositiae historiam exhibens. L. B. 1774.

L. B. Schröter, resp. Brandan, Diss. de vocis signo in morbis characteristico. Rinteln 1777.

G. VAN DOEVEREN, Primae lineae de cognosc. mulier. morbis recud. cur. J. C. F. SCHLEGEL. 1777—1785.

HEILMANN, De intumescentis ventris saepe graviditatem mentientibus. Virc. 1781.

Pr. C. G. GRUNER, De fontibus melancholiae et maniae forensibus. Jenae 1784.

G. W. PLOUCQUET, Abhandl. über die gewaltsamen Todesarten, nebst einem Anhange von dem geflissentl. Missgebären, als ein Beitrag zur medic. Rechtspflege. Tübingen 1788.

J. G. LEONHARDI, De multiplici commodo per accurate institutam orificii uterini explorationem obtinendo. Viteb. 1788.

F. HENSLER, Disquisitio brevis de exploratione obstetricia. Altenb. und Leipz. 1791.

V. MALACARNE, La esplorazione proposta come fondamento dell' arte ostetricia. Mailand 1791.

A. E. SIEBOLD, Diss. inaug. med. obstet. sistens diagnosin conceptionis et graviditatis saepe dubiam. Wirceb. 1798.

C. F. E. SIEBOLD, Versuch einer Zeichenlehre der Geburtshülfe. Marburg 1798.

J. G. KNEBEL, Grundriss zu einer Zeichenlehre der gesammten Entbindungswissenschaften. Berlin 1799.

G. F. KELCH, De symptomatibus et signis graviditatis verae simplicis. Regiom. 1799.

ROUSSET, Avantages du toucher dans les accouchemens. Paris 1801.

OTTO, Diss. de utilitate explorationis obstetriciae in morbis mulierum. Gött. 1803.

Dr. V. HERDER, Diagnostische Beiträge zur Erweiterung der Geburtshülfe. Leipzig 1803.

C. M. GARDIEN, Du toucher. Paris 1811.

G. SCHNAUBEBT, Die Lehre von der geburtshülflichen Untersuchung. Eisenberg 1813.

JOUYET, Sur le toucher. Diss. Paris 1817.

W. SCHMIDT, Sammlung zweifelhafter Schwangerschaftsfälle. Wien 1818.

J. A. LEJUMEAU DE KERGARADEC, Mémoire sur l'auscultation appliquée à l'étude de la grossesse. Paris 1822. Hoogduitsch: Ueber die Auscultation in Bezug auf Schwangerschaft. Weimar 1822.

G. A. KÖHLER, De diagnosi morborum graviditatem uterinam simulantium. Diss. Berol. 1822.

J. D. Herholdt, Observat. de affectibus morbosis virginis Hafniensis, cui plurimae acus e variis corporis partibus excisae et extractae sunt. Hafniae 1823.

C. A. Lau, De tubi acustici ad sciscitandam graviditatem efficacia. Berol. 1823.

C. F. Haus, Die Auscultation in Bezug auf Schwangerschaft. Würzburg 1823.

Dr. F. Feghelm, Ueber die Erkenntniss einer regelmässigen Schwangerschaft. München 1823.

J. Schrämli, Nonnulla de discrimine inter primam atque iteratam gravididatem. Turici 1825.

C. F. Reccius, De auscultatione in graviditate. Marburgi 1825.

C. Hoffmann, Criteria partus olim enixi diagnostica. Berol. 1823.

M. Schlesinger, De graviditatis signis. Diss. Berol. 1826.

C. F. Upmann, Die Untersuchung des Weibes während der Schwangerschaft und Geburt. Inauguralabhandl. Würzb. 1830.

M. Daxenberger, De ultimi partus stadii diagnosi et cura. Diss. med. obst. Monachii 1834.

W. F. Montgomery, An exposition of the signs and symptoms of pregnancy, the Period of human gestation, and the signs of Delivery. London 1837.

A. Mühlmann, Diss. de graviditatis diagnosi saepe dubia.

Pr. J. C. Loder, Quo probatur ex anatomicis observationibus circularem aperturae orificii uterini formam certum ineuntis graviditatis signum non esse.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Over de voorgewende Ziekten.

§ 58.

Het voorwenden van ziekten is voor den geneesheer, en inzonderheid voor den geregtelijken geneesheer, een onderwerp van het hoogste gewigt, dat zoowel de grootste voorzigtigheid als de grootste scherpzinnigheid vereischt, ten einde de geneesheer niet eene onregtvaardige handeling bescherme of de regtmatige

eischen van een individu verkorte, en een speelbal van bedrog en valschheid worde. Ofschoon dit onderwerp eenen onbeperkten omvang heeft, en er zich telkens nieuwe en ongehoorde daadzaken opdoen, die wij naauwelijks ons konden verbeelden, zoodat de vindingrijke geest der menschen ook in het voorwenden van ziekten en in het bedriegen des geneesheers onuitputtelijk schijnt te zijn, gelooven wij toch, dat eene opsomming van wat anderen en wij zelve ondervonden hebben, voor den jongen geneesheer van gewigt zal zijn, en hem vaste punten aan de hand zal geven, waarop hij in de hem ter beslissing en beoordeeling voorkomende gevallen steunen kan. Daar het vrouwelijk geslacht eene zeer bijzondere neiging tot zulke misleidingen en bedriegerijen vertoont, gelooven wij, dat het hier de plaats is, om dit onderwerp, ofschoon niet geheel volledig, toch uitvoeriger te behandelen.

Vragen wij vooreerst, om welke redenen een individu zich genoopt kan voelen, om ziekten voor te wenden? Ieder ziek individu heeft het regt, om op medelijden, troost en toespraak aanspraak te maken; het wekt bij den geneesheer en de omstanders, inzonderheid in zeldzame en in het oog loopende ziekten, belangstelling op, en aan hetzelve zijn in de burgerlijke maatschappij zekere weldaden van het regt geschonken, en van den anderen kant is het van vele lasten en straffen vrij. Zoo worden dan geldelijke speculatie, eene zucht om medelijden en belangstelling te verwekken, haat, liefde, vrees, verdriet, de wensch om omstandigheden, waarin een individu verkeert, te veranderen, de afkeer om in eenen of anderen stand te komen, luiheid en eene werkelijke verkeerdheid van den geest, enz., oorzaken der voorgewende ziekten.

De man, wiens werkkring uitgebreider is, die egoïstisch meer het stoffelijk belang in het oog houdt, maar kleingeestige middelen dikwijls veracht en eene mindere gave van misleiding bezit, zal niet slechts zeldzamer ziekten voorwenden, maar dit ook minder handig uitvoeren, en altijd zal dit ook duidelijker in het oog vallen, omdat bij hem in den regel de wensch, om zich aan zekere lasten en straffen te onttrekken,

tot zijn bedrog aanleiding geeft. De vrouw wordt, wel is waar, ook dikwijls door dergelijke oorzaken tot het voorwenden van ziekten gebragt; zij zal zich aan straffen willen onttrekken, of zich uit betrekkingen met zekere personen trachten te ontslaan, en zich eene andere plaats zoeken te verschaffen; maar dikwijls bestaat er geen van deze oorzaken, en men kan slechts aannemen, dat eene bijna onverklaarbare zucht, om medelijden en belangstelling te verwekken of anderen te bedriegen, haar tot het voorwenden van ziekten verleidt, en daar zij zelfs vaak hierdoor hare omstandigheden verergert, moet deze zucht, eene soort van lust tot ongemak en lijden, die vaak in de ontwikkelingsjaren wordt waargenomen, bij het vrouwelijk geslacht zelfs voor ziekelijk gehouden worden. Men kan dus de vrouw, die valschelijk voorgeeft ziek te zijn, niet altijd als eene bedriegster bekend maken; men moet deze zucht veeleer aan eene ongelukkige rigting van den geest toeschrijven, en als het ware als eene verhoogde hypochondrie beschouwen, die zich niet vergenoegt, met onbeduidende veranderingen in de bewerktuiging voor gevaarlijke ziekten te houden en anderen daarmede lastig te vallen, maar tevens bij een gezond ligchaam aangedreven wordt, om ziekelijke toestanden te verzinnen en anderen te willen doen gelooven, dat zij werkelijk bestaan. Zulke individus moeten dan even zoo wel als wezenlijke zieken ons medelijden verwekken, en vereischen eene geneeskundige behandeling, om van die zucht genezen te worden. Het bewijs voor ons gevoelen leveren velerlei waarnemingen van den ligchaams- en zielstoestand, waarin zulke individus verkeeren. Gemeenlijk zijn zij zeer prikkelbare, gevoelige voorwerpen, met een overspannen geest, die zich altijd in eene ongewone bewegelijkheid bevindt.

In een geneeskundig opzigt heeft men de veelvuldigste voorgewende ziekten naar haren aard, vorm en zitplaats getracht te verdeelen. Zij zijn óf zoodanige, die door den geneesheer moeijelijk kunnen herkend worden, daar zij zich niet door in het oog loopende en uitwendig waarneembare verschijnselen onderscheiden, óf zoodanige, wier verschijnselen ligt nage-

bootst en voorgewend, óf eindelijk, wier teekenen kunstmatig, ten minste voor een korten tijd, kunnen voortgebragt worden. Buitendien kunnen de voorgewende ziekten als in verschillende deelen of stelsels hare zitplaats hebbende worden opgegeven. In een geregtelijk geneeskundig opzigt worden óf niet bestaande ziekten tot het bereiken van zekere oogmerken door het individu verzonnen, óf er worden daartoe bestaande ziekelijke toevallen op eene onregtmatige wijze gebruikt, doordien men daardoor bedoelingen wil bereiken, tot welke zij niet voldoende zijn. Men heeft, om dit onderscheid uit te drukken, de eerste *verzonnene*, de laatste *voorgegevene ziekten* genoemd. Hier komt ook nog in aanmerking het verbergen van ziekten om bepaalde oogmerken, om zekere regten niet te verliezen, of uit andere redenen, en het beschuldigen van ziekten van den kant eens anderen persoons, om den beschuldigde te schaden en voor hem beveiligd te zijn.

§ 59.

Het veelvuldigst worden krampachtige ziekten door de vrouwen voorgewend, en dit is natuurlijk, daar zij wel weten, dat haar eene bijzondere neiging tot deze ziekten wordt toegeschreven, en zij ook wel dikwijls uit eigene ondervinding met derzelver verschijnselen, en inzonderheid met die teekenen derzelve, waarop de geneesheer bijzonder opmerkzaam is, bekend zijn. Reeds de ligte klagten der vrouw, waardoor zij zonder bijzondere bijoogmerken slechts de belangstelling des geneesheers wil gaande maken of bij hare verwanten medelijden verwekken, hebben betrekking tot die toevallen, welke tot het zenuwstelsel behooren. De vrouwen klagen over eene te groote gevoeligheid, dat zij door elk geruisch, door elk voor haar onaangenaam gesprek aangedaan en opgewekt worden, dat zij nu hier dan daar pijnen lijden en zich verzwakt voelen. Deze waarnemingen zijn inderdaad zoo menigvuldig, dat zij wel elken geneesheer zullen zijn voorgekomen. Niet zelden zijn nietige, onschuldige oogmerken de oorzaak daarvan. Daar zij op geenerlei wijze kunnen bewezen worden

voorgewend te zijn, heeft de geneesheer ook nimmer het regt, om verder dan tot een enkel vermoeden te gaan; en daar deze toevallen in het algemeen geene bijzondere opmerkzaamheid verdienen, trachte hij op verschillende wijzen de zieke van haren waan terug te brengen: wij onderrigten haar, dat wij het niet tellen derzelve juist voor noodzakelijk houden, of geven haar zulke voorschriften, dat het opvolgen derzelve haar onaangenaam zoude zijn. Men zal dan spoedig van de juistheid van zijn vermoeden overtuigd worden. Eene naauwkeurige waarneming van de levenswijze der vrouw, van het gestel, van den tijd, waarop zij inzonderheid klaagt, en eene juiste beoordeeling van de overeenstemming der bijzondere ziekteverschijnselen, zullen den geneesheer op velerlei wijze tot leiddraad strekken, en hij zal diensvolgens zijn gedrag inrigten. In andere gevallen zullen door de vrouwen bijzondere ziektevormen voorgewend worden, die, zoo zij inderdaad bestonden, eene ernstige behandeling noodzakelijk zouden maken, en wier voorwenden óf met bepaalde oogmerken verbonden is, óf uit eene werkelijk ziekelijke gave van misleiding ontspruit. De zieken weten zich vaak zoo volkomen met de karakteristieke ziekteverschijnselen bekend te maken, gebruiken, zoo zij niet op eene eenvoudige wijze kunnen voorgewend worden, middelen om ze te weeg te brengen, en ontzien vaak de ontberingen en pijnen niet, aan welke zij ter opsporing van de waarheid door den geneesheer worden blootgesteld, óf het zal hem, wanneer er geen vermoeden bestaat, dat het oogmerk van het individu bedrog is, niet geoorloofd zijn, alle middelen te gebruiken, die hem bij menschen uit lagere klassen, bij misdadigers en in geregtelijke zaken ten dienst staan. Daar hij de verklaringen der zieke zoo lang voor waar moet houden, totdat hij volmaakt stellig van het tegendeel overtuigd is, zal hij vaak de speelbal van eene bedriegster of van eene verkeerde rigting van den geest blijven, totdat eene verrassing of eene toevallige omstandigheid de waarheid aan den dag brengt.

§ 60.

Dikwijls zullen tonische of clonische krampen, zoo als borst-, maag-, buik- en blaaskrampen, als ook stuiptrekkingen voorgegeven worden, doorgaans gedurende eenen twist, om dien snel af te breken en de aanwezenden in angst en schrik te brengen. In dit geval zal de te hulp geroepen geneesheer uit de aanwezige verschijnselen niet ligt een genoegzamen grond ter verdenking opmaken. De veranderingen in het gelaat, dat zich in de krampen op eene eigenaardige wijze vertrekt, en nu eens rood, dan weder bleek is, de verandering van den warmtegraad der huid, de versterkte hartslagen, de vermeerderde menigvuldigheid van den pols, gelijk ook deszelfs draadvormige kleinheid, kunnen door de opgewondenheid gedurende den twist ontstaan zijn en aldus den geneesheer bedriegen. Dikwijls ontbreken echter deze verschijnselen: de krampen zullen zich voor het geoefend oog als gevolgen van willekeurige bewegingen verraden; de gewaande zieke zal ze duidelijk zoo inrigten, dat zij beleedigingen, stooten en slaan tegen naburige voorwerpen vermijdt; zij zal haren toestand met eene zekere voorzigtigheid afschilderen, weinig en onbepaald antwoorden, haar antwoord onduidelijk geven en een onvolkomen bewustzijn voorwenden. Allergewigtigst is hier de waarneming van den afloop van een zoodanigen aanval, die in zulke gevallen zeldzaam met behoorlijk overleg wordt uitgevoerd. Er hebben geene kritische verschijnselen plaats, en de zieken maken aan den voorgewenden toestand plotseling een einde. De onderbuikskrampen, zoo als de maag- en darmkramp, eindigen met oprispingen, met het ontlasten van winden door den aars, en men neemt eenigen tijd later eene gestadige neiging tot oprispingen en buikloop waar; de tong is belegd en heeft eene witachtige of geelachtige kleur. De borstkramp eindigt onder geeuwen, zuchten, diepe inademingen, en laat langen tijd eene opgewektheid in den pols, eene angstige uitdrukking in het aangezigt en eene zekere strakheid der oogen na; de blaaskramp eindigt met de rijkelijke

ontlasting van waterachtige pis. Waar deze teekenen ontbreken, en de regelmatige pols, de huidwarmte en andere verschijnselen reeds gedurende den aanval achterdocht verwekken, kan men dien voor gegrond houden. In eenige gevallen dezer voorgegevene krampen is echter de herkenning vaak hoogst moeijelijk, inzonderheid wanneer de zieken aan dezelve onderhevig heeten te zijn, en zich met al de verschijnselen vooraf hebben kunnen bekend maken. Zij zullen dan ook met veel beleid uitwendig de verschijnselen trachten te weeg te brengen, en door verhittende dranken en winderige spijzen oprispingen veroorzaken, ontlastmiddelen of braakmiddelen en eene groote hoeveelheid water gebruiken, om aldus den geneesheer volkomen te bedriegen.

§ 61.

Algemeene stuiptrekkingen, eene krampachtig schijnende beweging van alle willekeurige spieren, met verlies van het gevoel en van het bewustzijn, worden, zoo als Mende opgeeft, vaker nagebootst dan zij in de natuur zelve voorkomen, en de geneesheer moet daarom in zulke gevallen, waarin hij bedrog vermoedt, bijzonder voorzigtig zijn. Krampen van dien aard zijn echter in den regel met eene groote spierkracht gepaard; het is altijd moeijelijk, de krampachtige bewegingen te verhinderen, en de bewegingen van het deel staan met de zamentrekkingen der spieren niet in evenredigheid. Bij nagebootste trekkingen plegen de ledematen en het geheele ligchaam sterk verdraaid en bewogen te worden; bij wezenlijke trekkingen blijven de buig- en strekspieren meer in evenwigt, en de eene verslappen zich niet volkomen, terwijl de andere zich zamentrekken; zij maken dus meer een spel der spieren uit, en derzelver bewegingen zijn geringer. Zij zijn hard en zeer sterk zamengetrokken op het gevoel, en zijn aldus bij voortduring, hetgeen bij de nagebootste trekkingen het geval niet is. Deze opgaven zijn zeer kenmerkend voor de herkenning van de ware en de voorgewende stuiptrekkingen. Bovendien beschouwe men de uitdrukking des gelaats,

de kleur en warmtegraad der huid, den hart- en polsslag. Zoo hier geene afwijkingen plaats grijpen, zal het vermoeden van bedrog zeer versterkt worden. De gevoelloosheid laat zich — daar men sterkere middelen, zoo als slaan, steken, branden, niet mag aanwenden, en de gevoeligheid van den oogappel voor het licht slechts dan waarde heeft, wanneer de zieke voorgeeft niet te zien, — moeijelijk ontdekken. Dikwijls is reeds het bedreigen met de eerste middelen of de aanstalten daartoe voldoende; in andere gevallen verdragen de lijderessen de hevigste pijnen met eenen ongeloofelijken moed, en vooral vrouwen, die zonder andere oorzaken, alleen uit zucht om te bedriegen, zoodanige ziekten veinzen. Evenzoo kan het nabootsen van bewusteloosheid bij voorzigtige eigenzinnige zieken dikwijls op geenerlei wijze ontdekt worden: gewelddadige middelen, die tot bewijs van het gevoelsvermogen aangewend worden, moeten ons natuurlijk van het bewustzijn overtuigen; maar deze kunnen ook, wanneer de ziekte werkelijk bestaat, de zieke spoedig uit haren gevoel- en bewusteloozen toestand opwekken, en maken geen stellig bewijs uit, dat hier bedrog heeft plaats gegrepen.

§ 62.

Zeer gelijkend wordt vallende ziekte en zelfs zinvang nagebootst. De lijderessen beschrijven dikwijls de aura epileptica, zoo als zij dat van andere, die aan deze kwaal werkelijk lijden, geleerd hebben, bootsen de trekkingen des ligchaams met alle inspanning volkomen na, weten kunstmatig het schuim voor den mond te weeg te brengen, laten de trekkingen van tijd tot tijd tusschenpoozen, klemmen de duimen vast in de hand, en houden zich later alsof zij niet weten, wat er met haar gebeurd is gedurende den aanval. Individus, die zich lang in een gasthuis hebben opgehouden, het onderrigt aan het ziekbed mede aangehoord hebben en met de diagnostische middelen op het naauwkeurigst bekend zijn, kunnen dit bedrog allervolkomenst uitoefenen. Wij hebben gezien, dat zij de drekstoffen en de pis met voordacht ontlastten, om het on-

willekeurig lozen daarvan voor te stellen, en bij het onderzoek vindt men de sluitspier van den aars vast zamengetrokken. Alleen de prikkelbaarheid van den oogappel kunnen zij niet wegnemen; maar altijd moet het nog twijfelachtig blijven, of deze in de vallende ziekte in alle gevallen geheel verloren is, en ook zou door het gebruik van belladonna of hyoscyamus eene kunstmatige verwijding kunnen veroorzaakt worden. Wij zijn dus bij slimme bedriegsters niet in staat eene stellige herkenning te maken, en wanneer het ons niet gelukt haar ook door eene schijnbare onachtzaamheid onvoorzigtiger te maken, blijven vaak al onze bemoeijingen vruchteloos; hoe meer wij zoeken uit te vorschen, des te meer zien zij in wat wij zoeken, en brengen zulke toestanden te weeg. Zelfs de zinvang (catalepsie) kan hoogst gelijkend nagebootst worden, en de individus blijven in dezelfde houding, waarin zij gebragt werden, hoe moeijelijk en onaangenaam die ook zijn mag, vooral daar dit bij den zinvang slechts korten tijd noodig is. Wij hebben zelve een geval waargenomen, waar een jong meisje eene catalepsie zoo juist voorstelde, dat zelfs ervaren geneesheeren langen tijd door haar op het dwaalspoor gehouden werden. Dat de zieken de ledematen slechts eenigermate volgens de zwaarte laten vallen, is geen tegenbewijs; dit verschijnsel komt in ligtere graden der ziekte voor. Het aanbinden en plotseling afsnijden van een gewigt, waarbij de ledematen naar boven springen, is ook geen zeker teeken. Gedeeltelijke verlammingen en gevoelloosheid, als van den arm, den voet, enz., zenuwpijnen in bijzondere zenuwen, flaauwten, schijndood, de vitusdans en het slaapwandelen, behooren voorts tot de ziekten, die door vrouwen het veelvuldigst nagebootst worden. Verlammingen moeten dan achterdocht verwekken, wanneer de wijze van ontstaan der ziekte niet naauwkeurig kan opgegeven worden, wanneer geene beroerte is voorafgegaan, en de ziekte evenwel heet zich snel gevormd te hebben. Eene kunstmatige en door geweldadige zamentrekking der spieren voortgebragte verkorting zal men ligt door het betasten der spieren kunnen waarnemen, die bij eene werkelijke

verlamming altijd slap zijn. Vermagering, die door binden of langdurige onbewegelijkheid van het lid kan veroorzaakt worden, ontbreekt ook niet zelden bij de verlamming, inzonderheid in het begin der ziekte. Wanneer dus de voorgewende lijderessen zeer voorzigtig en bedachtzaam zijn, en niet in den ijver van het gesprek, waarin men haar onverdacht op sommige voorwerpen leidt, deze misschien met de handen aanvatten of zich naar dezelve toe bewegen, blijft het bedrog onontdekt. Het onttrekken van voedsel, dat men hoog plaatst, zoodat zij het slechts door het bewegen van den arm kunnen bereiken, of verwijderd, zoodat zij er naar toe moeten gaan, kan vooreerst dan alleen een bewijs opleveren, wanneer de beide bovenste of de beide onderste ledematen verlamd zijn, en is zelfs bij misdadigers eene gruwzame handelwijze. Eigenzinnigheid en vrees voor straf nopen haar vaak zich dood te hongeren, ten einde maar het bedrog niet te openbaren. De nagebootste gevoelloosheid kan vermoed worden, wanneer de warmtegraad van het deel niet lager is en deszelfs bewegingen niet verhinderd zijn; ligte pijnen zullen de individus vaak zonder teekenen van gevoel verdragen; het verwekken van heviger pijnen door het aanzetten van moxa's, het opdroppelen van kokend water, diepe insnijdingen, enz., is reeds daarom ongeoorloofd, omdat men daaruit alleen tot den graad der ziekte kan besluiten. Voorgewende zenuwpijnen van personen, die er nooit aan geleden hebben en niet naauwkeurig met de verschijnselen bekend zijn, zullen ligt ontdekt worden. Daar zulke pijnen zich gemeenlijk naar den loop van eene zenuw verspreiden, klimmen en dalen laten opmerken, vrage men de lijderes naar de rigting van de pijn, en late haar bemerken, dat men die naar den tegenovergestelden kant van dien, welken de zenuw van dat deel verloopt, verwacht, en in den regel zal men dan eene valsche beschrijving verkrijgen. Personen, die veel in ziekenhuizen verkeerden of werkelijk vroeger aan de opgegevene pijn geleden hebben, zullen ons dan natuurlijk kunnen bedriegen. De vitusdans, wanneer hij door de individus wordt nagebootst, die hem reeds dikwijls gezien

of er aan geleden hebben, is altijd zeer moeijelijk te herkennen. Er ontstaat achterdocht, wanneer de zieken nooit zulke bewegingen maken, waarbij de houding des ligchaams moeijelijk is, maar andere bewegingen met groote hevigheid uitvoeren, zonder daarmede lang vol te houden, omdat haar de kracht daartoe ontbreekt. Het voorgewend nachtwandelen kan langen tijd zeer juist voorgesteld worden. De bedriegelijke lijderessen bootsen den toestand van somnambulismus volkomen na, spreken en handelen met eene eigenaardige ontstemming des zenuwstelsels, die zij zeer getrouw weten voor te stellen. De verschijnselen op zichzelve zullen slechts bij zeer domme bedriegsters, die ze óf te zeer overdrijven, óf te zwak voorstellen, omdat zij de inspanning daartoe schuwen, het bedrog bewijzen. Daar gemeenlijk het zenuwstelsel bij den waren slaapwandel na eenigen tijd zeer sterk wordt aangetast, en er meestal reeds te voren eene sterke prikkelbaarheid van hetzelve aanwezig was, en ziekten der onderbuiksingewanden en eene algemeene zwakte het vergezellen, zal het veinzen dezer ziekte bij eene gezonde bewerktuiging verdacht zijn, en om hier tot zekerheid te komen, zal men op zeer verschillende wijzen met de zieke moeten handelen. Men late haar dikwijls zonder opzigt op tijden, waarop de aanval komen moest, en verrasse haar eerst, wanneer dit meermaals gebeurd is; tot hare genezing wende men middelen aan, die haar onaangenaam, lastig en pijnlijk moeten zijn. Dikwijls gelukt het, wanneer men haar te verstaan geeft, dat men verschijnselen, die anders in het geheel niet voorkomen en niet tot het slaapwandelen behooren, verwacht; zij zullen die spoedig vertoonen, en zichzelve verraden. De flaauwte en de schijndood zullen uit den pols en hartslag ligt herkend worden, ten minste in de meeste gevallen. Alleen wanneer flaauwten en schijndood kunstmatig verwekt worden, zoo als eenige gevallen daarvan bekend zijn, is het bedrog niet te ontdekken. Kan men niet te weten komen, of er en welke middelen aangewend zijn, hetgeen vaak uit den reuk en uit de ziekteverschijnselen blijkt, dan zijn de pogingen des geneesheers te

vergeefs. De geveinsde slaapzucht moet, wanneer zij lang onafgebroken gezegd wordt aan te houden, altijd achterdocht verwekken; want ofschoon er enkele welbevestigde gevallen van dien aard voorkomen, zijn zij toch zoo zeldzaam, dat de geneesheer altijd regt heeft om een bedrog te vermoeden. Men kan slechts door eene getrouwe en gestrenge bewaking der zieke achter het bedrog komen, daar zij hare natuurlijke behoeften niet lang zal kunnen ontberen. Soms ook gelukt het in den loop van een schijnbaar onachtzaam gehouden gesprek, toevallen te hooren opgeven, die gedurende den slaap in hare nabijheid hebben plaats gehad. In een geval, dat wij waargenomen hebben, werd door een jong dienstmeisje eene plotselinge slaperigheid voorgewend; zij beweerde, dat zij gedurende haar werk, zonder het zelve te weten, in slaap viel. Het bedrog werd hier gemakkelijk ontdekt. Op onze vraag, of dit haar ook gebeurde wanneer zij stond, en of zij gedurende den slaap in den opgerigten stand bleef, gaf zij een toestemmend antwoord, en sliep na dien tijd dikwijls staande in. Te voren was dit volgens onze ingewonnen berigten nooit gebeurd, en aldus werd het bedrog gemakkelijk ontdekt.

§ 63.

Ziekten der zintuigen worden zeldzamer door vrouwen dan door mannen voorgegeven, daar hier reeds altijd meer gewigtige bedoelingen reden daartoe geven, en het onbestendige van de vrouw tot langdurige en onafgebrokene vermommingen niet geschikt is. Blindheid, doofheid, stomheid worden gemeenlijk door soldaten, bedelaars en tuchtelingen voorgewend. Veelvuldiger vindt men reeds dat vrouwen opgeven, dat zij eigenaardige aandoeningen door middel der zintuigen waarnemen, of dat zij met andere deelen de anders door het gezigt, gehoor of gevoel ondervondene indrukken opnemen. Door dergelijke opgaven zullen zich geene andere dan ligtgeloovige lieden laten bedriegen, en het is, zoo als Rudolphi zegt, betreurenswaardig, dat verstandige mannen hier niet op nader

onderzoek aandringen. Men dwinge dergelijke bedriegsters, hare oogen behoorlijk te blinddoeken, de ooren toe te stoppen en de leiding van het geluid door schokken van vaste deelen te laten mijden, en het bedrog zal zich spoedig openbaren. Eene zoodanige voorzigtigheid moet des te noodzakelijker voorkomen, omdat in vele ziekten het gevoel over het algemeen, maar ook bijzondere zintuigen, zoo als het gezigt en het gehoor, eene scherpheid verkrijgen, zoo als men dien in den gezonden toestand nimmer waarneemt. Eene geveinsde krankzinnigheid kan in alle vormen voorkomen. De herkenning is hier altijd hoogst moeijelijk. Er wordt eene zeer naauwkeurige waarneming, eene strenge inachtneming van de redenen, die tot zulk een bedrog aanleiding kunnen geven en van de soort van krankzinnigheid vereischt. Bij de razernij zal een bedrieger het zeldzaam lang uithouden en nimmer zoodanige voorwerpen vernielen, die hem onontbeerlijk voorkomen. Bij de melancholie neme men het uitwendig aanzien, de bestaande ligchamelijke kwalen, de uitdrukkingen der lijders in acht, welke laatste elkander vaak tegenspreken en dikwijls met veel omhaal van woorden door bedriegers worden gebezigd. Altijd spore men de oorzaak der ziekte op, den vroegeren toestand van den te onderzoeken lijder; men trachte hem te verrassen; en voornamelijk bij vrouwen gelukt het dikwijls vaak, hartstogten op te wekken, waarin zij van haar bedrog afgaan, maar dan plotseling en met teekenen van vrees, dat zij verrast zijn, weder tot hare vroegere stilte vervallen. Maar in al hare voorstellingen schijnt dikwijls te duidelijk het bedoelde oogmerk door, zoodat hierdoor achterdocht wordt opgewekt. Betooveringen, beheksingen en bezetenheid van den duivel werden in oudere tijden meer dan thans voorgewend. Slechts in zeldzame gevallen komen zij thans voor, en worden geveinsd, om bijgeloovige lieden te bedriegen. Het bedrog zal bij eene langere waarneming ligt herkend worden; want zulke voorgewende zieken zullen slechts dan eenen zulken aanval krijgen, wanneer er zoodanige lieden aanwezig zijn, bij welke zij hun oogmerk meenen te kunnen bereiken.

§ 64.

De onthouding van spijs en drank wordt in den regel door vrouwen geveinsd, om opzien, belangstelling en medelijden te verwekken. Bijna alle voorbeelden, die ons door de verschillende schrijvers medegedeeld werden, zijn van vrouwen. Zoo wordt bij Franc. Citesius (Opusc. medica, Paris 1639) van een meisje verhaald, dat etend gevonden werd, nadat het langen tijd zonder voedsel zou gebleven zijn. J. Wierus (de Lamiis et commentatis jejunis, Basil. 1577) ontdekte het bedrog van een jong meisje, dat langen tijd onthouding van spijzen had voorgewend. De geschiedenis van Monika Mutzschlerin te Rothwiel, in den jare 1770, is in Bernt's Beiträge, Bd. V, S. 137, naverteld; de geschiedenis van Anna Maria Kienker, te Borgloh in Westfalen, in Hufeland's Journal, VIII. 191, IX. 115 en XII. St. II. S. 1, en in meer andere werken. Dergelijke bedriegerijen worden aangehaald door Fort. Fidelis (de Relat. med. Lib. II. Sect. II. Cap. 4), Haller (Elementa Physiol. Vol. VI. p. 171), Dictionnaire des sciences médicales, Art. Abstinence, en Voltelen (Diatribe medica, memorabilem septennis apositiae historiam exhibens. L. B. 1771), en in de geschiedenis van Engeltje van der Vlies, welke door eene bijzondere Commissie in den Haag vier weken lang onderzocht werd (London medical and Surgical Journal, Vol. VI. p. 534). Van Anna Garbero, eene 40jarige ongehuwde vrouw in Raconniggi, welke den 7den September 1825 ziek werd, en tot Augustus 1827 noch spijs, noch drank zou genuttigd hebben, verhaalt de Frankforter Ober-Post-Ambts Zeitung van 2 September 1827. — Daar de meeste dezer gevallen verdicht bleken te zijn en slechts in enkele bevestigd werden, moest men ook in het algemeen aan eene langdurige onthouding van spijzen twijfelen. Zoo zegt Rudolphi: »Maar wanneer zelfs maanden en jaren lang van menschen, die een gezond en frisch uitzien en ligchaamskracht hebben, beweerd wordt, dat zij zich van alle spijzen onthouden hebben, is het voorbedacht bedrog zonder iets verders

bewezen, en het is te betreuren, dat zelfs geneesheeren ligtgeloovig genoeg zijn, om zich zulke vertelseltjes op den mouw te laten spelden, of slecht genoeg, om zulke schelmerijkomediën mede te spelen." MENDE geeft daarentegen op, dat geneesheeren zichzelve in het ontdekken der waarheid hinderlijk zouden zijn, wanneer zij van het verkeerde denkbeeld uitgingen, dat eene weken, maanden en zelfs jaren lang voortgezette onthouding van voedsel volkomen onmogelijk is, daar er toch volkomen onverdachte en onbetwijfelbare voorbeelden in overvloed bestaan. Hij voert een voorbeeld aan, waarin eene omstreeks dertig jaren oude vrouw vijf maanden lang slechts zeer weinig en in de laatste drieënveertig dagen van haar leven, behalve een paar eetlepels water dagelijks, niets gebruikte. Volgens ons gevoelen kan slechts bij ziekelijke toestanden der maag en des zenuwstelsels in het algemeen eene lange onthouding mogelijk zijn, en waar de teekenen daarvan, zoo als algemeene zwakte en vermagering ontbreken, kan men bedrog aannemen. Zoo vond men dan ook in het door MENDE opgegeven geval, na den dood, eene vernaauwing van den slokdarm, van de maag en van de darmen, met verdikking der wanden; en even zoo vond men dit in de meeste lijkopeningen van zoodanige personen. Bij ENGELTJE VAN DER VLIES kwamen stuipachtige aanvallen voor, en zij spoelde dikwijls den mond met water, thee en karnemelk. Overigens leed zij reeds lang aan krampachtige ziekten. De mogelijkheid der onthouding kan dus alleen in den ziekelijken toestand worden aangenomen, hetgeen ook door MENDE dadelijk na de mededeeling der aangehaalde zieke wordt toegegeven. Hij voert voorts aan, dat de onthouding van spijs nooit plotseling opkwam, maar zich langzamerhand ontwikkelde, dat de natuurlijke ontlastingen, naar gelang het gebruik van voedsel afnam, zich verminderden en eindelijk geheel ophielden, dat zich echter van den stondenvloed nog zeer lang eenige sporen vertoonden, welke opgaven zeer de opmerkzaamheid verdienen. Op dezelfde wijze moet men die gevallen beoordeelen, in welke de lijderessen opgeven, dat zij geene pis en geene

drekstoffen ontlasten, of van het vermogen daartoe beroofd zijn. CHEYNE deelt een geval mede, waarin een lijder opgaf, gedurende langen tijd geen stoelgang te hebben gehad; men ontdekte later dat hij de drekstoffen elken nacht verbrandde. Wanneer hier geene ziekelijke toestanden bestaan, moet men een bedrog vermoeden, dat zich door onderzoeking van den endeldarm en van de blaas, de laatste met den katheter, of door eene strenge bewaking der lijders zal openbaren. Dat sommige menschen regelmatig slechts alle 4 tot 6 weken stoelgang hebben, is door stellige waarnemingen bevestigd, maar dat de verrigtingen des darmkanaals en der nieren, zoo niet door ziekelijke oorzaken, geheel opgeheven zijn of ontbreken, is door geene zekere daadzaak bewezen. Het onvermogen om de pis te ontlasten of op te houden, zal zeldzamer door vrouwen voorgewend worden. Het eerste is door het inbrengen van den katheter, ontlasting der pis en inspuiting van laauw water in eene vrij groote hoeveelheid in de blaas te ontdekken. Zoo de blaas dan te gelijk eenen sterken drang toont om het water te ontlasten, en inzonderheid, wanneer eene hoeveelheid wordt uitgedreven, die meer bedraagt dan er ingespoten is, kan men het bedrog voor bewezen houden. Het onvermogen om de pis op te houden is bij vrouwen moeijelijker dan bij mannen te ontdekken.

§ 65.

Behalve de reeds aangevoerde ziekten worden door mannen en vrouwen velerlei andere ziekelijke toestanden voorgegeven. Inzonderheid behoort hiertoe de ontlasting van tegennatuurlijke ligchamen uit de verschillende deelen der bewerktuiging, zoo als steenen, spelden, kikvorschen, slangen, hagedissen, kevers, stukken vleesch, linnen, enz. Wanneer deze voorwerpen in het ligchaam gebragt zijn, kunnen zij er ook weder uit ontlast worden; maar het is onmogelijk, dat onbewerktuigde dingen en andere dieren dan ingewandswormen zich in de bewerktuiging zouden vormen. Het is verwonderlijk, dat in latere tijden zelfs bedriegerijen van dien aard nog gedurende

eenen korten tijd geloof hebben kunnen vinden. Het gemakkelijkst kunnen bloedvloeijingen worden voorgegeven, doordien de personen op eene of andere wijze bloed weten te brengen in de uitlozingskanalen des ligchaams, of daar insnijdingen maken, en dan naar hun believen bloed ontlasten. Bij de vrouwen geschiedt dit dikwijls in de teeldeelen, waarover zoo dadelijk gehandeld zal worden. Dikwijls zal in deze gevallen reeds de hoedanigheid des bloeds achterdocht verwekken; maar altijd is hier eene naauwkeurige navorsching noodig, daar bedriegsters dikwijls ook de veranderingen, die men naar den aard van het bloedend deel moet waarnemen, allernaauwkeurigst weten voor te stellen, en alle diagnostische verschijnselen volledig opgeven. Wij laten hier na, het veinzen van koortsige ziekten, huiduitslag, ontstekingen, enz. af te schilderen, die dikwijls kunstmatig worden voortgebragt, of ligchamelijke gebreken en zweren nader te behandelen, daar al deze toestanden zeldzamer door vrouwen dan door mannen voorgewend worden, en zullen alleen nog de misleidingen nagaan, die ten opzigte van de geslachtsverrigtingen der vrouw kunnen worden ondernomen.

§ 66.

Daar wij reeds boven (§ 38 volgg.) de herkenning der bijzondere geslachtsverrigtingen naauwkeuriger hebben nagegaan, zullen wij hier nog alleen die misleidingen vermelden, die met het doel om te bedriegen worden uitgevoerd. Hiertoe behoort vooreerst het voorgeven van een ander geslacht, dat slechts zelden anders dan bij vrouwen voorkomt. Vrouwen met eenen mannelijken habitus en van een beraden karakter beproeven niet alleen door het dragen van mannenkleederen den stand en de regten des mans magtig te worden, maar ook door het aanbinden van een kunstmatig mannelijk lid den echtelijken omgang als man uit te voeren. Hier moet niet aan hermaphroditen gedacht worden, die zelve over hun geslacht in twijfel zijn. Waar in zoodanige gevallen achterdocht ontstaat, en een geneeskundig onderzoek moet on-

dernomen worden, zal bij de bezigtiging van het naakte ligchaam de juiste herkenning van het geslacht gemakkelijk wezen. Met oogmerk om te bedriegen, wordt bovendien dikwijls het verdwijnen der stonden, hunne aanwezigheid, de zwangerschap, de onmogelijkheid om den bijslaap uit te voeren en de miskraam voorgegeven. Wat den stondenvloed en de zwangerschap aangaat, zijn de verschijnselen, die hier moeten in het oog gehouden worden, reeds genoegzaam opgegeven. Bij het voorwenden van onvermogen tot den bijslaap zullen soms werktuigelijke, soms dynamische verhinderingen worden opgegeven, of de vrouwen zullen zulke toestanden kunstmatig opwekken, of den invloed van bestaande onbeduidende toevallen overdrijven. De ziekten, die het meest voorgegeven worden, zijn gezwellen, breuken, zoo als lies- en schaamlippenbreuken, uitwassen in de nabuurschap der teeldeelen, ontstekingen en andere gebreken der uitwendige teeldeelen, kaalheid of sterke haargroei op de uitwendige teeldeelen, toesluiting der scheede, verkeerde rigting, te geringe lengte of naauwte derzelve, scheedekramp bij het indringen van het mannelijk lid in de scheede, polypen in dezelve en in de baarmoeder, losse zwelling en pijnlijkheid van dit deel, uitzakkingen en omkeering der scheede of der baarmoeder, neiging tot bloedvloeijingen bij het beproeven van den bijslaap, een te naauw bekken, algemeene krampen bij den bijslaap, enz. Wat het opgeven van werktuigelijke verhinderingen betreft, zal een behoorlijk uitgevoerd onderzoek het bedrog ophelderen; in hoe ver wezenlijk bestaande toestanden den bijslaap verhinderen, is reeds in de Ziektekunde (II[de] Deel, § 88) nader opgegeven. Dikwijls zullen vrouwen door kunstmatige middelen anderen zoeken te bedriegen, zoo als door het inbrengen van vreemde ligchamen in de scheede, door het invoeren van bloed; de geneesheer zal het eerste ligt ontdekken, en bij een herhaald en onvoorbereid onderzoek het laatste bedrog aan het licht brengen; echter is hier altijd groote voorzigtigheid noodzakelijk, daar bloedvloeijingen slechts voorbijgaand behoeven aanwezig te zijn, en de vrouwen dus

bij een onvoorbereid onderzoek hierdoor zich ligt daaruit kunnen praten. Men onderzoeke dus den oorsprong des bloeds, waartoe het gebruik des baarmoederspiegels noodzakelijk is, en reinige de deelen, om nu waar te nemen, of er gedurende het onderzoek bloed afgescheiden wordt. Waar dit niet het geval is en de hoedanigheid der vroeger bloedende vlakte natuurlijk blijkt te zijn, kan men stellig tot een bedrog besluitee. De dynamische toestanden, welke den bijslaap heeten te verhinderen, zijn moeijelijk te herkennen, en niet altijd zal de geneesheer het bedrog ontdekken. Daar de scheedekramp dikwijls voorkomt, wordt zij ook het meest voorgegeven. Men moet zoodanige opgaven voor gegrond houden, wanneer de vrouw eene naar evenredigheid van de roede des mans naauwe schaamspleet en scheede heeft, nog zeer jong is, zeer gevoelig, van een teeder gestel en over het geheel zeer tot krampen geneigd is. In enkele gevallen hebben de vrouwen hare teeldeelen, of ouders of aanverwanten de teeldeelen van jonge meisjes verwond, om daardoor eene valsche aanklagt van verkrachting tegen eenen man te bevestigen. Dikwijls zal de aard der beleedigingen, zoo als wanneer zij met een scherp werktuig zijn aangebragt, wanneer men bloed aantreft, zonder dat eene scheiding van den zamenhang aanwezig is, opheldering geven. Gemeenlijk zijn kunstmatig aangebragte beleedigingen veel grooter dan bij de verkrachting, en strekken zich veelal slechts tot de uitwendige teeldeelen uit. Echter bewijzen deze laatste omstandigheden volstrekt niets, daar zij van het gebruikte geweld bij de verkrachting afhangen, en het mannelijk lid bij jonge meisjes niet in de inwendige teeldeelen kan dringen.

A. Galeni, Liber quomodo morbum simulantes sint deprehendendi. Paris 1578. Genev. 1579.

J. B. Sylvaticus, De iis qui morbum simulant, deprehendendis. Mediol. 1595.

A. Vater, Diss. de ingravidatione dissimulata et dissimulandi mediis. Viteb. 1724.

C. F. Luther, Diss. de morbis simulatis et dissimulatis. Kil. 1728.

Schacher, De epilepsia simulata. Lips. 1732.
R. A. Vogel, De morbis simulatis. Lips. 1760.
E. G. Baldinger, Diss. de morbis dissimulatis. Gött. 1774.
J. F. F. Schneider, Diss. de morborum fictione. Fr. a. V. 1794.
J. G. Haase, Pr. de dissimulatae graviditatis scrutinio medico-forensi. Lips. 1798.
L. F. Schmidtmann's Wunderbare Geschichte eines Mädchens, das bereits 18 Monate ohne Speisen und Getränk lebt. 1800.
J. D. Herholdt, Auszüge aus den über die Krankheit der Rachel Hertz während der Jahre 1807—1826 geführten Tagebüchern, mit Bemerk., a. d. Dän. Kopenh. 1826.

VIJFDE GEDEELTE.

ALGEMEENE GENEZINGSLEER VAN DE ZIEKTEN DER VROUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over den invloed der vrouwelijke bewerktuiging op de behandeling van ziekten in het algemeen.

§ 67.

Daar de genezingsleer als gedeelte der algemeene geneeskunde de hoogste plaats bekleedt, heeft men ook beproefd haar als eene rationeele wetenschap uit de natuur- en ziektekundige leerstellingen te laten ontspringen, en te regt het streven daarnaar als het belangrijkste doel der wetenschap beschouwd. Het is onbetwistbaar, dat, wanneer men de natuurlijke processen in de bewerktuiging, de ziekelijke afwijkingen in dezelve en de werking der uitwendige invloeden heeft leeren kennen, de genezingsleer slechts eene vereeniging van deze kundigheden uitmaken moet. In dit geval zou de genezingsleer zelve geene eigene wetenschap zijn; zij zou slechts een, als het ware, werktuigelijk uitvloeisel der overige takken der geneeskunde uitmaken, en zou, hoe groot haar gewigt ook is, slechts de laatste plaats onder dezelve mogen innemen. Maar dit is eene dwaling, die de treurigste gevolgen moet na zich slepen en welke door de geschiedenis der geneeskunde volkomen wordt wederlegd. Zoo wij de bijzondere takken der geneeskunde tot in de hoogste oudheid nagaan, zien wij, dat de genezingsleer als wetenschap vroeger bestond dan de ziekte-

kunde, en dat hare leerstellingen reeds veel vroeger eenen hoogeren graad van volmaaktheid bereikten, dan dit in de ziektekunde het geval was. Hoe weinig wij ook aan de ziektekundige gevoelens van HIPPOCRATES blijven hechten, zijn wij aan de beginselen van zijne behandelingswijze in vele opzigten getrouw gebleven. In lateren tijd heeft de ziektekunde verbazende voortgangen gemaakt: de oude theoriën zijn met ijver en scherpzinnigheid geschift, nieuwe ziektevormen ontdekt, en de diagnostische hulpmiddelen ten zeerste verrijkt. De genezingsleer kon zulke vorderingen niet vertoonen; hare grondleerstellingen bleven onveranderd, en niets dan de invloed der bijzondere geneesmiddelen kon naauwkeuriger bepaald worden. Evenwel kan de belangstelling, welke door de nieuwere ziektekundige ontdekkingen opgewekt wordt, zelfs schadelijk werken op de genezing der ziekten, omdat zij den jongen geneesheer van eene meer uitgestrekte studie der genezingsleer afhouden en hem tot eene eenzijdige toepassing van die ontdekkingen verleiden kan, en dit natuurlijk des te meer, naarmate de genezingsleer van de ziektekunde afhankelijker wordt gemaakt. De genezingsleer staat tot de ziektekunde in dezelfde verhouding als de natuur- tot de ontleedkunde, en gelijk de natuurkundige de naauwkeurige kennis van het stoffelijke der bewerktuiging behoeft, zoo moet hij, die ziekten behandelt, ook met het zieke ligchaam volkomen bekend zijn, daar dit het veld is, dat hij bearbeiden moet. En hoe hij het bearbeiden moet leert de genezingsleer, hetwelk men nimmer diende te vergeten. De eerste en gewigtigste grondstelling moet hier zijn, dat men niet slechts eene ziekte heeft weg te ruimen, maar veeleer, dat men de bewerktuiging tot den toestand van gezondheid moet terugbrengen; want al stellen wij ons de ziekte ook als iets positiefs voor, is zij toch zoo naauw met de bewerktuiging ineengevlochten, dat zij met haar één geworden en dat dus ter genezing der ziekte allereerst altijd een invloed op de bewerktuiging noodzakelijk is. Daarom moeten ook bovenal de omstandigheden, waarin zich de bewerktuiging bevindt, in aanmerking komen, namelijk het gestel, de habitus,

het temperament, de leeftijd, het geslacht, de eigenaardigheid van den geest, de idiosyncrasiën en alle uitwendige bijzonderheden, als de epidemische en endemische invloed, de huiselijke omstandigheden des lijders, de plaats van zijn oponthoud, enz. Van al deze omstandigheden hangt de werking der ziekte op de bewerktuiging af, die voor de behandeling van het hoogste gewigt is. De genezingsleer is voorts eene noodzakelijk praktische wetenschap, die werkzaam optreden en handelen moet; hier mag zich de geest niet in gissingen verliezen, hoe scherpzinnig zij ook wezen mogen; hij moet snel elk gevoelen, al schijnt het nog zóo rationeel en gegrond, verlaten, zoodra de ondervinding daartegen spreekt. De genezingsleer is werkelijk eene ondervindingswetenschap, en hoezeer het de eer van de wetenschap en van den geneesheer ook voegt, hier op eene rationeele wijze te werk te gaan, d. i. van elken therapeutischen stap in alle opzigten rekenschap te kunnen geven, verbiedt evenwel het gewigt van het doel, het behoud en herstel der gezondheid, iets af te keuren, dat door de ondervinding geijkt is. Onze bemoeijingen moeten daarheen strekken, om de ondervinding rationeel te grondvesten, opdat wij met doorzigt kunnen handelen en de ondervinding volgens verstandige wetten uitbreiden. De behandelende geneesheer moet altijd den graad zijner kennis van den ziekelijken toestand en de middelen, waarover hij beschikken kan, naauwkeurig overwegen, en dit is in de geneeskunde juist het moeijelijkste. Hij zal vaak tegen toestanden moeten handelen, wier naauwkeurige kennis, deels ten gevolge van de onvolmaaktheid der wetenschap, deels ten gevolge van den eigenzin en het bedrog der lijders, hem onmogelijk is; hij moet hier het zekere van het onzekere weten te schiften, het waarschijnlijke van het onwaarschijnlijke onderscheiden, en zelfs de mogelijkheid van een zoodanig geval voor oogen houden en diensvolgens zijne handelwijze inrigten, soms enkel tegen de stellig of waarschijnlijk aanwezige ziekten, of tegen de mogelijkheid der gevallen met zoodanige middelen, die algemeen gepast schijnen, handelen, maar altijd hier bij voorkeur

ex juvantibus et nocentibus oordeelen. Voorts zal hij in alle gevallen dienen te overwegen, hoe ver zijne middelen in elk geval voldoende zullen zijn, of hij de oorzaak kan verwijderen, de ziekte dadelijk genezen, of wel zich vergenoegen moet met de verdere werking der oorzaak weg te nemen en te verzachten, de bewerktuiging in zulk eenen toestand te verplaatsen, dat zij het beloop der ziekte verdragen en het door hare eigene verrigtingen vernietigen kan, of slechts palliatief handelen en den lijder verligting verschaffen, en het leven in een ziek ligchaam zoo lang mogelijk zoeken te behouden.

§ 68.

Wij hebben deze punten aangewezen, omdat wij de inachtneming daarvan ten opzigte van de behandeling der vrouw voor bijzonder gewigtig houden. De bewerktuiging komt bij haar in ieder plaatselijk ziekteproces in eene innige wisselwerking; de terugwerking volgt sneller, en is, hoewel minder sterk, toch veelvuldiger, dan bij den man ontwikkeld; er doen zich velerléi sympathiën op, en de toestand der geheele bewerktuiging vereischt dus uit een therapeutisch oogpunt eene bijzondere opmerkzaamheid. Buitendien wordt deze door het geslachtsvermogen zoo veelmaals en zoo aanmerkelijk veranderd, dat eene veronachtzaming van dit punt tot de grootste dwalingen aanleiding geven zou. Eene ziekte bij eene zwangere vrouw vereischt vaak eene geheel andere behandeling, dan wanneer zij bij eene niet bezwangerde verschijnt, of in het kraambed, of ten tijde van den stondenvloed opkomt. De leer, dat elke ziektevorm onder verschillende omstandigheden eene verschillende behandeling vereischt, is dus inzonderheid geldig bij ziekten der vrouwen. Hier is eene naauwkeurige herkenning der ziektevormen niet voldoende; de teedere bewerktuiging der vrouw, de eigenaardigheden van haar geslacht, maken eene omzigtige schatting van alle omstandigheden, waarin zij verkeert, noodzakelijk. De duisternis, waarin de aard der vrouwelijke geslachtsverrigtingen gehuld is, en de onkunde, die er nog omtrent vele van de gewigtigste punten

derzelve heerscht, gedoogen niet, dat wij bij ziekten der vrouwen langs den zuiver rationeelen weg voortgaan; wij zien ons veeleer vaak genoodzaakt, om ons streng aan de gemaakte ervaringen te houden en volgens dezelve te handelen, zonder de inwendige processen en de soort van den invloed volkomen in te zien. Daar de ziekteverschijnselen in het algemeen bij de vrouw minder sterk uitgedrukt zijn, de ligt opgewekte terugwerking en de sympathiën het oorspronkelijk lijden ligt op den achtergrond plaatsen, de vrouw van den anderen kant ligt door schaamachtigheid, eigenzin, luim, of zucht om te bedriegen, den geneesheer zoo dikwijls zoekt om den tuin te leiden en zelfs regtuit een naauwkeurig onderzoek weigert, is de herkenning van ziekten bij vrouwen dikwijls met groote moeijelijkheden gepaard, en ook wel onmogelijk. Hier behoeft de geneesheer eene groote therapeutische scherpzinnigheid in de keus zijner middelen, en in vele gevallen moet hij voor den besten geneesheer gehouden worden, die ten minste geen schade doet. In vele ziekten der vrouwen, en vooral in die, welke met haar geslachtsvermogen in een nader verband staan, is het vermogen des geneesheers, om hulp aan te brengen, zeer gering; hij kan dikwijls slechts verligting aanbrengen, of moet middellijk door omstemming der geheele bewerktuiging de ziekte trachten aan te tasten. Zoo is het b. v. in de allerminste gevallen raadzaam, bij gebreken van den stondenvloed dadelijk zoodanige middelen toe te dienen, die op denzelven eene specifieke werking uitoefenen; men zal hierdoor óf niet tot zijn oogmerk komen, óf de maandelijksche zuivering niet zonder groot nadeel voor de zieke opwekken of onderdrukken, terwijl door eene verstandige verbetering der verrigtingen in de geheele bewerktuiging deze kwalen van zelve verdwijnen.

Zoo er nu uit het gezegde duidelijk volgt, dat de behandeling van de ziekten der vrouw moeijelijker voor den geneesheer is dan die des mans, moeten wij van den anderen kant ook aanvoeren, dat in het algemeen de geneeskracht der vrouwelijke bewerktuiging grooter dan die der mannelijke is, en

dat uit dien hoofde de bemoeijingen des geneesheers vaker met een gunstig gevolg bekroond worden.

§ 69.

Na deze algemeene beschouwingen zullen wij de gewigtigste punten ten opzigte van de genezingsleer, die van de eigenaardigheid der vrouw afhangen, nader opgeven. Hier moeten zoowel de bijzonderheden, die de ziel, als die, welke het ligchaam aangaan, in aanmerking komen, en vervolgens de werking der bijzondere geneesmiddelen, voor zoover zij van die bij den man afwijkt, opgegeven worden. Even als de ziel aan het ontstaan en de verschijnselen der ziekten bij de vrouw meer aandeel heeft dan bij den man, is haar invloed op de genezing bij de vrouw veel aanzienlijker. Hetgeen Osiander (1) ten opzigte van de ontwikkelingsziekten der vrouw beweert, geldt ook in het algemeen voor al hare overige ziekten. Het vertrouwen der zieke, de inwendige stellige overtuiging, dat men haar hulp verschaft, heeft vaak meer vermogen, dan alle geneesmiddelen, hoe goed die ook gekozen zijn. Het meest zullen kwakzalvers en wonderdoctors bij vrouwen gelukkige genezingen maken, eene daadzaak, die de geleerde geneesheer niet glimlagchend mag over het hoofd zien: zij bewijst den krachtigen genezenden invloed van het geloof in ligchamelijke ziekten, waarvan het den regtschapen geneesheer ook geoorloofd is gebruik te maken; maar hij moet toch vooral pogen, om door andere middelen het vertrouwen zijner zieken te verwerven. Voorts is het bij de vrouw inzonderheid van veel gewigt, het gemoed bedaard te houden, alle angstvalligheid te vermijden, te verhoeden, dat in ziekten de verbeeldingskracht of andere hartstogten opgewekt worden, en te zorgen, dat de zieke zich in een vriendschappelijk gezelschap en in eene haar aangenaam voorkomende kamer bevinde. Het bevattingsvermogen der vrouw, het gevoel voor orde en schoon-

(1) Ueber die Entwickelungskrankheiten in den Blüthejahren des weibl. Geschlechtes. 2ter Bd. S. 1. ff. Tüb. 1818.

heid, de zucht naar medegevoeligheid, gaan bij de vrouw ook in den ziekelijken toestand niet verloren, en de werking dezer zielsaandoeningen is juist dan het sterkst; zij worden vaak de oorzaak tot ergernis en toorn, en deze hebben dan zeer bedenkelijke gevolgen. Zoo is het niet zelden noodzakelijk, om in het kraambed bakers, die wel hare pligten volkomen vervullen, maar niet voor orde zorgen, te verwijderen, omdat de kraamvrouwen in eene gestadige spanning verkeeren. Van den ligchamelijken kant moeten wij inzonderheid op het zenuwstelsel der vrouw acht geven; de gewigtige rol, die het in alle ziekten speelt, deszelfs hooge opwekbaarheid en gevoeligheid zullen ligt gevaarlijk worden, en ofschoon eene geregelde ligchamelijke werkzaamheid hoogst gewigtig is, zal de geneesheer toch in den regel genoodzaakt zijn, om bedarende geneesmiddelen voor het zenuwstelsel te gebruiken, ofschoon deze in vele gevallen slechts als palliative middelen kunnen beschouwd worden. Even zoo maakt de neiging tot krampen dikwijls het voorschrijven van zenuw- en krampstillende middelen, zoo als van duivelsdrek, bevergeil en valeriaan, noodzakelijk; echter moeten deze middelen zeker met meer voorzigtigheid aangewend worden dan gewoonlijk geschiedt, daar wij veel vaker eene opgewektheid te bedaren dan te bevorderen hebben. Het aandeel, dat het vaatstelsel bij de vrouw aan de ziekteprocessen heeft en dat zich in de snel opkomende koortsige bewegingen verraadt, maar minder sterk is dan bij den man, maakt bij de vrouw de onthouding van alle het vaatstelsel prikkelende en het gebruik van koele, bedarende middelen in den regel noodzakelijk, ofschoon het doorzetten van eene streng ontstekingwerende geneeswijze zeldzamer dan bij den krachtigen man aangewezen is; ook moet men bijzonder op de verstoppingen in het poortaderstel en de sterker ontwikkelde aderlijkheid des bloeds letten. Het watervaat- en klierstelsel is niet zelden de zetel van ziekten, of zij lijden bij ziekten van andere deelen mede, zoodat opstoppingen in dezelve, neiging tot uitzweetingen en waterzuchten en vochtontmengingen door de gepaste middelen verhoed of ver-

wijderd moeten worden. Hierdoor zal eene te zeer verzwakkende wijze van behandeling bij de vrouw meer schade aanrigten. De ligt opkomende stoornis der spijsverteringswerktuigen, de velerlei medegevoeligheden, die de maag aan den dag legt, gelijk ook de snelle kracht van assimilatie, de gewoonte van de vrouw om eene minder prikkelende voeding te hebben, al deze omstandigheden maken eensdeels het gebruik van bedarende middelen, of van zulke, die het spijsverteringswerk regelen, zoo als ligte windbrekende en maagmiddelen, enz., noodzakelijk, en verbieden van den anderen kant het inwendig toedienen van krachtige, sterk prikkelende middelen, zoodat men zich vaak bij vrouwen genoodzaakt ziet, dezelve op eene andere wijze op de bewerktuiging te laten werken. Om dezelfde reden is groote voorzigtigheid in den leefregel der zieke noodzakelijk. Bij den invloed, dien het geslachtsstelsel op de vrouwelijke bewerktuiging vertoont, is het ligt te begrijpen, dat wij in al onze therapeutische voorschriften gedurig acht daarop moeten slaan, waarop wij bij de behandeling der vrouw in hare verschillende toestanden nader zullen terugkomen.

§ 70.

Wat de behandeling van de ziekten der vrouwen in het algemeen aangaat, is het vooreerst noodzakelijk, den gang, dien de natuur ter genezing neemt, naauwkeuriger na te gaan, opdat wij dien in onze geneeskundige handelingen zouden kunnen volgen, hetgeen alleen de taak van de genezingsleer zijn kan. Is er een grooter bewijs noodig voor de bewering, dat de geneeskracht der natuur bij de vrouw grooter is dan bij den man, dan wij in de ziektekunde gezien hebben, daar altijd de ziektegevallen bij het vrouwelijk geslacht talrijker en de sterfte evenwel geringer is, en herkennen wij niet in alle verrigtingen der vrouw, dat zij door de natuur bij voorkeur beschut is? Wanneer wij de zwangerschap, de baring en het kraambed beschouwen, moeten wij dan niet verbaasd zijn, dat de schijnbaar zwakke en teedere bewerktuiging zulke hooggewigtige veranderingen kan doorstaan? En waarvan hangt deze

grootere geneeskracht der natuur bij de vrouw af? In hare bewerktuiging zullen wij velerlei punten opmerken, die het hunne daartoe bijdragen. Vooreerst moeten wij inzonderheid aanwijzen, dat de vrouw meer een natuurschepsel is dan de man, dat zij zich nader tot de uitwendige natuur aansluit dan de man, en daar zij meer haar gevoel dan haar verstand volgt, en het eerste altijd in eene nadere betrekking tot het ligchaam staat, geniet zij op dezelfde wijze als de dieren eene wel onbekende, maar zekere leiding, waardoor zij ook in den ziekelijken toestand het schadelijke ligter weet te vermijden en het nuttige op te zoeken. Ofschoon de beschaving bij de vrouw, even als bij den man, eene verwijdering van den natuurlijken toestand bewerkt, en wij helaas! maar al te dikwijls zien, dat de ligtzinnigheid der vrouw haar aan de schadelijkste invloeden blootstelt, kan het ons toch niet ontgaan, dat zij in den zieken toestand zich beter dan de man aan nadeelige invloeden weet te onttrekken; en even als vrouwen voor anderen betere ziekenoppassters zijn dan mannen, weten zij zich zelve ook zekerder te leiden, wanneer geene hartstogten of begeerten haar verleiden, om tegen haar juist inzigt te handelen. Een tweede gewigtig punt van de geneeskracht der natuur moet in de bewerktuiging der vrouw zelve gezocht worden. Gelijk deze ingerigt is, om van de eene verandering tot de andere over te gaan, het ligchaam dus eene grootere voegzaamheid bezit, zonder groote stoornissen de gewigtige veranderingen, die b. v. van de geslachtsverrigtingen afhangen, ondergaat, en uit dezelve tot den vroegeren toestand terugkeert, gedraagt het zich in den ziekelijken toestand even zoo, gelijk dit in de ziektekunde reeds aangetoond is. In een therapeutisch opzigt volgt hieruit de leerstelling, dat het bewegelijker gestel der vrouw tegen ziekten wel sneller terugwerkt, maar ze ook niet zoo diep laat inwortelen, en zelfs dan, wanneer dit geschied is, een sterker vermogen bezit om ze te verwijderen, daar zij veel aanzienlijker veranderingen dan de man kan ondergaan. Hierin gelijkt de vrouw op het kind, bij hetwelk wij dikwijls eene volkomene omstemming

der bewerktuiging waarnemen, zoodat kinderen, die wij meenen te moeten opgeven, in korten tijd volkomen gezond worden. Dit vermogen der vrouw, om ziekten te verdragen en te verwijderen, komt zoo wel in heete als in slepende ziekten uit, waarvan elken geneesheer vele voorbeelden zullen voorgekomen zijn. Men herkent dit zoo wel in den dynamischen als in den scheikundigen kant der bewerktuiging. Als een derde punt merken wij het geslachtsvermogen der vrouw aan. Ofschoon dit de gewigtigste en veelvuldigste ziekteoorzaak uitmaakt, zoo als wij in de Ziektekunde aangetoond hebben, zoo is ook daar en in de Natuurkunde aangetoond, hoe magtig deszelfs heilzame invloed is. De volledige omstemming der bewerktuiging ten tijde der huwbaarheid, de invloed van den stondenvloed, van de geslachtsdrift, van den bijslaap, van de zwangerschap, van de baring en van het kraambed is voor de genezing van bestaande, diep ingewortelde ziekten dikwijls van een duidelijk waarneembaar nut, in welk opzigt wij tot het gezegde over deze toestanden verwijzen. Het vierde punt hangt van de grootere neiging van het vrouwelijk geslacht tot kritische ontlastingen af. Dit is eene ervaring, die niet kan ontkend, en door de bewerktuiging der vrouw, door de grootere werkzaamheid der huid en des darmkanaals, en door de gedurige en levendiger wisseling van alle organische verrigtingen ligt kan verklaard worden. Zoo zien wij dan ook, dat de ziekten der vrouw zich vroeger door zweet en buikloopen en door eene spoedig opkomende rust na opgewondenheden, en omgekeerd door opgewektheden bij torpide toestanden, beslissen; slechts de piswerktuigen schijnen van den stoffelijken kant minder tot kritische ontlastingen geneigd dan bij den man, terwijl zij in zuivere krampziekten door de ontlasting van eene groote hoeveelheid van waterheldere pis hunne werkzaamheid bewijzen. Bovendien bezitten de vrouwen door de regelmatige bloedvloeijingen uit de baarmoeder een kritisch verschijnsel, dat de man volkomen mist. Men mag echter niet uit het oog verliezen, dat, ofschoon ook bij de vrouw vroeger en veelvuldiger kritische verschijnselen voorkomen,

deze toch bij den man, wanneer zij zich ontwikkelen, volkomener ontwikkeld zijn, zoodat bij haar vaker eene lysis dan eene werkelijke crisis voorkomt. Te regt merkt ook KLOSE (1) aan, dat het vrouwelijk geslacht een voordeel boven het mannelijk heeft, wanneer men den heilzamen invloed nagaat, dien de omstandigheden der medegevoeligheid op de ziekten uitoefenen.

Wij hebben reeds het gevoelen van DEWEES (2) medegedeeld, die de verschillende ongemakken der zwangere vrouwen, ten gevolge van medegevoeligheden der overige deelen des ligchaams met de baarmoeder, als teekenen van een gunstig beloop der zwangerschap beschouwt, en daarbij aanvoert, dat wij die als weldadige pogingen der natuur, om het ziekteproces van de baarmoeder af te leiden, moeten beschouwen. KLOSE geeft zeer juist op, dat de werkingen der medegevoeligheid op driederlei wijzen de ziekelijke bewerktuiging behulpzaam kunnen zijn, doordien zij soms eene verdere verspreiding der ziekelijke aandoening van een enkel op meer deelen veroorzaken, en aldus eene andere terugwerking te weeg brengen, soms plaatsvervangende werkzaamheden doen ontstaan, soms als afleidingen werken. Bij de beoordeeling van de heilzame uitwerkselen der medegevoeligheid moet men het primair aangetaste en het consensueel lijdend deel hoofdzakelijk in het oog houden, en naar het gewigt dezer deelen over die uitwerkselen oordeelen. Waar edeler deelen door medelijdendheid aangetast worden, zal ook de medegevoeligheid schadelijk zijn, gelijk zij ook in die gevallen voor nutteloos moet gehouden worden, waar het oorspronkelijk lijden niet gematigd wordt.

Deze bijzonderheden laten zich echter nooit vooruit bepalen, en zoo al de medegevoeligheid in enkele gevallen heilzaam werkt, heeft zij in andere een tegenovergesteld gevolg. In een therapeutisch opzigt is het voorts van gewigt, dat van

(1) T. a. p. S. 109.
(2) T. a. p.

den anderen kant bij de vrouw slepende kwalen ligter verdragen worden, en dat de bewerktuiging als het ware zich in die veranderingen voegt, door welke derzelver invloed in eenen minderen graad uitkomt.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over den invloed der verschillende geneeswijzen op de vrouwelijke bewerktuiging.

§ 71.

Wat den invloed der geneesmiddelen op de vrouwelijke bewerktuiging aangaat, zullen wij eerst de verschillende algemeene geneeswijzen in hare toepassing bij het vrouwelijk geslacht opgeven, gelijk dat ook door Klose gedaan is.

I. De ontstekingwerende geneeswijze vindt in haren geheelen omvang en in al hare uitgestrektheid veel vaker bij den man dan bij de vrouw hare toepassing. De zuivere ontstekingsziekten, die haar noodzakelijk maken, zijn aan den man eigen, en zij helpt bij hem ongelijk meer dan bij de vrouw. Hoe snel ook de koortsige terugwerkingen bij haar opkomen, zij eindigen ten gevolge der natuurlijke zwakte van de vrouwelijke bewerktuiging in korteren tijd, zonder dat men sterk behoeft door te tasten; het zenuwstelsel neemt aan dezelve een wezenlijk deel, en zij laten eene uitputting na, die wij steeds te vreezen hebben. Uit dien hoofde is het in het algemeen ongeraden, de ontstekingwerende geneeswijze bij vrouwen sterk door te zetten, en inzonderheid bij plaatselijke ontstekingen of algemeene koortsige toestanden door aderlatingen in dezelfde mate als bij den man bloed te ontlasten. Het is veeleer dikwijls voldoende, om door bloedzuigers of koppen eene bloedontlasting te bewerkstelligen; want daar de terugwerking bij de vrouw eene veel geringere zelfstandigheid

heeft, houdt zij ook bij het afnemen der plaatselijke ziekte veel sneller op, terwijl bij den man de terugwerking zelve dikwijls tot eene op zichzelve reeds gevaarlijke ziekte klimt en aderlatingen noodzakelijk maakt. Bovendien zal de krachtige plasticiteit en de snelle bloedbereiding van het vrouwelijk ligchaam het nut van de aderlating geringer maken, hetgeen vooral bij ontstekingsziekten moet in het oog gehouden worden. In een ander opzigt en buiten het bestaan van bepaalde ziektevormen maakt de volbloedigheid der vrouw, de hierdoor onderdrukte zenuwwerkzaamheid en de ongelijke verdeeling des bloeds, de aderlating vaker dan bij den man noodzakelijk. Deze toestand komt dikwijls in de jaren van den ouden dag voor, zoodat in dezelve bij vele vrouwen op bepaalde tijden prophylaktische aderlatingen doelmatig worden.

§ 72.

II. De ontlastende geneeswijze wordt wel door Jörg bij het vrouwelijk geslacht bijzonder hoog geschat en aanbevolen, en de vrouw zoude de op het darmkanaal werkende en ontlasting voortbrengende middelen niet alleen in eenen veel sterkeren graad, maar ook vaker dan de man verdragen; maar naar ons gevoelen behoort dit denkbeeld niet al te algemeen aangenomen te worden. Afvoerende middelen werken in dezelfde evenredigheid als de overige geneesmiddelen sterker op de vrouw dan op den man, en zij wordt door de voortgebragte stoelgangen meer dan deze verzwakt. Bovendien toonen zich alle drastische afvoerende middelen ook in vele andere opzigten schadelijk voor de vrouw, haar darmkanaal heeft eene grootere gevoeligheid en is minder aan prikkels gewend dan dat des mans; de rigting der vochten naar de onderbuiksingewanden is een vaak zeer te duchten verschijnsel, en de geslachtswerktuigen lijden consensueel, of worden door sterke afvoerende middelen onmiddellijk aangedaan. De ziekten der spijsverteringswerktuigen zijn overigens bij de vrouw veel vaker dynamisch dan stoffelijk, zoodat eene sterke ontlasting in den regel nutteloos is. Zoo al bij vele ziekten der vrouw

de afscheidingen in het darmkanaal vermeerderd zijn, of van den anderen kant niet in eenen behoorlijken graad plaats hebben, is het toch verkeerd, dezen toestand door eene lang aanhoudende ontlasting te willen verbeteren. Men zal hierdoor slechts den sterkeren toevoer uit de vochtmassa in het darmkanaal vermeerderen, of den torpor door uitputting doen klimmen. Van daar zijn bij de vrouw veel vaker zoodanige middelen noodig, die de werkzaamheid des darmkanaals omstemmen of de verrigtingen regelen, zoo als resolventia, zachte stomachica enz., daar de ontlasting der in het darmkanaal bevatte stoffen toch altijd slechts palliative hulp aanbrengen kan. Ofschoon men ook aan de kritische ontlastingen des darmkanaals hooge waarde moet hechten, dient men evenwel altijd bezorgd te zijn, dat men ze niet op eenen ongeschikten tijd en in overmaat opwekke, daar in het eerste geval bij de bestaande ziekte nog eene prikkeling des darmkanaals gevoegd wordt, die nu zelfs de crisis op den behoorlijken tijd verhindert, hetgeen vaak in koortsige ziekten vóór den kritischen tijd te vreezen is, en in het laatste geval de krachten spoedig uitgeput en een zenuwachtige toestand te weeg gebragt kan worden. Ontijdig en overmatig purgeren heeft niet zelden eenvoudige gastrische koortsen in zenuwkoortsen en typhus veranderd. Hier willen wij echter geenszins de rationeele toediening der afvoerende middelen afraden. Integendeel zal het, uit hoofde van de medegevoeligheid der maag en des darmkanaals bij het vrouwelijk geslacht, die bij gebreken der genoemde deelen velerlei stoornissen in de geslachtsverrigten te weeg brengt, altijd raadzaam zijn, voor eene zachte buikopening en zuivering der eerste wegen zorg te dragen; maar dit mag niet overdreven worden, en men geloove niet, de belangrijkste aanwijzing der behandeling door de ontlastende geneeswijze vervuld te hebben.

§ 73.

III. De oplossende geneeswijze komt daarentegen bij vrouwen naar evenredigheid meer te pas dan bij mannen,

daar zij op eene zachte wijze de ontlasting des darmkanaals bewerkt en door verwijdering van alle prikkelende oorzaken zelfs op krampachtige kwalen eenen gunstigen invloed uitoefent, maar bijzonder weldadig tegen aderlijke verstoppingen kan gebezigd worden.

§ 74.

IV. De afleidende geneeswijze bewijst zeker bij de vrouw hare bijzondere werkzaamheid, en moet, daar vele vrouwenziekten hoofdzakelijk van het zenuwstelsel uitgaan, of ten minste bijna altijd met zenuwachtige verschijnselen gepaard zijn, en de medegevoeligheden in de vrouwelijke bewerktuiging de hoofdrol spelen, in de meeste gevallen toegepast worden. Wij zien vaak de hevigste ziekten en de pijnlijkste kwalen spoedig na het gebruik van een zuurdeeg, of na het aanleggen van een Spaanschevliegpleister verdwijnen, en vinden maar al te vaak de vrouwen met deze geneeswijze zoo vertrouwd, dat zij haar zonder geneeskundigen raad toepassen. Men moet evenwel niet uit het oog verliezen, dat juist bij de vrouw deze middelen ook schadelijk kunnen werken, niet zoo zeer, omdat men, gelijk Klose opgeeft, bij vrouwen op den algemeenen toestand der krachten acht moet slaan, als wel omdat zij ligt storend op de geslachtsverrigtingen werken. Het geslachtsvermogen is, zoo als wij reeds hebben aangemerkt, bij de vrouw eene meer algemeene werkzaamheid, die in alle deelen der bewerktuiging zich vertoont en krachtige medegevoeligheden tusschen alle deelen en de geslachtswerktuigen bewerkt. Ten gevolge daarvan kunnen de geslachtsverrigtingen door uitwendige huidprikkels of prikkelingen van andere deelen ligt gestoord worden, zoodat wij deze geneeswijze gedurende de zwangerschap en den stondenvloed niet dan zeer voorzigtig gebruiken mogen, daar eene afwijking dezer verrigtingen van haar natuurlijk beloop hierdoor dikwijls is te weeg gebragt.

§ 75.

V. De opwekkende geneeswijze is bij ziekten der vrouw zoo algemeen en gewoon, en is zelfs door zoo beroemde geneesheeren verdedigd geworden, dat het bijna mode is, om in alle ziekten der vrouwen opwekkende middelen alleen of ten minste als bijvoegsel bij andere middelen toe te dienen, en deze geneeswijze moest des te meer ingang vinden, dewijl de zwakte der vrouwelijke bewerktuiging hun gebruik maar al te zeer scheen te regtvaardigen. Men kan echter bij de overweging der schadelijke gevolgen, die hieruit ontstaan zijn, inderdaad niet sterk genoeg tegen de algemeene toepassing dezer geneeswijze ijveren. Ofschoon kramptoevallen, en inzonderheid hysterische krampen, dikwijls spoedig voor de toediening der zoogenaamde nervina, asa foetida, castoreum, kamfer, muskus, enz., wijken, moet men deze middelen toch slechts als palliatief in deze toestanden beschouwen, die voor het oogenblik het ophouden der krampen bewerken, maar nooit den aanleg daartoe kunnen wegnemen. Voor het overige vertoont het zenuwstelsel in den regel eene tegennatuurlijke opgewektheid, waaraan het vaatstelsel een belangrijk deel neemt, of welke van dit stelsel alleen afhangt. In dezen toestand zijn nu alle prikkelende middelen schadelijk; zij verergeren de ziekte en veroorzaken nieuwe ongemakken. Hoe vaak blijft de toediening der prikkelende stondendrijvende middelen nutteloos, terwijl bedarende geneesmiddelen, eene bloedontlasting en een spaarzame leefregel spoedig hulp aanbrengen. Wanneer bij de vrouw prikkels tot voortbrenging van deze of gene werkzaamheid noodzakelijk zijn, moet men altijd eerst den toestand der geheele bewerktuiging naauwkeuriger overwegen en al die toestanden uit den weg ruimen, die tegenaanwijzingen voor prikkelende middelen zijn. Dit is des te noodzakelijker, omdat bij vrouwen het bloedrijk gestel de bovenhand heeft. Wij mogen ons niet verwonderen, dat de gebrekkige kuren van kwakzalvers met deze middelen somwijlen gelukkig zijn afgeloopen, daar in vele gevallen de kunst-

matige opwekking, door de geneeskracht der natuur geleid, de verwijdering der ziekte bewerkt. Maar hetzelfde doel zou door wegneming der ziekteoorzaak en door bedarende middelen zekerder bereikt zijn geworden, en wij zullen nimmer gevaar loopen, door de kunstmatige opwekking de bestaande ziekten te verergeren, zoo als wij in de gelegenheid waren dit in vele gevallen op te merken. Dikwijls is inderdaad de toediening van prikkelende middelen zeer nadeelig geworden en heeft niet slechts de bestaande ziekte verergerd, maar ook nieuwe ziekten te weeg gebragt.

§ 76.

VI. De bedarende geneeswijze past voor het gestel der vrouw en het karakter van hare ziekten zoo zeer, dat wij eene doelmatige toepassing derzelve bijzonder moeten aanbevelen Vooral moeten wij in ziekelijke toestanden op de verwijdering van alle prikkels bedacht zijn, en dit geldt vooral bij alle heete ziekten. Alles, wat het ligchaam en de ziel opwekt, moet streng uit de ziekenkamer geweerd worden, zoo als alle gezelschappen en zamensprekingen; men verhoede, dat de zieke door aangename of onaangename narigten geschokt of tot hartstogten opgewekt worde, late geene verhittende, gekruide spijzen en dranken gebruiken, en zorge voor een behoorlijken warmtegraad en zuivering van de lucht in de kamer. Plaatselijk, zoowel als algemeen, diene men olieachtige, slijmachtige en krampstillende middelen toe ter bedaring der opgewektheid, en kieze uit de klasse der laatste de minst verhittende. Terwijl men overigens voor de verwijdering der bestaande ziekteoorzaken, als van tegennatuurlijke stoffen in het darmkanaal, van stoornissen in de geslachtsverrigtingen zorgt, en bij ontstekingziekten in het begin eene matig ontstekingwerende geneeswijze aanwendt, zal men door het gebruik van bedarende middelen de geneeskracht der natuur op de zekerste wijze ondersteunen en eenen gelukkigen afloop der ziekte bewerken. Zelfs bij eenen ligten graad van zwakte houden wij het altijd voor doelmatiger, om voedende en bedarende middelen voor

te schrijven, dan tot prikkelende middelen onze toevlugt te nemen. Wij beschouwen deze laatste altijd slechts als hulpmiddelen, gebruiken ze slechts kort met lange tusschenpoozen, en verkiezen uitwendige prikkels, zoo als zacht opwekkende baden, of aangename opwekkingen van den geest boven verhittende en opwekkende middelen, inwendig gebruikt. Van den anderen kant moeten wij echter toegeven, dat verzwakkende en verslappende middelen, en inzonderheid de narcotica, van welke dikwijls zeer groot misbruik gemaakt wordt, langen tijd gebruikt bij de vrouw niet passen, en dat deze evenzeer als de opwekkende moeten vermeden worden. Dit geldt vooral in slepende ziekten, in welke het bijzonder bij de vrouw het raadzaamst schijnt, meer de uit den leefregel ontleende dan de artsenijmengkundige middelen te gebruiken.

§ 77.

VII. De verbinding van verschillende geneeswijzen met elkander, zal bij vrouwen te eerder noodzakelijk worden, omdat geene derzelve met even veel kracht als bij den man kan doorgezet worden; zoo moet inzonderheid de afleidende geneeswijze dikwijls slechts als ondersteunend beschouwd worden, die de werkzaamheid der andere verhoogt en vermeerdert.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de algemeene regelen bij de toediening der geneesmiddelen in ziekten der vrouwen.

§ 78.

Wat de toediening der geneesmiddelen bij het vrouwelijk geslacht in het algemeen betreft, heeft men te regt daarom-

trent de volgende regelen bepaald: *a.*) Men houde altijd de hoedanigheid des geslachtsstelsels in het oog; dit is altijd noodzakelijk, zoo als wij dit later nader zullen aantoonen, ofschoon het niet te ontkennen valt, dat men in dit opzigt veel overdreven heeft: de stondenvloed, de zwangerschap, de baring, het kraambed, het zogen, en zelfs eene te sterke of te geringe geslachtsdrift, verbieden vaak de toediening van zekere middelen, of laten slechts bij derzelver toediening eene kleine gift toe.

b.) Men moet in het algemeen met het gebruik van heroïsche geneesmiddelen bij de vrouw zeer voorzigtig zijn, en zich wel eens geheel van dezelve onthouden. Wij willen hiermede niet zoo zeer de krachtig werkende middelen geheel uit de behandeling van de ziekten verbannen, als wel de manier en wijze bij derzelver toediening, die de behandeling heroïsch maakt, gelijk Klose (1) dit ook reeds zeer juist aanmerkt. Terwijl wij bij den man dikwijls genoodzaakt worden met kracht te handelen en de ziekte als het ware met éénen slag te dooden, eischt het zwakker en prikkelbaarder ligchaam der vrouw eene meer langzame handelwijze, en wij zouden door eene heroïsche behandeling wel de ziekte verwijderen, maar de bewerktuiging zoo zeer schokken, dat de kunstmatig voortgebragte toestand veelligt bedenkelijker wordt dan de vroeger bestaande ziekte, en mogen ons bij de vrouw des te minder aan zulk een gevaar blootstellen, omdat wij hier met meer regt op de geneeskracht der natuur mogen rekenen. Ofschoon wij dus geen middel, dat de materia medica ons aanbiedt, uit de bedeling van de ziekten der vrouwen wenschen te verbannen, zullen wij toch zeldzamer tot de meer krachtige overgaan, en ook dan dezelve niet slechts in kleine hoeveelheden over het geheel toedienen, maar ook in kleinere giften laten gebruiken. Terwijl men bij den man opium in grootere giften toedient, ja soms wel 1—2 grein geeft, en aldus binnen eenen zekeren tijd 1 tot 2 drachmen laat opgebruiken, zal men bij de vrouw

(1) T. a. p. S. 135.

slechts eene geringe hoeveelheid verbruiken en deze in meer gedeelde giften toedienen. Maar in geval men eene groote gift toedient, is het noodzakelijk, deze in zeer groote tusschenpoozen te gebruiken.

c.) In het algemeen mag men bij het vrouwelijk geslacht de geneesmiddelen slechts in geringere giften toedienen, in geval men niet om bijzondere redenen eene betrekkelijk sterkere werking wil te weeg brengen. Wij kunnen hiervan noch de ontlasting bevorderende, noch de zenuwmiddelen uitzonderen, zoo als Jörg dit wil doen, en ofschoon wij de laatste bij voorkeur bij vrouwen aanwenden, zullen wij ze toch onder gelijke omstandigheden bij mannen in grootere giften moeten gebruiken, om eene gelijke werking voort te brengen. Phoebus (1) bepaalt de verhouding der giften bij den man en de vrouw zoo, dat men die bij haar op een vierde minder dan bij mannen van denzelfden ouderdom stelt, hetgeen ook in het algemeen als juist moet beschouwd worden. Echter geldt dit slechts van den middelbaren leeftijd, niet voor de kinderjaren en den ouden dag, waarin wij het verschil wel is waar niet geheel moeten wegnemen, maar toch iets geringer moeten stellen. Wij zullen de door Phoebus voor den middelbaren leeftijd opgegevene tabel hier mededeelen.

Ouderdom.	Dosis (de volle dosis = 1).	Volle dosis 1 once.	Volle dosis 1 drachme.	Volle dosis 1 scrupel.	Volle dosis gr. 5.
20—50.	$\frac{3}{4}$.	Dr. 6.	Gr. 45.	Gr. 15.	Gr. 4.
15—19.	$\frac{2}{3}$.	Dr. 5.	Scr. 2.	Gr. 12.	Gr. 3.
8—14.	$\frac{1}{2}$.	Once $\frac{1}{2}$.	Dr. $\frac{1}{2}$.	Scr. $\frac{1}{2}$.	Gr. 2-3.

Bij de verschillende geslachtsverrigtingen der vrouw gedurende de ontwikkeling der huwbaarheid, den stondenvloed,

(1) Handbuch der Arzneiverordnungslehre von P. Phoebus. Berlin 1835. 1r. Band. S. 76.

de zwangerschap, het kraambed en het zogen, en zelfs in den ouden dag is de inachtneming van dit voorschrift bijzonder noodzakelijk, en de gift van die middelen, welke tevens eene werking op het geslachtsstelsel uitoefenen, moet, zoo zij niet geheel te missen zijn, toch zeer verminderd worden.

d). Men moet bij het vrouwelijk geslacht op den smaak, de kleur, den vorm, den reuk van het voor te schrijven middel en zelfs op de vaak geheel eigenaardige idiosyncrasiën letten. De raad, om voor de zieken de geneesmiddelen voor de zinnen aangenaam te maken, is vooral bij het vrouwelijk geslacht van dadelijken invloed, en mag niet als eene noodelooze toegefelijkheid des geneesheers beschouwd worden. Al wil men ook geene eigenzinnigheid toegeven of geene gewigtige aanwijzingen verzuimen, zoo vermijde men toch zoo veel mogelijk, om onaangename aandoeningen te weeg te brengen, die bij de vrouw ligt schadelijk kunnen zijn. Men ziet vaak, dat zieken zoo zeer van sommige geneesmiddelen walgen, dat zij misselijkheid en werkelijke braking krijgen, en door het gebruik derzelve krampachtige toevallen in de keel, gebrek aan eetlust, enz., veroorzaakt worden. Nu eens kan eene zieke geene zoete of bittere, dan weder geene zoute, zure, scherpe of laffe medicijnen gebruiken; terwijl anderen welriekende kiezen, houden inzonderheid hysterische vrouwen van kwalijkriekende. Zoo hebben ook de vrouwen niet zelden er tegen om zulke middelen te gebruiken, die eene vuile, doffe kleur hebben, kunnen geen poeders of pillen, geen likpot, en zelfs geen drankje, waarin extracten of stroopen bevat zijn, innemen. Men heeft dus dikwijls moeite gedaan om corrigentia voor de bijzondere geneesmiddelen en vormen om ze voor te schrijven uit te vinden. Zoo is in MAY's (1) Stolpertus eene afdeeling »Apotheek voor het schoone geslacht" bevat, waartoe wij, gelijk ook tot PHOEBUS Handbuch der

---

(1) Stolpertus, ein junger Artz am Krankenbette. Mannheim 1801.

Arzneiverordnungslehre, I Bd., III Hoofdst., verwijzen, en zullen alleen hier nog bijvoegen, dat men met de zoogenaamde corrigentia voorzigtig moet zijn, omdat zij de zieken dikwijls tegenstaan, of zelfs reeds voor het vrouwelijk geslacht te krachtig kunnen wezen.

§ 79.

Een onderzoek van den pharmaco-dynamischen invloed der afzonderlijke geneesmiddelen is zeker eene even moeijelijke als nuttige taak, waarin echter nog weinig gedaan is. Ook hier kunnen wij slechts brokstukken van dit gewigtig onderwerp leveren. Een verschil in de werking der geneesmiddelen bij den man en bij de vrouw kan door de bijzondere aandoening des geslachtsvermogens, door het prikkelbaar gestel der vrouw, door de sterkere opslorping in de vrouwelijke bewerktuiging, door de snel opkomende uitputting en verrotting der vloeibare deelen te weeg gebragt worden. Wat den invloed van geneeskrachtige stoffen op het geslachtsvermogen der vrouw aangaat, vertoont zich deze bij vele derzelve in eenen veel hoogeren graad dan bij den man. De geslachtsdrift, de stondenvloed, de zwangerschap, de baring, het kraambed, het zogen, verbieden even zoowel het gebruik van sommige geneesmiddelen, als zij onder andere omstandigheden dat van andere noodzakelijk maken. Niet slechts de als emmenagoga of abortiva en aphrodisiaca bekende middelen, die eene specifieke werking op het baarmoederlijk stelsel heeten uit te oefenen, maar ook alle drastica, diuretica, aromatica, nervina en andere prikkelende middelen, zullen het geslachtsvermogen der vrouw aandoen, en zijn, al waren zij ook om andere bestaande ziekten aangewezen, dikwijls uit dien hoofde niet bruikbaar. Bij den man is de klasse der op het geslachtstelsel werkende middelen veel geringer; wij bezitten slechts zoodanige middelen, die de geslachtsdrift verhoogen of verminderen, en deze zijn nog weinig in getal. Bij de vrouw bezitten wij eene groote menigte van middelen, die aldus werken, en bovendien zijn er vele andere, die de stonden-

afscheiding en andere uitscheidingen uit de baarmoeder versterken of beletten, op de zwangerschap, den baringsarbeid en het teruggangsproces der bezwangerde bewerktuiging voor- of nadeelig werken, en de zogafscheiding veranderen. Ofschoon wij niet in alle gevallen genegen zijn om de als aphrodisiaca, emmenagoga en abortiva, als ook de als weeëndrijvende en zogvermeerderende middelen opgegevene, voor specifiek werkende te houden, maar veeleer in vele gevallen met Jörg's (1) gevoelen overeenstemmen, dat de baarmoeder door deze middelen niet krachtiger dan andere deelen der bewerktuiging wordt aangedaan, dat zij in hunne werking zeer onzeker zijn, en dat in den regel de baringswerktuigen slechts door primaire opwekking of afstemming der geheele bewerktuiging aangedaan worden, zal toch door de wijze van werken het therapeutisch oogpunt nimmer veronachtzaamd mogen worden, en wij moeten al deze geneesmiddelen, in geval wij geen bijzondere redenen voor hun gebruik hebben, bij de behandeling van de ziekten der vrouw zoo veel mogelijk weglaten, zoo als aloë, scammonium, gratiola, sabina, saffraan, Spaansche vliegen, kamfer, enz. Ten gevolge der verhoogde gevoeligheid bij de vrouw werken vele middelen op het zenuwstelsel, ofschoon zij bij den man eene zoodanige werking niet hebben, en andere zenuwmiddelen werken sterker op de vrouw dan op den man. Venkelzaad, kamillebloemen en andere dergelijke middelen doen het zenuwstelsel des mans ter naauwernood aan, maar zijn bij de vrouw reeds voldoende prikkelende middelen; de valeriaan, asa foetida, enz., werken bij de vrouw geheel eigenaardig, en zullen bij den man slechts dan nuttige geneesmiddelen zijn, wanneer hij aan ziekten lijdt, welke een vrouwelijk karakter hebben. Terwijl de werking van aromatische en aetherische middelen bij den man meer tot de spijsverteringswerktuigen beperkt blijft, bewerken zij bij de vrouw spoedig en gemakkelijk eene algemeene op-

(1) Ueber die Zurechnungsfähigkeit der Schwangeren, Gebärenden u. s. w. Leipzig 1837. S. 171.

gewektheid en doen de geheele bewerktuiging in eenen hoogeren graad aan. Om die redenen toonen zich de opgenoemde middelen ook werkzaam in zoodanige ziekten, die plaatselijk zijn en meer van de maag verwijderd hare zitplaats hebben, weshalve dan ook verschillende schrijvers, zoo als Jörg, hun bij de vrouw eene eigenaardige werking hebben toegeschreven. Voor zoo ver deze niet van de aandoening des geslachtsvermogens afhangt, kunnen wij haar slechts laten gelden ten opzigte van de valeriaan en de asa foetida; de overige zenuwprikkelende middelen, zoo als bevergeil, aether, de aetherische oliën, oefenen slechts eene quantitatief verschillende werking uit, doordien zij de geheele bewerktuiging sterker aantasten. Zoo zullen zij in plaatselijke verlammingen, b. v. van de ledematen, bij de vrouw met grooter nut dan bij den man kunnen aangewend worden. De sterkere opslorping in de vrouwelijke bewerktuiging is voor de werking en toediening der bijzondere middelen, en voornamelijk van die, welke sterk opgeslorpt worden, van hoog gewigt. Bij het inwendig toedienen van metaalmiddelen worden deze, ten gevolge van de sterkere assimilatie, sneller en volkomener in de vochtmassa opgenomen, en bewerken dus ligter eene omstemming derzelve. Dit noodzaakt ons om met zoodanige middelen voorzigtiger te zijn, ze in kleinere giften en niet lang achtereen te gebruiken, daar de sterkere onder dezelve, die als vergiften moeten beschouwd worden, in de bewerktuiging spoedig nadeelige gevolgen kunnen te weeg brengen, en een sterker gebruik daarvan zal des te minder noodzakelijk zijn, omdat men de bedoelde heilzame werkingen ook vroeger verwachten mag. Wij rekenen hiertoe de kwik-, lood-, spiesglans-, ijzer-, rottekruid-, zilver-, zink- en bismuthbereidingen, de alkaloïden, de zuren en de plantaardige stoffen, die door de bewerktuiging opgeslorpt worden, zoo als de ratanhia, enz. Al deze middelen zijn reeds in kleine giften werkzamer, en oefenen ook op plaatselijke ongemakken eenen sterkeren invloed uit; maar daar zij minder door het darmkanaal ontlast worden, zijn ook hunne nadeelige gevolgen op de geheele bewerktuiging meer

te vreezen. Van den anderen kant geeft de groote opslorpingskracht der vrouw ons gelegenheid om deze middelen op eene andere wijze in het ligchaam te brengen, zoo als door het darmkanaal in den vorm van lavement, door inwrijvingen op de huid, door baden en door de endermatische geneeswijze; zij zullen hier zekerder dan bij den man werken, maar zijn ook in de gevolgen meer te vreezen: de ligt opkomende uitputting der krachten en bederf der vochten in de vrouwelijke bewerktuiging maken bij de toediening der geneesmiddelen eene groote zorgvuldigheid noodzakelijk, en wij moeten ook uit dien hoofde alle dadelijk verzwakkende middelen, de sterke narcotica, die ligt verlamming des zenuwstelsels veroorzaken, en de vochtontmengende geneesmiddelen, vooral de metaalmiddelen, b. v. lood en kwikzilver, zooveel mogelijk vermijden.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de inachtneming der geslachtsverrigtingen bij de behandeling van de ziekten der vrouwen.

I. Inachtneming van den stondenvloed bij de behandeling van de ziekten der vrouwen.

§ 80.

Men heeft bijna algemeen aangenomen, dat de vrouw gedurende den stondenvloed buiten alle geneesmiddelen moet blijven, en ofschoon ook door de beroemdste schrijvers en ervarene geneesheeren de gevaarlijke ziekten hiervan uitgezonderd worden, treft men deze handelwijze toch bij het grootste getal der geneesheeren aan, en het geloof der vrouwen aan de juistheid dezer meening is zoo vast, dat zij zelfs, zonder den geneesheer gevraagd te hebben, de haar voorgeschrevene middelen, zoodra de maandelijksche zuivering verschijnt, ter zijde

zetten, of niet te overreden zijn, om ze voort te gebruiken. Echter is dit, gelijk wij dit reeds in eene aanteekening op het werk van DEWEES (1) gezegd hebben, niet altijd wenschelijk, en zal zelfs in gewigtige ziekten veel nadeel kunnen doen, zoodat dit onderwerp ons voorkomt wel eene nadere behandeling te verdienen. Uit hetgeen wij over de werking der geneesmiddelen in het algemeen hierboven (§ 79) medegedeeld hebben, volgt, dat zij op de vrouwelijke bewerktuiging ten gevolge der verhoogde gevoeligheid, der versterkte opslorping en der ligtere vochtontmenging sterker is dan op die des mans. Gedurende het stondentijdperk zijn nu deze eigenschappen der vrouw nog verhoogd en de toediening der geneesmiddelen vordert voorzigtigheid, daar er zich ligt algemeene ziekelijke toestanden kunnen ontwikkelen. Bovendien wordt de stondenwerkzaamheid door velerlei oorzaken, door te sterke prikkeling of door verzwakking, door de onderdrukking of opwekking van andere afscheidingen, en door middelen, die specifiek op het baarmoederstelsel werken, in hare regelmatige verschijnselen gestoord, zoodat wij ook om deze reden niet onvoorwaardelijk tegen den algemeen aangenomen regel willen opkomen. De velerlei ongemakken, die de geneesheer bij het vrouwelijk geslacht te behandelen krijgt, zijn vaak van dien aard, dat slechts tot troost der zieken middelen daartegen verordend worden; maar in zulke gevallen, waarin de algemeene verrigtingen der bewerktuiging naar den regel plaats grijpen, de eenstemmigheid in dezelve niet gestoord is, zal het den geneesheer vaak aangenaam zijn, der lijderes eenen tijd lang de naauwelijks noodige geneesmiddelen te onthouden, en men vermijde de toediening van alle medicijnen, vooral van die, welke den stondenvloed kunnen storen. Men late hem rustig afloopen, en keere eerst, nadat hij opgehouden heeft, tot de vroeger verordende geneesmiddelen terug. Geheel anders is het echter met de zaak gelegen in die gevallen, waarin eene gewigtige ziekte, hetzij van eenen heeten of van eenen sle-

---

(1) T. a. p. S. 8.

penden aard, de bewerktuiging heeft aangetast, of de stondenvloed ook met ligtere ziekten in eene duidelijke wisselwerking verkeert. Wat het eerste geval aangaat, stemmen wij volkomen met DEWEES overeen, welke opgeeft, dat hij bij een regelmatigen stondenvloed niet in staat was, de allerminste verandering in eene bestaande ziekte op te merken, en zich niet genoopt voelde, om de voorschriften en de behandeling tijdens den stondenvloed te veranderen. Het zou inderdaad volkomen verkeerd zijn, om de vrouw gedurende de regels geheel zonder behandeling te laten, en wij kunnen hier slechts dat herhalen, wat wij reeds in onze aanteekening op deze plaats in het werk van DEWEES gezegd hebben. Onze ondervinding spreekt geheel en al tegen het uitstellen der middelen in gewigtige ziekten ten tijde der stonden, en andere geneesheeren hebben dit uit eigene ondervinding ook nergens beweerd. Wel zagen wij in enkele gevallen het uitstellen der middelen bij plaatselijke ontstekingen, terwijl de stonden voortduurden, dadelijk schadelijk werken. De behandelende geneesheer schuwde bij eene longontsteking onder zulke omstandigheden calomel te laten doorgebruiken, en de ontsteking ging spoedig in uitzweeting over. In een ander geval, waarin ten gevolge eener zenuwberoerte de regter helft des ligchaams verlamd was, en de aangewende prikkelende middelen, met purgeermiddelen verbonden, reeds beterschap bewerkt hadden, verscheen de stondenvloed, de middelen werden vijf dagen lang uitgesteld, en nu was de toestand zoo verergerd, dat de vroegere middelen nutteloos waren. Zelfs de toediening van krachtige middelen, die wij in dergelijke omstandigheden waagden, en zelfs het geven van phosphorus bij een geval van cholera met aanhoudenden stondenvloed, was altijd onschadelijk. De betrekking, waarin de stondenvloed tot ziekteprocessen staat, die de geheele bewerktuiging krachtdadig omstemmen, geeft ons de reden van dit verschijnsel gemakkelijk op. Gewoonlijk verdwijnt de stondenvloed bij gewigtige ziekten geheel en al; deze strekking in de bewerktuiging naar de baarmoeder houdt op, zoodra een deel aanmerkelijk lijdt,

en even als de baarmoeder zich in de uitoefening van hare verrigtingen traag toont, even zoo onvatbaar is zij voor de werking van geneesmiddelen; hier heeft die verhouding tusschen de bewerktuiging en de geneesmiddelen plaats, die de Italiaansche school met den naam van »Tolleranza" bestempeld heeft, en die daarin bestaat, dat de bewerktuiging in den zieken toestand eene veel grootere gift van een geneesmiddel kan verdragen dan in den gezonden toestand, inzonderheid ten opzigte van deszelfs specifieke werking op bepaalde deelen. De stondenwerkzaamheid is altijd bij gewigtige ziekten zwakker, en dan wordt de stondenvloed, al verschijnt hij ook, altijd slechts meer eene plaatselijke dan eene algemeene werkzaamheid, en de medegevoeligheden, die in den gezonden toestand tusschen de menstrueerende baarmoeder en de overige deelen des ligchaams door het geslachtsvermogen te weeg gebragt worden, komen thans niet uit, hetgeen ook ten opzigte der geneesmiddelen wordt waargenomen.

Van den anderen kant komt de stondenvloed in dadelijke wisselwerking met aanwezige ziekelijke toestanden, zoodat hij ze óf verergert, óf vermindert, óf hij werkt, zonder zelf van den regel af te wijken, als ziekteoorzaak, en wekt in de bewerktuiging nieuwe ziektevormen op. Ook in zulke gevallen voelen wij ons vaak genoodzaakt, gedurende den stondenvloed geneesmiddelen toe te dienen, die naar gelang der omstandigheden voorzigtig moeten gekozen worden. Wanneer eene ziekte door de opgewektheid der geheele bewerktuiging of door de plaatselijke prikkeling gedurende den stondenvloed verergerd wordt, is het altijd raadzaam, en dikwijls hoogst noodzakelijk, om zoodanige middelen toe te dienen, die eene afstemming van deze prikkeling bewerken en de schadelijke werking der maandelijksche zuivering wegnemen; maar hier mag men niet zoodanige middelen kiezen, die op haar eenen bijzonderen invloed uitoefenen en haar regelmatig beloop storen kunnen, zoo als inzonderheid de sterkere narcotica, die de werkzaamheid van het baarmoeder-

stelsel geheel en al kunnen wegnemen. Wanneer de invloed der maandelijksche zuivering op de bestaande ziekten gunstig is, en zij op eene of andere wijze iets kan bijbrengen om dezelve te verwijderen en er zich kritische ontlastingen vormen, is het hoogst raadzaam in de meeste gevallen, om dit oogenblik te gebruiken en door het toedienen van medicijnen deze neiging in de bewerktuiging te bevorderen. Dit heeft bij voorkeur in slepende, maar ook niet zeldzaam in heete ziekten plaats, en men kieze dan zoodanige middelen, welke bij den ziekelijken toestand passen, den stondenvloed noch belemmeren, noch te zeer bevorderen; men vermijde dus de sterke stondendrijvende middelen, die de baarmoeder te sterk zouden prikkelen en den algemeenen invloed der stondenwerkzaamheid enkel en alleen op dit deel concentreren, en aldus gemakkelijk de gunstige uitwerkselen op ziekten van andere deelen wegnemen. Wanneer gedurende den stondenvloed algemeene of plaatselijke ziekelijke toestanden opgewekt worden, hetgeen inzonderheid bij eene verhoogde gevoeligheid en groote zwakte des ligchaams plaats grijpt, moeten wij ter verzachting der ziekte zoodanige geneesmiddelen toedienen, die, zonder het beloop van den stondenvloed te storen, evenwel deszelfs nadeelige werking op de geheele bewerktuiging wegnemen.

§ 81.

De tegennatuurlijke stondenvloed verdient, wanneer hij in verbinding met andere ziekten bij de vrouw voorkomt, eene bijzondere inachtneming. Hij kan óf oorzaak óf gevolg derzelve zijn, óf beide staan in geene betrekking tot elkander. Hiernaar moet men dan ook de behandeling inrigten. Waar gebreken van den stondenvloed, hetzij zij in eene te zwakke of in eene te sterke uitvloeijing bestaan, als oorzaak eener ziekte beschouwd moeten worden, of haar verergeren, zal de genezing van dezen toestand van het hoogste gewigt zijn. Dikwijls schijnen de middelen, welke daartoe doelmatig zijn, niet met het karakter der ziekte overeen te stemmen, en wanneer

men de aanwijzingen voor beide niet te gelijk vervullen kan, hetgeen men altijd moet trachten te doen, moet men kort voor, of gedurende het stondentijdperk, of op den tijd, waarop zij zullen verschijnen, bijzonder daarop acht slaan, terwijl in de tusschentijden de bestaande ziekte onze handelwijze bepalen zal. Zoo de gebreken van den stondenvloed slechts een gevolg zijn, komt tegen dezelve slechts eene palliative behandeling te pas, en waar deze noodig is, moeten wij alleen op de genezing der oorzakelijke ziekte bedacht zijn. Zoo de stondenvloed ten gevolge eener algemeene of plaatselijke zwakte ophoudt, mag tot opwekking van denzelven niets gedaan worden, en wanneer er zich op den tijd van den stondenvloed pijnen in den onderbuik vertoonen, kunnen wij dezelve slechts palliatief tegengaan. Eene tegenovergestelde handelwijze heeft reeds vaak door de verergering van den ziekelijken toestand kwade gevolgen en zelfs den dood veroorzaakt. Wanneer de stondenvloed ten gevolge van eene ziekelijke volbloedigheid, eene tegennatuurlijke opgewektheid of eene vochtontmenging te rijkelijk verschijnt, dan belette men de uitvloeijing slechts dan, wanneer men ten gevolge van een te sterk vochtverlies nadeel te vreezen heeft, maar men blijve bij voorkeur op de genezing van den algemeenen toestand bedacht. Wanneer ziekteprocessen en gebreken van den stondenvloed te gelijk aanwezig zijn, zonder van weêrszijde in wisselwerking te komen, trachte men zoodanige middelen toe te dienen, die aan de aanwijzingen van beide toestanden voldoen, en ingeval dit niet doenlijk is, moet altijd de voor het oogenblik het gewigtigst schijnende aanwijzing vervuld worden. De nadere bepalingen omtrent de behandeling van de gebreken der stonden zullen in het bijzonder deel behandeld worden.

II. Inachtneming der Zwangerschap bij de behandeling van de ziekten der vrouw.

§ 82.

In de bezwangerde vrouw grijpt zulk eene algemeene om-

wenteling in de geheele bewerktuiging en bijzonder in de teeldeelen en den onderbuik plaats, en het zwangerschaps-proces maakt de inachtneming van zoo vele punten noodzakelijk, dat de behandeling der vrouw in dien toestand volstrekt moet gewijzigd worden. De omstandigheden, die hier in het algemeen in aanmerking komen, zijn de volgende: Ten gevolge der zedelijke veranderingen wordt de vrouw meer bezorgd, angstiger, en vreest inzonderheid in den zieken toestand, dat de ontwikkeling der vrucht benadeeld zal worden; deze gemoedsstemming zal eensdeels onmiddellijk schadelijk op de vrouw werken, en anderdeels voor den geneesheer de behandeling der zwangere vrouw moeijelijk maken, vooral daar algemeen en sterk verspreide verkeerde denkbeelden omtrent het verband tusschen moeder en kind wantrouwen tegen zijne voorschriften verwekken en zijne handelwijze belemmeren. De geneesheer moet dus hier voornamelijk de vrouw trachten gerust te stellen, haren ingebeelden angst verwijderen, haar op de schadelijke gevolgen daarvan opmerkzaam maken, en haar leeren, dat de vrucht zich dan slechts het best kan ontwikkelen, wanneer zij zelve eene volmaakte gezondheid geniet, en dat alles, wat tot het behoud en het herstel daarvan bijdraagt, ook voor de vrucht nuttig moet zijn. Men late dit nimmer na; want juist zwangere vrouwen zijn het meest geneigd, om den raad van onwetenden op te volgen. De omstemming des zenuwstelsels, die zich door eene eigenaardig verhoogde gevoeligheid kenbaar maakt, vereischt bij de zoogenaamde zenuwachtige ziekteverschijnselen bij zwangere vrouwen andere geneesmiddelen, dan die in den onbezwangerden toestand aangewezen zijn. Zoo geeft Dewees met volkomen regt op, dat bij zwangeren de veelvuldigste verschijnselen, door welke de vrijsterziekte zich kenmerkt, zoo als hartklopping, een gevoel van verstikking, moeijelijkheden in het slikken, enz., zelden door het gebruik der anders passende middelen met gevolg bestreden kunnen worden, zoo er niet vooraf eene genoegzame hoeveelheid bloed ontlast is. Bij de behandeling der zenuwziekten bij zwangere vestigen wij op de volgende punten de aandacht: men moet hier liefst alle

prikkelende middelen, zoo als de zoogenaamde nervina, vermijden, en altijd op den stoffelijken kant der bewerktuiging denken; want de verhoogde gevoeligheid en de neiging tot krampen hangt hier vaak van stoffelijke prikkels af: zoo wijken dikwijls krampen, die tegen alle krampstillende middelen hardnekkigen weêrstand boden, spoedig voor zachte purgeermiddelen, eene bloedontlasting of een spaarzamen leefregel. De verhoogde bloedmaking in de bezwangerde vrouw, de opwekbaarheid des vaatstelsels, de gestadige aanleg tot ontstekingachtige ziekten verbieden niet alleen alle prikkelende geneesmiddelen en elk krachtig verhittend voedsel, gemeenlijk maken zij een strenger doorzetten van de ontstekingwerende geneeswijze, dan anders bij de vrouw raadzaam is, in de zwangerschap noodzakelijk. Bij vele vrouwen bestaat zulk eene volbloedigheid, dat herhaalde aderlatingen noodzakelijk worden, en men moet met deze in alle ziekelijke toestanden, die van koorts vergezeld zijn of in eene plaatselijke ontsteking bestaan, nimmer talmen. Men kan het als eenen algemeenen regel aanzien, dat zwangere vrouwen beter bloedverlies verdragen dan nietzwangere, en dat het verzuimen van bloedontlastingen bij haar spoediger en in eenen hoogeren graad nadeelig is. Het bij de meeste vrouwen heerschende denkbeeld, dat aan de vrucht hierdoor voedsel wordt onttrokken, is ongegrond en mag den geneesheer nimmer terughouden, om op het doen eener aderlating en eenen strengen leefregel aan te dringen, daar in het tegenovergesteld geval altijd eene miskraam of een slechte afloop der bestaande ontstekingachtige ziekten te vreezen is. Men moet hierbij echter niet vergeten, dat de bewerktuiging der bezwangerde vrouw in den natuurlijken toestand altijd in eenen opgewekten toestand verkeert, dat dus derzelver algemeene afstemming niet noodzakelijk is. Eene behoorlijke bedachtzaamheid op dit leerstuk zal het misbruik van de aderlating voorkomen. Uit hoofde van de opgenoemde redenen en de sterkere plasticiteit bij de bezwangerde vrouw, die als het ware in zichzelve meer voedende stoffen bereidt, en zelve, zonder veel spijzen te gebruiken, welvarend blijft, moeten

tonische, versterkende middelen gedurende de zwangerschap vermeden worden. Zij kunnen de bewerktuiging eer prikkelen dan versterken, en zullen dus in den regel schaden. Dewees zoekt de juistheid van deze meening door de belangrijke daadzaak te bewijzen, dat het gebruik van den kinabast bij tusschenpoozende koortsen van zwangere vrouwen zeer dikwijls nutteloos is. Volgens dezen geneesheer, zoude het nimmer gelukken, door het toedienen van dit middel in substantie, zoo men geene rijkelijke vochtontlastingen maakt, de koortsaanvallen weg te nemen; hij heeft veeleer vele gevallen waargenomen, waarin de tusschenpoozende koorts door den kinabast spoedig in eene remitterende koorts werd veranderd. Deze opmerking is volgens onze ondervinding voornamelijk op den kinabast zelve, minder op de chinine en hare zouten toepasselijk. Gedurende de herstelling uit heete ziekten moet men deze middelen in de zwangerschap nimmer gebruiken, gelijk het ook vooral noodzakelijk is, deze met meer zorg te leiden, en zonder dadelijk versterkende middelen slechts door rust en verwijdering van alle schadelijke invloeden eene opwekking der bewerktuiging te weeg te brengen. Dit heeft in den geheelen tijd der zwangerschap plaats, maar voornamelijk in hare eerste helft, waarin de ziekten door de algemeene medegevoeligheid sterker uitkomen en door elken nadeeligen invloed spoedig verergerd worden. De omstemming, die de spijsverteringswerktuigen gedurende de zwangerschap ondergaan, en de medegevoeligheid, die zij met het baarmoederstelsel hebben, moeten bij het gebruik der op de maag en het darmkanaal werkende middelen altijd in het oog gehouden worden. De algemeene overvulling van vochten, de gestoorde en vervreemde afscheidingen des darmkanaals maken wel in alle gevallen eene zachte buikopening noodzakelijk, maar de altijd te vreezen opwekking van de medegevoeligheid tusschen het darmkanaal en de baarmoeder verbieden de toediening van alle sterk werkende purgeermiddelen, inzonderheid van drastica. Doordien zij eene prikkeling des darmkanaals veroorzaken, waaraan de baarmoeder deel neemt, en de aandrang der

vochten naar de onderbuiksingewanden in eenen hoogen graad vermeerderd wordt, is bij de toediening derzelve altijd miskraam te vreezen, die dikwijls bij dysenteriën, welke met persingen van den endeldarm gepaard gaan, maar zeldzamer bij eenvoudige buikloopen, al zijn die ook zeer sterk, voorkomt. Wat het toedienen van braakmiddelen betreft, is wel de miskraam slechts in de zeldzaamste gevallen een gevolg daarvan, ofschoon men daarvoor bijna algemeen vreest, en men kan inzonderheid in de laatste helft der zwangerschap te dezen opzigte stouter met dezelve zijn; echter moeten zij, uit hoofde van de verhoogde gevoeligheid der maag, de spanning der buikspieren en de door hen bewerkte prikkeling der onderbuiksingewanden, zoo mogelijk worden vermeden. Het braken zelf is altijd zeer moeijelijk, en er blijven vaak pijnlijke aandoeningen in den buik na. Slechts daar, waar men meer ernstige gevolgen door het nalaten van een braakmiddel te vreezen heeft, zoo als bij ophooping van schadelijke stoffen in de maag, in het begin van gastrische koorts, of bij den overgang van eenvoudige in zenuwkoortsen, mag men zich om de opgegevene onaangename omstandigheden niet laten afhouden van het toedienen eens braakmiddels; deze verschijnen zelden, en stellige nadeelen kunnen door een braakmiddel zeker worden weggenomen. Het spreekt van zelf, dat men in de keuze daarvan voorzigtig moet zijn en altijd de zachtere braakmiddelen, zoo als ipecacuanha, kiezen. De vermindering der huidwerkzaamheid bij de zwangere vrouw maakt het gebruik van zweetmiddelen onwerkzamer dan in den onbezwangerden toestand, en ofschoon altijd het warm houden bij ziekten der zwangere vrouw noodzakelijk is, trachte men toch minder door eene crisis door de huid dan door andere kritische verschijnselen de bestaande ziekten te verdrijven, daar de bemoeijingen om de eerstgenoemde crisis op te wekken veelal vruchteloos zullen zijn. Het gebruik van blaartrekkende pleisters gedurende de zwangerschap vermijde men; zij prikkelen te hevig, brengen door den torpor der huid ligt rotachtige zweren voort, en werken spoedig hinderlijk op de piswerktuigen.

§ 83.

Als algemeene regel heeft men vastgesteld, om alle sterkere altererende middelen uit de behandeling der ziekten van zwangeren te weren, omdat de ontwikkeling der vrucht daardoor benadeeld zou kunnen worden, en heeft dezen regel inzonderheid op de toediening van kwik in venerische ziekten toegepast. De talrijke gevallen, waarin evenwel het kwikzilver zonder nadeel aan zwangere vrouwen is toegediend, bewijzen, dat de gevolgen van dit middel niet zoo schadelijk zijn, als men ze wel heeft opgegeven. Johann Storch, al. Pelargus (1), deelt vele gevallen mede, waarin hij zwangere vrouwen, die aan syphilis leden, aan eene kwikkuur, tot aan den speekselvloed toe, onderwierp, zonder nadeelen voor het kind waar te nemen, en hij geeft op, dat Bartholinus, Sachs, Hildanus, Nicolao Massa en Mauriceau dit middel ook gebruikt hadden. In latere tijden zijn deze waarnemingen veelvuldig herhaald, en wij verwijzen op het in het werk van Dewees (2) medegedeeld geval, waarin gedurende het aanhoudend gebruik van kwik de vrouw zwanger werd en het kind behoorlijk voldroeg. Wanneer de syphilis eene aanzienlijke hoogte bereikt heeft, en er tegen haar niets gedaan wordt, is het gevaar voor de ontwikkeling des kinds veel aanzienlijker dan dat, hetwelk het gebruik van kwik veroorzaakt. Dit geldt ook van de overige sterk omstemmende geneesmiddelen; altijd moet de graad der ziekte, het sneller of langzamer beloop derzelve, en het daarvan afhangend gevaar voor moeder en kind, bij voorkeur in acht genomen worden, en men late zich, in geval eene snelle verwijdering der ziekte noodzakelijk schijnt, niet van eene krachtige behandeling afhouden, al konde die ook voor het zwangerschapsproces nadeelig worden. De waarnemingen, dat zelfs de zoo zeer gevreesde emmenagoga en abortiva geene werking hebben, en zelfs na een langdurig gebruik geen miskraam verwekken, bewijzen de kracht der gezonde

(1) Krankheiten des Weibes, III Bd. Gotha 1748.
(2) Die Krankheiten des Weibes, § 207.

baarmoeder in de uitoefening harer gewigtigste verrigtingen, en veroorloven ons in elk geval, stellige gevaren door zulke middelen te verwijderen, die mogelijkerwijze slechts nadeelig kunnen zijn. In hoever de opgave van Storck, dat men bij de toediening van kwik den tijd van den stondenvloed moet in het oog houden, en de kuur niet dan dadelijk na den tijd, waarop de stonden zouden verschijnen, beginnen en voor den naasten volgenden tijd der stonden eindigen, in het algemeen bij de toediening van krachtige geneesmiddelen is aan te bevelen, moeten nadere waarnemingen leeren. In allen gevalle vermijde men in de eerste vier maanden, of bij vrouwen die reeds vroeger aan miskramen leden, zoodanige kuren te beginnen op tijden, waarop de miskraam vroeger voorkwam, daar alsdan deszelfs wederverschijnen te vreezen is; het minste nadeel van het gebruik van kwik zien wij na de zesde of zevende maand.

III. Inachtneming der Baring bij de behandeling van de ziekten der vrouw.

§ 84.

Wij hebben bij de behandeling der baring voornamelijk op twee punten de aandacht te bepalen, 1°, dat men namelijk altijd moet beoordeelen, of de bestaande toevallen oorzaken of gevolgen van de stoornissen der baring zijn, en 2°, dat men wel veel op de krachten der natuur kan vertrouwen, maar toch, waar deze niet toereikend zijn, altijd vroeg tot sterke en spoedig werkende middelen moet overgaan. Ziekten, die het regelmatig beloop der baring storen, moeten zoo mogelijk weggenomen worden, en eerst, wanneer dit onmogelijk is, werke men dadelijk op de baringswerkzaamheid, of wende werktuigelijke middelen aan ter voleinding der baring. Wanneer eene algemeene volbloedigheid, een geprikkelde toestand der geheele bewerktuiging, zwakte of een rheumatische toestand aanwezig is, zal eene snelle verwijdering derzelve ons hoofdoogmerk zijn, en men overijle in zulke gevallen de kunstmatige voleinding der baring niet, maar late haar liever zoo veel moge-

lijk aan de natuur over. In deze gevallen worden maar al te vaak misslagen begaan, en vroedvrouwen en onwetende vroedmeesters gebruiken zoodanige middelen, die eene specifieke werking op de baringswerkzaamheid uitoefenen, zonder den algemeenen toestand, in welken de oorzakelijke punten der plaatsgrijpende stoornissen gelegen zijn, in het oog te houden. Alleen daar waar de baringsprocessen op zichzelve tegennatuurlijk zijn, of de uitdrijving des kinds door werktuigelijke gebreken onmogelijk wordt, mogen deze middelen of kunstmatige hulp volgens de regelen der verloskunde aangewend worden. Zoo de aanwezige ziekten voor gevolgen der baring moeten gehouden worden, zullen wij óf de oorzaken moeten wegnemen, zoo als door eene kunstmatige voleinding der baring en door verbeteringen der in dezelve plaats grijpende stoornissen, óf wij werken onmiddellijk op die ziekelijke toestanden en dienen de ter genezing derzelve gepaste geneesmiddelen toe. Welken weg men hier moet inslaan, hangt van den ziekelijken toestand zelven, van de hoedanigheid en het tijdperk der baring, van het gestel der vrouw en van de kracht van den arbeid af. In het algemeen ga men hier van de grondstelling uit, de oorzaak door bespoediging en voleinding der baring te verwijderen, zoodra de daartoe vereischte behandeling geen schadelijker gevolgen dan de bestaande ziekte kan veroorzaken; maar men verzuime toch ook nooit, voor zoover dit in de magt des geneesheers staat, ook onmiddelijk tegen haar met gepaste geneesmiddelen te werk te gaan. Deze opgegevene punten moeten voornamelijk in gewigtige ziekelijke toestanden, zoo als bij bloedvloeijingen en stuipen der barende, in het oog gehouden worden, hoewel hierbij de gevoelens der verloskundigen zeer uiteenloopen.

De middelen, die wij tot bespoediging der baring bezitten, zijn:

1) Dynamische middelen.
2) De tang.
3) De keering.
4) Accouchement forcé.

Bij de stuipen moet men wel vooral daaraan denken, om de baring door de kunst te voleindigen; maar men zal dit altijd slechts dan kunnen doen, wanneer de omstandigheden het veroorloven. Ligt het kind met het hoofd voor, is de moedermond behoorlijk geopend, dan is de uithaling des kinds met de tang, welke thans slechts eenen geringen indruk maakt, aangewezen; reeds het aanleggen van het werktuig alleen, de metaalprikkel, is in vele gevallen voldoende om de stuipen weg te nemen.

Maar moet de verlossing door de keering voleindigd worden, dan moet de moedermond behoorlijk geopend zijn, en slechts wanneer de aanval zeer dreigend is, mag men den matig verwijden moedermond door de kunst volkomen verwijden en het accouchement forçé ondernemen. Maar overigens moet men hier elke al te voorbarige of te sterk aantastende kunsthulp vermijden, en deze slechts in de ergste gevallen aanwenden.

Bij bloedvloeijingen gedurende de baring is ook de kunsthulp alleen dan aangewezen, wanneer de baring reeds ver gevorderd en het hulpmiddel niet te geweldig is; slechts daar, waar werktuigelijke, niet weg te nemene omstandigheden de bloedvloeijing veroorzaken, zoo als bij placenta praevia, is het spoedig handelen aangewezen. Anders zijn alle middelen, die maar eenigzins beschikbaar zijn, en inzonderheid de tampon, hier aangewezen, vooral wanneer de bloeding in de eerste baringstijdperken verschijnt.

Volgens deze bepalingen moet het handelen des geneesheers bij andere toevallen, die gedurende de baring verschijnen en van haar afhangen, ingerigt worden, weshalve wij dezelve naauwkeuriger hebben opgegeven. In het algemeen moet vooral bij alle toevallen der barende het vaatstelsel in het oog gehouden worden, daar de in hetzelve plaats grijpende hevige opgewektheid altijd nadeelig werkt. Zelfs hebben de meeste zenuwkwalen slechts in den toestand van bloedophooping hare oorzaak, en verdwijnen spoedig, wanneer deze bedaard is. De

krampen in de baarmoeder, de stramheid en zamentrekkingen in dezelve, wijken bij volsappige individus ligter voor eene algemeene bloedontlasting dan voor krampstillende middelen; ten minste bewijzen deze laatste hunne volledige werkzaamheid eerst nadat vooraf eene aderlating verrigt is. Alleen bij zwakke voorwerpen zal men ook zonder deze zijn doel bereiken.

§ 85.

Omtrent de therapeutische hulp gedurende de baring heeft de nieuwere verloskunde, op juister beginselen steunende, geleerd, dat men zoo mogelijk aan de natuur de voleinding der baring moet overlaten, en de nadeelen aangetoond, die eene voorbarige en noodelooze hulp aanbrengt. De baarmoeder en de geheele vrouwelijke bewerktuiging ondergaan gedurende het baringsbedrijf bepaalde noodzakelijke veranderingen, en elke kunstmatige bespoediging van de geboorte der vrucht kan eene belemmering van deze veranderingen veroorzaken en de vrouw in eenen gevaarlijken toestand brengen. De weeëndrijvende middelen, de werktuigen en kunstbewerkingen ter verwijdering der in de baarmoeder bevatte deelen zullen dus in ongeschikte handen gevaarlijke wapenen worden, en men moet het als algemeene regel, die elken verloskundige ten dringendste moet aanbevolen worden, beschouwen, de baring zoo lang aan de natuur over te laten, totdat hij de overtuiging verkregen heeft, dat zij onvoldoende is, of dat werktuigelijke beletselen de uitdrijving van het ei onmogelijk maken, of dat aanwezige of zeker te vreezen gevaren slechts door eene behandeling, wier nadeel geringer is dan het bestaande ongemak, kunnen weggeruimd worden. De verloskundige heeft scherpzinnigheid en ondervinding noodig om deze omstandigheden te kunnen beoordeelen en overwegen, om het tijdpunt te bepalen, waarop hij handelen moet, opdat hij den arbeid niet zonder noodzaak store, of zulk eene verergering der bestaande ongemakken veroorzake, dat hij later tot gewelddadige maatregelen genoodzaakt wordt of er zich onvermijdelijke nadeelen gevormd hebben.

Gelijk van den eenen kant de verloskundige groote bedaardheid en geduld behoeft, om niet door ontijdig medelijden of door ongeduld te schaden, moet hij ook van den anderen kant, wanneer het noodig is, met vastheid doortasten, en daar, waar hij gewelddadige maatregelen noodig rekent, niet aarzelend of angstig handelen. Voornamelijk wachte hij zich, om uit roemzucht het bestaande lijden en de moeijelijkheden der vereischte kunstbewerkingen te overdrijven, of op eene of andere wijze de barende door zijne gebaren en gedrag angst of wanhoop op een gelukkigen uitslag aan te jagen: de invloed op de ziel der vrouw is in dezen toestand hoogelijk nadeelig; hij verhindert de uitvoering der kunstbewerkingen, en brengt door de opwekking van het vaat- en zenuwstelsel het grootste gevaar te weeg.

IV. Algemeene therapeutische Regelen voor de ziekten des kraambeds.

§ 86.

Uit hoofde van de menigvuldigheid der ziekten, door welke kraamvrouwen worden aangetast, en om het groote gevaar, dat altijd met dezelve verbonden en door de eigenaardige processen in de bewerktuiging veroorzaakt is, moet de behandeling van het kraambed voor den geneesheer even moeijelijk als gewigtig zijn. Gelijk wij reeds in de ziektekunde aangetoond hebben, zijn de ziekten des kraambeds in haar bestaan, haren aard, hare zitplaats, haar karakter, enz., zoo zeer verschillend, dat wij ten opzigte der ziektekunde reeds niets algemeen geldends konden opgeven, en even zoo gaat het met de genezingsleer. De naauwkeurigste beoordeeling en overweging van alle omstandigheden, de zorgvuldigste opmerkzaamheid op alle veranderingen, eene gestadige bewaking der lijderessen en de grootste bezorgdheid voor alle, hoe gering ook schijnende invloeden, zijn in het kraambed van den kant des geneesheers noodzakelijk. In weêrwil van het groote gevaar der ziekten des kraambeds en den vaak spoedig doodelijken afloop, kunnen

wij niet instemmen met diegenen, welke het gebruik van krachtige en sterk werkende middelen aanbevelen, om de ziekte aldus met éénen slag te vernietigen. De verzwakte toestand der bewerktuiging en de noodzakelijke uitscheidingen van het kraambed verbieden stoute maatregelen: hetzij deze in de toepassing der ontstekingwerende geneeswijze, de purgerende of sterk prikkelende behandeling bestaan, de bewerktuiging zal hierbij te hevig geschokt worden, de kraamafscheidingen gaan terug, en kunnen zich niet, wanneer zij onderdrukt waren, als kritische verschijnselen op nieuw ontwikkelen, en aldus zal de doodelijke afloop eener ziekte slechts bespoedigd worden. Het lastige in het kraambed, dat elk geneesheer wel sterk zal ondervonden hebben, is, dat, terwijl er zware, hevige, gevaarlijke ziekten bestaan, evenwel krachtige heroïsche middelen niet kunnen aangewend worden, eensdeels om de opgegevene reden, dat de bewerktuiging geen sterk aantasten verdraagt, en anderdeels, omdat de tot het kraambed wezenlijk behoorende ziektevormen, die met stoornissen in het teruggangsproces in verband staan, eene voorzigtige behandeling vereischen, en slechts door eene geleidelijke afstemming van het ziekteproces en door de bevordering van de velerlei kritische uitscheidingen tot genezing kunnen gebragt worden. Dit ongemak moet den geneesheer aansporen, om reeds bij het verschijnen eener ziekte het voortgaan derzelve met alle kracht te verhinderen, en zich eer van eene te groote angstvalligheid, dan van eene te groote koenheid te laten beschuldigen. Hoe gering ook de ziekteverschijnselen in het kraambed zijn, verdienen zij toch altijd de grootste opmerkzaamheid, en terwijl in het begin zachte middelen veel vermogen, zijn later de krachtigste middelen volstrekt nutteloos en zelfs schadelijk. Hetzij de ziekten oorspronkelijk in stoornissen van het teruggangsproces bestaan, of zonder deze voorkomen, altijd moeten de opgegevene punten in het oog gehouden worden; want de laatste ontwikkelen zich in eene bewerktuiging, welke in een overgangstijdperk verkeert, en compliceren zich dikwijls spoedig met tot het kraambed behoorende processen.

§ 87.

Het aandeel, dat de bijzondere stelsels en deelen aan de ziekten des kraambeds nemen, maakt de inachtneming der volgende regelen noodzakelijk. Het spoedig bijkomen van zenuwachtige verschijnselen met een erethisch, spoedig in verlamming overgaand karakter maakt altijd het gebruik van bedarende, krampstillende middelen noodzakelijk en verbiedt alle sterke prikkeling of verzwakking. In dit opzigt passen inwikkelende, slijmige middelen, zachte oliën, geringe giften van narcotica, welke laatste voornamelijk kunnen aangewend worden, wanneer het zenuwstelsel bij voorkeur lijdt. Het vaatstelsel vertoont in deze ziekten eene groote opgewektheid en neiging, om tot uitzweetingen over te gaan, en bij ontstekingen en koortsen zij men bij tijds daarop bedacht, om de verwijdering daarvan door ontstekingwerende middelen te weeg te brengen. Hier is de boven opgegevene regel, om vroeg te handelen, van het grootste gewigt, en waar misschien eene geringe bloedontlasting voldoende zou geweest zijn, is vaak reeds na verloop van een uur niets meer tot redding der zieke te doen. Eene volkomen ontwikkelde ontsteking is in het kraambed altijd met het grootste gevaar verbonden. Bovendien zorge men daarvoor, om spoedig kritische ontlastingen te weeg te brengen; men gebruike de ontlastende geneeswijze, en make afleidingen, om de neiging tot uitzweeting weg te nemen. Daar namelijk het aderlijk stelsel vaak de zitplaats der ontstekingziekten is en de lever op eene eigenaardige wijze mede lijdt, de spijsverteringswerktuigen meest aangedaan worden, de afscheidingen des darmkanaals tegennatuurlijk worden en der ziekte spoedig een gastrisch, galachtig, zenuwachtig karakter geven, moet men altijd voor regelmatige buikopening en verbetering van de afscheidingen des darmkanaals zorg dragen, zonder hierbij echter eenen matigen graad te overschrijden; want in dat geval zouden wij de bloedophoopingen naar den onderbuik ligt vermeerderen, de crises van het kraambed storen, en uitputting te weeg brengen. Door op het darmkanaal te werken trachte men altijd slechts de nadeelen

uit den weg te ruimen, die uit de stoornissen van deszelfs verrigtingen ontspruiten of zachte afleiding naar hetzelve te weeg te brengen, maar vermijde het, om kritische ontlastingen langs dezen weg te willen tot stand brengen.

In het algemeen kunnen wij slechts de huid, de baarmoeder, de borstklieren, en reeds minder de nieren, als die deelen beschouwen, die tot kritische ontlastingen aangezet moeten worden. Zeker zullen ook in het kraambed, even als op elken anderen tijd, eerst dan kritische verschijnselen kunnen ingeleid worden, wanneer de kracht der ziekte gebroken is en de natuur zelve neiging daartoe heeft, en hier moet des te eer elke te vroege maatregel vermeden worden, omdat de daardoor te weeg gebragte prikkelingen in het kraambed ligt schadelijk kunnen zijn. Voor de huidcrises zorge men door het matig warm dekken des ligchaams, door het toedienen van laauwe, de uitwaseming bevorderende dranken en zoodanige middelen, die de huidwerkzaamheid bevorderen, zonder op de geheele bewerktuiging prikkelend te werken, zoo als b. v. pulvis doveri, braakwijnsteen, enz. De crisis door de baarmoeder, die in de uitscheiding der kraamzuivering bestaat, kan door inwendige middelen niet dadelijk opgewekt worden, en keert gemeenlijk na het verdrijven der algemeene ziekte van zelve terug; echter is het altijd doelmatig, door warme omslagen op het onderste gedeelte van den onderbuik en op de teeldeelen, gelijk ook door zachte inspuitingen in dezelve de kraamzuivering zoo veel mogelijk te bevorderen.

De crisis door het zog kan in het kraambed slechts door het geregeld aanleggen des kinds bevorderd worden, en wij hebben reeds bij de behandeling van de ziekten van het zogen (II Deel. § 146) deszelfs invloed op ziekten nader opgegeven, weshalve wij hier tot dat gedeelte kunnen verwijzen.

De crisis door de pis mag in het kraambed door geneesmiddelen altijd slechts voorzigtig ondersteund worden, daar de sterke diuretica hier te prikkelend zijn en de crisis door de pis van te

weinig belang is, vergenoege men zich, met enkel warme dranken tot dit doel te bereiken.

Bij de behandeling der ziekten van zogende vrouwen moet altijd daarvoor gezorgd worden, dat de zogafscheiding niet door te sterke afleidingen onderdrukt worde, en dat men zoodanige stoffen niet toediene, die op den zuigeling eenen nadeeligen invloed kunnen uitoefenen; het spreekt van zelf, dat het gewigt der ziekte hier voornamelijk in aanmerking moet komen, en dat ziekten, die zulke middelen onmisbaar noodzakelijk maken, het zogen geheel verbieden.

ZESDE GEDEELTE.

LEER VAN DEN LEEFREGEL EN VAN DE SCHOONHEIDSMIDDELEN DER VROUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de leer van den Leefregel en van de Schoonheidsmiddelen in het algemeen.

§ 88.

De leer van den leefregel bevat de wetenschap, om de vrouw, in de verschillende toestanden van haar leven, voor stoornissen en ziekten te bewaren, en haar de onvermijdelijke moeijelijkheden van haar bestaan te verligten; zij bevat dus de voorbehoeding van ziekten en de verpleging der vrouw. De leer der schoonheidsmiddelen bedoelt het behoud der vrouwelijke schoonheid, en moet bij eene verstandige wetenschappelijke behandeling als een gedeelte der leefregelleer beschouwd worden; want het is klaarblijkelijk, dat de vrouw bij eene volmaakte gezondheid schoon kan zijn, en dat ieder kunstmiddel, dat tot het vrouwelijk toilet behoort en slechts schijnbaar eene schoonheid voorstelt, en op de gezondheid zelve nadeelig werkt, geweerd moet worden. Wij zullen dus de leefregelleer en de leer der schoonheidsmiddelen der vrouw als innig zamenhangende onderwerpen van de geneeskunde der vrouw behandelen.

§ 89.

Uit hoofde van haar teederder gestel, hare neiging tot ziekten, de gewigtige en gevaarlijke processen der geslachts-

verrigtingen, en de waarde, die aan de gezondheid der vrouw moet gehecht worden, heeft de vrouw eene meer zorgvuldige diaetetische behandeling noodig dan de man, op wien uitwendige invloeden slechts eene zwakkere werking uitoefenen. Bovendien wijkt de leefregelleer der vrouw in zoovele opzigten van die des mans af, dat wij haar hier nader moeten ontvouwen. Wij hebben reeds, in de Natuurkunde en de leer van de oorzaken van de ziekten der vrouwen, den invloed van de hartstogten en van de rigting van den geest op de vrouw aangewezen, en ontleenen, ten opzigte van de leefregelleer, daaruit, dat de leiding derzelve voor de vrouw van het hoogste gewigt is. Wij kunnen echter niet van de grondstelling uitgaan, die Carus, volgens J. P. Fr. Richter, opgeeft, dat namelijk de mensch zou streven om zich voornamelijk naar dien kant te ontwikkelen, waar hij door de natuur het minst ontwikkeld is, om aldus het harmonisch evenwigt van binnen te behouden, en dat dus bij vrouwen, waar het gemoed op zichzelf de bovenhand heeft, juist daardoor de beschaving van het verstand en van de wilskracht het hoofdoogmerk der algemeene vorming moet zijn. Ofschoon het individu bedacht moet zijn om de in hem geringer ontwikkelde eigenschappen, die hij door zijn geslacht bezit, des te sterker te ontwikkelen, moet de soort en het geslacht slechts daarnaar streven, om niet uit de door de natuur bepaalde grenzen te willen wijken, en van den kant der ziel zich zoodanig te ontwikkelen, dat het doel der natuur volkomen bereikt worde. Dus moet de opvoeding van het meisje anders zijn dan die van den jongen, gelijk reeds in de Natuurkunde gezegd is, en de vrouw moet altijd hare hartstogten en aandoeningen naar de wetten der zedelijkheid en welvoegelijkheid regelen, maar derzelver kracht niet ten koste van het verstand verminderen. Zachtmoedigheid, lijdzaamheid, innig vertrouwen op de Voorzienigheid, liefde tot den man en de kinderen, passen de vrouw, en terwijl zij zich van elke hevige uitboezeming harer driften verwijderd houdt, koestere zij slechts zulke aandoeningen, voor wier opene uitdrukking zij zich niet behoeft

te schamen. Dan zal zij met eene grootere harmonie hare bestemming vervullen, en met kalmte en waardigheid het lijden van haar bestaan weten te verdragen.

§ 90.

Onder zulke omstandigheden alleen zal de gezondheid en schoonheid des ligchaams zich ontwikkelen en behouden blijven. Waar het verstand en de wilskracht te sterk ontwikkeld of de hartstogten te hevig zijn en de vrouw aan hare verbeelding den vrijen loop geeft, zal het ligchaam spoedig de rigting van den geest verraden: er komen mannelijke vormen op; of de gevoeligheid bereikt eenen te hoogen graad, en wordt ziekelijk. Daarom is het dus voor de leefregelleer der vrouw zoo hoogst gewigtig, den geest behoorlijk te leiden, en reeds vroeg alles te vermijden, wat hare regelmatige vrouwelijke ontwikkeling zou kunnen storen. Elke geneesheer zal ondervonden hebben, hoe hardnekkig vaak de ziekten der vrouw elken therapeutischen maatregel weêrstaan, omdat een gestadige zedelijke invloed ze onderhoudt en verergert. De inrigting der leefwijze vereischt bij de zwakke vrouw eene regelmatige afwisseling van rust en arbeid, van waken en slapen. Vrouwen plegen gaarne des avonds laat naar bed te gaan en later op te staan; de vrouw kan en mag geen inspannend werk doen, en zij moet vermijden om plotseling van hare gewone leefwijze af te gaan, en, al is het ook maar voor eenen korten tijd, zwaar werk te ondernemen, dewijl gelijkmatigheid voor haar zoo noodig is. Even zoo zijn de uitersten van den warmtegraad, een snelle overgang van warmte tot koude, en omgekeerd, voor de vrouw nadeelig en storen inzonderheid de geslachtsverrigtingen. Ook in de keus en hoeveelheid van voedsel moet zij zorgvuldiger zijn, de dieet moet spaarzamer en ligter zijn dan voor den man, en alle overvulling van de maag dient streng vermeden te worden, waarop wij bij de leefregelen der afzonderlijke deelen zullen terugkomen.

Daar wij in de Natuurkunde en de leer der oorzaken den invloed der uitwendige indrukken op het vrouwelijk geslacht

reeds omstandiger hebben opgegeven en de bijzondere regelen voor de leefregelleer daaruit ligt zijn op te maken, zullen wij hier nog slechts aanvoeren, dat men bij de vrouw vooral het temperament, het gestel en de processen in de geslachtsverrigtingen dient in het oog te houden en, even als bij den man, den aanleg tot ziekten opsporen moet, om te bepalen voor welke invloeden zij zich hoofdzakelijk te wachten heeft.

§ 91.

Voornamelijk zorge men bij het vrouwelijk geslacht, dat het zenuwstelsel in zijnen natuurlijken toestand en eigenschappen ontwikkeld en behouden worde, en verwijdere alle zedelijk en ligchamelijk nadeelige invloeden. Een van zorgen bevrijd gemoed, de tevredenheid met haar lot, afwisseling tusschen werk en uitspanning, verstrooijing en hierdoor levendig gehoudene bewegelijkheid van den geest, regelmatige ligchaamsbeweging in de lucht, niet te koud of te warm houden des ligchaams, baden, inzonderheid in koud water, moeten haar in het algemeen aangeraden worden. Het koude bad zal zich bij eene verhoogde gevoeligheid des zenuwstelsels, met zwakte gepaard, en bij trage lymphatische voorwerpen even nuttig betoonen; daar het de kracht des zenuwstelsels verhoogt, en door den onmiddellijken invloed op het peripherisch zenuwstelsel zijne weldadige uitwerking ook op de overige deelen van dit stelsel uitbreidt, zal het in verschillende zenuwziekten nuttig zijn, en kan, daar het de prikkelbaarheid noch onmiddellijk verhoogt, noch vermindert, in de verschillende toestanden des zenuwstelsels aangewend worden. Het vaatstelsel verbiedt, uit hoofde van den grooteren rijkdom van bloed en deszelfs ligte opwekbaarheid, inzonderheid het gebruik van verhittende spijzen en geestrijke dranken, hevige bewegingen, zoo als te veel dansen, alle opwinding van het gemoed en te warm houden. Eene bedarende, verkoelende dieet, bedaarde en matige ligchaamsbeweging, behoorlijke zorg voor de natuurlijke ontlastingen, zijn tot behoud van den natuurlijken toestand des vaatstelsels inzonderheid aanbevelenswaardig. De bloedophoopingen naar

de bijzondere deelen moeten door verwijding van elken plaatselijken prikkel, door zorgvuldige vermijding van al te naauwe kleeding vermeden worden. Bij de levendigere assimilatie en reproductie der vrouw verdienen in een diaetetisch opzigt de spijsverteringswerktuigen altijd eene naauwkeurige oplettendheid. Ofschoon ook hunne werking sneller voortgaat dan bij den man, is zij toch niet krachtiger, de vrouw behoeft minder voedsel dan de man, en moet zwaar te verteren en sterk prikkelend voedsel mijden. Zij mag nooit de maag overladen, maar moet liever vaker en telken reize weinig eten, en vloeibare, dunne spijzen boven vaste, stevige verkiezen. Voor haar past in het algemeen meer plantaardig dan dierlijk voedsel. Gestadig moet er voor den stoelgang gezorgd worden, daar deze bij de vrouw door de verschillende geslachtsverrigtingen en hare zittende levenswijze zoo ligt onregelmatig wordt. In een diaetetisch opzigt verdienen tot dit einde het gebruik van gekookte vruchten, de vloeibaarder spijzen, behoorlijke ligchaamsbeweging en vermijding van alle zamenpersing van den onderbuik aanbevolen te worden. De verhoogde plasticiteit der vrouw, haar rijkdom aan watervaten, de neiging tot stilstanden en ontaardingen der lympha, vereischen, behalve de zorg voor den leefregel, eene naauwkeurige oplettendheid op alle uitscheidingen des ligchaams, inzonderheid op de huiduitwaseming; van daar vlijtig baden en wasschen, zorg voor de grootste zindelijkheid des ligchaams, vermijding van alle treurige gemoedsaandoeningen en het verblijf in eenen zuiveren, matig warmen, van uitwasemingen vrijen dampkring. Het zwakker en teeder huidstelsel, dat de schoonheid en bevalligheid der vrouw zeer verhoogt, moet voor den geneesheer om velerlei redenen van groot gewigt zijn; vooreerst omdat eene zorgvuldige verpleging van de huid voor de gezondheid van het geheele ligchaam, inzonderheid bij de vrouw, noodzakelijk is, en omdat de vrouwen uit ijdelheid en verkeerde denkbeelden door haar toilet dikwijls in dit opzigt vele fouten begaan. Bovenal is het noodzakelijk, voor eene behoorlijke huiduitwaseming te zorgen, en daartoe de werkzaamheid der

huid aan den gang te houden, en haar noch te overprikkelen, noch te verslappen. Zorg voor de grootste zindelijkheid, dikwijls wasschen des ligchaams met koud water, vaak verwisselen van linnen, vermijding van te warme kleeding en van wollen ondergoed onmiddellijk op de huid gedragen, met uitzondering van de voeten, die altijd warm gehouden moeten worden, vermijding van het te veelvuldig gebruik van laauwe of heete baden, die de huid verslappen, der zoogenaamde schoonheidswatertjes, die door hunne verweekende werking hetzelfde uitwerksel hebben. Hierdoor gaat slechts de frischheid der huid verloren, de aanleg tot uitslagziekten neemt toe, en de teerheid der huid wordt ten koste van hare regelmatige werkzaamheid bevorderd. Dan ontwikkelt zich zwakte van het huidstelsel, en terwijl daardoor de uitwaseming ligt gestoord wordt, ontstaan bij elke verandering van den warmtegraad zinkingachtige en rheumatische ziekten, de huid verkrijgt eindelijk een vaal wankleurig aanzien, en door de terughouding der ter uitdrijving door de uitwaseming bestemde stoffen ontstaan er niet slechts uitslagziekten, maar het celweefsel onder de huid zwelt op, wordt zuchtig, en de schoonheid der vormen verdwijnt. Het blanketten der wangen, waartoe vaak dadelijk schadelijke stoffen gekozen worden, zoo als kwikzilver en lood bevattende middelen, stoort in elk geval de huiduitwaseming op de met blanketsel belegde plaatsen, maakt de verwijdering van het vuil moeijelijk, en vereischt veelvuldig wasschen met heet water en verslappende middelen; de huid wordt daardoor op deze plaatsen wankleurig, aschgraauw, het celweefsel verhardt zich, en ten gevolge der verslapping verschijnen spoedig rimpels en oneffenheden.

§ 92.

De geslachtswerktuigen verdienen vooral bij de leefregelleer der vrouw in aanmerking te komen; hunne ligte prikkelbaarheid vordert de verwijdering van alles wat haar verhoogen kan, zoo als van het lezen van onkuische romans, het beschouwen van vuile voorwerpen en liederlijke beelden, eenen te vrijen

omgang met het andere geslacht, het te warm houden van den onderbuik, inzonderheid het gebruik van warme stoven, het gebruik van prikkelende spijzen, en zulke bewegingen, door welke de vochten naar den onderbuik geleid worden, zoo als het sterk rijden, enz. Men late de vrouw voor de zindelijkheid der uitwendige teeldeelen zorgen, door ze met koud water te wasschen, late den buik slechts ligt bedekken, vermijde het dragen van wollen naauw sluitende broeken en alle overvulling van de pisblaas en van het darmkanaal. Eene zittende levenswijze is voor de vrouwen, vooral met opzigt tot de teeldeelen, zeer nadeelig; zij moeten dus veel beweging in de vrije lucht nemen, en door verstrooijende bezigheden den geest van het geslachtsstelsel afleiden, hetgeen vooral bij eene levendige geslachtsdrift noodzakelijk is. Door een zoodanig gedrag worden niet slechts de verrigtingen van het geslachtsstelsel geregeld, maar ook zullen daardoor de organische ziekten der teeldeelen, zoo als slijmvloeijingen, uitzakkingen en verslapping des weefsels, die bij de vrouw zoo menigvuldig zijn, het zekerst vermeden worden. Bij de zwakkere borstingewanden der vrouw vermijde men alles wat bloedophoopingen naar dezelve versterken en de vrije werkzaamheid derzelve beletten kan, zoo als verhittende spijzen en dranken, te ingespannen zingen, hevige ligchaamsbewegingen, het inademen van koude, scherpe lucht, koude dranken bij een verhit ligchaam, het sterk inrijgen van het lijf, enz.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over den Leefregel gedurende den Stondenvloed.

§ 93.

Gedurende den stondenvloed moet de vrouw altijd met groote zorgvuldigheid alles mijden, wat schadelijk op het lig-

chaam kan werken, ten einde er geene onregelmatigheden in deze verrigtingen opkomen, en de geneesheer trachte de ligtzinnigheid, die de vrouw dikwijls in dit opzigt aan den dag legt, door de voorstelling der treurige gevolgen weg te nemen. Bovenal wachte de vrouw zich gedurende de maandelijksche zuiveringen voor verkoudingen des ligchaams, waardoor dikwijls gevaarlijke en doodelijke ziekten veroorzaakt worden. De voeten en de onderbuik moeten inzonderheid warm gehouden, het door en door nat worden gemeden worden, en waar het wisselen van ondergoed uit zindelijkheid noodzakelijk is, moet dit eerst behoorlijk gewarmd en volkomen droog zijn. Het koud wasschen van de teeldeelen en van den onderbuik, en het koud baden, moet op dien tijd vermeden worden. Men treft niet zeldzaam aan, dat vrouwen, om het langer vloeijen der stonden te beletten, koud water gebruiken; het gevaar van zoodanige handelwijze zal den geneesheer duidelijk zijn. Voorts moet de vrouw ten tijde van den stondenvloed alle hevige gemoedsbewegingen vermijden; wij zien dikwijls, dat de uitwerkselen daarvan op het eigen oogenblik verschijnen, hetgeen uit de algemeene betrekkingen der verrigtingen van den stondenvloed ligt te verklaren is. De dieet vereischt bij het verschijnen der stonden meer zorgvuldigheid. Bij volsappige, tot bloedophoopingen geneigde voorwerpen moet zij beperkt worden, omdat eene dierlijke, voedende of prikkelende dieet velerlei bezwaren te weeg brengt; hier is plantaardig voedsel en ligte verdunnende dranken het doelmatigst. Bij een zenuwachtig gestel, waar de stondenvloed met krampen en pijnen gepaard is, zal eene verzachtende dieet, het gebruik van slijmige, inwikkelende spijzen en dranken dienstig zijn, waarbij men ligte krampstillende middelen, zoo als bruisdrankjes, kan voegen, als ook het gebruik van laauwe baden. Overladingen van de maag zullen, ten gevolge van de medegevoeligheid tusschen deze deelen en de baarmoeder, spoedig schadelijk zijn, en onmiddellijk afwijkingen in den stondenvloed veroorzaken. Hevige, verhittende bewegingen des ligchaams, het dansen, rijden, groote ligchamelijke inspanningen

verhoogen de bloedophoopingen naar de onderbuiksingewanden, en kunnen aldus eene te sterke uitvloeijing van het stondenbloed, of door overprikkeling en ontsteking eene opstopping daarvan te weeg brengen; zij moeten dus gedurende den stondenvloed streng vermeden worden. De echtelijke bijwoning moet ten tijde van den stondenvloed verboden worden, daar voor de reeds opgewekte teeldeelen de prikkel van den bijslaap te sterk is, zoodat er ongemakken en stoornissen in de bewerktuiging der vrouw zullen verschijnen. Het dragen van naauwe kleederen, inzonderheid van keurslijven, aanhoudend zitten gedurende den tijd van den stondenvloed, al te warm houden, moet altijd vermeden worden. Inzonderheid moeten al deze bepalingen gedurende de ontwikkelingsjaren, waarin de maandelijksche zuivering zich eerst vormt, in het oog gehouden worden, daar zij op dien tijd ligter dan op elken anderen in haar regelmatig beloop kan gestoord worden.

DERDE HOOFDSTUK.

Over den Leefregel gedurende de Zwangerschap.

§ 94.

Wij hebben de zwangerschap als eene natuurlijke verrigting beschouwd, die zoo lang als hare verschijnselen in volkomene eenstemmigheid plaats grijpen, eenen volmaakt gezonden toestand uitmaakt, die echter ligt tot ziekelijke afwijkingen geneigd is. Zoo lang eene zwangere zich dus wel gevoelt en van ongemakken vrij is, mag de levenswijze der vrouw niet veranderd worden, en inzonderheid zijn de therapeutische maatregelen, die men in vroeger tijd voor altijd noodzakelijk hield, zoo als het aderlaten, het purgeren, enz., onnut. In het algemeen zijn matige bewegingen in de vrije lucht zeer heilzaam; vrouwen, die vroeger een zittend leven leidden,

moeten in de zwangerschap matige bewegingen nemen, door te wandelen of in eenen gemakkelijken wagen te rijden; zware inspannende arbeid, bijzonder in eene ongemakkelijke houding, het dragen van zware lasten, het reiken naar hoog liggende voorwerpen, kunnen ligt loslating van het ei van de baarmoeder, gelijk ook hevige schokken des ligchaams, liggingsveranderingen der vrucht, bloedophoopingen naar de baarmoeder, vastgroeijing des moederkoeks en miskraam veroorzaken, en zijn dus altijd te vermijden. De gevoeligheid des zenuwstelsels en de versterkte bloedbereiding maken in het algemeen eene zorgvuldige keuze der spijzen noodzakelijk, en al behoeft de zwangere zich niet geheel van hare gewone spijzen te onthouden, is haar toch altijd matigheid bij den somwijlen versterkten eetlust en vermijding van zware, winderige en verhittende spijzen aan te raden. Het gebruik van sterke koffij, zwaar bier of geestrijke dranken is voor zwangere vrouwen, vooral wanneer zij tot volbloedigheid en bloedophoopingen geneigd zijn, schadelijk, en slechts bij zwakke kan matig sterk bier of wijn, met water gemengd, van dienst zijn. In het algemeen verdient water bij voorkeur aanbevolen te worden. De verhoogde gevoeligheid van de maag en het darmkanaal en de traagheid van den stoelgang vereischt zoodanige diaetetische middelen, die bedarend werken, den stoelgang niet beletten, en daarom is plantaardig, vloeibaar, zuurachtig en slijmig voedsel inzonderheid aan te bevelen. Voor buikopening zorgt men het doelmatigst met lavementen, of zachte zoutachtige purgeermiddelen; maar nooit moeten deze middelen in voorbaat aangewend worden, zoo als dit vroeger en ook nog wel tegenwoordig bij sommige geneesheeren gewoonte is. Daar ophooping en het ophouden van de pis ligt liggingsveranderingen der baarmoeder veroorzaken kan, moet de zwangere, voornamelijk in de eerste maanden der zwangerschap, voor de behoorlijke ontlasting van de pis zorgen. De verminderde huidwerkzaamheid vereischt eene zorgvuldige oplettendheid op den dampkring, waarin de zwangere verkeert, en op de kleeding, die zij draagt.

§ 95.

De zwangere moet in eene zuivere, drooge, matig warme lucht verkeeren, en hoe zeldzaam het ook mogelijk zij, hare woning, zoo die ondoelmatig is, met eene andere te verwisselen, moet men toch altijd den invloed van schadelijkheden zoo veel mogelijk zoeken te mijden. De lucht in de kamer moet dus zoo veel mogelijk zuiver en vrij van vochtige dampen gehouden worden, en de warmtegraad altijd matig zijn, gelijk men ook togt dient te mijden. Bij rijke vrouwen is des zomers het genot van de landlucht zeer aanbevelenswaardig, inzonderheid wanneer de zwangerschap bij haar altijd met ongemakken gepaard is, en er neiging tot miskraam met zwakte en groote prikkelbaarheid des zenuwstelsels aanwezig is. De kleeding moet behoorlijk warm zijn, de zwangere nergens knellen en bijzonder de borsten, den buik en de dijen niet drukken. Wanneer in een koud jaargetijde de onderbuik door zijne uitzetting de kleederen te ver van hem verwijdert, en daardoor verkouding te weeg brengt, kan hij en de dijen door het dragen van broeken beschermd worden. Bovendien zorge de zwangere voor groote zindelijkheid en dikwijls wasschen; het verwisselen van het ondergoed en het kammen der haren verdient veel aanbeveling. Bij eene strakke vezel en stramme huid zullen laauwe baden, wier gebruik echter niet mag overdreven worden, dienstig zijn. Vrouwen, die vroeger aan het wasschen met koud water gewoon waren, kunnen ook in de zwangerschap, zoo er geene al te groote omstemming in de bewerktuiging is te weeg gebragt, daarmede voortgaan. Het gebruik van koude baden mag echter altijd slechts zeer voorzigtig aan zwangere vrouwen toegedaan worden. Uit hoofde van den gezonkenen toestand der huidwerkzaamheid zal er zelden na het koude bad eene behoorlijke terugwerking verschijnen, de rigting des bloeds naar het middelpunt wordt dus te zeer versterkt, de schok van het zenuwstelsel is voor zenuwzwakke vrouwen soms te hevig, en in den laatsten tijd der zwangerschap is, voornamelijk uit hoofde van de belemmerde

ademhaling, het koude bad te vreezen en dus altijd te verbieden. Ten opzigte van de verpleging der teeldeelen is bovenal zindelijkheid derzelve aanbevelenswaardig, en zij moeten dikwijls met laauw water gewasschen worden. Inzonderheid zij men in de zwangerschap daarop bedacht, om de teeldeelen het doelmatigst voor de baring voor te bereiden. Bij groote naauwte en onrekbaarheid derzelve, inzonderheid bij groote dikte en strakheid van den bilnaad, — die echter, zoo als de ondervinding leert, menigvuldiger bij jonge krachtige, voor het eerst bezwangerde, met donker haar- en huidkleur, dan bij oudere voor het eerst zwangere vrouwen, zoo als men dit vroeger meende, voorkomt — zijn olieachtige inwrijvingen van den bilnaad en de schaamlippen en van tijd tot tijd laauwe baden aanbevelenswaardig. Bij eenen onregelmatigen vorm van den buik, die door eene veranderde ligging der baarmoeder bij groote slapheid der buikwanden veroorzaakt wordt, moet men hem met een geschikt lijfverband steunen. Hangt de zwangere baarmoeder, bijzonder bij vrouwen die meermaals zwanger geweest zijn, te sterk naar voren over, dan moet zij door eenen buikband, die door over de schouders loopende banden opgehouden wordt, ondersteund worden. Helt de baarmoeder gedurende de zwangerschap te veel naar eenen kant over, dan moet de zwangere op den tegenovergestelden kant liggend slapen, waardoor niet zelden de verkeerde liggingen der vrucht bij de baring voorgekomen worden. Ook kan de band om den buik bijzonder aan den tegenovergestelden kant opgehaald worden. De zorg voor de borsten is gedurende de zwangerschap van het hoogste gewigt: zij moeten voor drukking bewaard, wel niet te warm gehouden, maar toch voor verkouding beschermd en altijd behoorlijk ondersteund worden. Zoo de tepels te klein zijn, te diep liggen, te sterk van opperhuid voorzien of gespleten zijn, moeten zij met zuigers of de zogpomp uitgehaald en door het dragen van een tepelhoedje derzelver ontwikkeling bevorderd worden. Zoo de tepels te gevoelig zijn, moet men ze in de laatste maanden der zwangerschap dagelijks met sterken rooden wijn,

rum of sterken brandewijn laten wasschen, of met versterkende zalven uit aluin, kina, eikenbast, galnoten, enz., inwrijven, om het zeer pijnlijk zweren der tepels in het kraambed voor te komen. Veel oplettendheid verdient de zielstoestand der zwangere; alle gemoedsaandoeningen, alle zorg, beangstheid, alle kommer werken nadeelig op de vrucht en op de moeder, en eene opgeruimde, kalme, gelijkmatige geestgesteldheid, eene inwendige vreugde en liefde tot de vrucht, het vertrouwen, dat de baring gelukkig zal afloopen, houden de zwangere vrouwen wel en zijn voor de regelmatigheid der zwangerschaps-verschijnselen noodzakelijk, gelijk zij over het geheel in dezen toestand natuurlijk zijn. De lusten der zwangere kan men, zoo lang zij zich tot onschadelijke dingen bepalen, toegeven; maar schadelijke spijzen en dranken, die zij verlangen, moet men weigeren en haar van alle onregtmatige handelingen terug-houden. Regelmatige afwisseling tusschen waken en slapen is voor zwangeren altijd raadzaam, maar het overmatig genot en ontbering van slaap moeten vermeden worden. Daar zwangeren gemeenlijk eene groote neiging tot slaap hebben, en de behoefte daaraan in dezen toestand grooter is, kunnen zij iets langer dan gewoonlijk slapen; maar dit mag niet overdreven worden. Heete slaapkamers en te warm deksel moeten, even als het slapen in ongestookte kamers bij strenge koude, vermeden worden.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over den Leefregel bij de regelmatige Baring.

§ 96.

De hulp, die de geneesheer der barende heeft te betoonen, bestaat hoofdzakelijk in zoodanige verordeningen, door welke het beloop der natuurlijke baring niet gestoord, elke uit-wendige schadelijke invloed verwijderd, en alle ondoelmatige

gedragingen door de barende vermeden worden. Alle nutte-looze en overtollige maatregelen en elke kunstmatige hulp moet men zoo veel mogelijk vermijden. Maar al te dikwijls vindt men bij onwetende vroedvrouwen, of ten gevolge van het bijgeloof of van de verkeerde denkbeelden, die onder het volk verbreid zijn, dat de barende op velerlei wijzen lastig gevallen en daardoor in gevaarlijke toestanden verplaatst wordt, waar de natuur alleen zonder eenige hulp van andere personen de baring zeker en regelmatig zou hebben voleindigd. De vooroordeelen zijn vaak zoo diep ingeworteld, dat de geneesheer slechts door de zekerste overtuiging bij zichzelven, dat het het doelmatigst is de natuur te volgen, tegen dezelve kan bestand blijven. Zoodra men bij eene barende geroepen is, moet men zich eerst door het bewerkstelligen van een uit- en inwendig verloskundig onderzoek overtuigen, of alle vereischten eener regelmatige baring aanwezig zijn en hoever zij reeds gevorderd is. In geval de vrouw den verloskundige niet reeds bekend is, onderrigte hij zich door vragen omtrent haren ouderdom, hare gezondheid vóór en gedurende de zwangerschap, omtrent den stondenvloed, het beloop der vroegere zwangerschap en baring, de bewegingen des kinds, enz.

§ 97.

Zoo de baring nog in hare eerste tijdperken is, kan men het aan de verkiezing der vrouw overlaten, om rond te wandelen, te zitten of te liggen; men trooste haar door vriendelijke toespraak, en beneme haar door de verzekering, dat alles behoorlijk gaat en dat men spoedig eenen gunstigen afloop verwacht, den gewonen angst, waardoor de barende vrouwen altijd gekweld worden; men late haar alle naauwsluitende kleederen afleggen, en vaste spijzen en verhittende dranken vermijden. Tevens zorge men, dat alles, wat voor eene gewone baring noodig is, bereid zij, omdat men nooit den tijd van haren afloop met zekerheid kan bepalen. Voorhanden dienen te zijn: eene navelstrengschaar, bandjes om de navelstreng te onderbinden, een klein badkuipje, eene baarmoeder-

en lavementspuit, pommade, vet of olie, om bij het onderzoek te gebruiken, warm en koud water, sponsen, het noodige ter opwekking van schijndoode kinderen, eenige opwekkende genees- en riekmiddelen, gelijk ook wijn en azijn, en de noodige kleederen, enz. voor moeder en kind; bovendien de verloskundige werktuigen voor onvoorziene gevallen, inzonderheid de groote en kleine tang, omdat deze zelfs bij eene regelmatige ligging des kinds uit vooraf niet te bepalene dynamische oorzaken noodzakelijk kunnen worden. De kamer, waarin zich de barende bevindt, moet groot en ruim zijn, ten einde elke misschien mogelijke hulp kunne aangebragt worden, de helpers zich wederzijds niet hinderen en het misschien noodzakelijk verbedden der barende ligt mogelijk zij. Daar de vrouw in dezelfde kamer ook het kraambed houdt, moet reeds alleen om die reden, zoo mogelijk, een ruime kamer gekozen worden. De warmtegraad daarvan moet matig, meer warm dan koud zijn, en de barende moet zoo liggen, dat zelfs bij het openen der deuren geen togt haar bereiken kan. De tegenwoordigheid van vele personen, die haar onaangenaam zijn, moet verhinderd worden; de geneesheer zelf zal door deze in zijne verordeningen en handelingen gestoord en belemmerd worden. De voornaamste zorg des geneesheers betreft een doelmatig verlosbed. Men heeft vele voorslagen en inrigtingen om hetzelve gereed te maken opgegeven, zoo als baringsbedden, verlostafels en kraamstoelen. De vereischten van een goed verlosbed zijn de volgende: de vrouw moet er zeker en gemakkelijk in liggen; zij mag nooit eene gedwongene houding, die haar spoedig moeijelijk zou worden, aannemen, en moet hare krachten ter ondersteuning van den arbeid vrij kunnen uitoefenen; voorts moet de stuit hoog en vast liggen, zonder op een hard ligchaam te drukken; de heiligbeensstreek moet gesteund zijn, de voeten tegen een vaststaand ligchaam kunnen vastgedrukt worden, en voor de bepaling der handen moet gezorgd zijn. Het bed moet zindelijk en het afvloeijen des vruchtwaters en de andere afscheidingen uit de teeldeelen ligt mogelijk zijn, zonder de kleeding der barende

nat te maken. De verloskundige moet van alle kanten gemakkelijk bij het verlosbed kunnen komen; het mag niet te breed en evenmin te laag of te hoog zijn, opdat de geneesheer, bij het verloskundig onderzoek, het steunen van den bilnaad en het onderbinden en afsnijden van de navelstreng, geene ongemakkelijke houding behoeve aan te nemen en daardoor in zijne handelingen gestoord worde. Bovendien moet men bij het verlosbed zorg dragen, dat de barende behoorlijk warm toegedekt zij en niet noodeloos ontbloot worde, om het gevoel van schaamte niet te beleedigen. Te dien einde hebben wij voor de particuliere praktijk het volgende verlosbed opgegeven. Men rigte dit het liefst op het gewone bed of eene sofa in, waarop ook het kraambed zal gehouden worden. Over de matras van het aan beide zijden vrijstaand bed spreide men gewast doek of eene genoegzaam groote reehuid, om het doordringen der vochten te verhoeden. De plaats onder het bekken verhooge men met een sofakussen of een paardenharen stroomatras tot 4—6 duim, en legge nog kussens en peluwen onder de schouders en het hoofd, totdat deze tamelijk hoog liggen. Over dit alles legge men een laken. Op dit bed late men de barende zoo liggen, dat de teeldeelen op den rand der verhoogde peluw geheel vrij liggen, plaatse, om het vocht op te vangen, doeken daaronder, en vulle de plaats van de heiligbeensstreek met eene ronde peluw of een toegeslagen kussen op; men zorge daarvoor, dat de voeten der barende in eene bijna uitgestrekte ligging een vast steunpunt vinden, en bevestige handdoeken of bijzonder daartoe ingerigte riemen aan de bedstede, dat de barende zich daaraan met de handen kan vasthouden. In dit bed dekke men de vrouw met eene ligte deken. Een bijzonder kussen met eene uitsnijding, volgens Leydig, von Siebold, Carus en den Schrijver, tot verhooging der bekkenstreek, is zeker wel niet onontbeerlijk, maar geeft, wanneer het niet te hoog is, toch veel gemak. Het vocht kan ligt afvloeijen, zoodat de vrouw droog ligt; het bed is vaster; de hand van den verloskundige kan gemakkelijker tot de teeldeelen der barende komen, en

hare dijen hebben ook eenen vasten steun. De vroeger algemeen en op vele plaatsen thans nog gebruikelijke kraamstoelen zijn niet alleen overtollig, maar zelfs in vele opzigten schadelijk; het vervoer daarvan is voor den geneesheer moeijelijk, en het opslaan voor de vrouw beangstigend; het lang zitten daarop vermoeit, en er zijn ligt verkoudingen mogelijk. Bijzonder vervaardigde verlosbedden, die naar gelang der noodzakelijke kunstbewerkingen kunnen gewijzigd worden, zijn alleen in kraamhuizen bruikbaar.

§ 98.

Eer men de barende te bed legt, ontledige men de blaas en den endeldarm; te dien einde rade men de vrouw aan, de pis te lozen, of brenge den catheter in en zette een verzachtend lavement, zoodat de endeldarm gereinigd wordt. Wanneer de levendiger of menigvuldiger opkomende weeën het tweede baringstijdperk aankondigen, overtuige men zich door een herhaald verloskundig onderzoek van den voortgang der baring, en brenge de vrouw, zoodra de moedermond behoorlijk verwijd is en de vochtblaas op het springen staat, op het verlosbed. Eerstbarenden moeten vooraf voor het breken der vliezen gewaarschuwd worden, om haar geen schrik over dit verschijnsel aan te jagen. De algemeen verkieselijke en natuurlijke ligging bij de baring is de ligging op den rug, met een eenigzins, maar niet te zeer verhoogd bovenlijf, welke tegen het einde van het vierde baringstijdperk, maar vooral na den afloop daarvan, meer horizontaal moet zijn. Andere liggingen moeten door bijzondere omstandigheden, die afwijkingen van het regelmatig beloop der baring uitmaken, aangewezen worden, en slechts bij afwisseling kan men de barende haren wensch, om op zijde te liggen, gedurende de drie eerste baringstijdperken toegeven; als algemeene ligging beschouwe men haar echter niet. De ligging op zijde kan echter in eenige gevallen noodig zijn: de vrouw moet naar omstandigheden op de regter- of linkerzijde liggen; de knieën worden door tusschengelegde peluwen of door eenen aanwezi-

gen persoon matig van elkander verwijderd; de verloskundige sta of zitte achter den rug der barende. Men zorge dat de barende de weeën niet te hevig verwerke, met het ligchaam rustig ligge, en niet overmatig schreeuwe; men diene haar, in geval zij drinken verlangt, water, of naar omstandigheden, warme dranken, een weinig kamillen- of vlierthee toe. Het beloop der baring wachte men bedaard af, en bespoedige haar nimmer door prikkeling en kunstmatige verwijding des moedermonds. In het vierde baringstijdperk moet de zorg van den vroedmeester zich vooral tot het verhoeden van beleedigingen der uitwendige teeldeelen, en inzonderheid des bilnaads, en tot het behoorlijk ontvangen des kinds uitgestrekt zijn.

§ 99.

Zoodra het kind uitgedreven is, moet men dadelijk de hand op den onderbuik der barende leggen, om zich te overtuigen of er een tweede kind in de baarmoeder bevat is, dan of zij zich heeft zamengetrokken en men nu de uitdrijving der nageboorte kan verwachten. De vrouw moet thans naauwkeurig waargenomen worden, opdat men spoedig elk misschien voorkomend gevaar herkenne; de dijen mag zij niet te vast aaneen sluiten, omdat daardoor het afvloeijen van het bloed gestoord en het stollen daarvan in de baarmoeder met de gevolgen van dien veroorzaakt wordt. Met bedaardheid en naauwkeurige oplettendheid op alle toestanden, wachte men de verwijdering des moederkoeks af, nadat men vooraf aan de vrouw eene horizontale ligging heeft gegeven door het weghalen der kussens van onder het hoofd. Na den afloop van het vijfde baringstijdperk late men de vrouw de dijen behoorlijk aaneensluiten en rustig op het verlosbed liggen, dekke haar, uit hoofde van de thans vaak opkomende huivering, warm, maar niet zwaar toe, en overtuige zich door het herhaald betasten van den buik, of de baarmoeder regelmatig is zamengetrokken. Nadat men alsdan de teeldeelen onderzocht heeft, of zij ook misschien beleedigd waren, en ze met eene spons en laauw water van beneden naar boven gereinigd heeft, brenge

men de vrouw in het wel verwarmd kraambed. Het aanleggen van een sluitlaken is wel in het algemeen overtollig, en zelfs, wanneer het te vast aangehaald wordt, schadelijk; echter is een zacht sluitend verband bij een zwak lymphatisch gestel, na te snel afloopende bevallingen, bij het lijden aan hoest, en wanneer de baarmoeder te veel naar voren ligt, aanbevelenswaardig.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Over den Leefregel in het Kraambed.

§ 100.

De eerste en voornaamste zorg moet zich tot eene behoorlijke kraamkamer bepalen; gelijk reeds bij den leefregel bij de baring is opgegeven, moet zij ruim zijn, daar, door de uitwaseming der kraamvrouw, eene naauwe, kleine kamer ligt verontreinigd en de warmtegraad in dezelve te zeer verhoogd wordt. De lucht moet zuiver zijn, de warmtegraad gematigd (14—15° Reaum.) en bovenal gelijkmatig. Uit hoofde van de gevoeligheid der oogen van moeder en kind mag zij slechts matig verlicht zijn, en bijzonder mijde men alle plotselinge verlichting. Terwijl men de lucht dagelijks door het openzetten eener deur of eens vensters laat vernieuwen, zorge men door het plaatsen van kraamschutten, dat geen togt tot de kraamvrouw kan doordringen. Berookingen tot luchtzuivering, die prikkelend op de moeder en het kind werken, met name de chlorberookingen, moeten geheel en al vermeden worden. Het kraambed moet zoo ingerigt zijn, dat er steeds voor behoorlijke zindelijkheid gezorgd kan worden: het moet dus met gewast doek tegen het indringen van het vocht voorzien zijn, en buitendien legge men vier tot acht dubbel gevouwen lakens onder de bekkenstreek, om de uit de baarmoeder afge-

scheiden vochten op te vangen. Deze lakens moeten eenige malen daags voorzigtig, en na behoorlijk gewarmd te zijn, verwisseld worden. Het deksel der kraamvrouw zij behoorlijk warm, maar niet zwaar of verhittend. In het begin moet de ligging der kraamvrouw meer vlak horizontaal zijn; later kan de borst en het hoofd wat hooger liggen. Bijzonder moet de vrouw rustig liggen, zich niet oprigten of omdraaijen, omdat hierdoor onmiddellijk bedenkelijke ziekten kunnen veroorzaakt worden, zoo als bloedvloeijingen uit de baarmoeder en verplaatsingen derzelve, en in allen gevalle de terugkeer der teeldeelen in den onbezwangerden toestand vertraagd wordt en er eene neiging tot verplaatsingen der baarmoeder nablijft. De kraamvrouw moet bovendien door uitwendige omstandigheden niet in hare rust gestoord worden: de kraamkamer zelve mag dus niet bij eene woelige plaats gelegen zijn; bezoeken van personen, die veel spreken, moeten verboden en alles zorgvuldig vermeden worden, wat het gemoed der kraamvrouw kan opwinden, of haar ergernis, schrik, angst, of eene te groote vreugde veroorzaken. Ligchaams- en zielrust zijn noodzakelijke vereischten voor een gelukkig beloop des kraambeds. Men store den slaap der kraamvrouw nimmer; hij is het voornaamste middel tot haar herstel, en het is een geheel verkeerd denkbeeld, den kort na de baring volgenden slaap met geweld te willen verhinderen. Het is alleen noodig, omdat er bloedvloeijingen uit de baarmoeder kunnen verschijnen, de vrouw zorgvuldig te bewaken, en bij herhaling, zonder haar te storen, de uitvloeijingen uit de baarmoeder op te merken.

§ 101.

De kleeding der kraamvrouw verdient, uit hoofde van het gewigt van het kraamzweet, eene zorgvuldige oplettendheid; zij moet gemakkelijk en warm zijn, en voornamelijk zorge men, dat de borst, de schouders en de bovenarmen behoorlijk bedekt en aldus voor verkouding bewaard zijn. De kleedingstukken moeten wijd zijn en ligt verwisseld kunnen worden, hetgeen met het ondergoed, zoo vaak de zindelijkheid het vereischt,

noodzakelijk is. Slechts in de eerste dagen van het kraambed late men het ondergoed onveranderd en zorge, dat het hemd niet door de kraamzuivering nat worde. Wanneer het later noodig wordt dit te wisselen, vermijde men toch dit gedurende een sterk zweet te doen, en late het schoone linnen altijd behoorlijk warmen. Het voedsel der kraamvrouw moet naar den toestand der spijsverteringswerktuigen en den toestand, waarin zich de bewerktuiging bevindt, ingerigt worden, en dus mag de kraamvrouw in de eerste dagen slechts weinig voedsel gebruiken. De spijzen moeten ligt verteerbaar en weinig voedend zijn, slechts in vloeibaren vorm gegeven en zoo gekozen worden, dat zij tevens bedarend werken. Watersoepen, plantaardige, slijmige soepen zijn in de eerste dagen voldoende. Tot drank schrijve men dan garsten- of broodwater of suikerwater voor, dat matig warm gebruikt wordt. Alle vaste, moeijelijk verteerbare, winderige spijzen, alle verhittende dranken, zoo als koffij, en zelfs het gestadig gebruik van kamillenthee of vlierthee, die te sterk op de huiduitwaseming werken, en geheel koud water moeten vermeden worden; slechts wanneer de huiduitwaseming gering en het zenuwstelsel der kraamvrouw zeer opgewekt is, kan men geringe hoeveelheden van kamillenthee toedienen. Eerst na verloop van eenige dagen, naar gelang van het gestel der vrouw, ga men tot dunne bouillons, gekookte vruchten, enz., over, en vermeerdere dan de hoeveelheid en de kracht van het voedsel. Wij moeten hier in het algemeen aanbevelen, om het gestel der vrouw altijd in aanmerking te nemen, omdat eene vastbepaalde handelwijze en eene gelijkmatige onthouding voor zwakke vrouwen even schadelijk zal worden, als eene reeds vroeg voedende dieet voor sterke en volsappige. Verstopping moet in de beide eerste dagen des kraambeds als natuurlijk beschouwd worden, en eerst op den derden dag zorge men door een lavement, of door het toedienen van een zacht purgeermiddel, zoo als van wonderolie, voor den stoelgang. Inzonderheid wanneer de naweeën zeer sterk zijn en de borsten sterk opgezet worden, verzuime men deze zorg niet, en diene

reeds op den tweeden dag de opgenoemde middelen toe. Bij elke kraamvrouw lette de geneesheer op de pisafscheiding, herinnere de vrouw om reeds eenige uren na de baring de pis te ontlasten en haar gedurende het kraambed nimmer lang op te houden, omdat door een te groote uitzetting van de blaas ligt pisopstopping en plaatsveranderingen der baarmoeder veroorzaakt worden. Wanneer er niet van zelf pisontlasting volgt, moet de pis bij tijds door den catheter ontlast worden. De uitwendige teeldeelen zuivere men dagelijks met laauw water, en stoove ze, wanneer zij gekneusd of gevoelig zijn, met een aromatisch aftreksel, met een of ander geestrijk bijvoegsel.

§ 102.

De regeling van het zogen vereischt in het kraambed eene zorgvuldige inachtneming, daar zelfs bij een behoorlijk gedrag ligt stoornissen ontstaan door ontsteking der borsten en het zweren der tepels, en dat wel inzonderheid bij eerstbarenden. Zes tot twaalf uren na de bevalling, en bij zwakte der kraamvrouw ten minste na vierentwintig uren legge men het kind aan de borst, opdat er geene stoornissen ontstaan en het kind het eerste zog gebruike, dat de ontlasting van het meconium bevordert. De op den derden dag, of vroeger of later, opkomende zogkoorts vereischt in den regel geene afzonderlijke behandeling; men bevordere slechts de zogafscheiding door het dikwijls aanleggen des kinds, zorge dat de huiduitwaseming niet gestoord worde en dat de kraamvrouw alle voedende of verhittende spijzen vermijde. Het zogen geschiedt in het begin het best in de ligging op de zijde en de borst moet, door haar met eenen doek te bedekken, voor verkouding bewaard worden. Men kan het aanvankelijk alle twee tot drie uren laten zogen, en daarbij telkens van borst verwisselen; echter vermijde men om het dadelijk na het eten of na eene ziels- of ligchaamsopwekking de borst te geven. Wanneer de tepels te weinig uitsteken en het kind alléén geen kracht heeft om ze uit te halen, en in het zuigen gehinderd wordt, kan men

de zogpomp of zuigglazen gebruiken, en aldus de tepels kunstmatig doen uitkomen en hare ontwikkeling door het gebruik van een tepelhoedje begunstigen. Hoe moeijelijk het ook dikwijls gaat bij eerstbarenden, om het zogen te regelen, mag men toch nooit te vroeg de hoop op een gelukkigen uitslag opgeven, al is ook de borst slecht ontwikkeld, of al wil het kind niet zuigen; door aanhouden en geduld, waarbij de moeder zeker dikwijls hevige pijnen en grooten last lijden moet, komt men in de meeste gevallen tot zijn doel. Zoo de borsten hard en gezwollen zijn, ondersteune men ze behoorlijk, en wrijve ze met eene laauwe olie, als b. v. olie van zoete amandelen, in.

§ 103.

Waar de moeder haar kind niet zelve zoogt, moet men haar steeds met grootere zorgvuldigheid dan in het tegenovergesteld geval behandelen, daar de onderdrukking der zogafscheiding met stoornissen, die meer of minder gevaarlijk kunnen zijn, gepaard gaat. De dieet moet hier bijzonder karig zijn; de vrouw mag slechts weinig gebruiken, en men moet zelfs ten opzigte van de hoeveelheid van drank voorzigtig zijn. Men zorge, dat de overige kraamafscheidingen iets sterker worden, en dulde nooit eene verstopping van 24 uren; veeleer moet men bij tijds alle dagen eenige stoelgangen door lavementen of zachte purgeermiddelen te weeg brengen; evenwel is ook in dit opzigt alle overmaat van purgeermiddelen te vermijden. Bovendien bedekke men de borsten met boomwol, watten, of vlas, om plaatselijk de huiduitwaseming te bevorderen, ondersteune de borst, en late, wanneer zij sterk gezwollen is, kunstmatig door zuigglazen, door gewarmde fleschen, die op de tepels gezet worden, of door een volwassen mensch het zog ontlasten. Het inwrijven der borsten met olie, of het baden derzelve met den damp van een aftreksel van kamillen of vlier, en het opleggen van daarmede bevochtigde lappen, is bij zwakke, zeer gevoelige vrouwen, zeer aanbevelenswaardig.

§ 104.

De tijd, gedurende welken de kraamvrouw het bed moet houden, verschilt zeer naar het gestel, het jaargetijde en de bijzondere omstandigheden. Maar ofschoon ook gezonde, sterke, aan zwaar werk gewende vrouwen soms zonder nadeel op den tweeden of derden dag het bed verlaten, is het toch nimmer raadzaam, zelfs bij de zoodanige, dit vóór den zesden of zevenden dag toe te staan, daar velerlei gevaren door verkouding, door liggingsverandering van de teeldeelen en door de inspanning ontstaan kunnen; de meeste uitzakkingen der baarmoeder hebben hare oorzaak in het te vroeg verlaten des kraambeds. Zwakke en niet zogende vrouwen moeten tot aan den negenden dag in het bed gehouden worden. Wanneer de vrouw zich op dien tijd wel gevoelt en sterk genoeg is om te kunnen opzitten, is het niet slechts onnoodig, maar ook schadelijk, om haar langer in het bed te houden. Hierdoor wordt de huidwerkzaamheid te zeer bevorderd, en zij overschrijdt ligt den natuurlijken graad, zoodat eene verzwakking derzelve, eene te sterke huiduitwaseming wordt te weeg gebragt en de vrouw meer verzwakt dan versterkt wordt. Ook werkt het aanhoudend liggen in het bed schadelijk op de spijsverteringswerktuigen; derzelver werkzaamheid blijft lang belemmerd, en de vrouw heeft langeren tijd tot haar volkomen herstel noodig. Gedurende het geheele tijdperk van het zogen moet de vrouw eene regelmatige levenswijze leiden, zich noch naar de ziel, noch naar het ligchaam inspannen, gemoedsbewegingen van allerlei aard schuwen, en altijd met zorgvuldigheid en liefde op haren zuigeling passen. Hare dieet zij voedend, maar niet prikkelend; zij vermijde alle zure, scherpe, specerijachtige, moeijelijk verteerbare, winderige spijzen en geestrijke dranken. Zij neme vlijtig beweging in de vrije lucht, om haar ligchaam volkomen gezond te houden. Bij het spenen des kinds houde zij, zoo lang de aandrang van zog naar de borst aanhoudt, een spaarzamen leefregel, binde de borsten op, maar mijde hierbij alle sterke drukking, wrijve ze met

olie in, ingeval zij hard zijn, en make eenige dagen lang buikopening door middenzouten.

A. le Camus, Abdeker ou l'art de conserver la beauté. Vol. I—IV. Paris 1754—1756.

J. P. David, Diss. sur ce qui convient de faire pour diminuer ou supprimer le lait des femmes. Paris 1763.

Bonnaud, Dégradation de l'espèce humaine par l'usage des corps de baleine. Paris 1770.

Reisser, Avis important au sexe, ou Essai sur les corps baleinés. Lyon 1770.

J. A. Wohlfahrt, Gesundheit der Frauenzimmer, in einigen Briefen entworfen. Breslau 1773.

K. White, Von der Behandlung der Schwangeren und Kindbetterinnen. A. d. Engl. Leipzig 1775.

Doffecourt, Avis très important au public sur différentes espèces de corps et de ceintures de nouvelle invention. Paris 1775.

Thauraux, Ergo in curandis affectibus qui puerperarum suppressis lochiis supervenient sola antiphlogistica. Paris 1776.

S. Mahon, Every lady her own physician, or the closet companion, containing ample instruction for the prevention and cure of all disorders incident to the fair sex. Lond. 1778.

Deleurye, Abhandl. über die Geburten und Behandl. der Schwangeren, Kindbetterinnen und kleinen Kinder. Aus dem Französ. mit Anmerk. von F. G. Flemming. Breslau 1778.

C. Crutwell, Advice to lying-in Women on the custom of drawing the breasts. London 1779.

Bezl, Diss. de diaeta. Edinb. 1783.

W. Rowley, A treatise on the management of female breasts during childbed. London 1788—1792.

J. Grigg, Advice to the female sex in general, particular to those in a state of pregnancy and lying-in. Bath. 1789. 93.

Dezelfde, Verhaltungsregeln für das weibl. Geschlecht besond. in der Schwangerschaft und Kindbett, mit Vorschriften über die medicin. Pflege der Kinder in ihrem ersten Jahre. A. d. Engl. von Harremann. Leipzig 1790.

S. Mahon, Der Arzt für das schöne Geschlecht. A. d. Engl. von C. F. Michaëlis. Leipzig 1790.

J. C. B. Peters, praes. Hartmann, Diss. Regimen puerperarum. Fr. a. M. 1791.

J. F. Zückert, Diät. der Schwangeren und Sechswöchnerinnen. 3te Aufl. Berlin 1792.

A. Hamilton, Unterricht in der Behandlung der Frauenzimmer- und neugeborener Kinder-Krankheiten. A. d. Engl. Leipzig 1793.

A. F. Nolde, Gallerie älterer und neuerer Gesundheitslehren für das schöne Geschlecht. Rostock 1794.

J. C. Unler und K. F. Uden, Diätetik der Schwangeren und Säugenden. Braunsweig 1796.

Schönheits- und Gesundheits-Katechismus für das schöne Geschlecht u. s. w. Leipzig 1797.

M. Mears, The pupil of nature or candid advice to the fair sex on the subjet of pregnancy. Lond. 1797.

J. F. Lacombe, Der Arzt als Geburtshelfer. A. d. Franz. Elberfeld 1797.

Srucerotte, Ueber die Erhaltung der Kinder während der Schwangerschaft. Leipzig 1798.

J. L. Nistler, De generalibus artis obstetriciae indicationibus. Jen. 1800.

S. H. Burgheim, Die ächte Verjüngerungskunst des Alters, sowohl des männlichen als weiblichen Geschlechts. Leipzig 1801.

Laffecteur, Die Kunst sich gesund und schön zu erhalten, für Frauenzimmer. A. d. Franz. mit Anmerkungen des Uebersetz. Leipzig 1801.

C. F. N. Seps, Essai sur le Régime considéré sous le rapport de diététique. Paris 1802.

A. Michelitz, Ueber die Nachtheile, welche die heutige Frauentracht der Gesundheit bringt. Deutsch und Lateinisch. Prag 1803.

J. S. Schmidt, Gesundheitslehre für Schwangere, Gebärende und Wöchnerinnen, Ammen und Kinder. Hamburg 1803.

F. K. Fiedler, Erinnerung an Schwangere, Gebärende u. s. w. Prag 1804.

Löbenstein-Löbel, Hygiene für Frauen und Kinder, oder: warum sehen wir so viele schwächliche Frauen und Kinder, und wie ist dem Uebel der Zeit abzuhelfen? Leipzig 1804.

Unterricht für junge Frauen, um frohe Mütter gesunder Kinder zu werden und selbst gesund dabei zu bleiben u. s. w. 2te Aufl. Augsburg 1804.

H. Brüninghausen, Etwas über Erleichterung schwerer Geburten. Würzburg 1804.

J. F. Ackermann, Ueber die Erleichterung schwerer Geburten, vorzüglich über das ärztliche Vermögen auf die Entwickelung des Fötus. Jena 1804.

P. M. Pottier, Diss. sur le régime des femmes en couche. Paris 1805.

J. B. P. Guépin, Sur l'hygiène des femmes en couche. Paris 1803.

C. F. Burdach, Diätetik für Gesunde, wissenschaftlich bearbeitet. Ister und IIter Bd. Allgemeine Hygiastik. Neue Ausgabe. Wien 1805.

C. A. Struwe, Wie können Schwangere sich gesund erhalten und eine frohe Niederkunft erwarten? Hannover 1806.

Aronsohn, Kunst das Leben des schönen Geschlechtes zu verlängern. Berlin 1806.

J. C. Kilian, Die Diätetik der weiblichen Schönheit. Eine Toilettenlectüre. Hamburg 1806.

E. von Siebold, Ueber die wahre Beurtheilung des Zustandes der Schwangerschaft, Geburt und des Wochenbettes, als Versuch einer Einleitung in die Diätetik, Pathologie und Therapie der Krankheiten der Schwangeren, Gebärenden und Wöchnerinnen, in den IVden Band der Lucina. Leipzig 1807—1808.

E. S. von Embden, Diätetik für Schwangere in Beziehung auf das Wohl ihrer selbst. Emden 1807.

L. J. Boer, Ueber die Säugung neugeborener Kinder und Behandlung der Brüste bei Kindbetterinnen. Ein Versuch, gedungene Säugammen grössentheils entbehrlich zu machen. Wien 1808.

Der weibliche Busen, dessen Werth und Erhaltung, oder Anweisung für Mädchen und Frauen zur Erlangung und Erhaltung eines gesunden und schönen Busens; nebst allgemeinen Gesundheitsregeln für das weibl. Geschlecht. Von Meyer. 4te Aufl. von Schultze.

S. Leonhard, Med. Nachrichten für Schwangere, wie sie sich während der Schwangerschaft verhalten sollen. Quedlinb. 1808.

J. G. F. Dalle, Diss. sur le régime de la femme en couche. Paris 1808.

J. F. C. Albrecht, Der weibliche Busen, nebst Mitteln, seine Schönheit zu erhalten und zu erhöhen. Hamburg 1810.

F. NEUMANN, Rathgeber für schwangere Frauenzimmer. Quedlinburg 1811.

C. H. T. SCHREYER, Kosmetisches Taschenbuch für Damen u. s. w. Nürnberg 1812.

S. A. PITTSCHAFT, Unterricht über die weibliche Epoche der Schwangerschaft, des Wochenbettes u. s. w. Heidelb. 1812.

A. F. FISCHER, Heil- und Verhaltungsregeln bei allen Krankheiten, welche Mädchen und Frauen in Folge geheimer Vergehungen und Ausschweifungen in der phys. Liebe zu befallen pflegen. 2te Ausg. Leipzig 1812.

Diätetik und medicinischer Rathgeber für Schwangere, Gebärende, Wöchnerinnen und Säugende. Chemnitz 1814.

Ueber die vorzüglichsten Fehler in Behandlung der Schwangeren, Wöchnerinnen und Säugenden, sowie in der Behandlung der Kinder in den ersten Lebensjahren. Berlin 1818.

G. F. HOFFMANN, Wie können Frauenzimmer frohe Mütter gesunder Kinder werden und selbst u. s. w. III Thle. 3te Aufl. Frankfurt 1818.

J. B. MÈGE, Alliance d'Hygiène et de la beauté ou l'art d'embellir, d'après les principes de la physiologie. Paris 1818—1820.

S. GIACOMAZZI, Saggio di osservazioni sopra il vestito delle signore. Brescia 1819.

M...., Hygiène des dames; moyens de conserver leur beauté et d'entretenir leur fraicheur. Edit. 2. Paris 1820.

T. A. RITGEN, Die Anzeigen der mechanischen Hülfe bei der Geburt, nebst Beschreibung u. s. w. Giessen 1820.

R. PALIN, Influence of national manners on female life. London 1822.

C. W. HUFELAND, Anweisung zur phys. und moral. Erziehung des weiblichen Geschlechtes, nach C. DARWIN bearbeitet mit Zusätzen. Leipzig 1822.

F. W. BECKER, Medicinischer Hausbedarf für Frauen und Mädchen, oder Belehrung über die vorzüglich ihnen eigenen Krankheiten und Verhältnisse. Pirna 1822.

G. C. BOHNHARDT, Die Kunst Schwangere, Wöchnerinnen und neugeborene Kinder vernünftig zu behandeln und Gebärenden den nöthigen Beistand zu leisten, für Hebammen und Mütter. Wiesbaden 1822.

MAYER, Quelques reflexions sur la manière de maintenir à la

beauté les charmes primitifs de la jeunesse et de conserver jusqu'à la dernière periode de la vie la fraicheur. Paris 1823.

F. Demeulenaere, Diss. de regimine gravidarum. Lovanii 1824.

C. W. Klose, Grundsätze der allgem. Diätetik, zu akadem. Vorlesungen. Leipzig 1825.

K. Caspari, Handbuch der Diätetik für alle Stände. Leipz. 1825.

F. B. Osiander, Die Anzeige zur Hülfe bei unregelmässigen und schweren Geburten. Tübingen 1825.

J. L. Boer, Natürliche Geburtshülfe der Schwangeren, Wöchnerinnen und neugeborenen Kinder. Wien 1826.

Dezelfde, Supplement zur natürlichen Geburtshülfe und Behandlung der Schwangeren, Wöchnerinnen und neugeborenen Kinder. Wien 1826.

J. G. C. Jörg, Diätetische Belehrung für Schwangere, Gebärende und Wöchnerinnen, welche sich als solche wohl befinden wollen. In zehn an gebildete Frauen gehaltenen Vorlesungen. 3te verbess. und mit einer Einleitung zur ersten phys. Erziehung der Kinder vermehrte Auflage. Leipzig 1826.

T. F. Schiele, De cura ad puerperas spectante. Berol. 1829.

W. G. C. Consbruch in C. Ebermaier und S. F. Niemann Allg. Encyklop. 3ter Bd. Diätetisches Taschenbuch. 2te Aufl. Leipzig 1830.

A. F. Fischer, Die Krankheiten des schönen Geschlechtes, oder Verhaltungsregeln bei jenen Krankheiten, die vorzugsweise Jungfrauen und Frauen in jedem Alter und Verhalten zu befallen pflegen, nebst den anzuwendenden Heilmitteln. 3te Abth. Abth. I. Verhaltungsregeln bei Krankh. der Jungfrau. Abth. II. der Frauen. Abth. III. der Mütter. Dresden 1830.

A. Wurm, Versuch einer Gesundheitslehre des Weibes, mit einer einleitenden Abhandlung über die zarte Pflege der Kinder. 1stes Bändchen. Kempten 1830.

G. W. Gross, Ueber das Verhalten der Kreisenden und Wöchnerinnen, sowie der neugeborenen Kinder, in diätet. therapeut. Hinsicht. Leipzig 1831.

Die zweckmässig besorgte Krankenlage und Wochenstube, oder diätetische Belehrung für Kranke und Wöchnerinnen u. s. w. Altona 1832.

G. W. Gross, Das Verhalten der Mütter und Säuglinge vom Augenblick der Empfängniss an bis zu dem Zeitabschnitt,

wo sie letzteren entwöhnt, in diätet. und heilk. Rücksicht. Ein Taschenbuch für Neuvermählte. Dresden 1833.

A. W. Tuwar, Die Erhaltung der Lebenskraft in Hinsicht des Zeugungstriebes. Ein Bewahrungsmittel für Ehelose und Eheliche. 2te Aufl. Leipzig 1834.

D'Alnoncourt, Der prakt. Rathgeber in Wochen-, Kinder- und Krankenstuben. Ein Handbuch für Frauen und Mütter in allen vorkommenden Krankheitsfällen, über den weibl. Körper und die Functionen desselben, in alphabet. Ordnung. Leipz. 1835.

F. v. Ammon, Die ersten Mutterpflichten und die erste Kinderpflege zur Belehrung junger Frauen und Mütter dargestellt. 2te Ausg. Wien 1835.

Gynaekeion, Eine Weihgabe für Damen, die natürliche Schönheit zu erhalten, der Ungunst der Natur abzuhelfen, natürliche Einflüsse unschädlich zu machen und sich in Kleidung und Haltung auf das vortheilhafteste darzustellen. Heilbronn 1836.

K. Behr, Diätetik für Frauen und Kinder im gesunden und kranken Zustande, nebst Anleitung, die eigenthümlichen Krankheiten Jener zu erkennen, und Anweisung zu zweckmäss. Krankenpflege. Stuttgart 1836.

TWEEDE AFDEELING.

OVER DE GESLACHTSZIEKTEN DER VROUW EN HARE BEHANDELING.

EERSTE GEDEELTE.

BIJZONDERE ZIEKTE- EN GENEZINGSLEER VAN DE GESLACHTSZIEKTEN DER VROUW, AFGESCHEIDEN VAN DE ZWANGERSCHAP, DE BARING EN HET KRAAMBED.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de Zielsziekten.

§ 105.

De zielsziekten maken die afwijkingen van den geest van den natuurlijken toestand uit, waarin het zieke individu óf zonder zelfbewustzijn, zonder vrijheid van wil handelt, óf in welke het in zijne denkbeelden en voorstellingen, gelijk ook in zijne handelingen en uitdrukkingen, tegen de wetten van het gezond verstand, van de zedelijkdeid en van de maatschappelijke en burgerlijke omstandigheden van den mensch, op eene zuiver instinktmatige wijze zondigt, zoodat het óf hem aan doorzigt ontbreekt, om het afwijkende van zijne handelingen in te zien, óf hij de kracht mist om daarin meester van zichzelven te blijven. Zoo zien wij eenen krankzinnige eenen moord plegen, zonder dat hij bewustzijn heeft van zijn doen; in den aanval zijner ziekte doorsteekt hij eenen vriend, eene beminde, en wanneer hem het slagtoffer van zijne waanzin, nadat de aanval voorbij is, wordt voorgesteld, herkent hij het, maar weet niet dat hij de moordenaar was. Een andere wordt zoo sterk door het denkbeeld, dat hij deze of gene is, dat hij eene of andere zaak bezit, dat hij zichzelven of anderen iets kwaads moet doen, enz., aangetast, dat hij dit denkbeeld niet

van zich kan weren, hetzij hij zijne dwaling te dezen opzigte niet inziet, of dat hij zelfs bij een juist inzigt dit denkbeeld niet kan uit zijn hoofd zetten. Van den anderen kant wordt de geest en het gemoed in eenen minderen graad ziek, doordien bijzondere geestvermogens of neigingen, of alle te gelijk, in bijzondere kanten des gemoeds verdrongen of te zeer ontwikkeld worden, en het individu op deze wijze eenen tegennatuurlijken toestand des geestes of des gemoeds aan den dag legt. Zoo vertoonen dus de zielsziekten verschillende soorten en graden, die, naar gelang derzelver doel verschilde, ook van elkander afwijken. Wil men bij deze hoofdverdeeling niet al te zeer in bijzonderheden treden, dan schijnt het meest doelmatig, slechts drie klassen van zielsziekten vast te stellen: 1) de onnoozelheid of stompzinnigheid, waarbij de krachten van den geest en van de ziel verdrukt zijn, en het individu in zijn denken en voelen als mensch achterlijk is; 2) de monomanie, in welke enkele of meerdere verstandelijke krachten en voorstellingen vervreemd zijn; 3) de manie (razernij), waarbij alle krachten des verstands lijden, alle voorstellingen verward en het bewustzijn, de vrijheid van het handelen volgens een bepaald denkbeeld weggenomen is.

§ 106.

In de door Riecke bezorgde Hoogduitsche vertaling van Quetelet's werk over den mensch en de ontwikkeling zijner vermogens vinden wij zeer uitgebreide statistieke opgaven omtrent den invloed van het geslacht op zielsziekten, die wij om hare hooge belangrijkheid hier laten volgen.

Esquirol verkreeg uit eene ruime vergelijking van krankzinnigen de uitkomst, dat het geslacht op het getal der ziektegevallen een gering of in het geheel geen verschil maakte; hij vond namelijk 37,825 krankzinnige mannen tegen 38,701 krankzinnige vrouwen. Deze getallen werden echter uit eene opsomming der statistieke opgaven van de meest verschillende landen verkregen, en hebben dus eene slechts in het algemeen geldige waarde. Bijzonder belangrijk moet het dus zijn, de

landen afzonderlijk te dezen opzigte te vergelijken, en uit het onderscheid, dat zij ten opzigte van het geslacht der krankzinnigen en van het klimaat, de zeden, wetten en staatkundige inrigtingen vertoonen, tot het bepalen der oorzakelijke momenten der zielsziekten te besluiten. Eene zoodanige opsomming heeft Riecke als bijvoegsel in het genoemde werk geleverd.

§ 107.

Volgens het door Fuchs geleverd overzigt der bevolking in een groot getal van Duitsche krankzinnigenhuizen stonden de mannen tot de vrouwen als 100 tot 75. In Duitschland hebben dus de mannen een groot overwigt.

Voor Schotland vindt men eene dergelijke verhouding, en wel volgt er uit de berigten van de directeurs van het Glascowsch krankzinnigenhuis over negen jaren, dat de mannelijke tot de vrouwelijke krankzinnigen bijna als 4 tot 3 staan (zie von Froriep's Notizen u. s. w. Bd. IX. S. 79). Volgens Fuchs is echter deze evenredigheid voor Schotland onjuist. Volgens eene door hem gedane telling had Schotland in het jaar 1818 tegen 2311 mannelijke 2339 vrouwelijke krankzinnigen, zoodat de geslachten diensvolgens tamelijk in evenwigt waren.

In Engeland zijn, ofschoon de groote hospitalen van Londen meer vrouwen dan mannen bevatten, toch in alle andere krankzinnigenhuizen de mannen in een grooter getal aanwezig. Van de 7904 krankzinnigen, die van 1812 tot 1824 in particuliere inrigtingen opgenomen werden, waren 4461 mannen en slechts 3443 vrouwen, zoodat de evenredigheid hier ook op 100 tot 77 komt te staan (Hawkins Elements of Medical Statistics, p. 150). Ook bevestigen Halliday en Burrows het overwigt der mannelijke krankzinnigen in Engeland.

In de provincie Westfalen toonde de telling ook meer mannelijke dan vrouwelijke krankzinnigen aan.

Hetzelfde geldt van de provincie Saksen; ook hier leverde de telling van 1836 882 mannelijke en 698 vrouwelijke krank-

zinnigen op. (Medicinische Zeitung, herausgegeben von dem Vereine für Heilkunde in Preussen. Jahrg. 1837. N°. 47.)

In Denemarken kwam, volgens FRORIEP's Notizen, XII, 288, uit de bevolking van het krankzinnigenhuis te Bidstrupgaard, de evenredigheid der krankzinnige mannen tot de vrouwen op 100 : 76.

In Noorwegen waren van 1909 krankzinnigen 1005 mannen en 904 vrouwen, de evenredigheid is dus als 100 : 90. Tot de vrouwelijke bevolking staan de krankzinnigen als 1 : 598; de mannelijke als 1 : 509. (FRORIEP's Notizen, XXIX, 15.)

In Rusland wordt de evenredigheid zeer verschillend opgegeven. RIECKE geeft de verhouding van de mannelijke tot de vrouwelijke krankzinnigen als 100 : 50. Naar het officieel berigt over het krankzinnigen-hospitaal te St. Petersburg, dat het tijdperk van 1 Januarij 1820 tot 1 Januarij 1830 bevat, kwam de verhouding van 3 : 2 uit, of 100 : 66 (FRORIEP's Notizen, XXXIII, 48). Volgens ESQUIROL is zij 100 : 80. (Archiv. génér. de Medecine. Oct. 1826.)

Voor Noord-Amerika geeft FUCHS dezelfde verhouding op als voor Rusland. Volgens BECK zijn in het Bloomingdale Asylum 693 krankzinnige mannen en 350 krankzinnige vrouwen. In het Connecticut Asylum is het overwigt der mannen iets geringer; hier komen 88 vrouwen op 188 mannen. (FRORIEP's Notizen, XXIX, 237.)

In de hier opgegevene groep van landen volgt dus ontwijfelbaar de slotsom, dat er meer mannen dan vrouwen krankzinnig worden. In de volgende landen vindt men dit niet.

In de Nederlanden overtreft, volgens LÖWENHAYN, het getal der vrouwelijke krankzinnigen dat der mannelijke bijna twee derdedeelen.

Onder 23,198 Fransche krankzinnigen vond PIERQUIN 6663 mannen en 16,335 vrouwen, dus meer dan eens zoo veel van het vrouwelijk geslacht. In de Fransche gestichten komt de verhouding volgens hem op 100 : 144. Volgens RAYBAUD is in de Salpetrière en in Bicêtre de opname van mannen een vierde geringer dan die der vrouwen, terwijl integendeel in Charen-

ton en Rouen de mannen de vrouwen een derde deel overtreffen.

In Italië zijn, volgens Brière de Boismont, de mannelijke en vrouwelijke krankzinnigen tamelijk in evenwigt; in de door hem bezochte krankzinnigenhuizen waren in het geheel 1705 mannen en 1735 vrouwen. (Archives gén. de Medecine. Froriep's Notizen, XXXVI, 75.)

In Milaan vertoont zich, volgens Browne, een beslist overwigt van vrouwen boven mannen. In het gesticht aldaar zijn namelijk 2699 mannelijke en 9207 vrouwelijke krankzinnigen; terwijl in Napels, volgens Esquirol, de mannen meer dan de vrouwen worden aangetast.

§ 108.

Voordat wij uit deze opgaven een besluit mogten opmaken, moest het blijken noodzakelijk te zijn, om te onderzoeken, of deze opgaven, die aan de berigten van hospitalen ontleend zijn, ook ten opzigte der menigvuldigheid van het voorkomen van zielsziekten juist zijn, d. i. of er niet naar evenredigheid meer mannelijke dan vrouwelijke krankzinnigen in openbare gestichten opgenomen worden. Te dezen opzigte merkt Fuchs aan, dat in alle landen, waar men tot dusver tellingen der krankzinnigen, met inachtneming van het geslachtsverschil heeft gemaakt, de verkregene uitkomst de evenredigheid der geslachten in de gestichten bevestigt. Men kan dit ook reeds a priori toegeven, daar er voor krankzinnigen zeldzaam gelegenheid bestaat tot eene particuliere behandeling, en zij dus gemeenlijk naar eene openbare inrigting moeten verwezen worden.

De besluiten, waartoe deze statistieke daadzaken ons regt geven, zijn de volgende:

1) Het getal der krankzinnige mannen is aanzienlijker dan dat der krankzinnige vrouwen; de laatsten hebben ten minste in het algemeen geen overwigt, zoo als sommige schrijvers beweerd hebben.

2) De berekeningen der bijzondere landen zijn wel over het

geheel onzeker, dikwijls in tegenspraak met elkander, en behoeven in bijzondere gevallen zeker eene aanmerkelijke correctie (zoo heeft op de verhouding der krankzinnigen in Charenton die omstandigheid invloed, dat daar veel zeelieden en soldaten komen, die ongeveer een vijfde gedeelte van de gemiddelde bevolking van het gesticht uitmaken); echter volgt daaruit, dat de noordelijke en zuidelijke landen een verschil ten opzigte van het geslacht der krankzinnigen vertoonen, daar in de eerste meer mannen, in de laatste meer vrouwen ziek worden. Ofschoon dit onderscheid niet overal bepaaldelijk merkbaar is, waarop velerlei omstandigheden invloed hebben, zoo is het toch in het algemeen onmiskenbaar, en juist door hetzelve wordt bewezen, dat bij de vrouwen de zielsziekten meer van den ligchamelijken kant der bewerktuiging ontstaan, waarop wij de opmerkzaamheid reeds bepaald hebben, en dat van den kant der ziel vooral de verbeeldingskracht en de hartstogten van den regel afwijken. Want in de zuidelijke landen vertoont het zenuwstelsel eene bijzonder verhoogde gevoeligheid, en van de zielshoedanigheden hebben de verbeeldingskracht en de gevoelsaandoeningen het overwigt. Gelijk in het algemeen de zeden, de regeringsvorm, de wetgeving, opvoeding en overige bijzonderheden van een land op het getal der krankzinnigen eenen aanzienlijken invloed uitoefenen, hebben juist deze omstandigheden ook eenen aanzienlijken invloed op de geslachtsverhouding der krankzinnigen, door welken de invloed des klimaats dikwijls verdrongen wordt. Zoo dient men, volgens Riecke, bij de geslachtsverhouding der krankzinnigen, die men in groote steden vindt, wel in het oog te houden, dat de daar heerschende groote zedeloosheid het vrouwelijk geslacht inzonderheid tot zielsziekten voorbeschikt. De invloed van deze omstandigheid zou zich in Londen geldend gemaakt hebben, en onlangs door Parent-Duchatelet in zijn werk over het zedenbederf in Parijs aangetoond zijn: wij halen dit gevoelen hier aan, maar moeten opmerken, dat het ons twijfelachtig toeschijnt. Volgens Fuchs laat zich het overwigt van vrouwelijke krankzinnigen in Frankrijk en Holland niet

uit het klimaat verklaren; hij merkt aan: »Als oorzaak van dit overwigt moet men ten minste voor het eerste van deze landen te regt het werkzaam deel beschouwen, dat het schoone geslacht in de noordelijke provinciën aan het openbaar leven en zelfs aan handelsspeculatiën neemt. De gelegenheidsoorzaken der zielsziekte worden hierdoor bij de vrouwen vermeerderd, zonder dat de opvoeding haar middelen aan de hand geeft om deze schadelijke invloeden op de integriteit van haar gezond verstand af te weren; in deze zelve ligt vaak de medewerkende oorzaak der verstandsverbijsteringen. In geen land ter wereld worden de kiemen der hartstogten en der onzedelijkheid zoo vroegtijdig in het vrouwelijk hart geplant, nergens vindt men zoo vele openbare vrouwen en vrouwelijke gevangenen, als in Frankrijk. In de zuidelijke provinciën Languedoc, Roussillon, Bearn en Gascogne, waar de vrouw zich reeds meer op Spaansche manier binnen den huiselijken kring beweegt, zijn er, even als in alle landen, waar het schoone geslacht de grenzen van zijnen werkkring niet overschrijdt, minder vrouwelijke dan mannelijke krankzinnigen. In Parijs zou de waanzin met de omwenteling bij de vrouwen veel meer hebben toegenomen dan bij de mannen. — Of de maatschappelijke toestand van het vrouwelijk geslacht vóór de omwenteling anders geweest is dan thans, waag ik niet te beslissen."

§ 109.

Over den invloed der jaargetijden op de ontwikkeling der zielsziekten bij beide geslachten geeft ons de tabel van het gesticht te Charenton in de acht jaren 1826—1833, die Esquirol in de Annales d'Hygiène publique, etc. mededeelt, de volgende getallen:

Van 1557 krankzinnigen werden opgenomen in

de maand	mannelijke	vrouwelijke	te zamen
Januarij	67	32	99
Februarij	73	52	125
Maart	78	45	123
April	89	56	145
Mei	82	56	138
Junij	92	67	159
Julij	93	59	152
Augustus	85	49	134
September	74	47	121
October	70	70	140
November	67	37	104
December	62	55	117
	932	625	1557.

Ten opzigte der afzonderlijke maanden hebben deze opgaven geene stellige waarde. In de som werden de meesten in Junij ziek, maar onder de vrouwen in de maand October, en dan volgt eerst de maand Junij. Wanneer men deze tabel op de vier jaargetijden terugbrengt, zoo als Riecke gedaan heeft, verkrijgt men de volgende verhouding:

	mannelijk	vrouwelijk	te zamen
Lente (Februarij tot April)	240	153	393
Zomer (Mei tot Julij)	267	182	449
Herfst (Augustus tot October)	229	166	395
Winter (Novemb. tot Januarij)	196	124	320.

Hieruit volgt zeer stellig, dat het getal van krankzinnigen des zomers het aanmerkelijkst is; dan volgt de herfst, de lente en de winter. Het onderscheid te dezen opzigte is bij de vrouwen nog sterker uitgedrukt dan bij de mannen.

§ 110.

De invloed van den leeftijd op het verschil der beide geslachten ten opzigte der zielsziekten komt naar alle berekenin-

gen zeer stellig daarop neder, dat bij de vrouw de hoogere levensjaren voor de ontwikkeling der zielsziekten de gunstigste zijn. Esquirol geeft in dit opzigt in de Annales d'Hygiène publique, 1830, de volgende daadzaken.

Ouderdom	Parijs			Noorwegen		
	mannen	vrouwen	te zamen	mannen	vrouwen	te zamen
onder 20 jaren	436	348	784	188	141	329
20—25 »	624	563	1187	101	83	184
25—30 »	635	727	1362	97	88	185
30—40 »	1441	1607	3048	214	173	387
40—50 »	1298	1479	2777	150	155	305
50—60 »	847	954	1801	128	115	243
60 en daarbov.	875	1035	1910	117	140	257
	6156	6713	12869	995	895	1890.

Vastel's statistieke berigten (Annales d'Hygiène publique, etc., Octob. 1832) over het krankzinnigenhuis Bon-Sauveur te Caen, gedurende de jaren 1829 en 1830, leveren de volgende tabel op.

Ouderdom	krankzinnige	mannen	vrouwen
15—20 jaar	10	7	3
20—30 »	54	38	16
30—40 »	94	44	50
40—50 »	82	32	50
50—60 »	57	18	39
60—70 »	25	6	19
70—80 »	3	1	2
	325	146	179.

Fuchs heeft te dezen opzigte 26,3000 krankzinnigen opgesomd; zijne tabel, op 10,000 herleid, geeft:

op den ouderdom,	van 10000 mannen krankz.	van 10000 vrouw. krankz.	van 10000 krankz. van beiderl. geslacht.
vóór de 20 jaren	649	563	605
tusschen 20—30	2132	1895	2073
30—40	2614	2557	2625
40—50	2080	2180	2138
50—60	1247	1362	1278
boven 60 jaren	1278	1443	1281

Deze getallen rijzen en dalen wel bij beide geslachten op gelijke jaren, evenwel vertoont het vrouwelijk geslacht in evenredigheid van het mannelijk een veel hooger getal in de meer gevorderde jaren. Het is opmerkelijk, dat in het gesticht van Charenton alleen van de vele statistieke opgaven, welke Riecke over dit punt verzameld heeft, de evenredigheid afwijkt, en de vrouwen in den hoogeren ouderdom geen overwigt in de zielsziekten vertoonen.

§ 111.

Wij hebben reeds in de algemeene ziektekunde (IIe Deel. § 9) opgegeven, dat de waanzin ten opzigte der verschijnselen, met welke zij voorkomt, naar het geslacht verschilt, en dat het geslachtsstelsel bij het vrouwelijk geslacht op de zielsziekten eenen zeer belangrijken invloed uitoefent, die zich niet alleen op den tijd van derzelver verschijnen, zoo als in den tijd van de ontwikkelng der huwbaarheid, in het kraambed, enz., maar veeleer ook in eigenaardige afdwalingen kenbaar maakt, en het is daarom noodzakelijk om deze ziekten, voor zoo ver zij bij de vrouw voorkomen, in de bijzondere ziektekunde nader te behandelen. Te regt beklaagt zich Esquirol (1) in zijne verhandeling over de verstandsverbijsteringen der kraamvrouwen en zogende vrouwen, dat, ofschoon er zoo veel geschreven is over de ziekten, aan welke kraamvrouwen en zogende vrouwen blootgesteld zijn, de verloskundigen

(1) Esquirol, Des maladies mentales considérées sous les rapports médical, hygiènique et medico-légal. Paris 1838.

en geneesheeren, die over de ziekten der vrouwen schreven, evenwel slechts weinig over de verstandsverbijsteringen, die in het kraambed uitbreken, medegedeeld hebben. Wij gelooven dit verwijt nog verder te moeten uitstrekken en zijn van gevoelen, dat de zielsziekten der vrouw in het algemeen in een leerboek over ziekten der vrouwen eene bijzondere beschouwing verdienen. Wij willen hierdoor niet beweren, dat zich ook niet bij de vrouw, even als bij den man, zielsziekten onafhankelijk van het geslachtsstelsel, zoo als inzonderheid door organische beleedigingen der hersenen, na heete ziekten, bij plotselinge of hevige indrukken ontwikkelen, maar in de allermeeste gevallen vermengt zich ook met deze het geslachtsstelsel, en geeft daar eene eigenaardige tint aan, dien de geneesheer niet over het hoofd mag zien. Van den anderen kant verschijnen ook bij de vrouw in hare afzonderlijke geslachtsverrigtingen verstandsverbijsteringen van eenen zoo eigendommelijken aard, dat wij de zielsziekten der vrouw in deze opzigten aan eene nadere beschouwing moeten onderwerpen, en ze zoowel naar hare bijzondere soorten als naar de processen, die in het geslachtsstelsel plaats grijpen, zullen nagaan.

§ 112.

De idiotismus moet als den hoogsten graad van stompzinnigheid worden aangemerkt, waarin het individu, reeds zielsziek van de geboorte af aan, noch eene verstandelijke ontwikkeling aanneemt, noch daartoe de vatbaarheid bezit, of ten minste zoo vroeg ziek werd, dat hij op eenen zeer lagen trap van verstandsontwikkeling staan bleef. De idiotismus is dus meer eene verhindering der ontwikkeling dan eene afwijking of afdwaling van den geest. Hij ontwikkelt zich op eenen tijd, waarop het geslachtsvermogen nog eene zeer onbeduidende rol in de menschelijke bewerktuiging speelt, en wij zien dus ook, dat mannelijke en vrouwelijke idioten in alle verschijnselen wezenlijk overeenstemmen. Wij nemen de vrouwelijke idioten in verschillende graden van ontwikkeling waar, van de een-

voudige stompzinnigheid af tot aan de dierlijke ruwheid en wildheid, en evenzoo vinden wij, dat de ligchamelijke vermogens in eenen meerderen of minderen graad geleden hebben. Wij kunnen hier eene meer naauwkeurige beschrijving van den idiotismus overslaan, omdat zich hier bij de vrouw geene bijzondere verschijnselen opdoen, en zullen slechts aanvoeren, dat juist het geslachtsstelsel zich, zoowel bij den man als bij de vrouw, wel laat, maar toch in eenen hoogeren graad ontwikkelt, dan men dit naar den zedelijken en ligchamelijken toestand van den idioot zou vermoeden. Bij vrouwelijke idioten is de stondenvloed dikwijls regelmatig, zoo ook de geslachtsdrift. Maar altijd maakt deze slechts eenen ligchamelijken prikkel uit, dien de zelfbevlekking bevredigt. Wij hebben dikwijls idioten waargenomen, die op den laagsten trap van ontwikkeling stonden, noch onderscheidbare klanken uiten, noch zich bewegen konden, maar evenwel bij het naderen van een individu van het andere geslacht eene duidelijke opwekking der geslachtsdrift vertoonden, en met hetzelve in aanraking zochten te komen, en zich vervolgens openlijk aan zelfbevlekking overgaven en daardoor hare geilheid overwonnen. De vrouwelijke teeldeelen zijn dikwijls wijd, alsof er reeds verscheidene bevallingen voorafgegaan waren, en de stondenvloed verschijnt dikwijls vroegtijdig en onregelmatig; echter blijven de teeldeelen gewoonlijk onbehaard. Het groote bekken en de bovenste opening van het kleine bekken verwijderen zich dikwijls meer dan gewoonlijk van de loodregte lijn, hetgeen aan de lagere rassen, aan de kinderlijke en dierlijke ontwikkeling doet denken (1). Ten opzigte van het voorkomen van idiotismus met betrekking tot het geslacht deelen wij de volgende statistieke opgaven uit Fransche schrijvers mede.

Gedurende 4 jaren en drie maanden bevonden zich, volgens Pinel, in de Salpetrière, onder 1002 krankzinnige vrouwen 36 idioten. In hetzelfde hospitaal waren gedurende de jaren 1804

---

(1) Zie Universal-Lexion der pract. Medicin und Chirurgie. A. d. Fr. Leipz. 1837. IV Bd. Cretinen.

tot 1814 van 2804 krankzinnige vrouwen 98 idioten (1). Van 2154 gedurende 10 jaren in Bicêtre opgenomene krankzinnige mannen waren 69 zieken, die aan aangeboren idiotismus leden (2). De verhouding is dus voor de mannen gunstiger dan voor de vrouwen, zoo niet het getal der eerste door de niet als idioten geborene klimt, waaromtrent Esquirol geen verder berigt geeft.

§ 113.

De stompzinnigheid in hare verschillende graden maakt wezenlijk in hare verschijnselen eene ziekte der hersenen uit, daar derzelver verrigtingen altijd slechts in eenen verzwakten graad plaats grijpen. Het zieke individu is in zijn denken, zijn oordeelen, zijne gevoelens, zijne aandoeningen en wil zwak; zelfs kunnen in hoogere graden deze vermogens geheel ontbreken, zoodat de zieke zedelijk dood is. De lijders nemen geen deel aan wat om hen gebeurt; zij zijn voor alles onverschillig; slechts enkele denkbeelden, die hen vroeger belangstelling inboezemden, leven soms nog in hen voort, en verraden zich in hunne overigens onzamenhangende en onverstandige redeneringen duidelijk, zoodat zich als het ware eene monomanie met de stompzinnigheid paart. De aan stompzinnigheid lijdende vrouwen vertoonen in vele opzigten eigenaardigheden, waardoor zij zich van stompzinnige mannen onderscheiden. Wat de verschijnselen betreft, komt inzonderheid de afneming des gevoels duidelijk bij de vrouw uit. Zij wordt voor al hare verwanten, voor hare man en hare kinderen onverschillig, verliest alle schaamachtigheid en is voor alle prikkels verstompt. Wanneer de stompzinnigheid slechts in eenen minderen graad ontwikkeld is, verraden de zieken nog eenige sluwheid en eene onbuigzame eigenzinnigheid. De oorzaken der ziekten staan óf met het geslachtsstelsel in een onmiddellijk verband, of werken toch te gelijk op hetzelve, óf ontspruiten uit eene ver-

---

(1) Rapport au conseil général des hospices. Paris 1816.

(2) Zie Esquirol t. a. p. Tom. 2.

keerde rigting der hartstogten, uit gekrenkte ijdelheid, zorg en armoede. Ziekten met zwakte of tering, sterke vochtverliezen en eene zielsinspanning bewerken naar onze ondervinding zeldzamer bij de vrouw dan bij den man stompzinnigheid; zij werken meer als voorbeschikkende oorzaken. Het meest neemt men eene prikkeling en ontspanning der teeldeelen der geslachtsdeelen door zelfbevlekking als oorzaak van de stompzinnigheid waar. De ligchamelijke toestand is bij de vrouw zeer karakteristiek, en bij voorkeur vertoont zich altijd eene aanmerkelijke gedruktheid des zenuwstelsels. Het gelaat verkrijgt een flaauw uitzien, zonder uitdrukking; het oog wordt star, en de blik wel soms strak, maar op geen bijzonder voorwerp bepaald; daarbij is niet altijd vermagering, maar zelfs soms eene sterke vetvorming merkbaar, hetgeen ook inzonderheid bij de vrouw wordt waargenomen. De vrouwelijke gelaatsvorm en trekken gaan verloren, zoo als dit ook in de door Esquirol (1) geleverde teekeningen van twee stompzinnige vrouwen duidelijk te zien is. De hals is meest dik en kort. Wat de verschijnselen van het geslachtsstelsel bij stompzinnige vrouwen aangaat, zijn de regels meestal onderdrukt; de geslachtsdrift is soms zwak, soms veranderd, en dikwijls wordt de zelfbevlekking zonder schaamte sterk door de zieke gepleegd. De vatbaarheid om te ontvangen ontbreekt geheel of is gering. De lymphatisch-torpide voorwerpen zijn het meest tot stompzinnigheid geneigd, en waar deze zich bij zenuwachtige, bloedrijke voorwerpen ontwikkelt, moet de oorzaak, die haar te weeg gebragt heeft, zeer aanzienlijk geweest, of het gestel door eenen langzaam werkenden invloed eerst ontstemd zijn. Bovendien vindt men dikwijls, dat vrouwen uit de lagere standen, die zedelijk en ligchamelijk minder ontwikkeld zijn, eer stompzinnig werden, dan vrouwen, die vrijer van zorgen en onder gunstiger omstandigheden leven en zedelijk meer ontwikkeld zijn.

Begeleidende verschijnselen van de stompzinnigheid zijn ver-

(1) T. a. p. planch. XIV en XV.

lammingen der zenuwen in bijzondere deelen en afwijkingen in de hersenen, die soms als oorzaak, soms als gevolg, soms als tevens bestaande verschijnselen der stompzinnigheid moeten beschouwd worden. Of het geslacht hier eene onderscheid maakt, is niet beslist. Esquirol beweert, dat krankzinnige vrouwen zelden aan verlamming lijden; maar hij vond toch bij lijkopeningen van stompzinnige vrouwen, die hij mededeelt, aanzienlijke afwijkingen in de hersenen.

§ 114.

Uit de statistieke opgave, die Esquirol omtrent de oorzaken en den ouderdom der door stompzinnigheid aangetaste individus opgeeft, volgen eenige ten opzigte van de leer der vrouw gewigtige daadzaken. De tabel voor de oorzaken, waarin zoo mannen als vrouwen zijn opgenomen, is de volgende:

Ligchamelijke oorzaken.

Stoornissen van den stondenvloed . . .	15
Klimakterisch tijdperk	35
Gevolgen des kraambeds	8
Vallen op het hoofd	3
Hooge ouderdom	49
Koorts	3
Onderdrukking der aanbeijen	2
Manie	18
Monomanie	15
Verlamming	5
Beroerte	2
Venusziekte, misbruik van kwik . . .	3
Uitspattende levenswijze	6
Misbruik van wijn	6
Zelfbevlekking	11
	181

Zedelijke oorzaken.

Ongelukkige liefde	5
Schrik	7
Staatkundige woelingen	8
Verijdelde eerzucht	3
Armoede	5
Huiselijke kommer	12
Onbekende oorzaken	14
	54

Aldus zien wij, dat de ligchamelijke oorzaken bij het verwekken van stompzinnigheid een aanzienlijk overwigt laten opmerken, en uit den aard der oorzaken volgt, dat het vrouwelijk geslacht inzonderheid aan de opwekkende oorzaken der stompzinnigheid is blootgesteld. De stoornissen van den stondenvloed zelve maken in het algemeen, en bijzonder in evenredigheid van de onderdrukking der aanbeijen, een aanmerkelijk getal uit, en evenzoo het klimakterisch tijdperk, dat inzonderheid bij de vrouw eenen aanzienlijken invloed uitoefent. Ook is het getal der in het kraambed stompzinnig gewordene vrouwen ver van gering. Wij zien voorts, dat de ouderdom het meest de stompzinnigheid bevordert, en uit de volgende tabel blijkt, dat de vrouwen juist bij voorkeur in den hoogen ouderdom stompzinnig worden. De zedelijke oorzaken zijn wel in het algemeen klein in getal, maar onder de opgegevene zal men ongelukkige liefde, schrik en huiselijke zorgen zeker het veelvuldigst bij het vrouwelijk geslacht aantreffen, en deze invloeden veroorzaken inderdaad meest de stompzinnigheid. Ook geeft Esquirol op, dat de zedelijke oorzaken bij de vrouwen meer dan bij de mannen stompzinnigheid veroorzaken, en beschouwt de stoornissen van den stondenvloed als de gewigtigste ligchamelijke oorzaak.

§ 115.

Ten opzigte van den ouderdom der ziekgewordene individus

deelt Esquirol twee tabellen mede, waarvan de eerste alleen de zieke vrouwen in Bicêtre gedurende de jaren 1811 en 1812, de tweede zieke mannen en vrouwen in Esquirol's gesticht bevat.

Ouderdom.	Getal der individus. N°. 1.	N°. 2.
15	2	1
20	4	5
25	9	14
30	14	9
35	9	8
40	13	9
45	16	12
50	20	15
55	16	4
60	16	1
65	10	1
70	11	1
80	13	1
87	1	0
	154.	81.

Het aanzienlijk verschil in de beide opgegevene tabellen hangt echter niet alleen van het geslacht af, vooral omdat in de tweede mannelijke en vrouwelijke individus bevat zijn; het hangt veeleer grootendeels van den stand af. Wij zien, dat in de eerste reeks van de 40 jaren af in evenredigheid veel meer individus ziek worden, en in de tweede reeks meer van 40—50 jaren, welke evenredigheid, volgens Esquirol, daaraan zou zijn toe te schrijven, dat in zijn gesticht slechts voorwerpen uit hoogere standen worden opgenomen, bij welke, door hunne levenswijze, de jeugd reeds vroeg in hare zielsvermogens ondermijnd wordt. In allen gevallen is de uit de eerste tabel voortvloeijende daadzaak van veel gewigt, dat namelijk vrouwen, voornamelijk in den meer gevorderden ouderdom, in de 40—50 jaren, stompzinnig worden, zoodat het ophouden van

het geslachtsleven eenen belangrijken invloed op deze zielsziekte uitoefent.

§ 116.

Voor de behandeling van de stompzinnigheid bij de vrouw verschaffen ons de opgegevene daadzaken gewigtige vaste punten, wier inachtneming wij dringend moeten aanbevelen. De veelvuldigheid der ligchamelijke oorzaken in vergelijking van de zedelijke, de invloed der stoornissen in het geslachtsstelsel en het verschijnen der ziekte in den gevorderden leeftijd eischen dringend, den ligchamelijken toestand steeds in aanmerking te nemen, en vooral naauwkeurig op het geslachtsstelsel te letten. In alle gevallen moet men wel daarop het eerst bedacht zijn, om de oorzaak te verwijderen, of waar die van onveranderlijke omstandigheden afhangt, door onderrigt en vermaningen haren invloed te verzwakken en organische ziekten zoo snel mogelijk weg te nemen. Men moet voorts den toestand der hersenen, waarin zoo dikwijls veranderingen plaats grijpen, en dien van het geheele zenuwstelsel in het oog houden, en die middelen toedienen, door welke deze kan verbeterd worden. Maar dikwijls blijven al deze middelen vruchteloos, wanneer men in die gevallen, waarin het geslachtsstelsel een onmiddellijk of middellijk aandeel heeft, dit niet zoekt te regelen. Herstelling van den stondenvloed, versterking der geslachtswerktuigen, zachte geslachtsprikkels, zorg voor het regelmatig beloop des kraambeds, wanneer de ziekte zich daarin ontwikkelt, zijn overal in het begin der ziekte zeer werkzaam, en verhinderen dikwijls hare ontwikkeling; in andere meer gevorderde gevallen, in welke, zelfs wanneer stoornissen in het geslachtsstelsel de oorzaken uitmaakten, de kwaal de bewerktuiging reeds dieper heeft aangetast, zijn zij altijd gewigtige bevorderingsmiddelen. Oponthoud en beweging in de vrije lucht, prikkelende, versterkende spijzen, kruidenbaden of ijzerbaden, inwendig de toediening van zenuw- en prikkelende middelen, eene meer levendige bezigheid van den geest zijn in het begin van de slepende stompzinnigheid, waarbij zich het eerst eene

zekere onverschilligheid en zwakheid van den geest vertoont, der aanbeveling waardig. In de meer plotseling verschijnende acute stompzinnigheid, bij onderdrukking der natuurlijke afscheidingen, bij meer bloedrijke opwekbare of volsappige, maar torpide gestellen, moeten dikwijls kunstmatige ontlastingen, zoo als purgeermiddelen, of huidprikkels door Spaanschevliegpleisters en zelfs door bloedontlastingen, de zoo even opgegevene middelen voorafgaan, opdat eerst de stoffelijke oorzaken, die bloedophoopingen naar de hersenen of slepende ontstekingen veroorzaken, en de zoo vaak aangetroffene stoffelijke veranderingen te weeg brengen, uit den weg geruimd worden. Wat de zedelijke behandeling der stompzinnigen aangaat, stemmen wij in het algemeen toe, dat zij zoo weinig als mogelijk beperkt moeten worden. HEINROTH (1) zegt: »Men beteugele de al te levendigen en spore de tragen aan; de melancholischen, de stompzinnigen, de lijders zonder wil en die, wier gedrag hun niet kan toegerekend worden, deze allen kunnen niet genoeg tot vrijheid worden gelokt en opgewekt, niet genoeg losgemaakt en ontdaan worden van de boeijen hunner toestanden. Men moet hun alle genoegens des levens in de ruimste mate aanbieden; zij moeten in het vrije daglicht van den onbelemmerden wil gebragt; de deur hunner kooi moet wijd geopend worden; bij hen moet de geneesheer alle vervrolijkende middelen in woorden en daden kunstig aanwenden; hun moet hij vriendelijk te gemoet komen; alle liefde, alle zachtheid, alle hartelijkheid, die hij bezit, moet hun gewijd zijn." Ten opzigte van stompzinnige vrouwen stemmen wij dit volmondig toe. Eene harde gruwzame behandeling en het gebruik van hevige straffen bij kleine vergrijpen is niet slechts nutteloos, maar schadelijk, en vermeerdert slechts de eigenzinnigheid, de halstarrigheid, ja verdrukt zelfs de nog zwakke zielskrachten geheel en al. Deze moeten veeleer opgewekt

---

(1) Anweisung für angehende Irrenärzte zur richtigen Behandlung ihrer Kranken. Als Anhang zu seinem Lehrbuche der Seelenstörungen, von Dr. J. C. A. HEINROTH. 1825. S. 65.

worden, en daar bij de vrouw het gevoel meer invloed heeft dan het verstand, moet de geneesheer ook trachten van dezen kant de vrouw steeds levendig te houden. Het oponthoud in een krankzinnigenhuis, in gestadige eenvormigheid, is geheel af te raden, en is dikwijls de reden, dat ligtere graden van stompzinnigheid in hoogere overgaan. Men sta zoo veel mogelijk aan de zieken haren gewonen, meer vrijen, opgeruimden omgang toe, en verstrooije haar door zulke genoegens, die haar in eene aangename spanning en verwachting houden.

§ 117.

De Monomanie, waarin bij eene overigens natuurlijke hoedanigheid van den geest en van de ziel enkele tegennatuurlijke rigtingen voorkomen, is die soort van verstandsverbijstering, die het veelvuldigst wordt waargenomen en zich oneindig veelsoortig en verschillend voordoet, zoodat het ons onmogelijk is, de bijzondere soorten derzelve afzonderlijk op te geven. Wij zullen later op dit punt terugkomen. De monomanie ontwikkelt zich volgens onze ondervinding nooit plotseling; zij vereischt eene reeds lang te voren voorafgaande voorbeschiktheid, die zich door eene eigenaardige, dikwijls te levendige werkzaamheid van den geest en van de ziel kenbaar maakt. Het schijnt alsof altijd een denkbeeld, dat langen tijd diep gevoeld, maar door de overige zielskrachten wankelend gehouden is, nu plotseling bij de werking van eene of andere gelegenheidsoorzaak uitbreekt, een ongelukkig overwigt verkrijgt, en nu de overige geestkrachten overheerscht. Op deze wijze verschijnt zij niet als iets geheel uitwendigs, zij heeft binnen in den mensch haren oorsprong; zij woekert als het ware uit deszelfs zielstoestand voort, en leeft dan in en met het ongelukkig individu. Vandaar kan ook hare afhankelijkheid van de rigting van den geest des menschen afgeleid worden, die zelfs met het ligchamelijk bestaan in wezenlijke harmonie staat. Zoo erkennen wij de noodzakelijkheid, dat de vrouw zich in de monomanie volstrekt verschillend van den man vertoone, en dit niet alleen in hare verschillende soorten, maar ook in

de eigenaardige vormen en betrekkingen, onder welke deze zich kenbaar maken. De rigtingen der ziel, die bij de vrouw in het algemeen het overwigt hebben, overschrijden ook het gemakkelijkst de grenzen, binnen welke men ze voor regelmatig moet houden, en wat Esquirol in het algemeen van de zielsziekten beweert, dat zij zich uit des menschen hartstogten ontwikkelen, is in het bijzonder waar bij de monomanie der vrouw. De ijdelheid, de liefde, de afkeer, het vermogen om zich te maskeren, de neiging tot het verhevene, tot godsdienstigheid, de hartstogten van haat, nijd, wraak en het gevoel van onderworpenheid, al deze rigtingen der ziel zijn bij de monomanie der vrouw geheel afgedwaald en verschijnen onder de meest verschillende vormen. Wij hebben in de Natuurkunde der Vrouw gezien, dat al deze aandoeningen en hartstogten dan het sterkst te voorschijn komen, wanneer in haar geslachtsstelsel eene aanzienlijke verandering plaats grijpt, zoo als ten tijde der huwbaarheid en des ouden dags, ten tijde der zwangerschap, der baring en des kraambeds; op die tijden is de vrouw dan ook het sterkst tot monomanie voorbeschikt. Echter is de ligchamelijke toestand der aan monomanie lijdende individus niet altijd met den toestand der ziel overeenstemmend, hetgeen zeker zeldzamer bij de vrouw dan bij den man plaats vindt, zoodat men zich hier vaak zal gedrongen voelen, om het denkbeeld, dat de stoornissen der ziel van ligchamelijke tegennatuurlijke toestanden afhangen, op te geven. De processen in de bewerktuiging hebben bij de vrouw somwijlen een volkomen natuurlijk beloop, maar hunne werking op den geest, of het deel, dat deze aan die processen neemt, is tegennatuurlijk; in andere en wel meer menigvuldige gevallen vertoont echter ook de ligchamelijke kant der bewerktuiging afwijkingen, die met de stoornissen der ziel in onmiddellijke betrekking staan.

§ 118.

De oorzaken der monomanie moeten in voorbeschikkende en opwekkende verdeeld worden. Tot de eerste, de voorbeschik-

kende, moeten deels zedelijke, deels ligchamelijke invloeden gerekend worden. Vrouwen met een levendig voorstellings-vermogen, met eene bloeijende, rijke verbeeldingskracht, met eene groote levendigheid van geest, die diep gevoelen en door elken invloed sterk en hevig aangedaan worden, aan welke het stoffelijke des levens niet voldoet, derhalve de bloedrijk-zenuwachtige gestellen, zijn voornamelijk tot monomanie voorbeschikt. Wanneer het gemoed door hartstogten geschokt wordt, wanneer ijdelheid, liefde, haat, nijd, trotschheid en zucht om te schitteren op het individu werken, zal deze voorbeschiktheid eenen hoogen trap bereiken. Veel zeldzamer vindt men deze voorbeschiktheid bij vrouwen, wier geest en ziel op eenen lageren trap van ontwikkeling staan. Eene verkeerde opvoeding, eene ondoelmatige verstandelijke leiding moeten dus als gewigtige oorzaken dezer ziekte beschouwd worden, die maar al te ligt bij de vrouw den zoo even beschreven zielstoestand kunnen veroorzaken. In de Natuurkunde der vrouw hebben wij hierover reeds omstandiger gehandeld en verwijzen op dat gedeelte. Tot de ligchamelijke voorbeschikkende oorzaken behoort alles, wat het zenuwstelsel opwekt en de prikkelbaarheid der bewerktuiging verhoogt, zoodat er zich eene ligchamelijke en zedelijke onrust ontwikkelt. Teedere, gevoelige vrouwen, met eene fijne, witte huid, van eenen schoonen ligchaams- en gelaatsvorm, glinsterende, bewegelijke oogen, bij welke het vaatstelsel ligt wordt opgewekt, zijn voornamelijk tot monomanie geneigd. Bovenal moeten wij hier bij de vrouw die invloeden opnoemen, die het geslachtsstelsel vroeg en sterk opwekken, en juist bij eene behoorlijke zedelijke ontwikkeling de hoogere betrekkingen des geslachtsstelsels, de inwendige onbeschrijfbare aandriften der vrouw het overwigt laten houden. Bij de beschaafde vrouw maakt zich de invloed van het geslachtsstelsel op den geest niet zoo zeer door eene vermeerderde geslachtsdrift, als door eene opwekking van geheel andere hartstogten, b. v. door eene inwendige ontevredenheid, eene gestadige onrust, eene zucht tot lijden, enz., kenbaar. Al deze afwijkingen verdwijnen dan ook dik-

wijls spoedig, wanneer het geslachtsstelsel zijne bevrediging erlangt. Stoornissen van den stondenvloed, de tegennatuurlijke invloed van den bijslaap, van de ontvangenis, van de baring en van het kraambed zijn dikwijls opwekkende oorzaken der monomanie. Ligchamelijke ziekten kunnen middellijk of onmiddellijk monomanie veroorzaken. Afwijkingen in de hersenen, bloedovervulling, organische verandering dezer deelen, kunnen onmiddellijk tot het ontstaan dezer zielsziekte aanleiding geven. Dikwijls neemt men waar, dat zenuwziekten, zoo als de vrijsterziekte, de vallende ziekte, de vitusdans en ziekten van andere deelen, inzonderheid van de onderbuiksingewanden, die het zenuwknoopstelsel gemakkelijk aandoen, oorzaken van de monomanie uitmaken; ofschoon dit laatste meer bij mannen dan bij vrouwen het geval schijnt te zijn. De opwekkende oorzaken verschillen van de voorbeschikkende slechts in den graad van hare werking. Een plotseling hevig werkende hartstogt, een schrik, groote angst en vrees, eene plotselinge ontgoocheling, ongelukkige voorvallen, eene langdurige spanning van den geest, verijdeling van gemaakte plannen, eene overmatig hooggespannene verbeelding, eene zware acute ligchaamsziekte, plotselinge onderdrukking der regels, der kraamzuivering en der zogafscheiding verwekken deze ziekte dikwijls spoedig.

§ 119.

Om de verschijnselen der monomanie naauwkeuriger te kunnen behandelen, zullen wij beproeven, hare verschillende soorten naar gelang der geest- en zielsvermogens, die tegennatuurlijk zijn geworden, te verdeelen, en zullen ons hier bij voorkeur houden aan de eigenaardigheden van de zielshoedanigheden der vrouw, zoo als wij die in de Natuurkunde bij de beschrijving van het geslachtskarakter opgegeven hebben. Als eene eerste soort van monomanie beschouwen wij dus de gebreken van het bevattingsvermogen, waartoe het eerst de zinsverbijsteringen behooren, die dán als zielsziekten moeten beschouwd worden, wanneer de zintuigen regelmatig gevormd zijn, maar de her-

senen de aandoeningen, die zij moeten overbrengen, in het geheel niet of slechts verkeerd opnemen, of wanneer, zonder dat de zintuigen werkzaam zijn, zonder dat er een invloed op hen werkt, het individu toch meent iets gezien, gehoord enz. te hebben. Deze verschijnselen bestaan vaak alleen; maar dikwijls ook begeleiden zij slechts andere soorten van krankzinnigheid, zoo als de stompzinnigheid, bij welke de zieken de indrukken op de zintuigen niet schijnen te gevoelen. Het bevattingsvermogen door de uitwendige zinnen kan ook primair verminderd zijn, en wij merken dikwijls bij jonge, inzonderheid bij bleekzuchtige meisjes op, dat de geest voor het oogenblik door prikkels der zintuigen volstrekt niet aangedaan wordt, en de meisjes droomerig voor zich blijven kijken. Zij schijnen noch te hooren, noch te zien, noch te gevoelen, totdat zij door eene sterke opwekking uit dien toestand gebragt worden, en dan als het ware schijnen te ontwaken. Deze kwaal is meer uit eene verslapping van den geest oorspronkelijk, die óf door eene ontbrekende geslachtsopwekking, door eene algemeene zwakte van de zenuwen en met name van de groote middelpunten des zenuwstelsels, óf door zelfbevlekking, door te hevige ligchamelijke inspanningen, te sterke vochtontlastingen te weeg gebragt is. Ook bij tijdelijke tegennatuurlijke toestanden der bewerktuiging doet zich vaak eene zoodanige ongevoeligheid van den geest op, zoo als bij lijden aan eene slechte spijsvertering, bij stoornissen van den stondenvloed, na de aanvallen van meer gewigtige zenuwtoevallen en na het uitbarsten van hevige hartstogten. Van den anderen kant wordt deze toestand dan opgewekt, wanneer in andere deelen des ligchaams krachtige prikkels bestaan, die den geest, als het ware, van andere indrukken afleiden, zoo als inzonderheid bij hevige geslachtsopwekkingen, bij welke deze ongevoeligheid voor uitwendige prikkels der zintuigen bijna doorgaande voorkomt. Zuiver zedelijk verschijnt deze kwaal, waar de zieke door eene inwendige aandoening diep geschokt wordt, maar deze niet openbaar durft te maken. Deze zielsziekte is even treurig voor het individu, als zij den geneesheer bedenkelijk

moet voorkomen, daar zij dikwijls de voorbode van andere gewigtige stoornissen is. De tegenovergestelde toestand verschijnt dan, wanneer de indrukken op de zintuigen zich met aanzienlijke kracht op het bevattingsvermogen voortplanten en hier nu te sterke of volmaakt eigenaardige indrukken te weeg brengen, eene kwaal, die, om de groote opwekbaarheid en de sterke gevoeligheid der vrouw, bij haar dikwijls wordt waargenomen. Bij prikkelbare, zeer gevoelige gestellen worden vaak gewone prikkels der zintuigen zoo krachtig gevoeld, dat er hevige zenuwopwekkingen, die tot krampen en stuipen kunnen klimmen of flaauwten verwekken, op volgen. Hetzelfde zullen zuivere zielsaandoeningen uitwerken. Deze toestanden verschijnen dikwijls in de ontwikkelingsjaren van het vrouwelijk geslacht en maken inderdaad slechts eene verhooging der natuurlijke aandoeningen uit. Hetgeen gevoeld en waargenomen wordt, neemt somwijlen geheel eigenaardige vormen aan en veroorzaakt in eenen hoogen graad opmerkelijke, dikwijls volstrekt onverklaarbare verschijnselen. Deze toestanden ontwikkelen zich op zoo velerlei wijze, en maken juist bij de vrouw zulk een leger van kwalen uit, dat het onmogelijk is, dezelve volledig te omvatten. Zoodra een of ander zintuig op deze of gene, dikwijls volmaakt bijzondere wijze wordt aangedaan, wordt er eene werkzaamheid van den geest, die in den gezonden toestand met dit zintuig in geene betrekking schijnt te staan, opgewekt, en komt dan op deze wijze ziekelijk te voorschijn. Deze toestand zal zich des te eer vertoonen, wanneer het individu in een overgangstijdperk verkeert, of bij de vrouw het geslachtsstelsel door eene of andere verrigting, door den stondenvloed, de zwangerschap, eenen grooten invloed op de bewerktuiging uitoefent. De ergste vormen der zinsverbijsteringen zijn die, waarin de zieke uitwendige voorwerpen waarneemt, die zich volstrekt niet in de nabijheid bevinden, en indrukken opneemt, die uitwendig niet op haar werken. Deze zieken gelooven te zien, te hooren, te voelen, te proeven en te ruiken, zonder dat deze zintuigen wezenlijk werkzaam zijn; de voorwerpen, die zij zeggen waargenomen te hebben, zijn dan

vaak van eenen geheel bijzonderen aard. Deze ziekelijke wisselwerking tusschen de uitwendige zintuigen en de hersenen drukt zich op velerlei wijzen uit. Eenige zieken voelen niets, en dit is of voorbijgaand of aanhoudend; zij meenen in het laatste geval zich op eene geheel andere plaats te bevinden, dan waar zij wezenlijk zijn, of zij zien alles voor iets anders aan, dan in de wezenlijkheid het geval is; gewone menschen zijn voor haar reuzen of duivelen, die haar vervolgen, enz. Andere, die blind en doof zijn, zien en hooren in den waanzin, en nemen ligchamen waar op plaatsen, waar zij niet zijn. Zij wanen zich in haar binnenste op de eene of andere plaats door een monster geplaagd. Deze zijn de eenvoudige zinsverbijsteringen, waartoe de ziekte zich echter niet altijd bepaalt. De zieken gevoelen niet slechts verkeerd, maar bij de regelmatige en onregelmatige waarnemingen der zintuigen verschijnt eene ziekelijke terugwerking, die zich als eene eigenaardige soort van zielsziekte vertoont. Hiertoe behooren de idiosyncrasiën. Deze bestaan in eene eigenaardige en verhoogde gevoeligheid voor zekere indrukken, welke geheel individueel voorkomt. Sommige individus kunnen den klank van een speeltuig, den aanblik van een voorwerp, den reuk eener bloem, den smaak van deze of gene spijs, die in het algemeen geenen onaangenamen indruk maken, niet verdragen; zij voelen zich ontstemd en worden dikwijls in zeer zonderlinge toestanden verplaatst, zoodat de wonderlijkste waarnemingen omtrent de idiosyncrasiën medegedeeld zijn. De idiosyncrasiën berusten op eene ontstemming des zenuwstelsels, en zijn bij zenuwzwakke, gevoelige personen, en inzonderheid bij de vrouw ten tijde van de ontwikkeling der huwbaarheid en gedurende de zwangerschap, bij uitstek menigvuldig. Niet ver verwijderd daarvan is de pica der zwangeren, bij welke door het zien van onverteerbare voorwerpen, of zelfs bij het denken aan dezelve alleen, de lust ontwaakt, om ze te eten. De pica is dus meer eene ziels- dan eene ligchaamsziekte. Voorts behooren hiertoe de bij het vrouwelijk geslacht inzonderheid waargenomene zucht tot nabootsing, waarbij het zieke individu de ontvangene in-

drukken der zintuigen ten gevolge van eenen onwederstaanbaren aandrang moet nabootsen. Wij hebben reeds in de algemeene ziektekunde deze nabootsingszucht vermeld, als bij voorkeur tot het ontwikkelingstijdperk der vrouw behoorende, in welke zij zich het veelvuldigst vertoont. Het omstandigst hebben Zimmermann (1) en Osiander (2) over deze nabootsingszucht gehandeld en de daartoe behoorende talrijke gevallen bijeenverzameld. De ziekte maakt altijd eene eigenaardige ontstemming der ziel uit, die door uitwendige zinsopwekking in werking gebragt wordt. Zij tast prikkelbare, door inwendige hartstogten gejaagde individus aan en komt overeen met die ziekelijke sympathie, door welke ligchamelijke toestanden van het eene individu op het andere worden overgedragen. Deze verschijnselen, de idiosyncrasie en de nabootsingszucht, staan, voor zoo ver zij als ziekten beschouwd worden, die door eene onregelmatige werking der zinnelijke invloeden veroorzaakt zijn, ten minste nog eenigzins in verband met deze waarnemingen.

§ 120.

Wij hebben in de Natuurkunde opgegeven, dat even als de vrouw voor de uitwendige vormen bij alles, wat haar omgeeft, een uitstekend bevattingsvermogen bezit en in de schoonheid en verscheidenheid van hetzelve behagen schept, zij altijd ook op dezelfde wijze wil terugwerken, en moeite doet, om haren aanblik eenen aangenamen indruk te doen voortbrengen, om te bevallen. Deze behaagzucht der vrouw wordt dikwijls ziekelijk, en heeft bij al hare handelingen op eene tegennatuurlijke wijze de bovenhand. Deze dwaasheid der vrouw drukt zich het meest daarin uit, dat zij aan haar uitwendig voorkomen te groote waarde hecht en al hare pligten verzuimt. Met dwaze zorgvuldigheid is zij altijd alleen daarop bedacht, hoe zij zich kleeden en gedragen zal, om innemend en schoon te schijnen.

---

(1) J. G. Zimmermann, Ueber die Einsamkeit. Frank. u. Leipz. 1785.

(2) F. B. Osiander, Ueber die Entwickelungskrankheiten in den Blüthejahren des weibl. Geschlechts. I Th. Gött. 1817.

Zoodanige monomaniën, die zich dikwijls verder verspreiden, tasten ook meer vrouwelijke individus op eens aan, en hebben soms meer tot de kleeding, soms meer tot de bewegingen, soms meer tot het kapsel enz. betrekking. Osiander geeft te regt de modezucht als eene zielsziekte op, die dikwijls op eene onbegrijpelijke wijze ontaardt, en die hij als eene soort van nabootsingszucht beschouwt. Zij is echter dikwijls geheel individueel, heeft voornamelijk in behaagzucht haren grond, en heeft dikwijls tot bijzondere personen betrekking, zoodat vrouwen, wanneer zij met iemand, dien zij zoeken te behagen, in gezelschap zijn, in deze ziekelijke behaagzucht vervallen. Niet altijd wordt dit als iets zuiver tegennatuurlijks beschouwd, vooral omdat het vaak onschuldig is; maar in een zielkundig opzigt is het altijd eene afdwaling van het menschelijk verstand, die volkomen ontaarden kan. Zulk eene zieke is slechts met haar tooisel bezig; zij denkt daar alleen aan, staat van den morgen tot den avond voor den spiegel, heeft dan hier, dan daar iets te verschikken, en is ontroostbaar, wanneer een of ander kleedingstuk niet naar haren zin zit; daarbij verspilt zij haar geheel vermogen aan hare kleederen. Bij eene andere ontaardt de behaagzucht in krampen; zij vertrekt haar gelaat, verdraait het ligchaam, en blijft gedurig in zulke bewegingen. Eene derde scheidt niet van de kleeding, die zij meent dat behaagd heeft, en wil haar niet uittrekken, om te bed te gaan; zij waakt den ganschen nacht, om zich voor den volgenden dag voor te bereiden, en bestudeert als eene tooneelspeelster deze of gene rol, die zij spelen wil. De oorzaak dezer kwaal is zuiver zedelijk en eene ligchamelijke prikkelbaarheid; eene zenuwachtige opgewektheid verhoogt haar, of bespoedigt het verschijnen derzelve; zij is eene verkeerde opvoeding, eene belagchelijke rigting des geestes, die, wanneer ligchamelijke toestanden de ziel opwekken, alle grenzen te buiten gaat. Bij den man beweegt zich deze monomanie in eenen anderen kring: hij wil niet zoo zeer behagen als indruk maken; hij zoekt in zijn wezen, in zijne kleeding, in zijne woorden een gewigtig persoon uit te maken of een eigenaardig karakter aan

te nemen, waarin hij zichzelven verheven en groot voorkomt. Eene te geringe behaagzucht kan op de tegenovergestelde wijze bij de vrouw ontaarden, en in haar te groote veronachtzaming des ligchaams, onzindelijkheid en onverschilligheid voor haar uiterlijk voorkomen veroorzaken. Deze toestand is veel menigvuldiger een verschijnsel van andere zielsziekten, zoo als van stompzinnigheid, van cretinismus, van melancholie enz., dan eene zelfstandige ziekte. De geest moet reeds meer in het algemeen aangedaan en zijne vermogens sterk gedrukt zijn, zal de vrouw hare aangeborene behaagzucht laten varen.

§ 121

Voor zoo ver de ziekten van den geest deszelfs verstandelijken kant aantasten, bestaan zij daarin, dat de zieken valsche besluiten opmaken, in haar denkvermogen verward zijn en sommige verstandelijke vermogens volstrekt niet kunnen gebruiken, in welk geval de ziekte zich als monomanie vertoont. Het veelvuldigst lijdt hier het herinneringsvermogen, en wel dikwijls van enkele en bepaalde onderwerpen. Zoo heeft men voorbeelden, dat individus de taal verloren, niet de spraak; zij hadden slechts de woorden en de regelen, om ze te verbinden, vergeten; anderen hadden slechts de heugenis van enkele woorden verloren. Er zijn zieken, die de eenvoudigste rekening niet meer maken kunnen en die tot de eenvoudigste redekunstige gevolgtrekkingen volstrekt ongeschikt worden; zij stellen de gevolgen van żeer eenvoudige gebeurtenissen op eene geheel zonderlinge en vaak verschrikkelijke wijze voor, en handelen diensvolgens als onvrijen. Deze ziekten zijn zeldzamer idiopathisch dan consensueel; zij voegen zich bij andere zielsziekten, of hebben haren grond in ligchaamskwalen, die deels aangeboren, deels verkregen kunnen zijn. Het primair ziek worden van het zuiver verstand, het hoogste goed des menschen, komt zelden, of men zou wel kunnen zeggen nimmer voor. Deze ziekten ontspruiten óf uit eene ligchamelijke onvolkomenheid, óf het verstand wordt verdrongen, doordien de hartstogten en het voorstellingsvermogen een ongelukkig over-

wigt verkrijgen. Het verstand wordt op eene andere wijze onregelmatig; individus, die zich in diepe overpeinzingen van den geest verliezen, kunnen zich nu niet meer daarvan losmaken; zij worden in alle omstandigheden daardoor vervolgd, en zonder dat zich gebreken in het denkvermogen ontwikkelen, zonder dat het verstand in zijne redeneringen zelve ziek wordt, gaan de andere geestkrachten achteruit, en het ongelukkig individu kan nu niet meer voor de noodzakelijke levensbehoeften zorgen; het is, als een geest zonder ligchaam, altijd met peinzen over ondoorgrondelijke onderwerpen bezig. De geest wil zijne perken overschrijden, en zoo ontwikkelt zich eene soort van diepzinnigheid, die met onwerkzaamheid gelijk staat. Het bijzondere der verstandelijke vermogens bij de vrouw maakt het ons duidelijk, dat deze toestand bij haar zelden of nooit voorkomt. De vrouw beweegt zich niet in de hoogere sfeer van den geest, en het zuiver bespiegelend denken is voor haar te hoog. Zij denkt, gelijk zij waarneemt, slechts over uitwendige omstandigheden na, en houdt de gedachte niet vast, die spoedig het gevoel opwekt en daarin ondergaat.

Eene vrouw zal nooit op eene zoodanige wijze als de man diepzinnig worden. Zoo al eenige vrouwen, ten gevolge eener tegennatuurlijke werkzaamheid des verstands, afwijkingen in hare geestvermogens vertoonen, mengen deze zich altijd met valsche voorstellingen en hartstogten; er ontwikkelt zich eene voorliefde voor een zeker voorwerp of voor eenen zekeren persoon; en zij zijn meer daarmede bezig, om die voorliefde aan den dag te leggen, en worden van de overige werkzaamheden van den geest verwijderd, zonder dat zij zich enkel met dit voorwerp bezig houden.

Gelijk in de voortbrengsels des verstands, drukt zich ook in deszelfs ziekten altijd het vrouwelijke uit, dat aan den uitwendigen schijn hecht, zonder diep in den aard der dingen te willen doordringen. Maar ook deze toestand is bij de vrouwen zeldzaam, en dat wel omdat zij zeldzaam verstandelijke bezigheden hebben, en omdat, waar dit het geval is, het ligchaam veel spoediger dan de kracht van het zuiver verstand aangetast

wordt, en andere werkzaamheden van den geest spoedig ziek worden en de vrouw aldus afwijkingen daarin laat herkennen.

§ 122.

Die monomaniën, welke zich met de aandoeningen en hartstogten ontwikkelen, zijn voornamelijk aan de vrouw eigen. Wij hebben in de Natuurkunde aangetoond, dat de vrouw in deze zijden van haar karakter eene veel grootere zelfstandigheid bezit dan de man. Zij behoeft voor hare aandoeningen en hartstogten geene beweegredenen; zij wordt door geene belangen daartoe verleid; deze schijnen in hare bewerktuiging diep geworteld te zijn en beantwoorden aan hare bestemming. Een gelijk overwigt, kracht en zelfstandigheid vertoonen zij ook in den zieken toestand, en ook hier komt hunne verhouding en overeenstemming met het ligchaam duidelijk uit. Wij zullen de afzonderlijke vormen der zielsstoornissen, die als afwijkingen der aandoeningen en der hartstogten moeten beschouwd worden, nader behandelen. Een hoofdtrek van het vrouwelijk karakter is de liefde. Zij kan ziekelijk worden en eene heerschappij verkrijgen, die alles onder haar juk brengt. Het ongelukkig individu voelt eene overmatige neiging tot een bekend of onbekend voorwerp, en heeft zin noch hart voor iets anders. Een van deze monomanie aangetast meisje verlaat hare ouders en bloedverwanten, verbreekt alle betrekkingen, onderwerpt zich aan de grootste opofferingen en bezwaren, om haar gevoel op te volgen en het voorwerp harer liefde na te jagen. Of het gevoel blijft ongeopenbaard, maar des te dieper ondervonden en toont zich in zijne gevolgen even schadelijk op het ligchaam en den geest; er ontwikkelt zich zwaarmoedigheid, de zoogenoemde melancholia amatoria; of ligchamelijke ziekten, vermagering, zenuwaandoeningen, bleekzucht en koortsige toestanden ontwikkelen zich hieruit. Esquirol geeft ons een zeer getrouw beeld van deze individus, dat wij hier mededeelen. »In de liefdezucht zijn de oogen levendig, vurig, de blik doordringend, de gevoelens edel, de handelingen overlegd, en nimmer gaan de zieken de grenzen der schaamachtigheid te

buiten. Zij vergeten in zeker opzigt zichzelve, koesteren voor het voorwerp harer liefde eene zuivere vereering, die zij dikwijls verbergen, maken zich tot slavinnen, gehoorzamen de bevelen met kinderlijke trouw, en schikken zich in de verdrukkingen, die haar ten deel vallen van diegenen, welke zij beminnen. Zij zijn opgewonden in de overdenking der eigenschappen van dezelven, en wanhopig, wanneer deze afwezig zijn. De blik der zieken is dan dof; haar gelaat wordt bleek; hare trekken veranderen; slaap en eetlust verdwijnen. De ongelukkigen zijn onrustig, dweepend, wanhopig, opgewonden, prikkelbaar, toornig enz. De terugkomst van het geliefde voorwerp maakt haar vreugdedronken; het geluk, dat zij zich deelachtig voelen, blinkt in haar geheele wezen, en verbreidt zich over alles, dat haar omgeeft; hare spierwerkzaamheid is stuipachtig versterkt. Deze individus zijn dikwijls ongemeen spraakzaam, spreken altijd van hare liefde, en droomen gedurende den slaap." Gemeenlijk worden nog andere hartstogten, zoo als ijverzucht, haat tegen die personen, waarop zij meenen ijverzuchtig te moeten zijn, vrees enz., opgewekt. Bij eene gewelddadige verwijdering van het geliefde voorwerp, of wanneer bij haar het denkbeeld heerscht, dat zij nimmer tot deszelfs bezit zullen geraken, ontwikkelt zich eene treurige gemoedsstemming, die in ware melancholie kan overgaan, of eene neiging tot lijden, tot zelfmoord, en dikwijls eene geheel eigenaardige afdwaling van den geest. De oorzaken der liefdezucht zijn deels ligchamelijk, deels zedelijk. Eene te sterke ontwikkeling des gemoeds, eene verkeerde rigting des gevoels, die reeds in de opvoeding gegeven, of door omgang en voorbeeld veroorzaakt kan zijn, eene levendige verbeeldingskracht, eene inwendige, dikwijls in de huwbaarheidsontwikkeling der vrouw voorkomende, zucht naar liefde, verleiding en begoochelingen enz., moeten alle als geestelijke oorzaken beschouwd worden. Ligchamelijk werken eene te groote prikkelbaarheid des zenuwstelsels, eene te sterke ontwikkeling des geslachtsstelsels, een ligt opwekbaar temperament, en volgens Esquirol ook de zelfbevlekking, doordien zij het zenuwstelsel op-

windt, als oorzaken. Maar de zelfbevlekking werkt ook op de ziel, deels doordien zij de geestkracht verzwakt, deels doordien zij het individu, dat zich aan zelfbevlekking heeft overgegeven, van deze lage drift wil losscheuren, en dan tot het andere uiterste, eene overmatige liefde, overslaat. De gevolgen van dezen ziekelijken zielstoestand zijn verschillend. Wanneer de ziekte niet sterk ontwikkeld, het individu niet zeer prikkelbaar en tot dweeperij geneigd is, kan men door eene geschikte zedelijke en ligchamelijke behandeling in de meeste gevallen eenen gelukkigen afloop verwachten. Maar anders zijn de gevolgen voor ligchaam en ziel hoogst treurig: er volgt eene werkelijke razernij, en de individus kennen voor hare aandoeningen geene perken meer; of de geestkrachten zinken, het individu daalt steeds lager, en is eindelijk volmaakt melancholisch of stompzinnig. Daarbij lijdt het ligchaam, het wordt mager en zwak, en de ziekelijke prikkelbaarheid gaat eindelijk in eenen toestand van verlamming over.

§ 123.

Het gevoel van toegefelijkheid en lijdzaamheid ontaardt bij het vrouwelijk geslacht dikwijls op eene zeer eigenaardige wijze: het individu wordt voor alle levensvreugde onvatbaar, terwijl elke last en smart voor hetzelve gewenscht wordt, en het zelfs moeite doet, om zich die op den hals te halen. Osiander zegt: Met vreugde onderwerpen zoodanige zieken zich aan pijnen, en gevoelen zich nimmer meer op haar gemak, dan in eene altoosdurende gelegenheid om weemoedig en afgetrokken voor zich te staren, stil te zuchten over verborgenen kommer, en van tijd tot tijd in eenen hevigen tranenvloed uit te barsten. Deze toestand komt het menigvuldigst voor bij jonge meisjes ten tijde der geslachtsontwikkeling, en verleidt ze niet slechts tot plotselinge onverklaarbare aanvallen van droefgeestigheid en tot zoodanige inbeeldingen, ten gevolge van welke haar eenvoudige omstandigheden als hoogst treurig en ongelukkig voorkomen, maar ook tot droevig voorgevoel; dit kan ook, zoo als Osiander opgeeft, eenigzins verklaren, hoe

het mogelijk is, dat jonge vrouwen omstreeks de jaren der huwbaarheid somtijds haren, linnen lappen, strooballen, glasscherven, naalden, spijkers enz. dikwijls in eene groote menigte inslikken, om pijnen te lijden, die anderen in vertwijfeling zouden brengen. Veel moet hier echter ook aan eene ziekelijke verhoogde zucht, om opzien te baren, toegeschreven worden, welke dan ook tot het veinzen van ziekten aanleiding geeft, in welke inzonderheid de vrouw de grootste ontberingen en ongemakken verdraagt, waarover wij reeds bij de herkenningsleer van de ziekten der vrouwen omstandiger gehandeld hebben. Deze ziekelijke zielstoestand schijnt ons uit eene voor het individu zelf onverklaarbare inwendige zwaarmoedigheid, uit eene inwendige onrust en ontevredenheid te onstaan. Zij berust op eene ziekelijke rigting van den geest, doordien deze inwendige aandrang niet op eene natuurlijke wijze bevredigd wordt, en hangt zeer naauw zamen met eene ligchamelijke verhoogde gevoeligheid, die inzonderheid het voortbrengsel van den invloed des geslachtsstelsels schijnt te zijn. Vandaar komt deze ziekte voor bij jonge meisjes in de jaren der geslachtsontwikkeling, en wel vooral bij dezulke het meest, die zeer prikkelbaar en gevoelig zijn, bij welke de opvoeding slechts de vertroeteling des ligchaams vermeerdert, die een lui en ledig leven leiden en haar verstand door het lezen van romans en avontuurlijke geschiedenissen verward hebben. Zij zoeken dergelijke voorbeelden door het betoonen van hare inwendige energie na te bootsen. De gevolgen van dezen toestand zijn des te treuriger, hoe ligter dikwijls het bijgeloovig volk zulke individus met zekere vereering beschouwt en ze aldus in haren verkeerden waan bevestigt. Anderszins zijn deze omstandigheden reeds daarom gevaarlijk, dewijl de kwellingen, aan welke de zieken zich onderwerpen, onmiddellijk nadeelig op haar kunnen werken en de gezondheid des ligchaams ondermijnen.

§ 124.

De hoogste graad van dezen ziekelijken zielstoestand is eene volkomene walging van het leven en de aandrift om aan het-

zelve een einde te maken, om zelfmoord te plegen, eene ziekte, die altijd de opmerkzaamheid der geneesheeren en der staatsmannen tot zich heeft getrokken, waardoor ons ook ten opzigte van den zelfmoord bij de vrouw belangrijke daadzaken bekend zijn geworden. Volgens alle schrijvers is de zelfmoord bij de vrouw zeldzamer dan bij den man. Esquirol heeft in zijn reeds meermalen aangehaald werk de opgaven van verscheidene schrijvers te dien opzigte bijeengezameld; zij zijn de volgende: Brorson stelt de evenredigheid van zelfmoordenaars tot zelfmoordenaressen als 5: 1. Volgens eene opsomming in de provincie Brandenburg is de evenredigheid als 32 : 13. In het algemeen meent deze schrijver de evenredigheid van mannen tot vrouwen op 3: 1 te kunnen stellen. (1) Volgens Casper (2) komt echter deze evenredigheid voor Parijs volgens de officiële lijsten veel ongunstiger uit voor het vrouwelijk geslacht. In de jaren 1817—1823 bragten zich namelijk 1386 mannen en 734 vrouwen om het leven, en Esquirol (3) geeft zelf over de jaren 1804—1807 282 mannen en 113 vrouwen op; men zou dus de evenredigheid van den zelfmoord bij vrouwen tot die bij mannen in Parijs als 1: 2 moeten stellen. Te Berlijn was volgens Casper de evenredigheid als 1: 5. Er gebeurden namelijk

Zelfmoorden in Berlijn:

	bij Mannen	bij Vrouwen
Van 1788—1797	55	7
» 1798—1808	101	29
» 1812—1821	450	85
	606	121

De zelfmoorden ten opzigte van het geslacht kwamen over den geheelen Pruisischen staat:

(1) Zie Esquirol, t. a. p. T. I. p. 287.

(2) Beiträge zur medic. Statistik und Staatsarzneikunde von J. C. Casper. Berlin 1825. S. 50 volgg.

(3) Dictionnaire des sciences médicales. Tom. 53. p. 279.

in de jaren	Mannen	Vrouwen
1832	1015	229
1833	1120	240
1834	1127	232
1835	1173	268
1836	1186	260
	5621	1229

De evenredigheid der mannen tot de vrouwen komt hier dus ook op 5: 1. In de stad Berlijn hadden in het jaar 1831 39 zelfmoorden bij mannen en 7 bij vrouwen plaats, dus ook de evenredigheid 5: 1. De zelfmoord komt dus in Frankrijk bij de vrouwen veel menigvuldiger voor dan in Duitschland, waarvoor Casper (1) als reden opgeeft, dat waarschijnlijk nergens de vrouw eene zoo gewigtige rol speelt als in Frankrijk. Den in het algemeen meer voorkomenden zelfmoord van den man wil dezelfde schrijver uit het levendiger karakter des mans, uit zijn meer bewogen leven, en uit het standpunt, dat hij in de burgerlijke maatschappij bekleedt, verklaren. Volgens Esquirol zijn de verhoogde gevoeligheid, de rijke verbeeldingskracht, de ongemeene teederheid en godsdienstzin der vrouw bij haar de beletselen van zelfmoord. Ons komt het voor, dat de oorzaak der bovengemelde evenredigheid dieper gelegen is. Gelijk de natuur over het algemeen voor het behoud der vrouw meer dan voor dat des mans bezorgd blijkt te zijn en juist de zwakte der vrouw tot dat behoud bijdraagt, heeft zij ook in het gemoed der vrouw de liefde tot het leven sterker ingeprent, en de natuurlijke vrees en angstvalligheid der vrouw houden haar het krachtigst van den zelfmoord terug. Bovendien onderscheidt zich de zelfmoord des mans in zijnen aard volkomen van dien der vrouw. De eerste wordt veel vaker door uitwendige omstandigheden of ten gevolge van andere verstandsverbijsteringen, zoo als melancholie, manie enz., tot zelfmoord verleid, en deze moet dus meer als eene secundaire ziekte beschouwd worden. Bij de vrouw is de zelfmoord vaker

(1) T. a. p. S. 50.

een idiopathisch lijden: zij wordt door het ongelukkig denkbeeld, dat zij zich moet om het leven brengen, aangegrepen en onophoudelijk vervolgd, en kan er zich niet van losmaken. Het is voor haar gevoel, alsof zij een offer moet brengen, waarin zij tevens den grootsten wellust vindt; het denkbeeld van zelfmoord wordt eene geestvervoering. De man beschouwt den zelfmoord veeleer als een stap van vertwijfeling; hij denkt over al zijne omstandigheden bedaard na, en eene treurige afdwaling van den geest, de inwendige overtuiging, dat een langer leven onder zoodanige omstandigheden hem onmogelijk is, laat hem een korter kwaad, den zelfmoord, kiezen, maar alleen daarom, dewijl deze aan zijne langdurige kwellingen een einde maakt. Zoo is de zelfmoord bij de vrouw meermalen het gevolg van eene zucht tot lijden, bij den man van de aandrift om zich van alle kwelling te ontslaan. De oorzaken van den zelfmoord zijn hoogst verschillend, voor zoo ver die door uitwendige omstandigheden of andere ziekelijke zielstoestanden veroorzaakt wordt; bij de vrouwen zijn voornamelijk ongelukkige liefde, godsdienstige dweeperij en hevige hartstogten, huiselijk verdriet en zorg voor het onderhoud der kinderen de oorzaken. Een eigenaardig verschijnsel is het, dat bij voorkeur gehuwde vrouwen zich om het leven brengen. Volgens Casper waren onder de zelfmoordenaarsters in Berlijn:

Gehuwde vrouwen	33
Weduwen	20
Ongehuwde vrouwen	23
Dienstmeisjes	8
Publieke vrouwen	1

Merkwaardig is ook de waarneming, dat de zelfmoord naar de maanden en de weêrsgesteldheid ook zeer verschillend verschijnt en dat hij vaak epidemisch voorkomt. Vele schrijvers gewagen van epidemiën van zelfmoord, die slechts vrouwen aantasten. De in dit opzigt door Esquirol opgezamelde daadzaken zijn de volgende. Volgens Plutarchus heerschte de zelfmoord epidemisch in Milete, en de jonge vrouwen en

meisjes verhingen zich, omdat de oorlog hare mannen verwijderd hield. Primerose verzekert, dat in zijn tijd de vrouwen in Lyon, uit verdriet in het leven, zich bij hoopen in de Rhône stortten, zonder er reden voor te geven. Een oude geschiedschrijver van Marseille deelt mede, dat de jonge meisjes van die stad zich om de onstandvastigheid harer minnaars ombragten. Sydenham zegt, dat in het jaar 1697 gedurende de maand Junij, die zeer heet was, een groot getal monomaniën en zelfmoorden in de stad Mansfeld voorvielen, en hetzelfde zou gedurende den zomer van 1811 in Stuttgart plaats gegrepen hebben. In den jare 1816 nam men te Rouaan een groot getal zelfmoorden waar. De hitte van den dampkring en ongelukken schenen deze veroorzaakt te hebben. Desloges, geneesheer te Saint-Maurice, nam in het jaar 1813 eene epidemie van zelfmoord in het dorp St. Pierre Montjean waar. Eene vrouw verhing zich, en de andere voelden zich gedrongen dit voorbeeld te volgen. Blumenbach haalt nog (Medic. Biblioth. II. 1 St. S. 172) aan, dat de jaren 1735 en 1736 ten opzigte van den zelfmoord te Londen epidemische jaren zijn geweest, zoodat in 102 jaren aldaar geene zoo opmerkelijke menigte zelfmoorden waren voorgevallen als in die jaren. Wertheim verhaalt in zijne Topographie van Weenen, dat in den heeten zomer van 1803 de zelfmoord daar bijna mode was geworden, en dat de Physicus Guldener von Lobes aldaar toenmaals ongeveer 200 zieken had behandeld, die aan neiging tot zelfmoord leden. Het meest komt bij vrouwen de zelfmoord op den leeftijd van 20 tot 30 jaren voor. Eene opsomming der vrouwen, die in de Salpetrière opgenomen werden, leverde volgens Esquirol (1) de volgende tabel, die alleen vrouwen behelst.

Ouderdom.		
tot de 15 Jaren		2
15—20	»	16
20—25	»	29
25—30	»	27

(1) T. a. p. S. 40.

30—35	»	27
35—40	»	27
40—45	»	25
45—50	»	22
50—55	»	7
55—60	»	6
60—65	»	7
65—70	»	1
70—75	»	2
		198

Al deze opgaven bewijzen, dat de zelfmoord eene ziekte is, die nu eens meer zuiver zielsziekte, dan weder uit ligchamelijke oorzaken ontsproten is. De zedelijke strekking van de eeuw, de denkbeelden en gevoelens van bijzondere individus, de drang der omstandigheden, de meer op het ligchaam werkende oorzaken, de jaargetijden en andere omstandigheden van den dampkring, al deze omstandigheden hebben op hem eenen gewigtigen invloed. Wij mogen ons dus niet over de veelvuldigheid van den zelfmoord in evenredigheid tot andere ziekelijke zielstoestanden verwonderen, omdat hij uit zoo vele oorzaken ontstaat en dikwijls de uitgang van andere zielsziekten is. Volgens Esquirol maakte hij bijna het tiende gedeelte van alle in de Salpetrière opgenomene krankzinnigen uit; echter zal deze evenredigheid wel alleen voor Parijs juist zijn, daar in het algemeen te dien opzigte de evenredigheid voor het vrouwelijk geslacht veel gunstiger zal uitkomen, omdat dit bijna overal aan de uitwendige tot zelfmoord aanleiding gevende oorzaken minder is blootgesteld dan de man.

§ 125.

De verschijnselen van den zelfmoord zijn in alle opzigten hoogst verschillend. Soms is de zelfmoord het gevolg van een langdurig bedaard overleg, en de individus bezorgen vaak, eer zij een gewelddadig einde aan hun leven maken, met de grootste naauwkeurigheid al hunne belangen, en regelen alles,

wat na hun dood gedaan moet moeten, met de grootst mogelijke zorgvuldigheid. Deze soort van zelfmoord komt minder bij vrouwen dan bij den man voor. Bij andere individus komt de zucht tot zelfmoord plotseling op, is voorbijgaand, en wordt slechts zonder zelfbewustheid in den hoogsten graad van opwinding der hartstogten of des verdriets uitgevoerd. Soms zijn de individus afgetrokken, somber en treurig, en men ziet wel, dat één denkbeeld hen geheel bemagtigd heeft; soms spreken zij van hun plan, en trachten aan te toonen, dat onder de omstandigheden, waarin zij leven, het zeker wel het verstandigste is, aan het leven een einde te maken; of zij komen er openlijk voor uit, dat zij dit schrikkelijk denkbeeld niet van zich af kunnen weren. De personen, die tot zelfmoord neiging hebben, zijn meestal ligchamelijk ziek. Bij de vrouw lijdt het geheele zenuwstelstel en verkeert in eene ongewone opgewondenheid; bij den man zijn de onderbuiksingewanden meer de ligchamelijke zitplaats der ziekte. Zeer eigenaardig is het zelfbedrog, waardoor de zieke, die zich om het leven brengt, wordt aangetast. De eene meent welligt de bruid Gods te zijn, en volgt een goddelijk bevel, doodt zich om ten hemel te varen; eene andere hoort de stem van haren afgestorven minnaar, van eene overledene vriendin, die haar toeroept: »Maak u van kant, en kom tot ons!" en zij volgt die roeping. Eene derde stelt zich het hemelsch vaderland met al hare verbeeldingskracht voor, en wil daarheen, of ziet het in de diepte des waters, en stort zich daarin, om dáár te komen. Bij deze soort van waanzin moet de voorspelling niet dan twijfelachtig gemaakt worden; daar hij zoo vaak uit zijnen aard tusschenpoozen maakt, kunnen wij nimmer met zekerheid beslissen, in hoe ver een eenmaal aangetast individu tegen eenen tweeden en meermaals herhaalden aanval verzekerd is.

§ 126.

De **melancholie** maakt dien ziekelijken toestand der ziel uit, in welken de treurige gemoedsaandoeningen eene ongelukkige overmagt verkregen hebben, zoodat het individu in

gedurige angst, vrees, bezorgdheid, treurigheid enz. verkeert. De geestkrachten wijken daarbij niet van den natuurlijken toestand af, en het is slechts eene valsche verbeelding, eene tegennatuurlijke voorstellingskracht, die de zieke in die melancholische stemming houdt, waarin zij tot alle verrigtingen ongeschikt wordt. De melancholie is eene ziekte, die noch als zuivere zielsziekte, noch als zuiver ligchamelijk kan beschouwd worden; ziel en ligchaam lijden bij haar, en hare verschillende oorzaken werken of op de eerste, of op het laatste, of op beiden te gelijk. Het onderscheid ten opzigte van het geslacht maakt zich in het algemeen daarin kenbaar, dat beiden, zoo ziel als ligchaam, bij de vrouw gelijkmatiger en in grooter overeenstemming dan bij den man aangetast worden; dat de verschijnselen bij de vrouw standvastiger, duurzamer, bij den man meer tusschenpoozend zijn; dat de ziekte bij de vrouw meer uit hare gevoelsaandoeningen ontstaat, en minder van stoffelijke belangen afhankelijk is. Bij den man zijn veelal stoornissen der onderbuiksingewanden, bij de vrouw afwijkingen in het geslachtsstelsel de oorzaken. Bij haar erlangt de ziekte vaak eene aanzienlijke magt, en dringt alle andere zielskrachten terug; bij den man daarentegen stelt de ziekte meer eene monomanie voor, en de verstandsvermogens werken dikwijls lang ongestoord voort. Over het geheel is het beloop der melancholie bij de vrouw sneller dan bij den man, bij wien vaak langen tijd tegen de overmagt der treurige aandoeningen gestreden wordt, en het gezond verstand dikwijls overwinnend uit dezen strijd komt. De gemoedsstemming der vrouw maakt het ons ligt verklaarbaar, dat de melancholie zich ligter en menigvuldiger bij haar dan bij den man ontwikkelt.

De oorzaken, die de melancholie opwekken of te weeg brengen, zijn zeer veelsoortig, en stemmen ook niet in hare werkingswijze overeen, daar zij soms meer op den geest, soms meer op het ligchaam werken. Eene magtige voorbeschikkende oorzaak ligt in het temperament en het gestel van het individu. Volgens Aretaeus, Coelius Aurelianus en andere oude schrijvers zouden de vrouwen, ten gevolge der teederheid van haar

gestel, ten gevolge van de bewegelijkheid harer aandoeningen en wenschen, en door de geringe opmerkzaamheid, die zij aan bijzondere voorwerpen besteden, minder dan mannen aan melancholie onderhevig zijn; maar ESQUIROL brengt hier te regt tegen in, dat de uitstekende gevoeligheid, de zittende levenswijze der vrouwen, hare bijzonderheden en eigenschappen zelve als voorbeschikkende oorzaken moeten beschouwd worden, dat de vrouwen onder de heerschappij staan van invloeden, die den man vreemd zijn, zoo als de stondenvloed enz. Bij de vrouw zijn de zenuwachtige en tevens zwakke gestellen voornamelijk tot melancholie geneigd; de individus worden ligter opgewonden, maar kunnen lang aanhoudende opwindingen niet verdragen. Gelijk van de mannen dezulken het ligtst melancholisch worden, welke zich als geniën onderscheidden, en wier geestvermogens sterk ontwikkeld zijn, vertoonen onder de vrouwen dezulke de meeste voorbeschiktheid tot melancholie, welke een diep medegevoel voor het lijden van anderen aan den dag legden, en zich ligt alle zelfopofferingen getroostten, die dan, van hare begoocheling teruggekeerd, in het andere uiterste vervallen, en de eenzaamheid opzoeken, eerst over anderen en eindelijk over zichzelven wanhopen. Het door de Ouden als melancholisch bestempeld, het galachtig-zenuwachtig temperament, geeft bij de mannen meer dan bij de vrouwen voorbeschiktheid tot deze kwaal; bij de laatste is dit meer het geval met het teeder-zenuwachtig temperament, inzonderheid wanneer dit naar het trage en phlegmatische overhelt. Tot de bezigheden, die bij vrouwen het ligtst deze ziekte verwekken, behooren alle, die de vrouw tot eene zittende, eenvormige levenswijze veroordeelen, en in welke zij zich in de eenzaamheid bevindt, inzonderheid dan, wanneer het gemoed tot dweeperij geneigd is, de aandoeningen zeer hevig zijn, en de vrouw in de stilte aan deze opgewondenheden toegeeft. Vrouwen, die in den kring van een groot huisgezin in groote werkzaamheid leven, en met liefde en zorgvuldigheid voor hare betrekkingen zorgen, worden dan vooral melancholisch, wanneer zij van de haren door eene of andere oorzaak gescheiden worden,

en nu geene genoegzame bezigheid vinden, even als mannen, die na een bezig leven rust gaan nemen. Van den anderen kant geeft iedere te sterke ziels- of ligchaamsinspanning voorbeschiktheid tot deze ziekte. Hevige hartstogten en aandoeningen, groote angst, zorg, diep gevoeld medelijden, een schrik enz., nachtwaken, ligchamelijke vermoeijenissen, gebrek aan levensmiddelen, kunnen door plotselinge of meer langdurige werking, al naar derzelver graad, de melancholie verwekken. Zoo ook eene onregelmatige levenswijze, het misbruik van sterke dranken, uitspattingen in den geslachtsomgang, de zelfbevlekking, eene te strenge onthouding, inzonderheid bij weduwen, die den bijslaap reeds genoten hebben, onderdrukking van gewone ontlastingen, van den stondenvloed, van de huiduitwaseming, aanhoudende verstopping, de onderdrukking der kraamzuivering en der zogafscheiding enz., ziekten, die de bewerktuiging hevig aantasten, zenuwkoortsen, aanvallen van vallende ziekte, stuipen en ziekteverplaatsingen naar de hersenen, zoo als van de jicht, van zweren, van uitslagziekten enz., andere ziekelijke zielstoestanden, die in deze eindigen, al deze oorzaken werken nu eens als voorbeschikkende, dan weder als opwekkende oorzaken der melancholie. Zij moet in sommige familiën als hoogst menigvuldig en als het ware erfelijk beschouwd worden. Esquirol deelt de volgende tabel mede, waaruit de oorzaken der melancholie ten opzigte van hare menigvuldigheid kunnen worden nagegaan.

Tabel der oorzaken.

Erfelijkheid	110
Onderdrukking der stonden . . .	25
Klimakterische jaren	40
Kraambed	35
Vallen op het hoofd	10
Zelfbevlekking	6
Uitspattingen	30
Overmatig gebruik van wijn . .	19
Huiselijk verdriet	60

Ongelukken, armoede	48
Ongelukkige liefde	42
IJverzucht	8
Schrik	19
Gekrenkte eigenliefde	12
Toorn	18.

Ook hebben de jaargetijden en de leeftijd op de ontwikkeling der melancholie eenen stelligen invloed. In de jaren 1811 tot 1814 was het getal der melancholische gedurende de maanden Mei, Junij, Julij en Augustus het grootste. Ten opzigte van den leeftijd bleek volgens Esquirol, dat de melancholie van het 25ste tot 30ste jaar het menigvuldigste was.

§ 127.

De melancholie ontwikkelt zich langzamerhand of plotseling. In het eerste geval vertoonen de zieken lang te voren eene eigenaardige uitdrukking van het gelaat, en hun geheel gedrag verandert aanmerkelijk. De blik wordt schuw, ongestadig of is naar beneden gerigt; het oog is dof, mat; het gelaat wordt zonder uitdrukking, flaauw, of in hetzelve drukt zich de inwendige vrees en angst uit, die in het begin het gemoed der zieke innemen. Het geheele ligchaam wordt minder bewegelijk; de zieken worden langzaam in hare verrigtingen, loom, en hebben eenen schroomvalligen, vaak onzekeren gang. Zij vlieden het gezelschap van menschen, nemen geen deel aan vermaken, en trekken zich van alles, dat haar vroeger belangstelling inboezemde, terug. Zij beminnen de eenzaamheid, en zitten vaak uren en dagen lang alleen, houden zich met hare treurige aandoeningen bezig, en weenen en zuchten. Zoo gaat de ziekte langzamerhand in den hoogeren graad over, of deze verschijnt plotseling door eenen krachtigen invloed. Nu schijnen de zieken voor alles, wat buiten haar omgaat, plotseling afgestorven; zij zijn alleen met de treurige denkbeelden in haar binnenste bezig; zij blijven aanhoudend in geheel eigenaardige houdingen, antwoorden niet op de aan haar gerigte vragen, worden door

het naderen van een menseh onaangenaam aangedaan, en kennen hare betrekkingen en kennissen niet meer. Zij weigeren dan vaak het gebruik van levensmiddelen, worden door de minste oorzaak in angst en vrees gebragt, slapen niet, en hebben nu de vreemdste verbeeldingen, zoodat de melancholie niet meer zuiver is, maar zich met andere zielsstoornissen verbindt. De zieken gelooven de begrafenis van personen te zien, voor welke zij bijzonder veel over hadden; zij meenen dat deze of gene in de gevangenis smachten; zij zien den vijand, die ze vervolgt, vreezen, dat zij nagejaagd worden, dat men ze vergiftigen wil; dergelijke denkbeelden heerschen in haar binnenste, en zij houden ze dikwijls stijf en sterk voor zich, zonder ze door eene bepaalde uitdrukking te kennen te geven. Later worden ook de verstandelijke vermogens aangetast; de zieken verliezen het geheugen, kunnen geene juiste besluiten meer opmaken, en de ziekte gaat volkomen in stompzinnigheid of razernij over. De ligchamelijke verrigtingen zijn bijna altijd onderdrukt. Terwijl in het begin nog dikwijls eene opgewektheid des zenuwstelsels wordt waargenomen, is de zenuwwerkzaamheid spoedig volkomen verlamd; de zieken sehijnen volstrekt niet te gevoelen; er ontwikkelt zich een meer paralytische toestand. De energie der vaatstelsels zinkt; de pols wordt zwak, langzaam en klein; de uitwendige deelen des ligehaams, en inzonderheid de ledematen, worden koud, de huid slap, droog en ineengeschrompeld; de voehten worden ontmengd, en er komt een seheurbuikaardige toestand op. Het gelaat valt in; de oogen liggen diep; de gelaatskleur wordt loodkleurig; de haren worden grijs; de zieken verliezen geheel en al de kraeht ter beweging, en blijven in de houding, die zij in het begin hadden, zoodat zij niet zonder den grootsten dwang in eene andere kunnen gebragt worden. Eenige zitten altijd; andere liggen; andere zitten op de hurken. De spieren trekken zich zamen, en zijn tot geene uitrekking meer gesehikt. Zoo leiden de zieken een treurig leven, en gelijken meer op dieren dan op mensehen. De overgang der mindere in de hoogere graden kenmerkt zich dikwijls door aanvallen

van ijlhoofdigheid, waarin de zieken haar lijden met meer hevigheid gevoelen, en zich zonder bewustzijn daarover uitlaten. De verscheidenheden, die de vrouw in de verschijnselen der melancholie vertoont, hebben wij reeds boven opgegeven. Bij de veelvuldig gedane lijkopeningen van aan melancholie gestorvenen heeft men in de verschillende deelen en stelsels ziekelijke veranderingen aangetroffen, maar het is nog niet gelukt haar noodzakelijk verband met de melancholie aan te toonen. De veranderingen in de hersenmassa, de sporen eener ontsteking binnen in den schedel en der borstingewanden, de ziekten in de onderbuiksorganen en het zenuwknoopstelsel zullen waarschijnlijk, daar zij niet zelden geheel ontbraken, slechts als verschijnselen eener ons onbekende ziekelijke werkzaamheid moeten beschouwd worden, waarvan zij soms oorzaak, soms gevolg kunnen zijn. Volgens Esquirol is het opmerkelijk, dat de ziekelijke veranderingen, die men in de lijken van melancholischen na den dood heeft gevonden, voornamelijk dikwijls in de borst- en buikingewanden hare zitplaats hadden, en in evenredigheid van de overige ziekten slechts hoogst zelden in de hersenen huisden. Hieruit volgt, dat deze ziekten, die meer de lagere zielsvermogens aandoen, meer dan de overige uit ligchamelijke oorzaken ontstaan. Uit dien hoofde moet dus de voorspelling ook in het algemeen gunstiger gesteld worden, daar wij door de verwijdering van het ligchamelijk lijden zeer sterk op den zielstoestand kunnen werken.

§ 128.

Eene gewigtige klasse van zielsziekten wordt bij de vrouw gevormd door die ziekten, welke uit eene afwijking der verbeeldingskracht, uit ziekelijke inbeeldingen ontstaan, en niet op stoffelijke door de uitwendige zinnen waarneembare voorwerpen betrekking hebben, waarover reeds gehandeld is, maar veeleer onstoffelijk, en uit een inwendig onverklaarbaar bevattingsvermogen oorspronkelijk zijn. De zieken ondervinden, of meenen ten minste dingen te ondervinden, die, volgens de regelen van het gezond verstand, buiten het bereik van ons

begrip liggen, en volbrengen zaken, tot welke zij, naar onze meening, alle vermogens misten. Velerlei ziekten moeten tot de klasse der zielsstoornissen gerekend worden, zoo als het nachtwandelen, het spreken in den slaap, de somnambulismus, de godsdienstige dweeperij, de gave van voorzegging, het voorgevoel, het geloof aan droomen, kaartleggen en tooverijen. Al deze valsche inbeeldingen zien wij voornamelijk bij het vrouwelijk geslacht menigvuldig. Zoo wij de vele waarnemingen, die ons medegedeeld zijn, overdenken, — zoo wij bedenken, hoe veel hier als bedrog ontdekt is, maar ook hoe veel als waarheid beschouwd moet worden, — zoo wij de mannen, die voor en tegen de mogelijkheid van dat, wat ongeloofelijk schijnt, geschreven en geijverd hebben, betrachten, — erkennen wij de moeijelijkheid eener wetenschappelijke behandeling dezer punten. Hebben wij het regt om te beweren, dat de mensch niet buiten de palen van zijn beperkt waarnemingsvermogen kan treden? Mogen wij niet aannemen, dat in het hoogste wezen der aarde, in den mensch, een inwendige zin verborgen ligt, die inniger met de overige natuur sympathiseert, dieper in hare geheimen dringt, en dáár nog kan herkennen, waar onze uitwendige zintuigen en het natuurlijk verstand onvoldoende zijn? Of is alles, wat tot voorgevoel, voorspellingen en somnambulismus betrekking heeft, leugen en bedrog? Bestaat er geene sympathie van den geest, gelijk er eene sympathie des ligchaams bestaat? Is alles, wat daarop betrekking heeft, slechts verzinsel? Wie heeft eene stellige ondervinding, om ons dit te wederleggen, en wie heeft ondervinding genoeg, om het met zekerheid te kunnen beweren? Wie eindelijk is zoo diep in het binnenste der natuur doorgedrongen, om uit deze kennis een beslissend oordeel te vellen? Al deze punten zullen en moeten vooralsnog onbeslist blijven. Maar hoe de zaak ook gelegen zij, voor den geneesheer maakt het geen verschil. Zoo een individu het vermogen bezit, verder dan de grenspalen der zinnelijke waarneming te herkennen, dan is die kracht eene tegennatuurlijke, ziekelijke, die zeker den ondergang van het individu voorbereidt, en slechts uit eene ziekelijke geest-

vervoering ontstaat, waarover wij later uitvoerig zullen handelen. Is het slechts door den waan aangetast, dat het dit vermogen bezit, is het spel zijner verbeelding, zijn zijne inbeeldingen dwalend en valsch, dan moet het zeker voor ziek gehouden worden. In beide gevallen is de toestand dezelfde; het verneemt voorstellingen, die voor het menschelijk geslacht niet natuurlijk zijn. Het menschelijk verstand en de wetenschap eischen het, dat men deze toestanden uit dit oogpunt beschouwt. Wij mogen zulke individus niet als hoogere wezens beschouwen, die boven ons staan, en welken wij gehoorzamen moeten, zoo wij niet tot den tijd der mysteriën en des bijgeloofs willen terugkeeren. Overigens zal bij eene bedaarde overweging ons veel, dat ongeloofelijk scheen, verklaarbaar worden, en het overige zal blijken bedrog van het voorstellingsvermogen te zijn, dat, hetgeen opmerkelijk genoeg is, nooit buiten het bereik van het menschelijk verstand gaat, alleen de manier, waarop het individu tot die kennis kwam, is het onverklaarbare, het onnatuurlijke, dat men met den naam van Rhabdomantie uitdrukt. Wij zullen hier de bijzondere soorten dezer ziekten niet nader behandelen, dit zou ons te ver leiden, en wie kan het spel der verbeeldingskracht naar alle rigtingen volgen? Wij zullen hier slechts in het algemeen opgeven, dat zieken van dien aard zich door een eigenaardig ligchaamsgestel kenmerken. Voornamelijk zijn het jonge meisjes omstreeks de huwbare jaren, wier verbeeldingskracht bedorven is, en zij onderscheiden zich door de teederheid van haar ligchaam, door eene fijne huid, gelaatstrekken vol uitdrukking, door een levendig glinsterend oog, eenen vurigen blik; zij zijn tot opgewektheden des zenuwstelsels, tot bloedophoopingen, stoornissen der spijsverteringswerktuigen geneigd, hebben eene groote prikkelbaarheid, gevoelen diep en innig, zijn van hare aandoeningen en haar gevoel zoo doordrongen, en geraken bij de minste oorzaak zoo in geestvervoering, dat zij ook anderen ligt voor zich innemen, eenen grooten invloed op hare evenmenschen kunnen uitoefenen, en in allen gevalle in eenen hoogen graad medelijden verwekken. Daarbij zijn de overige geestkrachten onbeschadigd,

het hooge verstand is behouden, en de zieken oordeelen zelve volkomen juist over haren toestand. De hersenen schijnen minder de zitplaats van al dit lijden te zijn dan het zenuwknoopstelsel, dat primair ziek wordt en op de hersenen werkt. Inzonderheid moeten wij hier het aandeel, dat het geslachtsstelsel aan deze ziekten heeft, doen opmerken; in vele, zoo niet in de meeste gevallen, gaat de ziekte van daar uit, en in al die valsche verbeeldingen en voórstellingen blijkt maar al te dikwijls de geslachtsopgewektheid, en dat wel soms op eene meer edele, soms op eene meer onedele wijze. Hare liefde gelijkt vaak op de geslachtsdrift; hare opgewektheden hebben overeenkomst met de geslachtsopgewektheden.

§ 129.

Eindelijk moeten wij nog de ziekelijke aandriften, voor zoo ver die de uitvoering van misdaden ten doel hebben, als monomaniën van eene eigene soort behandelen. Somtijds worden individus aangedreven om te stelen, te moorden, brand te stichten, en de verschrikkelijkste misdaden te plegen, en daartoe worden zij verleid door eene inwendige ziekelijke aandrift. Men heeft het voorkomen van zulke ziekten bestreden, en daar van het gevoelen des geneesheers de toerekenbaarheid van zoodanige individus afhangt, is deze twist gewigtig. Het gezond verstand wijkt bij zulke zieken niet van den regel af: zij hebben een juist oordeel, weten wat zij doen, zien het onregtmatige hunner bedrijven in, maar kunnen niet anders handelen. In dezen toestand, waarin het booze beginsel over het goede zegepraalt, zou de toerekenbaarheid niet weggenomen kunnen zijn, daar beide tot den mensch behooren, en, waar het laatste regelmatig is, moet er straf volgen, zoodra het eerste de heerschappij verkrijgt. Echter zijn de meer naauwkeurige waarnemers van gevoelen, dat het verstand slechts schijnbaar regelmatig is, en dit meent voornamelijk Esquirol, wiens ondervinding hier vooral gelden moet. Hij zegt, dat er geene manie bestaat, waarbij de zieken hun verstand ongerept behouden, terwijl zij de allermisdadigste handelingen uitvoeren. Volgens

hem bestaat er geen ziekelijke toestand, waarin de mensch onwederstaanbaar tot eene handeling gedreven wordt, waarvan het bewustzijn zoude gruwen. Hij zag eene groote menigte van krankzinnigen, die in het bezit van hun verstand schenen en over de aandriften klaagden, door welke zij geleid werden; maar allen bekenden, dat zij in hun binnenste iets voelden, waarvan zij zich geene rekenschap geven konden, dat hunne hersenen dof gemaakt waren, en dat zij eene onverklaarbare moeijelijkheid in de toepassing van hun verstand ondervonden; dat deze voorafgaande moeijelijkheden zich aan henzelven door ligchamelijke verschijnselen, welke zij zich naauwkeurig konden herinneren, te kennen gaven: de een voelde eene hitte van den onderbuik naar het hoofd stijgen, de andere eene brandende hitte met kloppingen in de hersenen; anderen gaven op, dat zij door eene zinsverbijstering, eene verkeerde verbeelding, een valsch oordeel daartoe gebragt waren. Bij de vrouw is het voornamelijk eene valsche voorstelling, die het denkbeeld tot het kwade opwekt; deze voorstelling verdringt nu eerst het verstand, en het booze beginsel vindt dan geen tegenstand meer. De zieken weten dikwijls nog op het laatste oogenblik, wat zij doen, en roepen zelfs wel om hulp, om van haar plan afgehouden te worden; maar plotseling overwint de valsche voorstelling, en de misdaad wordt nu, terwijl het individu onder de leiding dezer valsche voorstelling staat, bedreven. Wij hebben reeds in de Algemeene Ziektekunde aangevoerd, dat inzonderheid bij jonge meisjes ten tijde der huwbaarheid de zucht om brand te stichten wordt aangetroffen, en dat zij daartoe noch door haat, noch door hebzucht, ijverzucht of eenen anderen onedelen hartstogt gedreven worden, maar wel is het hier altijd eene valsche, zuiver ziekelijke voorstelling, eene monomanie, die zich in haar binnenste gevormd heeft en die haar aandrijft. Soms is het eene inwendige stem, die haar toeroept, brand te stichten, zoo als b. v. in het geval, dat PLATNER mededeelt (1), waarin de meid van een boer zich voor bezeten

(1) Quæstiones medicinæ forensis. Lips. 1824.

hield, en eene stem hoorde, die haar tot de misdaad bevel gaf. Jonge meisjes worden vaak alleen door de aandrift, om een helder vuur te zien, tot brandstichtiug aangedreven; zoo wordt de misdaad, als het ware, geheel instinctmatig uitgevoerd. Als eene wezenlijke zielsziekte kan men dezen vuurlust slechts dan beschouwen, wanneer eene volkomen tegennatuurlijke, ziekelijke voorstelling de oorzaak derzelve is; want slechts die is geheel aan den wil des individu's onttrokken, en zijn verstand is onbekwaam, om deze ziekelijke woekering in zijn binnenste terug te dringen. Waar daarentegen haat, wraak, leedvermaak enz. het individu tot het stichten van brand aandrijven, kan dit niet als iets ziekelijks, maar alleen als iets misdadigs beschouwd worden. In het eerste hier alleen behoorende geval is de tegennatuurlijke voorstelling, deze tot de misdaad aandrijvende monomanie, altijd met eenen tegennatuurlijke ligchamelijken toestand gepaard. Henke (1) ziet deze neiging tot brandstichting voor het gevolg van eenen onregelmatigen ligchaamstoestand en bijzonder van de onregelmatige ontwikkeling van het voorttelingsvermogen aan, die op den zielstoestand terugwerkt. Als kenmerken, die den geregtelijken geneesheer moeten leiden, haalt hij aan: de leeftijd, de teekenen eener ontwikkelingscrisis in het algemeen en eener plaatsgrijpende ontwikkeling in de voorttelingswerktuigen in het bijzonder, de toevallen eener gestoorde werking van het vaat- en zenuwstelsel en de verschijnselen van den ongewonen zielstoestand. De zieke individu's vertoonen in den regel een bloedrijk-zenuwachtig temperament; de geslachtsontwikkeling grijpt in te grooten graad of tegennatuurlijk plaats, en de zieken hebben eene neiging tot dweeperij en tot het toegeven aan hare hartstogten. Nadat de daad gepleegd is, keert haar behoorlijk begrip dikwijls snel weder terug; maar even zeker volgt ook spoedig een hernieuwde aanval, en dezelfde verkeerde voorstellingen, dezelfde aandrift tot de misdaad verschijnen op

---

(1) Lehrbuch der gerichtl. Medicin, von A. Henke. Berlin. 1832. S. 207.

nieuw. Alle schrijvers stemmen daarin overeen, en de statistieke opsommingen hebben het bewezen, dat deze ziekelijke vuurlust ongelijk menigvuldiger bij het vrouwelijk dan bij het mannelijk geslacht voorkomt; en voorts dient nog opgemerkt te worden, dat de vrouwen op eenen veel jongeren leeftijd dan de mannen aan deze aandrift lijden. Deze beide bepalingen zijn in Duitschland volledig bevestigd, in welk land een groot aantal van brandstichtende meisjes van 9 tot 18 jaren in het verhoor kwamen. De evenredigheid in Frankrijk komt echter volgens Esquirol (1) anders uit. Volgens eene opsomming der brandstichting uit de Gazette des Tribunaux gedurende de jaren 1825—1832 is gebleken, dat een veel grooter getal mannen dan vrouwen zich aan deze misdaad schuldig gemaakt hadden, en dat de daders veel menigvuldiger boven de 20 jaren oud waren, dan onder dien leeftijd. Marc (2) zoekt de oorzaak hiervan in het onderscheid der ligchamelijke opvoeding der Duitsche en Fransche landmeisjes. In Frankrijk leven de boeren onder eenen zachteren hemel, en zijn van der jeugd af gewoon zich des winters meer in matige warme dan in heete kamers op te houden; hun voedsel is eenvoudig, weinig gekruid, en verhittende dranken zijn hun volkomen onbekend. Niets stoort of vertraagt bij hen op eene duidelijk merkbare wijze de geslachtsontwikkeling; de stondenvloed vertoont zich op eene regelmatige wijze, waartoe de gezonde invloed des klimaats bijdraagt. Niet alzoo in Duitschland. De woningen op het land worden door groote kagchels verwarmd, op en achter welke dikwijls een groot gedeelte des huisgezins slaapt; door de dampen van water, dat in de kamer geplaatst wordt, ontwikkelt zich eene hoogst nadeelige vochtige warmte. Daarbij komt nog het gebruik van verschillende gekruide dranken, en de gewoonte om in veeren bedden te slapen. Wij zien uit deze nadere beschrijving, dat voornamelijk zoodanige oorzaken, die op het zenuw- en vaatstelsel eenen te prikkelenden invloed

(1) T. a. p.

(2) Annales d'Hygiène publique et de Médicine légale. Paris 1833. Tom. X.

uitoefenen en de geslachtsontwikkeling beletten, tot dezen vuurlust aanleiding geven, zoodat de zielsstoornis slechts eene terugkaatsing dezer tegennatuurlijke ligchamelijke ontwikkeling is. Hetzelfde is het geval met de ziekelijke moordzucht; ook hier bestaat altijd eene monomanie, die de ziel bezit en instinctmatig tot de misdaad aandrijft. Zoo wij echter de gevallen, waarin individus door deze moordzucht zonder ijlhoofdigheid werden aangetast, nalezen, zullen wij inzien, dat de monomanie hier veel zeldzamer op eene valsche voorstelling der verbeeldingskracht berust, zoo als dit bij den vuurlust van jonge meisjes bijna altijd het geval is. Het schijnt veeleer, alsof eene tot monomanie toenemende boosheid en verdorvenheid het individu leidt; een diep ingewortelde haat, eene ruwheid des gemoeds met onderdrukking van alle edele gevoelens is de oorzaak van den moord. »Ik dood, omdat ik haat,'' zegt het individu, een toestand, die bij eene zwakke ontwikkeling van den geest zeer menigvuldig is. Anderen vermoorden eenen beminden persoon, omdat eene inwendige stem hen prikkelt, die zij willen onderdrukken, maar niet in staat zijn af te weren. Anderen — maar deze maken het geringste getal uit — moorden, omdat zij eene verkeerde verbeelding hebben, en alleen, om het uitverkoren slagtoffer voor een hun grooter schijnend ongeluk te sparen; zoo vermoordt eene ongelukkige bedrogene haar kind, ten einde het niet als bastaard veracht zoude voortleven. Maar in al deze gevallen is eene monomanie de naaste oorzaken van den moord. Deze moordzucht is bij het vrouwelijk geslacht zeldzamer dan bij het mannelijk, en het zeldzaamst komt de eerste soort, veel menigvuldiger de laatste voor. Het ziekelijk stelen bestaat niet zoo zeer in de begeerte naar bezit; want de zieken verachten zelve het bezit, en geven dikwijls de dingen terug, zoodra het hun slechts gelukt is, ze heimelijk te ontvreemden: het is een zuiver ziekelijke aandrang tot diefstal, tot het toeëigenen van dingen op eene ongeoorloofde wijze. Het belangwekkende, om van de verbodene vrucht te genieten, de neiging om heimelijk te ontvreemden, wordt op het oogenblik, waarin de zieke een voorwerp ziet, wakker: het

is dus eene monomanie van een geheel eigenen aard, die echter diep in des menschen ziel geworteld is.

§ 130.

Nadat wij de afzonderlijke soorten van monomanie altijd met betrekking tot het vrouwelijk geslacht in haren aard en verschijnselen besproken hebben, gaan wij tot derzelver behandeling over. Ofschoon de soorten van monomanie van elkander zoo afwijkend voorkomen, geven wij toch hier, zoo als in het algemeen bij de zielsziekten, eenige algemeene aanwijzingen op, die in alle soorten onder de noodzakelijke wijzigingen hare toepassing vinden. Wij hebben gezien, dat de ligchamelijke toestand van onmisbaren invloed is en altijd aan de kwaal deel neemt, weshalve de oplettendheid op en de verbetering van denzelven in de meeste gevallen als eerste aanwijzing moet beschouwd worden. Tegen de afwijkingen van den geest moeten wij op tweederlei wijzen te werk gaan: vooreerst, doordien wij oogenblikkelijk en geweldadig het individu van zijne dwalende denkbeelden losscheuren, het buiten alle schadelijke invloeden plaatsen, en niet dulden, dat het zich aan zijne dwalingen, hartstogten, inbeeldingen en aandriften overgeve, opdat die niet steeds dieper en dieper inwortelen; vervolgens moeten wij ook nog zorgen, dat de primair bestaande zielsafwijking, en zelfs reeds de voorbeschiktheid van den geest tot onregelmatigheden, die altijd bestaan moet, zal de ligchamelijke invloed eene zielsziekte te weeg brengen, door alle ons ten dienste staande middelen weggenomen worden. Van de mogelijkheid, om deze drie aanwijzingen te vervullen, zal de volledige genezing dezer ongelukkige individus afhangen. Hiertoe wordt vereischt een volkomen inzigt van den ligchamelijken toestand, eene diepe natuurkundige kennis, eene lange volharding en geduld en gestadige waarneming en bezig zijn met den lijder. Deze laatste omstandigheid moet hier inzonderheid op den voorgrond gesteld worden, vooreerst omdat zij in den regel geheel verwaarloosd wordt, en vervolgens omdat zij bij de teedere, zwakke en fijner gevoelende

vrouw van bijzonder gewigt is. Wanneer de geest door eene verkeerde opvoeding, door ongeschikte bezigheden en na zoodanige invloeden, die vele jaren lang gewerkt hebben, ziek wordt en eene verkeerde rigting aanneemt, is er ook veel tijd en eene vlijtig en duurzaam voortgezette waarneming noodig, om haar tot den regelmatigen toestand terug te brengen. De zieke moet met menschen van verstand en doorzigt omgaan, die haren zielstoestand weten te beoordeelen, die in staat zijn haar zielkundig te kennen, en weten te beslissen, op welke wijze zij het gemakkelijkst en zekerst van hare dwaling is terug te brengen. Maar in plaats daarvan is zij niet zelden aan ruwe of onverstandige oppassers alleen overgeleverd, die zij niet kan achten en van welke zij geene vermaningen verkiest te hooren. Of de zieken worden dadelijk in een krankzinnigenhuis gebragt, en zijn hier slechts met andere zielszieken in aanraking. Hierbij kan die aanwijzing, de onderrigting en teregtwijzing der zieke, zelden vervuld worden, en waar deze voornamelijk verdient te worden in het oog gehouden, moet noodzakelijk op eene of andere wijze voor de zieke gezorgd worden. Maar wij zullen tot de meer bijzondere beschouwing van de wijze van behandeling der krankzinnigen terugkeeren.

§ 131.

De inachtneming van den ligchamelijken toestand vereischt eene naauwkeurige opsporing van het gestel, van de bestaande ziekten, en van die, welke vroeger bestaan hebben, van den ouderdom der zieken, en van den toestand, waarin de bijzondere deelen verkeeren. Zoo de zieke aan eenen volbloedigen toestand lijdt, volsappig is, bloedophoopingen naar bijzondere deelen en vooral naar de hersenen plaats grijpen, de aderen opgezet zijn, de slagaderen hevig kloppen, het gelaad rood is, moet in alle gevallen deze toestand afgestemd worden. Onthouding van voedende, verhittende spijzen en dranken, koel houden, een rijkelijk gebruik van versch water, toediening van verkoelende geneesmiddelen, van middenzouten, wijnsteenroom, salpeter, digitalis, laurierkers-water, calomel enz. en

algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, zijn dan aangewezen. Daar men bij de krankzinnigen voornamelijk eene verhoogde werkzaamheid der hersenen, eenen toestand van bloedophooping naar deze deelen aannam, heeft men vaak de aderlatingen zuiver empirisch aanbevolen, en ze zonder onderscheid van den toestand en in overmaat aangewend. De ervarene geneesheeren, Pinel, Esquirot, Heinroth, enz., hebben echter reeds genoegzaam het verkeerde van dit denkbeeld aangetoond en de treurige gevolgen aangewezen, die uit zulk eene handelwijze kunnen voortspruiten. Bij het vrouwelijk geslacht moeten wij ons echter boven alles wachten, om eene tegennatuurlijke opwinding des vaatstelsels voor idiopathisch te houden; wij moeten altijd bedenken, dat het zenuwstelsel daarbij eene gewigtige rol speelt, en dat na de opgewondenheid dikwijls gedruktheid volgt. Nog minder mogen wij verwachten, door herhaalde en groote bloedontlastingen eene radicale genezing te zullen te weeg brengen. De eigene aard der zielsziekten berust altijd op eene eigenaardige rigting van den geest en op een dieper ingeworteld lijden des ligchaams, waarbij de opgewektheden des zenuwstelsels slechts begeleidende verschijnselen zijn; of eene onderdrukking der natuurlijke afscheidingen of bloedvloeijingen veroorzaakt eene ziekelijke volbloedigheid, die als gelegenheidgevende oorzaak der zielsstoornis moet beschouwd worden. In al deze gevallen kan de bloedontlasting slechts de ziekelijke prikkeling wegnemen, en kan daardoor alleen nuttig worden; op den eigenlijken aard der ziekte heeft zij geen invloed. Zij mag dus ook slechts in die mate verrigt worden, dat deze prikkeling wordt weggenomen; overschrijdt men die maat, dan heeft men bij de vrouw bij voorkeur eene tegennatuurlijke zwakte te vreezen, door welke de zielsziekte in eenen nog ergeren vorm kan overgaan. De zenuwachtige gestellen worden onder de krankzinnigen het meest aangetroffen, en moeten, naar gelang van den toestand, waarin het zenuwstelsel verkeert, inzonderheid in het oog gehouden worden. Gemeenlijk zullen de zieken aan eene groote gevoeligheid lijden; geringe prikkels brengen reeds eene groote opgewektheid te weeg, die ligt tot krampen

en stuipen klimt, en er verraadt zich duidelijk erethismus met zwakte. Daartegen moeten bedarende, krampstillende middelen, verwijdering van alle prikkels en afleidende middelen aangewend worden. In de keuze dezer middelen moet men des te voorzigtiger zijn, niet alleen omdat de maat derzelve ligt overschreden wordt, maar vooral omdat ook de meeste derzelve op de gezamenlijke bewerktuiging, en voornamelijk op het vaatstelsel, eene bijwerking uitoefenen. Naar de individualiteit der zieke kieze men narcotica calida of frigida, de meer prikkelende of verzwakkende nervina, en ga bijzonder voorzigtig met de eerste om, daar zij ligtelijk de bloedophooping naar de hersenen zullen verergeren, en aldus de onrust en opgewektheid der bewerktuiging vermeerderen. Bij de lymphatische, torpide, zwakkelijke gestellen mag men tot prikkelende, versterkende en oplossende middelen des te gereeder overgaan, omdat men bij eene matige aanwending van dezelve geen nadeeligen invloed op de krankzinnigheid te wachten heeft; alleen drage men zorg, om, voordat men ze toedient, plaatselijke prikkels volkomen te verwijderen. Tot deze middelen behooren de ijzerbereidingen, de kamfer, muskus, de kina in verbinding met spiesglansmiddelen, de tonica amara, de cicuta, saffraan enz., welke middelen zich tegen krankzinnigheid onder gepaste omstandigheden dadelijk nuttig beloond hebben. Wanneer bij de krankzinnigheid ook nog ligchamelijke ziekten de bewerktuiging aantasten, moet men altijd onderzoeken, in welke evenredigheid de ziektevormen tot elkander staan; maar in elk geval trachte men de ligchaamsziekte zoo spoedig mogelijk te verwijderen. Vooral sla men hierbij acht op de afwijkingen in de spijsverteringswerktuigen en in het geslachtsstelsel. Gemeenlijk zal men bij krankzinnigen verstopping des darmkanaals aantreffen, die men niet mag dulden, en die vaak niet dan door de krachtigste middelen, zoo als door aloë, gratiola, colocynthis, oleum crotonis in groote giften, overwonnen kan worden. Men zal hier des te stouter tot krachtige middelen durven overgaan, omdat deze niet alleen de noodzakelijke ontlastingen te weeg brengen, maar ook de prikkel des darmkanaals

antagonistisch op de hersenen werkt; uit dien hoofde zijn ook braakmiddelen in volle of gedeelde giften in vele gevallen nuttig geweest. Bij elke krankzinnige vrouw onderzoeke men met de grootste naauwkeurigheid den toestand des geslachtsstelsels; men lette op het beloop van den stondenvloed, op de hoeveelheid en hoedanigheid der uitvloeijende stof, op de vergezellende verschijnselen; men vrage, of en in welken graad er opgewektheden der geslachtsdrift bestonden, of deze langs den natuurlijken weg door den bijslaap, of op eene tegennatuurlijke wijze door zelfbevlekking, of in het geheel niet bevredigd is, en zie geene der geslachtsverrigtingen over het hoofd, omdat haar innig verband met de ziel bij de vrouw zooveel gewigt geeft aan derzelver inachtneming bij de behandeling der zielsziekten. De ontwikkeling der huwbaarheid, de zwangerschap, de baring, het kraambed en het tijdperk des zogens moeten bij alle krankzinnige vrouwen nagegaan worden, zoo ook de uitwendige hoedanigheid der teeldeelen, en elke afwijking moet zooveel mogelijk weggenomen of ten minste haar invloed op de gezamenlijke bewerktuiging zooveel mogelijk verhinderd worden. Wij geven hier geene nadere onderrigtingen over de bestrijding van andere voorkomende afwijkingen, daar deze nog later afzonderlijk behandeld worden. Ten opzigte van de overige tegennatuurlijke ligchamelijke toestanden zullen wij ook slechts in het algemeen aanmerken, dat wij bij de keus van middelen tot derzelver genezing altijd de bestaande zielsziekte moeten in het oog houden, om zoo mogelijk twee aanwijzingen door één middel te voldoen.

§ 132.

Als tweede aanwijzing hebben wij vastgesteld, dat men het ongelukkig individu oogenblikkelijk en gewelddadig van zijne dwaze denkbeelden moet losscheuren, en van alle schadelijke invloeden verwijderen. Om deze aanwijzing te vervullen, is het alleenplaatsen der zieke noodzakelijk, en zij moet des te strenger alleen gehouden worden, hoe aanmerkelijker en heviger de zielsziekte, hoe grooter de prikkelbaarheid en gevoelig-

heid der ziel is; maar dit moet met voorzigtigheid gedaan worden, waar de toestand van den geest meer torpide en eene zielsafmatting en zwakte aanwezig is. De uitwerkselen van de afzondering zijn aanzienlijk en veelsoortig. Doordien de zieke plotseling uit den kring, waarin zij zich tot dusver bewogen heeft, en waarin de ziekte harer ziel als het ware haar voedsel gevonden heeft, wordt weggerukt, volgt hier dadelijk een krachtige zielsindruk op. Het gemoed der zieke wordt in haar geheel binnenste hevig geschokt, en zij voelt zich gedrongen, om haren toestand ernstig te overwegen. Terwijl zij in den kring harer aanverwanten en bekenden door geene toespraak, geene vermaning en onderrigting zoo ver kon gebragt worden, om van het zorgeloos vervolgen harer dwalende denkbeelden af te zien, beschouwt zij thans hare afzondering als eene gevangenisstraf, die zij zichzelve op den hals heeft gehaald; zij ziet haar aan als een gevolg harer halstarrigheid tegen elke aan haar gerigte vermaning, en, terwijl zij zich nu onder vreemde menschen bevindt, meent zij zelve zich meer te moeten inspannen, en op haren toestand oplettend te moeten zijn. Zoo wordt dikwils door het plotseling afzonderen het zelfbewustzijn, de vrijheid van den wil, aan de ongelukkige lijderes wedergegeven; de zieke wordt genoopt om zelve tegen haren waanzin in te strijden, en aldus de pogingen des geneesheers te ondersteunen. Zij wordt buitendien in het gevoel harer onmagt — want de afzondering leert haar, dat zij niets tegen uitwendige omstandigheden vermag — gehoorzamer, geeft zich ligter aan den behandelenden geneesheer over, en vertrouwt zich openhartiger aan hem. Buiten deze gevolgen van den eersten indruk, dien de afzondering op de lijderes veroorzaakt, is het ook natuurlijk, dat zij uit de omstandigheden, die hare kwaal voedden, losgerukt en van die voorwerpen verwijderd moet worden, wier waarneming altijd nieuwe aanvallen van waanzin moet te weeg brengen.

Doordien de zieke als het ware in eene nieuwe wereld komt, voelt zij ook andere gewaarwordingen, die de vroegere verdringen; haar waanzin wordt niet meer door het uitwendig ver-

keer opgewekt, en de uitbarsting daarvan wordt door de beteugeling teruggehouden. Bovendien verbiede de geneesheer de lijderes ten strengste aan hare verkeerde denkbeelden toe te geven, en hem moeten middelen ter hand staan, door welke hij haar in geval van ongehoorzaamheid kan bestraffen. Deze beteugeling, dit geweldddadig losrukken der lijderes van hare tegennatuurlijke gevoelens, is, zoo als Heinroth te regt aanmerkt, het eerste en algemeene grondbeginsel bij de behandeling der zielsziekten; in welken graad en hoe lang het aangewend moet worden, hangt van de hevigheid en de soort der zielsziekten af. Bij ligte ziekten, of bij zeer handelbare, niet meer prikkelbare individus, is het dikwijls reeds voldoende, zoo zij uit hare woning verwijderd en op eene rustige stille plaats gebragt worden, waar zij eenigen tijd lang hare betrekkingen en bekenden zelden of volstrekt niet zien mogen, maar overigens in hunne vrijheid niet zeer beperkt worden. Bij gewigtiger zielsziekten, bij zeer hardnekkige zieken, is daarentegen hare opneming in een krankzinnigenhuis noodzakelijk, waar zij zich aan bepaalde wetten onderwerpen en in eene zekere huisorde voegen moeten, en waar het zien van andere zieken haar met nog meer kracht van hunne denkbeelden verwijdert, en waar eindelijk den geneesheer de noodzakelijke dwangmiddelen ten dienste staan. Om elken nadeeligen invloed op de zieken verder voor te komen, zorge men, dat zij ten opzigte van den leefregel en de levenswijze doelmatig behandeld worden. De levensmiddelen moeten wel naar het gestel, de ligchaamskracht, de gewoonte en de soort der krankzinnigen bepaald worden, doch in het algemeen moet de krankzinnige in het begin weinig eten, slechts zachte spijzen gebruiken, en al geeft men ook later eene grootere hoeveelheid en meer voedende spijzen, mogen zij toch nooit verhittend, gekruid of moeijelijk verteerbaar zijn. Ook gewenne men de lijderessen, altijd op eenen bepaalden tijd te eten. De kamers, waarin zij haar verblijf houden, moeten niet te bekrompen of te lang zijn; de lucht zij zuiver, en des winters matig verwarmd; de zieken zelve moeten tot de grootste zindelijkheid aangespoord worden; wanneer

de ziekte het veroorlooft, late men de zieken, onder behoorlijk opzigt en op bepaalde vastgestelde uren, zich in de vrije lucht bewegen, en geve haar, zoo het mogelijk is, zoodanig werk, waarbij zij zich geene schade kunnen toevoegen, zelfs wanneer dit in het begin eene ligchamelijke inspanning noodzakelijk maakt.

§ 133.

De therapeutische behandeling der krankzinnigen is altijd nog meer op empirie dan op eene stellige theorie gegrond. Bovenal heeft men baden in de meest verschillende vormen in gebruik gebragt, en deze moeten ook inderdaad als gewigtige geneesmiddelen beschouwd worden. Laauwe baden zijn bij zeer gevoelige, teedere personen, die aan eene zenuwachtige opgewektheid lijden, ter bedaring derzelve zeer nuttig, en verdienen dus bij zielszieke vrouwen veel aanbeveling. Zoo in het bad eene bloedophooping naar het hoofd plaats grijpt, of het individu daaraan leidt, kan men gedurende hetzelve koude omslagen op het hoofd leggen. Koude baden moet men dan aanwenden, wanneer een ligte prikkel en eene versterking der gezamenlijke bewerktuiging, en inzonderheid des zenuwstelsels, wenschelijk is. Bij verslapping van de huid, bij verzwakking der huidwerkzaamheid, zijn prikkelende of meer versterkende baden, met kruiden of staal bezwangerd, dienstig. Deze eenvoudige baden kunnen echter slechts bij mindere graden der zielsziekten, of wanneer de ziekte reeds tot beterschap geneigd is, als voldoende beschouwd worden; voor de ergere vormen is hunne uitwerking te zwak en te voorbijgaande; krachtiger werken de koude stortbaden, wier kracht echter naauwkeurig naar de individualiteit des lijders en het gewenschte doel moet ingerigt worden. De koude van het water, de plotselinge invloed, de val van den waterstraal bewerken aanvankelijk eene opwekking en prikkeling, en zoo men de maat niet overschrijdt houdt deze prikkeling lang aan. Maar gaat men met de koude begietingen door, dan volgt eene ontspanning, eene zwakte, die een zoo hoogen graad kan bereiken, dat er zich naauwelijks terugwerking ontwikkelt. Altijd moet men bij het vrou-

welijk geslacht met den graad der stortbaden voorzigtig zijn. Het onaangenaam gevoel, dat de zieken in het stortbad ondervinden, maakt dit middel vaak tot eene straf, waardoor de zieken tot gehoorzaamheid gebragt worden.

§ 134.

Eene mindere werking, die zich buitendien meer tot een bepaald deel uitstrekt, oefenen de Douche-baden uit. Zij moeten dus bijzonder dan aangewend worden, wanneer de hersenen meer gedeeltelijk aangetast zijn, maar in het overig zenuwstelsel geene bijzondere tegennatuurlijke werkzaamheid wordt waargenomen. Bovendien heeft men naar gelang der verschillende theoriën, die men omtrent zielsziekten voorgesteld heeft, verschillende in- en uitwendige middelen gebezigd, om eenen dadelijken invloed op de ziekte uit te oefenen. Over de bloedontlastingen hebben wij ons gevoelen reeds medegedeeld. Ook ten opzigte van de ontlastende geneeswijze moeten wij van het gevoelen uitgaan, dat wij daardoor slechts symptomatisch kunnen werken, doordien zij ziekelijke prikkels uit het ligchaam verwijdert; maar bepaalt men zich tot haar alleen, en gaat men in hare toepassing te ver, dan kan zij geen nut meer doen; zij verzwakt dus slechts, en is voor vele zieken in den hoogsten graad schadelijk; de geestvervoering nemen zulke middelen weg, maar zij brengen eenen stillen waanzin, eene geestverstomping en eindelijk eene volslagene stompzinnigheid te weeg. Van den anderen kant kunnen zij het darmkanaal te sterk prikkelen, en op deze wijze schadelijk werken. Bij de vrouw zijn eenvoudige middenzouten, senna en wonderolie genoegzaam, en alleen dan, wanneer deze onwerkzaam zijn, verbinde men sterkere drastica in kleine giften daarmede. Dikwijls herhaalde braakmiddelen werken door de telkenreize herhaalde krachtige schudding, die zij in de bewerktuiging kunnen voortbrengen, maar die voorbijgaande is, en dan zwakte nalaat. Een te veelvuldig gebruik derzelve is dus óf door de al te aanmerkelijk schudding en de haar vergezellende opwekking óf door de opvolgende afmatting en zwakte schadelijk. De

gevallen, waarin braakmiddelen passen, moeten dus naauwkeurig en omzigtig door den geneesheer overwogen worden, en hunne aanwending vereischt daarom altijd eene groote oplettendheid. Bij torpide voorwerpen en bij monomanie met gedruktheid des zenuwlevens zal de plotselinge en hevige schok zich doelmatig toonen; maar men zorge, de naderhand volgende zwakte door het toedienen van zachte prikkelende middelen te verhinderen. Bij meer erethische voorwerpen kieze men zachtere braakmiddelen, en diene later bedarende, zweetdrijvende middelen toe, om de bewerktuiging af te stemmen en van de opgewektheid te bevrijden. Het aanwenden van krachtige huidprikkels, als Spaanschevliegpleisters, setons, fontanellen, prikkelende inwrijvingen, moxa's, het gloeijend ijzer, is altijd zeer aanbevolen. Al deze middelen bewerken eene krachtige afleiding, en ondersteunen de kuur in eenen hoogen graad; maar van hen alleen mag men geene grondige genezing verwachten.

Moeijelijker is de vervulling der derde aanwijzing, die als zuiver zielkundige behandeling kan beschouwd worden. Al is het ons ook gelukt, door verwijdering van alle uitwendige schadelijke invloeden, door verbetering van den ligchamelijken toestand der lijderes en door het aanwenden van strenge maatregelen de hevige uitbarstingen der zielsziekte tegen te gaan en de uitwendige verschijnselen weg te ruimen, zoo bevindt zich toch de ziel der zieken zeldzaam in zulk eenen toestand, dat wij ze met zekerheid kunnen ontslaan, in de stellige hoop, dat zij niet meer in den vroegeren toestand weder zullen instorten, wanneer zij in hare vroegere omstandigheden terugkeeren, waar die zelfde schadelijke invloeden op nieuw op haar werken. Hiertoe wordt eene zielkundige leiding vereischt, die naauwkeurig bij den gemoedstoestand der zieke moet passen. Men zoeke in te halen, wat in de opvoeding verzuimd is, gewenne de zieken zoowel aan eene verstandelijke als aan eene ligchamelijke bezigheid, wekke de haar ontbrekende edele aandoeningen, zoo als het gevoel van schaamte, liefde voor door haar gehate personen, op. Dikwijls is het doelmatig om kleine zwakheden, zoo als ijdelheid en zucht tot roem, op te wekken,

en daardoor de verkeerde rigting van den geest te beperken. Waar de verbeeldingskracht den boventoon heeft, trachte men het verstand in werking te brengen, opdat dit de beelden der verbeelding wegjage. Hier is een veld, waarop de ziel- en zedekundige misschien beter dan de geneesheer te regt zullen komen; weshalve ook Reil's voorlag, om het bestuur van een krankzinnigengesticht aan deze drie toe te vertrouwen, misschien wel meer opmerkzaamheid verdient, dan aan denzelven tot nog toe geschonken is.

§ 135.

De derde hoofdafdeeling der zielsziekten bevat de manie, de dolheid of razernij. De zieken hebben hier volkomen het bewustzijn verloren, hun verstand is geheel teruggedrongen: zij handelen niet als lijders aan monomanie, volgens een, hoewel verkeerd, denkbeeld; zij handelen in blinde woede, zonder bewustzijn, zonder eenig menschelijk gevoel; even als een dier geven zij aan eene blinde vernielzieke woede toe; zij woeden en razen zonder een eigenlijk doel, vernielen wat hun in den weg komt, zonder door een of ander denkbeeld op die voorwerpen gebragt te zijn. Deze razernij is bij de vrouw veelvuldiger dan bij den man, en ofschoon bij den laatsten veel vaker eene teugelloosheid wordt aangetroffen, die het naast bij de razernij komt, hebben bij de vrouw de hartstogten, zoo als haat, toorn, wraakgevoel enz., de overhand. Ofschoon de hevige uitbarsting derzelve als monomanie moet beschouwd worden, waarin de mensch altijd volgens een denkbeeld of eene inbeelding handelt, hetgeen in de razernij nooit het geval is, gaan zij toch ligt daarin over. Volgens Esquirol, werden in zijn gesticht 26 mannen en 51 vrouwen, die aan razernij leden, opgenomen.

Deze komt onder verschillende omstandigheden voor. Bij die individus, die aan eene andere zielsziekte leden, ontwikkelt zich onverwacht een aanval van razernij, waarin geweldddadigheden tegen anderen uitgevoerd worden, zonder dat het individu het allergeringste bewustzijn van zijn doen heeft. Deze

aanval is vaak voorbijgaande, en de beoordeeling daarvan voor den geneesheer, en vooral voor den geregtelijken geneesheer, zeer moeijelijk. Maar vele waarnemingen uit lateren tijd bewijzen op eene onbetwijfelbare wijze, dat ook bij vroeger naar den geest gezonde individus een plotselinge aanval eener slechts kort durende razernij kan ontstaan, waarin zij daden verrigten zonder eenig bewustzijn, volmaakt als onvrije, van eigen wil beroofde personen. In andere gevallen duurt de razernij langer, ontwikkelt zich langzamerhand, en ofschoon zij zich ook enkel in bijzondere aanvallen verheft, vertoont toch de zieke ook in de tusschentijden der aanvallen eene opgewondenheid en wildheid, die zich bij de geringste gelegenheidsoorzaken verheft. De zuivere manie is dus óf voorbijgaande, óf tusschenpoozende, óf remitterende. Pinel, Reil en Hoffbauer hebben het bestaan eener woede zonder het verlies van het verstand en van de vrijheid aangenomen, waarin dus het individu gewelddadige en misdadige handelingen ongestraft zou kunnen uitvoeren, ofschoon het bewustzijn heeft van wat het doet, en oordeelskracht bezit, om het regtmatige en onregtmatige van zijn gedrag in te zien. Maar zoodanige toestanden kunnen slechts schijnbaar voorkomen: deels doordien de aanval plotseling opkomt en tot ware razernij klimt; deels omdat zelfs in denzelven de handelingen van het individu overdacht en berekend kunnen schijnen, zonder het inderdaad te zijn. Wanneer eene vrouw plotseling in razernij vervalt, haar kind aangrijpt en uitroept: »Uw vader heeft mij verlaten. Ik dood u, en werp u in het water, waar niemand u vinden zal!" dan is dit nog geen bewijs, dat zij werkelijk gedacht en overlegd heeft.

Het verstand is zoo diep in den mensch geplant, dat hij, onbewust en onvrij, nog verstandig schijnende handelingen uitvoert. Gemeenlijk zijn ligchamelijke oorzaken de grond der manie, die als het ware eene koortsige ijlhoofdigheid te weeg brengen. Bij de vrouw is zij, behalve dat zij uit gastrische prikkels, uit opgewondenheden des zenuwstelsels en uit bloedophoopingen naar de hersenen kan ontstaan, het veelvuldigst door

afwijkingen in het geslachtsstelsel te weeg gebragt: stoornissen van de ontwikkeling der huwbaarheid, onderdrukking van den stondenvloed, gestoorde afscheidingen in het kraambed, het weggaan van het zog en de invloed der verschillende verrigtingen des geslachtvermogens bij tegennatuurlijze opgewektheid der gezamenlijke bewerktuiging, zijn bij de vrouw oorzaken der manie, die zich dus ook gedurende veranderingen in het geslachtsleven het menigvuldigst openbaart. Van 132 in de Salpétrière opgenomene zieken waren 65 ten gevolge van den stondenvloed en van het kraambed ziek geworden, een bewijs hoe groot derzelver invloed op de ontwikkeling der ziekte is.

De behandeling der manie bedoelt hoofdzakelijk verbetering van den ligchamelijken toestand, herstelling van onderdrukte ontlastingen, afstemming der bewerktuiging door onthouding en ontlastende middelen, en krachtdadige verhindering van het uitvoeren van schadelijke handelingen. De reeds boven opgegevene middelen moeten hier ook onder geschikte omstandigheden aangewend worden, en gelijk de manie plotseling en hevig verschijnt, moeten ook bij haar krachtige middelen spoedig en zonder tijdverlies gebruikt worden.

Over de eigenaardigheden der zielsziekten bij de bijzondere verrigtingen des geslachtsstelsels zullen wij bij de bijzondere leere van de ziekten dezer verrigtingen handelen.

T. Willis, Pathologia cerebri. Oxon. 1667.

J. F. Wepfer, Observationes medico-practicae de affectibus capitis internis et externis. Scaph. 1727. Tigur. 1745.

Locke, Essay on human understanding. Glasgow 1759.

A. le Camus, La Médecine de l'ésprit. Vol. II. Paris 1769.

A. de Haen, de Mania. Venet. 1776.

K. P. Moritz, Magazin zur Erfahrungsseelenkunde. 10 Bände. Berlin 1783—1793.

T. Arnold, Beobacht. über die Natur, Arten und Verhütung des Wahnsinnes oder der Tollheit. Aus dem Engl. von Ackermann. 2 Thle. 1784.

Andry, Recherches sur la Mélancholie. Paris 1786.

F. Duncan, Tentamen medicum de insania. Edinburg 1787.

W. Rowley, a Treatise on female nervous and hysterical diseases, apoplexy and palsy, with thoughts on madness, suicide etc. London 1789.

Dezelfde, Truth vindicated or the specific differences of mental diseases ascertained. London 1790.

P. F. Meckel et Hasselberg, Diss. de erroribus mentis humanae. Halae 1790.

A. Forster, Diss. de melancholia. Francof. a. V. 1791.

Mourre, Observations sur les Insensés. Toulon 1791.

J. Dacquin, La philosophie de la folie, ou Essai philosophique sur les personnes attaquies de la folie. 1792.

W. Pargeters, Observations on maniac disorders. London 1792.

J. C. Reil et Buettner, Functiones organo animae peculiares. Hal. 1796.

Chiarugi, Abhandl. über den Wahnsinn. Aus dem Ital. 3 Theile. Leipzig 1795.

G. H. Masius, De vesania in genere et praesertim de insania universali. Gött. 1796.

F. E. Fodéré, Ueber den Kropf und Cretinismus. Aus dem Franz. von Lindemann. Berlin 1796.

J. J. Schmidt, Ueber die psychologische Abhandlungsart der Krankheiten des Organes der Seele u. s. w. Hamburg 1797.

A. Crichton, Inquiry into the nature and origin of mental derangement. London 1798. Hoogd. Leipzig.

J. N. Thomann, De mania ac amentia commentatio. Wirceb. 1798.

P. Haslam, Observations on insanity, with practical remarks on the disease etc. London 1798.

M. A. Weickardt's Philosophische Arzneikunst, oder von den Gebrechen der Sensation, des Verstandes und des Willens. Fr. a. M. 1799.

J. J. Schmidt, Blicke in das Gebiet der Heilkunde überhaupt und der Seelenheilkunde insbesondere. Ein Beitrag zu einem künstlichen System der Krankheiten des Organs der Seele. Altona 1799—1800.

F. E. Fodéré, Traité du goitre et du cretinisme, préc. d'un discours sur l'influence de l'air sur l'entendement humain. Paris 1800.

P. Pinel, Traité sur l'aliénation mentale ou la manie. Paris 1081.

Hoffbauer, Untersuchungen über die Krankheiten der Seele und die damit verwandten Zustände. Halle 1801.

G. Wanzel's Versuch einer practischen Seelenarzneikunde, mit einem Anhange von Krankheitsgeschichten der Seele. Grätz 1802.

J. C. Reil, Rhapsodien über die Anwendung der psychischen Curmethode auf Geisteszerrütterungen. Halle 1803.

J. G. Schmidt, Einige Worte über den Seelenreiz und eine neue Behandlungsart des Wahnsinnes. Berlin 1803.

Esquirol, Des passions considérées comme causes, symptomes et moyens curatifs de la manie. Paris 1803.

A. Winckelmamn, Archiv für Gemüths- und Nervenkrankheiten. Bd. I. St. I. Ook onder den Titel: Beobachtungen über den Wahnsinn, nebst Prüfung der Gall'schen Schädellehre. 1805.

J. C. Reil's und Kayssler's Magazin für die psychische Heilkunde. 2 Bde. Berlin 1805.

J. C. Däubler, Praes. Autenrieth, De natura maniae. Tübingen 1806.

J. C. Hoffbauer, Psychologische Untersuchungen über den Wahnsinn und die übrigen Arten der Verrückung und ihre Behandlung. Ook onder den Titel: Ueber die Krankheiten der Seele. 3 Thle. Halle 1806—1807.

J. G. Reil und J. C. Hoffbauer, Beiträge zur Beförderung einer Curmethode auf psychischem Wege. Halle 1808—1899.

A. Haindorf, Versuch einer Pathologie und Therapie der Geistes- und Gemüthskrankheiten. Heidelberg 1811.

F. E. Fodéré, Traité du délire, appliqué à la médecine, à la morale et à la législation. Vol. 1 et 2. Paris 1816.

G. Parkmann, Management of lunatics, with illustrations of insanity. Boston 1817.

J. G. Spurzheim, Observations on the deranged manifestations of the mind or insanity. Lond. 1817.

A. W. Vering, Psychische Heilkunde. 1 und 2 Bd. Leipzig 1815.

Nasse, Zeitschrift für psychische Aerzte, in Verbindung mit Haindorf, Hayner, Heinroth, Henke, Hoffbauer, Hohnbaum, Horn, Maass, Pienitz, Ruer und Weiss herausgegeben. 1 und 2 Jahrg. Leipzig 1818—1819.

K. G. Neumann, Die Krankheiten des Vorstellungsvermögens, systematisch bearbeitet. Leipzig 1822.

A. Morison, Outlines of lectures on mental diseases. Edinb. 1825.

L. Buzorini, Unters. über die körperlichen Bedingungen der verschiedenen Formen von Geisteskrankheiten; eine weitere

Ausarbeitung einer von der medic. Facultät zu Tübingen gekrönten Preisschrift. Ulm 1825.

Bibliothek der ausländischen Literatur für practische Medicin. 6ter Bd. Esquirol, Allgemeine und specielle Pathologie und Therapie der Seelenstörungen, frei bearb. von Hille, nebst einem Anhange kritischer und erläuternder Zusätze von Heinroth. Leipzig 1827.

F. Groos, Ueber das Wesen der Seelenstörungen und ein daraus hergeleitetes Eintheilungsprincip derselben. Heidelb. 1827.

J. B. Friedreich, Skizze einer allgem. Diagnostik der psychischen Krankheiten. Würzburg 1829.

F. Groos, Die Lehre der Mania sine delirio nach ihrer Wichtigkeit für den Staat, für den Psychologen, den Richter und Vertheidiger und für die pract. Heilkunde dargestellt. Heidelberg 1830.

R. Gooch, Ueber einige der wichtigste Krankheiten, die den Frauen eigenthümlich sind. In de klinische Handbiliothek. 3 Bd. Weimar 1830.

L. Buzorini, Grundzüge einer Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten, mit kritischen Rückblicken auf die bisher bestandenen Lehren. Stuttg. 1832.

F. Bird, Notizen aus dem Gebiete der psychischen Heilkunde. Berlin 1835.

K. W. Ideler, Grundriss der Seelenheilkunde. 1 Th. Berlin 1835. 2 Th. 1839.

F. Bird, Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten, für pract. Aerzte entworfen. Berlin 1836.

G. Blumröder, Ueber das Irrsein, oder anthropologisch-psychiatrische Grundsätze, für Aerzte und Psychologen. Leipzig 1836.

J. B. Friedreich, Hist. krit. Darstellung der Theorien über das Wesen und den Sitz der psychischen Krankheiten. Leipzig 1836.

F. Bird, Das Seelenleben in seinen Beziehungen zum Körperleben. Berlin 1837.

J. B. Friedreich und Blumröder, Blätter für Psychiatrie. 1 Heft. Erlangen 1837.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de Vrijsterziekte.

§ 136.

De vrijsterziekte is eene slepende zenuwziekte zonder koorts, welke aan het vrouwelijk geslacht eigen is, voornamelijk de huwbare vrouw aantast, en niet zoo zeer in een bijzonder gedeelte des zenuwstelsels gezeteld, maar veeleer in eene algemeene ontstemming van hetzelve gelegen is, in bijzondere aanvallen verschijnt, die dan niet slechts in de meest verschillende deelen des zenuwstelsels, maar ook op de meest verschillende wijzen voorkomen, en zoowel afwijkingen des gevoels als der bewegingen en der bewerktuigde verrigtingen uitmaken.

Bij de veelsoortigheid der verschijnselen der vrijsterziekte, bij de onbekendheid met haren waren aard moesten wij de bepaling van het begrip van vrijsterziekte volstrekt algemeen stellen, om het later onderzoek niet vooruit te loopen en deszelfs vrijen gang niet te belemmeren. Overigens schijnen ons alle proeven, om eene meer naauwkeurige bepaling van dit begrip vast te stellen, ook mislukt te zijn. Georget (1) geeft op, dat de vrijsterziekte eene niet koortsige, gewoonlijk lang aanhoudende stuipachtige aandoening is, die hoofdzakelijk uit aanvallen bestaat, welke zich door algemeene stuiptrekkingen en eene dikwijls onvolledige belemmering der verstandelijke verrigtingen kenmerken. Bij deze verklaring zijn echter vele der gewigtigste verschijnselen der vrijsterziekte buiten aan-

(1) Zie Encyklopädie der medicin. Wissenschaften, nach dem Dictionnaire de Médicine frei bearbeitet und mit den nöthigen Zusätzen versehen von F. L. Meissner und C. C. Schmidt. Bd. VI. S. 386. 1831.

merking gebleven, zoo als de zenuwpijnen, de afwijkingen in de zintuigen en de eigenaardige veranderingen der verrigtingen. Volgens MASON GOOD maken stuipachtige bewegingen, die bij afwisseling toe- en afnemen, rommelen in de darmen, het gevoel van verstikking, slaperigheid, veranderde gemoedsstemming, de vrijsterziekte uit. Hier zijn uit de groote menigte der ziekteverschijnselen slechts eenige weinige, en niet eens de voornaamste uitgekozen. Andere schrijvers hebben, naar gelang zij het een of ander deel als de zitplaats der ziekte beschouwden, bepalingen van dezelve gegeven. E. VON SIEBOLD en CARUS onthielden zich met regt van alle nadere bepalingen, inzonderheid ten opzigte van de zitplaats der ziekte.

§ 137.

De namen, die men aan deze kwaal heeft gegeven, zijn in alle talen in groote hoeveelheid voorhanden; de Grieken noemden haar ἡ πνυξ ὑστερικη, ἡ πνυξ τη ἐν γαστρι, ὑπερκινησις; de Romeinen hysteria, hystericismus, hysteriasis, hysteris, malum hystericum, morbus hystericus, adfectio hysterica, uteri adscensus, morbus strangulatorius, suffocatio uterina, hysteralgia, hysterica passio, uteri dolor, hysteralergia medica, vapores uterini, dysinnoea hysterica, strangulatio vulvae, strangulatio hysterica, asthma uteri, enz.; de Franschen hystérie, hystéralgie, mal de mère, vapeurs uterines, neuroses utérines, metronervie, encéphalie spasmodique, maux de nerfs, attaques de nerfs, enz,; de Engelschen hysterical fits, hysteric passion, rising of the mother; de Duitschers Hysterie, Mutterbeschwerden, enz.; de Nederlanders vrijsterziekte, moederkwaal, opstijging van de baarmoeder, moederstuipen, enz. Al deze benamingen stellen de baarmoeder als zetel van de ziekte voor, maar hebben óf in het geheel geene óf eene zeer onbepaalde betrekking tot de ziekteverschijnselen. Op deze gaf men dan ook inderdaad in vroegeren tijd weinig acht, en men was zoo weinig in staat, om de verschijnselen der vrijsterziekte te bepalen, dat men deels uit onwetendheid, deels gemakshalve en uit nalatigheid, alles, wat men niet bevatten en beoordeelen

kon, met den naam van vrijsterziekte bestempelde, en ofschoon ook de ziekte op zichzelve niet gevaarlijk was, maakte het gevoelen der geneesheeren haar toch tot eene gevaarlijke ziekte. Reeds Thomas Willis (de morbis convulsivis, Cap. X) drukt zich hierover op de volgende wijze uit: »Passio hysterica, inter morbos muliebres pessimae adeo famae existit, ut semi-damnati instar, plurium aliorum affectuum culpas gerat, ita ut ejus causa lateat, et indicatio therapeutica sit prorsus incerta, statim (qui plerumque insons est) malam influentiam accusamus, et in symptomate quovis inusitato aliquid hystericum subesse pronunciamus, proinde ad hunc scopum, qui saepe tantum ignorantiae subterfugium est, intentiones medicae et remediorum usus diriguntur." Ook vindt men nog heden maar al te dikwijls, dat geneesheeren, bij de klagten der vrouw, zoodra zij niet gemakkelijk en wel de oorzaken derzelve kunnen herkennen, zich de behandeling daardoor gemakkelijker zoeken te maken, dat zij eenen hysterischen ziektevorm aannemen, en nu, als het ware doof voor alle klagten en onbezorgd voor de gevolgen, het een of ander onverschillig, onschadelijk middel, dat hun juist invalt, voorschrijven. Daarom is het voornamelijk de taak der geneesheeren, en inzonderheid die der schrijvers, om de grenzen der hysterie bepaáld vast te stellen; en zoo al de aard der kwaal niet gedoogt, dat wij de veelsoortigheid harer vormen verminderen, moeten wij toch beproeven, de teekenen op te geven, onder welke een ziekteverschijnsel als hysterisch beschouwd mag worden of niet; want inderdaad zullen al de verschijnselen van de hysterie ook uit andere oorzaken kunnen ontstaan, maar zij zullen dan ook andere kenteekenen bij zich hebben, wier aanduiding van het grootste gewigt is.

§ 138.

Verschijnselen der Vrijsterziekte. Ofschoon de oneindige veelsoortigheid der ziekteverschijnselen in de vrijsterziekte, de onregelmatigheid van haar beloop en de gestadige afwisseling der toevallen eene naauwkeurige beschrijving der

ziekte in den hoogsten graad moeijelijk maakt, en het ook inderdaad aan geen schrijver gelukt is, ons eene voldoende afschildering daarvan te geven, zal toch de geneesheer, die slechts eenige malen in de gelegenheid was om de vrijsterziekte waar te nemen, haar niet ligt zelfs in hare meest verborgene vormen miskennen. Dit hangt niet daarvan af, dat de vrijsterziekte volstrekt eigenaardige en bijzondere ziektevormen te weeg brengt, maar veeleer enkel en alleen door de kenmerken, met welke deze verschijnen. Slechts eene naauwkeurige opmerking derzelve zal ons voor de velerlei dwalingen behoeden, waarin wij kunnen geraken. Bovenal moeten wij te dezen opzigte het temperament en het gestel der zieken in het oog houden, op welk punt bijna alle schrijvers de opmerkzaamheid gevestigd hebben. In het gestel der vrouw ligt iets zoo karakteristieks, dat men bijna geneigd zou zijn, om een hysterisch gestel aan te nemen. De teedere, zenuwachtige, prikkelbare vrouwen, met een ligt bewegelijk gemoed, een snel, scherp verstand, die door hare geestvermogens zoo ligt innemen, eene teedere fijne huid hebben, wier oog levendig of ten minste vol uitdrukking is, welke eene slanke, fraaije gestalte hebben, zijn bij voorkeur tot hysterie geneigd. Slechts zelden vinden wij de meer torpide, zoo als ook de krachtige gestellen, aan deze ziekte onderhevig; en zelfs in die gevallen, waarin zoodanige vrouwen bleken hysterisch te zijn, vonden wij dat het zenuwstelsel ten minste niet met de hoedanigheid der overige stelsels overeenstemde, zoodat het schijnbaar bestaand gestel in zichzelf eene disharmonie te kennen gaf. De opgave van eenige schrijvers, zoo als van Cullen, dat de volbloedige en sterke, meer mannelijke vrouwen bij voorkeur tot hysterie geneigd zijn, is naar onze ondervinding in het algemeen onaannemelijk. Het zenuwstelsel vertoont hier altijd eene groote prikkelbaarheid, het oog verraadt eene inwendige onrust en groote levendigheid, en de vrouwen komen ligt in eene geestvervoering, die bij haar overig ligchaamsgestel volkomen onverwacht voorkomt. F. Hoffmann beschrijft dit gestel met de volgende woorden: »Quod attinet mulieres morbo hysterico

prae aliis subjectas et obnoxias, notari meretur, non omnes cujuscumque aetatis, temperamenti ac vitae instituti id genus morbi pati, praecipue virgines sensibilioris et tenerioris naturae, viro maturas, item viduas et foeminas conjugatas neque minus molliter in otio educatas, texturae tenerioris atque gravius illo devexari." (Opera med. De malo hyster.) Volgens Hoffmann behoort dit gestel zoo uitsluitend tot de hysterie, dat de vrouwen bij hetzelve nimmer van deze kwaal vrij zijn, zelfs niet in de zwangerschap. Moeijelijker is het om het karakteristieke in de verschijnselen der hysterie zelve op te geven. Het vlugtige van dezelve, de indruk, dien zij op het algemeen gevoel der zieken te weeg brengen, de in het oog loopende verandering der gemoedsstemming, de onregelmatigheid der aanvallen, het geringe gevaar der schijnbaar ergste verschijnselen, en de eigenaardige uitgangen, kenmerken de vrijsterziekte in het algemeen. Wij zullen later bij de herkenning de onderscheidende teekenen van de overige zenuwziekten naauwkeuriger trachten op te geven.

§ 139.

De vrijsterziekte is eene ziekte, die, gelijk wij reeds hebben opgegeven, voornamelijk de huwbare vrouw aantast, met den ouden dag weder verdwijnt, en zich in afzonderlijke aanvallen kenbaar maakt. Wij hebben dus een tweeledig beloop der ziekte te beschouwen, vooreerst de eigenaardige verschijnselen, onder welke de ziekte ten tijde der huwbaarheid opkomt, gedurende den huwbaren leeftijd voortleeft, en bij de bejaarde vrouw verdwijnt, en vervolgens de verschijnselen in de bijzondere aanvallen der ziekte.

Zelden of bijna nooit verdwijnt de hysterie plotseling. Het zij, dat het individu eene ongelukkige voorbeschiktheid tot deze ziekte mede ter wereld brengt (en dit is niet zelden het geval, daar voornamelijk zenuwziekten van de moeder naar de vrucht worden overgebragt), of dat door eene verkeerde, vertroetelde opvoeding, of door de werking van andere schadelijke oorzaken, die later nader uiteengezet zullen worden, het

zenuwstelsel van het jonge meisje eigenaardig ontstemd wordt, altijd gaat de ontwikkeling der hysterie langzamerhand voort. Wij merken vooreerst eene groote gevoeligheid en prikkelbaarheid des zenuwstelsels, eene wankelbaarheid van de gemoedsstemming en het boven beschreven hysterisch gestel op; langen tijd voordat de aanvallen verschijnen enkele zenuwachtige verschijnselen, zoo als hoofdpijn, ligte ongesteldheid van de maag, suizen in de ooren, afwijkingen van het zintuig van den reuk, enz. komen somwijlen voor, nog eer de ontwikkeling der huwbaarheid plaats grijpt. Zoo deze zorgvuldig geleid wordt, en er op haar geene nadeelige invloeden werken, dan blijft de ziekte dikwijls op dien ligten trap staan, en verdwijnt zelfs in vele gevallen na de voleinding der huwbaarheidsontwikkeling geheel en al. Maar wordt de geslachtsontwikkeling door eene of andere oorzaak gestoord, komt de stondenontlasting slechts onvolkomen of in het geheel niet tot stand, dan komen hysterische aanvallen geheel plotseling op, en herhalen zich in den tijd tot aan den ouden dag zeldzamer of menigvuldiger, naar gelang van de levenswijze van het individu; de verschijnselen der aanvallen wisselen af, de hysterische ziektevormen worden gedurig erger, gevaarlijker en pijnigender, totdat de omstemming, die het zenuwstelsel ten tijde der uitdoovende geslachtsrijpheid ondergaat, de ontwikkeling van hysterische ziektevormen verhindert, als wanneer de hysterie in den regel stoffelijk geworden en in andere ziektevormen overgegaan is. Maar even als in jonge meisjes de aanleg tot vrijsterziekte zich reeds vroeg, en dikwijls reeds in den kinderlijken leeftijd kenbaar maakt, en een ervaren geneeskundig oog niet ligt zal ontgaan, verdwijnt de vrijsterziekte in den hoogeren ouderdom noch plotseling noch volledig. Het zenuwstelsel blijft nog langen tijd in eene op dezen leeftijd ongewone opgewondenheid, en van tijd tot tijd komen enkele hysterische vormen op. Daar de vrijsterziekte inzonderheid de huwbare vrouw aantast, met de gebeurtenissen in de geslachtsverrigtingen innig schijnt zamen te hangen, en, gelijk wij dadelijk zullen opgeven, er eenige karakteristieke verschijn-

selen van de teeldeelen uitgaan, heeft men altijd deze als de zitplaats van de vrijsterziekte willen aanzien; ofschoon al deze omstandigheden ons toch geen regt geven om dit gevoelen te omhelzen.

§ 140.

Uit hoofde van de veelsoortigheid, die de verschijnselen der vrijsterziekte laten herkennen, welke zich niet slechts daarin kenbaar maakt, dat de verschillende daaraan lijdende individus afwijkende ziekteverschijnselen vertoonen, maar ook en vooral daarin, dat bij een en hetzelfde individu in de verschijnselen zelve eene gestadige afwisseling plaats grijpt, kan het niet voldoende zijn, een eenvoudig beeld der ziekte, zoo als zij zich in bijzondere gevallen liet waarnemen, te ontwerpen; veeleer moeten ook de bijzondere verschijnselen naar de stelsels en deelen, van welke zij uitgaan, beschreven worden, zoo als zij afzonderlijk of vereenigd bij de zieken voorkomen.

§ 141.

Men heeft beproefd om in de vrijsterziekte verschillende tijdperken aan te nemen. Astruc (1) neemt drie tijdperken aan en beschrijft vier verschijnselen als pathognomonisch voor de hysterie, welke de volgende zijn: *a*) een onbepaald gevoel, dat de ziekte in de baarmoeder zit; *b*) het gevoel van toesnoering in de keel; *c*) eene aandoening alsof de borst met eenen ijzeren hoepel omgeven was; *d*) het gevoel alsof er een kogel in den buik rolde. In het eerste tijdperk zijn deze verschijnselen slechts zwak uitgedrukt; maar de zieke gevoelt ze, en in de ademhaling en den bloedsomloop merkt men eenige onregelmatigheden op. In het tweede tijdperk zijn deze vier kenmerkende teekenen sterker uitgedrukt, de gezamenlijke bewerktuiging lijdt, en het ligchaam wordt door stuipachtige bewegingen aangetast. De ademhaling en de bloedsomloop bestaan slechts in eenen minderen graad voort, en vertoonen grootere

(1) Maladies des femmes. Tom. IV. p. 59.

onregelmatigheden. In het derde tijdperk heeft geene beweging der deelen plaats; de ademhaling en de bloedsomloop schijnen geheel onderdrukt; de zieken zijn onbewegelijk, koud, zonder gevoel en bewustzijn, en schijnbaar zonder ademhaling en hartslag. Op dezelfde wijze beschrijven ook Pinel en Louyer-Villermay drie graden of tijdperken der hysterie. Rowley (1) neemt ook drie soorten of graden van hysterie aan, die de volgende zijn: 1) eene met vele winden vergezelde baarmoederbenaauwdheid, of de winderige vrijsterziekte; 2) de met trekkingen vergezelde vrijsterziekte, of de stuipachtige moederkwaal; 3) de met rogchelen of op beroerte gelijkende omstandigheden vergezelde vrijsterziekte. Dubois neemt twee graden van hysterie aan, en voert de hevigheid van de pijn en het deel, van waar de spierbewegingen ontstaan, als onderscheidingsteekenen dezer graden aan. Maar al deze aangevoerde onderscheidingen zijn evenwel niet gewigtig genoeg om de vrijsterziekte naar dezelve in zekere tijdperken te verdeelen; de ziekteverschijnselen verschillen slechts in hevigheid, en daar wij dikwijls waarnemen, dat in een en denzelfden aanval de ziekteverschijnselen langzamerhand klimmen, of in eenen aanval alleen de ligtere, in den volgenden alleen de ergere verschijnselen opkomen, kunnen wij, volgens deze, geen tijdperken der kwaal over het geheel bepalen; zij maken altijd slechts verschillende vormen der hysterie uit.

§ 142.

Een hysterische aanval verloopt in het algemeen onder de volgende verschijnselen. Gemeenlijk heeft de eene of andere gelegenheidsoorzaak op het individu gewerkt, en naarmate van de kracht derzelve komen de verschijnselen plotseling en heviger op, behalve dat natuurlijk de graad der ziekte hierin ook reeds een belangrijk onderscheid veroorzaakt. In de meeste

---

(1) W. Rowley's Practische Abhandlung über die Frauenzimmerkrankheiten, Nervenzufälle, das hysterische und hypochondrische Uebel u. s. w. Aus dem Engl. Breslau 1790. S. 71.

gevallen gaan korter of langer voorboden den aanval vooraf. Slechts zelden tast een hysterische aanval het individu zoo plotseling aan, als andere meer hevige zenuwziekten, gelijk vallende ziekte, en de terugwerking door de magt van den wil tegen de ziekte is bijna nimmer in eenen zoodanigen graad onderdrukt, dat de zieke geheel plotseling en waar zij zich ook bevindt, aangetast wordt; wanneer de vrouw niet in hare woning is, maar zich in gezelschap bevindt, zal zij gemeenlijk het verschijnen van den aanval kunnen onderdrukken, totdat zij in hare kamer gekomen is. De voorboden van den aanval zijn: eene meer of minder veranderde gemoedsstemming; soms vertoont de zieke slechts eene groote ontvankelijkheid voor zielsindrukken; zij schrikt bij elk nieuws, is tot treurigheid geneigd; soms voelt zij eene onbeschrijfelijke inwendige onrust en angst, een onverklaarbare vrees, die haar pijnigt. De zieken zijn dikwijls reeds naauwkeurig met deze voorboden bekend, en wanneer zij eene zoodanige gemoedsstemming gevoelen, vermijden zij gemeenlijk, die door uitwendige invloeden te laten klimmen, en verzoeken dat men haar van alle mededeelingen verschoone, die haar zouden kunnen opwekken. Zeldzaam gaat eene ongewone opgeruimdheid en levendigheid van den geest den hysterischen aanval vooraf. De ligchamelijke veranderingen zijn: eene hoogst vermeerderde zenuwachtige gevoeligheid en prikkelbaarheid; reeds door weinig belangrijke invloeden wordt het geheele zenuwstelsel hevig aangedaan; de zieke siddert met alle ledematen; de zintuigen zijn in den hoogsten graad prikkelbaar, en dikwijls reeds thans geheel eigenaardig afwijkende. Het oog is ongestadig, maar levendig en glinsterend; de zieke klaagt over vonkelen en donkere vlekken voor de oogen; de reuk is scherp, gevoelig en veranderd, het gehoor dikwijls zeer fijn, en het gevoel dikwijls zoo ontstemd, dat de zieke het aanvatten van elk slechts eenigzins ruw voorwerp vermijdt. Zij voelt eene matheid en afspanning, klaagt over misselijkheid, hoofdpijn, drukking in de maagstreek, benaauwdheid op de borst, moeijelijke ademhaling, enz. Deze verschijnselen, waarbij zich vaak nog vele

andere voegen, zijn bij vrouwen, die aan hysterie lijden, meestal de voorboden van eenen werkelijken aanval; maar dikwijls ontwikkelt deze zich niet en langzamerhand verdwijnen de genoemde verschijnselen. De duur der voorboden verschilt: soms gevoelt de zieke deze eenige dagen, soms slechts weinige uren voordat zich de aanval ontwikkelt.

§ 143.

Wanneer het tot een wezenlijken aanval komt, klimmen de aangehaalde verschijnselen. De zieke uit hare gemoedsstemming op eene hevige wijze, zonder eenige terughouding; zij weent, of lacht, of schreeuwt, of zucht, of woedt tegen de omstanders, enz.; het gelaat vertoont eene eigenaardige uitdrukking; er schildert zich in hetzelve een inwendige angst en onrust af, en, naar gelang het voorwerp meer een zenuwachtig of bloedrijk gestel heeft, is het bleek of rood; de kaken zijn gesloten; de zieke klaagt over zwaarte in de ledematen, over eigenaardige aandoeningen op verschillende plaatsen des ligchaams, die niet anders dan van zenuwontstemming kunnen afhangen, zoo als over een gevoel van branden en jeuken in de huid, over een gevoel van koude, enz.; soms gelooft zij, dat kleine diertjes, zoo als mieren, enz., op de huid rondkruipen, soms alsof kokend of koud water er over wordt uitgegoten; bij de minste aanraking trekt zij zich terug, alsof zij door eenen electrieken slag getroffen was. De aandoeningen der zintuigen zijn onmiddellijk verward: de zieke ziet de voorwerpen verkeerd, half, dubbel, of zij is blind; zij komen haar voor als met floers bedekt; het gehoor is zeer fijn; dikwijls neemt de zieke een klinken en suizen in de ooren waar, heeft geheel eigenaardige reuken, of eenen afkeer van aangename geuren, terwijl zij in onaangename behagen schept. Er wordt eene hevige hoofdpijn aan eene zijde (hemicrania), of een diep zittende borende pijn op eene bepaalde plaats van het hoofd gevoeld (clavus hystericus); dikwijls bezit de huid van den schedel eene eigenaardige gevoeligheid, zoodat de lijderes al de bedekselen van het hoofd

wegwerpt, en zelfs het naderen van de hand tot het hoofd vreest. De hals is somwijlen gezwollen en opgezet. De borst is in den hoogsten graad benaauwd, alsof er een band om denzelven gelegd was; de ademhaling is moeijelijk; de zieke zoekt naar lucht; het hart klopt hevig. Eigenaardig en bijzonder karakteristiek zijn de verschijnselen in den onderbuik. De zieke ondervindt knorren en bewegingen in den onderbuik, die opgezet, gespannen en pijnlijk is, of meer ingetrokken voorkomt; inzonderheid gaat de navel dikwijls binnenwaarts; zij meent dat er een vreemd ligchaam in den buik bewogen wordt, gevoelt eene toesnoering, die naar boven stijgt, eindelijk tot aan den hals komt, en hier, als het ware, vastzit. Het komt der zieke voor, dat er een bal in den hals zit, die het slikken belet (globus hystericus). Het spierstelsel wordt dikwijls door medelijdendheid aangedaan, en de spieren worden sterk en meer krampachtig bewogen, trekken zich zamen en verslappen bij afwisseling; de ledematen, als ook de romp, worden op eene eigenaardige wijze verdraaid. Bij grootere hevigheid der aanvallen gelijken de verschijnselen meest op de meer gevaarlijke zenuwziekten. De zieken gevoelen de hevigste pijnen, schreeuwen woest en geweldig, met volkomen of gedeeltelijk verlies van het bewustzijn. Zij vallen nu óf flaauw neder en liggen daar als lijken, zonder beweging, zonder waarneembaren polsslag en bijna zonder ademhaling, óf verschijnselen van de hevigste opgewektheid begeleiden den aanval. Het gelaat vertrekt zich, en neemt een wild, woedend aanzien aan; de lijderes schreeuwt luid; het oog is rollend en sterk naar boven gedraaid; de kaken zijn vastgesloten; de hals is overmatig opgezet, met het gevoel van eene volkomene toesnoering; de ademhaling is in den hoogsten graad belemmerd; de zieken zoeken in de grootste benaauwdheid naar lucht; het hart slaat hevig, stormachtig; er verschijnen de vreeselijkste stuipachtige bewegingen van alle of van bijzondere spieren, die tot den vorm van regtstijvigheid kunnen klimmen.

§ 144.

Onder deze en velerlei andere verschijnselen komt de hysterische aanval voor, welks duur zoowel bij de verschillende individu's, als ook bij een en hetzelfde individu, zeer verschillend is, zonder dat de hevigheid der verschijnselen eenigen invloed hierop schijnt uit te oefenen. Men zou eer eene omgekeerde evenredigheid kunnen aannemen, en ziet dikwijls, dat de ligte vormen langen tijd, vaak dagen en weken lang, aanhouden, terwijl de ergere verschijnselen reeds na eenige minuten of uren ophouden. Niet zelden laten de verschijnselen ook in hevigheid na, of verdwijnen geheel, maar de aanval herhaalt zich op nieuw, en kan zich aldus in het beloop van eenige dagen dikwijls hernieuwen. Het afnemen van den aanval heeft, even als de ontwikkeling van denzelven, in den regel langzamerhand plaats, doordien de verschijnselen nalaten. Hierbij verschijnen kritische ontlastingen; ten minste komt het tot de vorming van stoffelijke voortbrengsels, die men als kritisch beschouwen moet. Het veelvuldigst wordt eene heldere, klare, op zuiver water gelijkende pis uitgescheiden en in groote hoeveelheid ontlast, en wel dikwijls reeds in het begin van den aanval, zoodat dit somwijlen meer voor een symptomatisch dan voor een kritisch verschijnsel is aangezien. Wij mogen hier echter het denkbeeld van crisis niet gelijkstellen met de crisis van koortsige, ontstekingachtige of andere stoffelijke ziekten, waarbij stoffen uit het ligchaam verwijderd worden. De verrigtingsstoornissen in de hysterie maken zich stoffelijk kenbaar door vermeerderde uitscheidingen, en de opgewektheid ondergaat daardoor middellijk eene vermindering. Op deze wijze moet inzonderheid de vermeerderde pisafscheiding in de hysterie beschouwd worden, waarbij altijd eene prikkeling der nieren aanwezig is, die, in geval er geene stoffelijke uitscheiding opkomt, zelfs tot ontsteking klimmen kan. Buitendien nemen wij dikwijls eene uitscheiding door de huid waar, doordien er matig warm zweet, hoewel ook hier zonder eenen bijzonderen reuk of anderszins veranderde hoedanighe-

den, uitbreekt. Niet zelden eindigt de aanval door uitscheidingen uit het darmkanaal, doordien er brakingen, buikloop, oprispingen, ontlasting van winden enz. plaats grijpen. Vele schrijvers, zoo als onder de ouden GALENUS, onder de nieuweren bijzonder LOUYER-VILLERMAY, hebben eene crisis uit de teeldeelen aangenomen, die in eene slijmafscheiding zou bestaan; maar naar onze waarnemingen verschijnt die uitvloeijing slechts in de zeldzaamste gevallen, en GEORGET spreekt zoo bepaald tegen dit gevoelen, dat hij het zelfs geene wederlegging waardig acht; evenwel hebben wij toch enkele zeldzame gevallen van dien aard waargenomen, waarin een doorschijnend slijm uit de teeldeelen ontlast werd. Het verdwijnen van al deze gevaarlijk schijnende verschijnselen, die de hysterische aanvallen vergezellen, brengt dikwijls zoowel den geneesheer als de omstanders in verwondering, en is eigen aan de hysterie. De zieke, welke een paar uren te voren meende den geest te zullen geven, de hevigste pijnen leed en al hare aanverwanten in angst en schrik bragt, is nu volmaakt wel, en klaagt mogelijk nog alleen over eene geringe zwakte en een onbestemd gevoel, welke verschijnselen echter ook in weinige dagen verdwijnen.

§ 145.

Wij hebben hier beproefd, het beeld van eenen hysterischen aanval, zoo als hij het menigvuldigst en in zijnen zuiversten vorm voorkomt, af te schilderen. Om echter deze ziekte zoowel praktisch als theoretisch naauwkeuriger te kunnen beoordeelen, moeten wij hare bijzondere verschijnselen nader beschouwen, en zullen ook hier, gelijk wij tot dusver gedaan hebben, de ziekteverschijnselen naar de bijzondere stelsels en deelen, van welke zij uitgaan, rangschikken.

§ 146.

1) De verandering in de geestkrachten en de gemoedsstemming. Het karakteristieke der hysterie in dit opzigt is eene groote ontvankelijkhetd en levendigheid van het

gemoed en van den geest, met snelle afwisseling der aandoeningen, en eene duidelijke overeenstemming met de ligchamelijke veranderingen. Werkelijke zielsstoornissen zijn aan deze ziekte niet eigen. De zieke gevoelt met volkomen bewustzijn; hare opgewondenheid blijft binnen de palen des verstands; en wanneer deze overschreden worden, en de zieken wezenlijk verkeerd handelen en spreken, is die toestand volkomen ligchamelijk, en zijn de hevigste zenuwtoevallen aanwezig. Uit de prikkelbaarheid en eigenaardig afwisselende ontstemming des zenuwstelsels ontspruiten ook de gemoedsstemmingen. Eene opgeruimde stemming, vreugde, lagchen, uitgelatenheid zonder zigtbare verandering, wisselen snel met mismoedigheid, kwade luim, verdrietigheid, weenen, treurigheid, angst enz. af. In dit opzigt stemt de hysterie met de hypochondrie overeen. Ook spreken hysterischen, even als hypochondristen, gaarne over haren toestand, en klagen ligt; maar in hare beschrijvingen verraadt zich die angst en bezorgdheid van den hypochondrist niet, en zij zijn niet zoo oplettend op haren toestand, en volgen de voorschriften des geneesheers met zoo veel naauwkeurigheid niet op. Zij spreken van hare kwaal, en overdrijven voorbedachtelijk, om medelijden of belangstelling op te wekken.

§ 147.

2) Ziekteverschijnselen, die van het zenuwstelsel afhangen. De hysterie kan inderdaad alle zenuwziekten nabootsen, hetzij deze van de hersenen, van het ruggemerg, van het zenuwknoopstelsel of van bijzondere zenuwstammen uitgaan en tot de gevoels- of beweegzenuwen behooren. In het algemeen kenmerken zich de hysterische zenuwziekten: 1° door geringe hevigheid en groote vlugtigheid in hare ontwikkeling, daar de hysterie bijna nooit eene regelmatige periodiciteit vertoont; 2° door volkomen regelmatige hoedanigheid des zenuwweefsels; het is ten minste niet gelukt, in de zenuwen bij lijkopeningen zoodanige veranderingen te vinden, die men als aan de hysterie eigen zou mogen beschouwen; 3° eindelijk door het ontbreken van alle verschijnselen, die een bewerktuigd of wer-

kelijk lijden van dat werktuig of ligchaamsdeel aanduiden, waarin de hysterische zenuwachtige verschijnselen zich bij voorkeur ontwikkelen. Een tweede onderscheid der hysterische zenuwziekten van de andere is daarin gelegen, dat in de eerste de kritische uitscheidingen dikwijls volkomen ontbreken, maar altijd in evenredigheid der zenuwachtige verschijnselen slechts gering zijn en de plaatsgrijpende afscheidingen van de regelmatige afscheidingen der deelen, van welke zij uitgaan, weinig verschillen; zij bevatten in den regel eene geringere hoeveelheid vaste stoffen. Wij moeten ook ten opzigte van de hysterische zenuwaandoeningen opmerken, dat zij eene groote afwisseling van verschijnselen vertoonen, en niet slechts in de verschillende aanvallen, maar in een en denzelfden neemt men niet zelden waar, dat krampen in het eene deel ophouden, en zich in een ander ontwikkelen; even zoo verschillend is de hevigheid en uitgebreidheid van het lijden, hetgeen in andere zenuwkwalen ten minste niet in zulk eenen graad het geval is.

Het veelvuldigst maakt het lijden des zenuwstelsels zich kenbaar in de aandoening van het algemeen gevoel, waarvan reeds boven gesproken is: dan lijden de gevoelszenuwen, en er verschijnen eigenaardige aandoeningen. Juist in dit opzigt zien wij in de hysterie eene groote verscheidenheid. Wij hebben reeds opgegeven, welke eigenaardige aandoeningen op de huid worden waargenomen: een gevoel van koude en hitte, jeuken, krabben, steken; het komt der zieke voor, alsof er mieren op de huid rondkruipen; dikwijls gaat eene rilling door de huid; zij schrompelt ineen, en de zieke heeft het gevoel, alsof zij zich in eenen zeer lagen warmtegraad bevindt. In andere gevallen heeft zij een gevoel, alsof een of ander deel des ligchaams met eenen band omgeven en zamengesnoerd is, alsof er ergens eene verwonde plaats is, enz. Evenzoo komen ook valsche aandoeningen in inwendige ligchaamsdeelen of in de ledematen voor, zoo als het gevoel van doofheid in een lid; een vinger, een toon of een geheel lid schijnt afgestorven, koud en onbewegelijk, of de zieke klaagt over rondtrekkende pijn in hetzelve; in eenige gevallen neemt men eene meer

vastzittende, aanhoudende pijn in de bijzondere gewrichten der ledematen waar, voornamelijk in het kniegewricht, die ook van eenen hysterischen aard is. B. Brodie heeft over deze plaatselijke hysterische pijnen verscheidene waarnemingen medegedeeld. Ofschoon de onderzoekingen hieromtrent nog niet voor voldoende moeten gehouden worden, zullen wij toch later afzonderlijk over deze ziektevormen handelen. De eigenaardigste en zonderlingste aandoeningen worden soms binnen in het ligchaam waargenomen: soms schijnt zich een dier in den buik te bewegen; soms wordt een vreemd ligchaam met geweld in een deel des ligchaams gedrongen: alle verschijnselen van ziekte in een deel worden gevoeld. In dit opzigt zegt Dewees, dat de hysterie, wel is waar, niet zoo veelsoortige ziekten veroorzaakt, als Sydenham opgeeft, maar dat de zenuwen der verschillende werktuigen in het ligchaam onder den invloed dezer kwaal ziekten nabootsen, aan welke het werktuig bijzonder onderhevig is, en hierin heeft hij volmaakt gelijk. In enkele gevallen van hysterie hebben zich alle verschijnselen van steenziekte gevormd, zonder dat er een steen aanwezig was, en evenzoo gevoelen de zieken de subjective verschijnselen van vele ziekten, zonder dat deze wezenlijk bestaan. Het is onmogelijk om al de eigenaardige aandoeningen, waarover hysterische vrouwen niet zelden klagen, naauwkeuriger op te geven. Het ontbreken van alle objective verschijnselen en de karakteristieke teekenen der hysterie zullen ons hier kunnen leiden, waarbij nog de omstandigheid komt, dat in de werkelijke zenuwpijnen de pijn met den loop der bijzondere zenuwen, waarin de eigenaardige aandoeningen opkomen, meer overeenstemt. — Eene tweede reeks van zenuwverschijnselen maken de verkeerde zinswaarnemingen uit, daar het gezigt, het gehoor, de reuk, de smaak en het gevoel afwijkend kunnen zijn, hetgeen reeds een hersenlijden aanduidt. De zinnen zijn vaker gescherpt dan verstompt, maar werken echter altijd tevens verkeerd; maar ook deze verschijnselen zijn slechts voorbijgaande. Wij zullen hier de afzonderlijke verschijnselen niet optellen, en slechts opgeven, dat alle zenuwkwalen der zintuigen door de hysterie

kunnen voortgebragt worden, in welk geval echter de verschijnselen altijd slechts tijdelijk zijn.

§ 148.

Eene derde reeks van verschijnselen wordt uitgemaakt door de hysterische krampen en zenuwpijnen, waarin niet alleen de aandoeningen der zieke van den regel afwijken en allerlei zenuwpijnen ondervonden worden, maar eene dikwijls objectief waarneembare tegennatuurlijke werkzaamheid des zenuwstelsels verschijnt en de herkenning moeijelijk maakt. Hiertoe behooren alle soorten van clonische en tonische krampen, die soms van de hersenen, soms van het ruggemerg, soms van het zenuwknoopstelsel uitgaan; het menigvuldigste zijn hier de krampen in de onderbuiksingewanden en in de deelen van den hals, en zij tasten wederom bij voorkeur de spieren van de uitlozingskanalen, de sluitspieren van de blaas en van den pisweg, van den slokdarm en den strot aan, gelijk ook de spieren der scheede; stuipachtige bewegingen van den moedermond, eene gestadige afwisseling van rijzen en dalen in de keel, voorts kolijken, maagpijnen, benaauwdheden op de borst, hevige zenuwachtige hartkloppingen komen op; de laatste zijn des te bedriegelijker, omdat men er dikwijls eigenaardige geruischen van het hart bij opmerkt, die bij eene oppervlakkige waarneming ligtelijk tot het aannemen eener hartziekte leiden, vooral daar onze kennis te dezen opzigte nog niet voldoende is, en er eerst in lateren tijd ook geruischen van het hart bij hysterischen herkend zijn. Inzonderheid moeten wij bij deze krampachtige verschijnselen het zoogenoemd opstijgen van de baarmoeder opnoemen, dat niet alleen als een tegennatuurlijk gevoel der zieke mag beschouwd worden; dit deel schijnt zich veeleer ten gevolge van eenen krampachtigen toestand op te rigten. Wanneer deze krampachtige toevallen hunne zitplaats nemen in de groote zenuwmiddelpunten, de hersenen of het ruggemerg, verschijnen zij onder den vorm van heviger zenuwziekten, zoo als vallende ziekte, eclampsie, verlammingen, zelfs beroerte en stuipen der bijzondere spieren. Deze laatste vor-

men eene gewigtige reeks van ziekteverschijnselen, die bij eenige ontwikkeling der ziekte in den aanval nimmer ontbreken en hem dikwijls zelfs geheel alleen uitmaken. Wij nemen alle graden van tegennatuurlijke spierbewegingen waar, van het eenvoudig sidderen tot aan de hevigste stuiptrekkingen, en tetanische krampen, en niets slechts worden de spieren der willekeurige beweging, maar ook die der onwillekeurige aangetast, om het even of de eerste onder den invloed der hersenen, zoo als de oogspieren, of onder den invloed des ruggemergs staan, zoo als de spieren van den romp en van de ledematen.

§ 149.

3) Eene inzonderheid uit een therapeutisch oogpunt zeer gewigtige reeks van verschijnselen wordt door het lijden des vaatstelsels daargesteld, welke verschijnselen des te meer uitkomen, hoe bloedrijker het individu is, maar altijd slechts als secundair door den invloed des zenuwstelsels op het vaatstelsel veroorzaakt moeten beschouwd worden. Eene verandering in den pols is altijd waarneembaar: hij is krampachtig, klein, gespannen, en neemt in menigvuldigheid toe; in andere gevallen, en wel inzonderheid in de ergere vormen der hysterie, waarin de terugwerking niet bestaat, is de pols dikwijls naauwelijks voelbaar, of ontbreekt geheel. Buitendien is de bloedsomloop zelf tegennatuurlijk; er verschijnen bloedophoopingen naar bijzondere deelen, inzonderheid naar de hersenen, de ademhalingswerktuigen en de teeldeelen, waardoor stilstanden des bloeds in inwendige deelen kunnen veroorzaakt worden.

§ 150.

4) Stoornissen in het watervaat- en klierstelsel verschijnen op velerlei wijzen, maar openbaren zich altijd in eene vermeerderde, zeldzamer in eene qualitatief veranderde afscheiding. Eenige der hiertoe behoorende verschijnselen worden bijna standvastig waargenomen, zoo als de versterkte pisafscheiding, waarover boven uitvoeriger gesproken is. Voorts is gemeenlijk de speekselafscheiding vermeerderd; de zieken

spuwen veel, en de mond is opmerkelijk droog; zeldzamer neemt het speeksel eene zure of anderszins bijtende hoedanigheid. Het oog is bijna altijd met tranen gevuld, en deze worden dikwijls zoo rijkelijk afgescheiden, dat zij niet op de regelmatige wijze in de traankanalen kunnen opgenomen worden, maar langs de wangen afvloeijen. De afscheiding der slijmvliezen, zoowel der longen als der teeldeelen en des darmkanaals, is vermeerderd. Zeldzamer zijn de gevallen, waarin zich ten gevolge der hysterie zwellingen in de watervaten vormen, wier eigenaardigheid in haar spoedig ontstaan en verdwijnen bestaat.

§ 151.

5) Inzonderheid nemen de spijsverteringswerktuigen een innig aandeel aan de vrijsterziekte. Wij nemen bijna altijd maagpijnen, kolijken, krampachtige oprispingen en braken, bovendien verschijnselen eener gestoorde spijsvertering, zoo als misselijkheid, verstopping of buikloop, opzwelling door opzetting van de maagstreek, walging, vermeerderde en niet zelden veranderde hoedanigheid van het maagsap en de gal waar; de zieke klaagt over een bitteren smaak, over zuur en branden, of moeijelijke en hoogst benaauwende luchtontwikkelingen komen op. Idiosyncrasiën van allerlei aard ten opzigte van het gebruik van spijzen en dranken zijn in de hysterie de veelvuldigste verschijnselen.

6) De verschijnselen in de teeldeelen zijn reeds gedeeltelijk opgegeven; wij zullen hier nog alleen bijvoegen, dat de gevoeligheid der teeldeelen bijna altijd verhoogd is, de geslachtsdrift klimt, en de trek tot den bijslaap of tot zelfbevlekking dikwijls in eenen zoo hoogen graad aanwezig is, dat zij in nymphomanie kan ontaarden.

§ 152.

De veelsoortigheid der ziekteverschijnselen bij de hysterie, het nabootsen van vele andere ziekten, zal ons niet verwonderen, wanneer wij bedenken, dat hoofdzakelijk het zenuw-

stelsel de zitplaats dezer kwaal is, en dit alle verrigtingen der bewerktuiging beheerscht en leidt. Van daar zijn dan ook vele zonderlinge en hoogst belangwekkende verschijnselen, die men bij hysterische vrouwen gezien heeft, medegedeeld. Zoo deelt Renard (1) twee merkwaardige gevallen van hysterischen somnambulismus mede, die zonder eenigen magnetischen invloed opkwamen en door vele getuigen bevestigd zijn. Een dergelijk geval werd in het gasthuis te Landshutt waargenomen. (2) Dufour (3) zag hysterische aanvallen bij een 13jarig meisje, waarbij de hals zoo ontzettend werd uitgezet, dat hij met het hoofd en de borst éénen cylinder maakte; de buik was als een luchtbal opgezet, de ledematen gedurende den aanval stijf, de volle en harde pols geregeld, de spraak verloren, maar het bewustzijn behouden. Daarbij had de zieke zeven maanden lang eene idiosyncrasie tegen brood, zoodat zij, onder welken vorm men het haar zonder haar medeweten gaf, het dadelijk door braken weder ontlastte. Rougon (4) geeft op, dat hij door eene hysterische oorzaak eene indrukking in de bovenbuiksstreek heeft waargenomen, waarbij de maag telkens uit hare gewone ligging scheen te wijken. Chauffard (5) zag bij een eenentwintigjarig meisje gedurende de hevigste krampaanvallen bloedig zweet op de wangen en den bovenbuik verschijnen. Het bloed kwam in zeer kleine droppeltjes naar buiten, en de huid zag er op de plaats, waar de bloeding plaats had, als opgespoten uit. Meer gevallen, waarin hysterische vrouwen aan slaapzucht leden, zich lang van alle spijs onthielden, zijn door Meissner (6) bijeengezameld, en wij

(1) C. W. Hufeland's Journal der prakt. Heilk. 1815. St. 2. S. 3.

(2) Medicinisch-chirurgische Zeitung. Salzburg 1818. Bd. IV. S. 332.

(3) Gazette de Santé, ou Recueil géneral et periodique etc. Rédigé par M. de Montegre. Paris Sept. 1817.

(4) Mémoire de la Societé d'émulation.

(5) Froriep's Notizen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde. Bd. XXIX, N°. 14. S. 323.

(6) Forschungen des 19 Jahrhunderts im Gebiete der Frauenkrankheiten. Bd. II. u. V.

kunnen die waarnemingen met talrijke voorbeelden uit onze eigene ondervinding bevestigen.

§ 153.

De verschijnselen der hysterie zijn echter niet alleen ten gevolge van den eigensoortigen aard der ziekte zoo zeer verschillend, ook vele andere omstandigheden brengen eene nog grootere verscheidenheid te weeg, zoo als de zamenstellingen en complicatiën, die de hysterie met andere ziekten aangaat, het gestel der zieke individu's, het jaargetijde en de veranderingen in de geslachtswerktuigen der vrouw. De zamenstellingen en complicatiën der hysterie zijn zeer talrijk, daar bijna bij alle ziekten de aan hysterie lijdende personen verschijnselen dezer ziekte zich daarbij kunnen voegen en met de eerste in wisselwerking komen, deels doordien de ziekte eene tegennatuurlijke opgewondenheid in de bewerktniging te weeg brengt, en aldus eene gelegenheidsoorzaak van de hysterie oplevert, deels doordien beide ziekten, al bestaan zij ook in het begin onafhankelijk in eene en dezelfde bewerktuiging, door den tijd van weerszijde op elkander werken en haren aard veranderen. Het veelvuldigst neemt men waar, dat de hysterie zich met stoornissen in de onderbuiksingewanden verbindt, en aldus als het ware een stoffelijke ziektetoestand voortgebragt wordt. Men heeft hieruit eene eigene soort van hysterie, de hysteria cum materia, in tegenoverstelling van de hysteria nervosa s. sine materia, aangenomen. Hier bestaan de teekenen van eenen ziekelijken toestand van den onderbuik, de spijsvertering is duurzaam gestoord, en de afscheidingen van de maag en het darmkanaal in hare hoedanigheden veranderd, zoodat de zieken altijd over misselijkheid, branden in de keel, een bitteren, zuren, flaauwen smaak, en zure, onaangename oprispingen klagen, zware spijzen volstrekt niet kunnen verteren, en duurzaam met onregelmatigheden van den stoelgang te strijden hebben. De lever is dikwijls gezwollen; de zieken hebben eene gele gelaatskleur; even zoo kan de milt en de alvleeschklier lijden. Inzonderheid moet de zamenstelling van

de hysterie met de wormziekte vermeld worden, die dikwijls tot verkeerde denkbeelden aanleiding heeft gegeven. In de hysterische aanvallen klimmen dan deze toevallen; de verschijnselen, welke aan de hysterie toebehooren, hebben zelve meer in de onderbuiksingewanden hare zitplaats, en duren gemeenlijk langer dan in de zuivere hysterie voort. Soms verschijnt de hysterie later als onderbuikslijden; soms bestond zij reeds langen tijd, eer zich dit ontwikkelde, en verbond er zich later mede. Ziekten in de teeldeelen gaan vaak met hysterische krampen gepaard, zoo als inzonderheid de ontstekingachtige ziekten der baarmoeder, de zwellingen van dit deel, de waterzucht der baarmoeder en der eijerstokken, en inzonderheid de windzucht der baarmoeder en de vreemdaardige weefsels in deze deelen.

§ 154.

Enkele waarnemingen spreken ook daarvoor, dat zich bij organische ziekten der hersenen en des ruggemergs, als ook der borstingewanden, hysterische krampen kunnen voegen. Vele schrijvers hebben dan de oorzaak der hysterie in zoodanige organische ziekelijke toestanden gezocht, waarop wij later zullen terugkomen; hier zullen wij alleen ons gevoelen uiten, dat zoodanige afwijkingen bij bestaande hysterie of hysterischen aanleg deze kwaal naar het deel leiden, waarin zij haren zetel hebben, maar dat zij niet als eenige en werkelijke oorzaken der hysterie moeten beschouwd worden. Zeer eigenaardig doen zich dikwijls de complicatiën der hysterie met heete ziekten, met koortsen en active ontstekingen voor. Dewees (1) geeft wel op, dat hij het zeer betwijfelen moet, dat hysterische verschijnselen op eenen tijd kunnen voorkomen, waarop de bewerking aan eene hevige opgewondenheid des vaatstelsels, zoo als in heete en kwaadaardige koortsen lijdt; maar hij voegt er zelf bij, dat zij eenen volbloedigen toestand des ligchaams en koortsige toestanden van matige hevigheid ver-

(1) W. G. Dewees, die Krankheiten des Weibes, übersetzt von Moser. Berlin 1837. S. 114.

gezellen. Wij geven toe, dat de hysterie in de meer hevige heete ziekten of op derzelver hoogste punt teruggaat; maar zeer dikwijls stoort zij den gang der ziekte in het begin en in het afnemen. De ziekteverschijnselen worden voor ons dan onduidelijk, de hysterische krampen en pijnen schijnen slechts enkel het gevolg der bestaande ziekte te zijn, en wij schrijven aan deze eene veel grootere hevigheid toe, dan zij bezit. Het ontbreken van velerlei objective verschijnselen, het snel toe- en afnemen van alle verschijnselen, het gestel der zieke, zullen ons alleen hier kunnen leiden en van te krachtdadige werkzaamheid afhouden. Wanneer dyscrasische kwalen, zoo als venusziekte, klierziekte, jicht, psoriasis, enz., zich met de hysterie verbinden, wordt deze verbinding dikwijls zeer innig; de kwaapsappigheden tasten het zenuwstelsel in eenen hoogen graad aan; dit wordt hierdoor in gestadige opgewektheid gehouden en de hysterie verandert van karakter; zij wordt meer standhoudend; de krampen herhalen zich dikwijls en de ziekte gaat met duurzame pijnen gepaard. De invloed op de gezamenlijke bewerktuiging wordt door de aandoening des zenuwstelsels veel aanzienlijker, en wij zien, dat hysterische zieken veel sneller door vochtontmengingen uitgeput en veel sterker aangetast worden dan andere vrouwen, die aan deze ziekte niet lijden. Verscheidene schrijvers, zoo als b. v. Haase (1), hebben om die reden ook de onderdrukking van slependen huiduitslag, zoo als voornamelijk van de schurft, of de onderdrukte jicht, voor gelegenheidsoorzaken der hysterie aangezien, waarmede wij in zoo ver overeenstemmen, als in elk geval hierdoor eene versterking van den aanleg of van de ontwikkelde hysterie kan afhangen.

§ 155.

Het gestel en het temperament hebben eenen onmiskenbaren invloed op de verschijnselen der hysterie, en ofschoon

(1) W. A. Haase, über die Erkenntniss und Cur der chronischen Krankheiten des menschlichen Organismus. Leipzig 1817. II. Bd. S. 290.

deze kwaal zich bij voorkeur bij teedere, zenuwachtige vrouwen ontwikkelt, is zij toch bij andere gestellen ook dikwijls waargenomen, zoo als bij bloedrijke, sterke en bij de meer torpide vrouwen, waarbij men haar het minst zou verwachten. Terwijl bij de zenuwachtige gestellen de ziekteverschijnselen zich hoofdzakelijk als zuivere zenuwziekten voordoen, lijdt bij de volbloedige het vaatstelsel in eenen hoogen graad mede, en bij sterke vrouwen is het spierstelsel aangedaan. Bij de meer torpide, waterachtige gestellen heeft men eenen eigenaardigen vorm van hysterie, hysteria chlorotica waargenomen, die meer eene ziekte des watervaatstelsels is met neiging tot hysterische krampen. Den invloed der jaargetijden, des klimaats en der leefwijze op de hysterie zullen wij bij de oorzaken nader vermelden, omdat de kwaal inzonderheid daarvan kan afhangen.

§ 156.

Wij mogen uit de verschijnselen van de vrijsterziekte te naauwernood verwachten, dat de lijkopeningen van diegenen, welke aan deze ziekten leden, ons ophelderingen omtrent haren aard en wezen zouden opleveren, en de ondervinding heeft ook geleerd, dat de ziektekundige ontleedkunde tot opheldering dezer punten niets kan bijdragen. Reeds de oudere schrijvers vestigen de opmerkzaamheid daarop, dat men in lijken van hysterische vrouwen wel somwijlen gewigtige veranderingen heeft aangetroffen, maar dat die in andere gevallen geheel ontbraken, zoodat het door niets bewezen is, dat deze met de hysterie in een nader verband stonden. Zoo geeft Whytt op, dat, ofschoon ook vele lijkopeningen van personen, die aan zenuwziekten leden, eene tegennatuurlijke hoedanigheid van de maag, van het darmkanaal, van de lever, van de milt, van het net of van de baarmoeder bewezen hebben, evenwel in andere gevallen bij dezelfde ziekten geene zoodanige afwijkingen in de lijken gevonden zijn, en dat dus die kwalen uit oorzaken schijnen te ontstaan, die door onze zinnen niet waargenomen en door ontleedkundige nasporingen niet ontdekt kunnen worden. In weerwil van de vorderingen, die

de ziektekundige ontleedkunde in de laatste tijden gemaakt heeft, zijn deze woorden toch ten opzigte van de zenuwziekten, en inzonderheid ten opzigte van de hysterie, volkomen waar. Maar al kunnen de lijkopeningen ons den aard en het wezen der hysterie niet verklaren, zullen zij toch ten opzigte van de opheldering der verschillende verschijnselen en der behandeling van nut kunnen zijn, en ten deze stemmen wij in met Rowley (1), die opgeeft, dat alle in lijken gevondene omstandigheden, wel is waar, niet oorzaken der ziekte genoemd kunnen worden, hoewel zij uitwerkselen der vrijsterziekte en oorzaken des doods zijn, maar toch de voornaamste pogingen in de behandeling dezer ziekte de strekking moeten hebben, om dergelijke uitwerkselen voor te komen. Uit de door hem gemaakte opzameling der in de lijken gevondene verschijnselen ontleenen wij het volgende: Men vond in vele gevallen vergroote en anderszins tegennatuurlijk uitziende eijerstokken, die soms waterachtige vloeistoffen, zeepachtige, kaasachtige stoffen, haren, beenderen enz., bevatteden; uit scirrheuse deelen ontwikkelden zich bulten, waterblazen, beursgezwellen naar buiten, enz. In andere gevallen vond men de baarmoeder, de buizen van Fallopius, de zaadvaten en den baarmoederhals aangedaan, den twaalfvingerigen darm verwijd, den karteldarm en den aars geheel verstopt en gesloten, het darmscheil, de alvleeschklier en de andere in den onderbuik gelegene ingewanden ontstoken, verhard, met waterblazen bezet, verwijd en in verrotting overgegaan. Ook vond men netbreuken, beleedigingen der longen, een buitengewoon vergroot hart, dat opgezet en met polypen en slijmblazen gevuld was; soms ook stilstanden en verplaatsingen van bloed in den onderbuik, de borst en de hersenen. Als slotsom van zijne dertigjarige, rijke ondervinding geeft Rowley voorts op, dat hij in hysterische gevallen, die meer van de zenuwen oorspronkelijk zijn, de ingewanden meer of minder tegennatuurlijk gevonden heeft, maar in die gevallen, waarin er zich stui-

(1) W. Rowley's practische Abhandlung über die Frauenzimmerkrankheiten u. s. w. A. d. Engl. Breslau 1790. S. 91.

pen bijgevoegd hadden, de hersenvaten uiterst opgezet en soms ook wel uitstortingen in de hersenen aangetroffen werden. Dezelfde schrijver deelt ons de lijkschouwingen van sommige zieken met de in het leven waargenomene ziekteverschijnselen mede, waaruit echter duidelijk blijkt, dat hij aan de hysterie eene te groote uitgebreidheid heeft gegeven, en dus zoo velerlei ontleed-ziektekundige verschijnselen aantreffen moest. Morgagni deelt (de sedibus et causis morborum) eenige lijkopeningen mede, waarin hij buiten de veranderingen in de onderbuiksingewanden, borstingewanden en hersenen in de teeldeelen eigenaardige verschijnselen waarnam. In een geval was de bodem der baarmoeder met groenachtig slijm bedekt, alsof de stondenvloed juist zou beginnen of pas voorbij was; buitendien staken uit de binnenvlakte der baarmoeder eenige kleine wratachtige uitsteeksels naar buiten. De eijerstokken waren zeer hard, scirrheus en tegennatuurlijk vergroot. Bij eene andere vrouw zag hij aan het achterste gedeelte van den moedermond, eene kleine witte bult ter grootte van eene kers, die bij het doorsnijden een onregelmatig vezelweefsel vertoonde; inwendig vertoonde zich aan den moedermond donkerrood slijm, en op deze plaats der baarmoeder liet zich bloed uit haar weefsel drukken. De Fallopische buizen waren met wit slijm gevuld; ook hadden de eijerstokken eene tegennatuurlijke hoedanigheid. In deze gevallen blijkt echter ten volle uit de opgegevene ziekteverschijnselen, dat de bestaande ziekte geene enkele hysterie was, dat dus de ontleed-ziektekundige veranderingen van andere ziektetoestanden afhangen. Dergelijke gevallen hebben Diemerbroek en Valsalva medegedeeld. Door andere schrijvers zijn verbeeningen in de hersenvliezen, slagaderbreuken in de bloedvaten der borst, galsteenen, waterverzamelingen in het hartezakje, in de borstvliesholte, verzamelingen van stilstaand zwart bloed in de poortadervaten, enz., als verschijnselen in de lijken opgegeven. Maar allen bekennen, dat in enkele gevallen volstrekt niets ziekelijks gevonden kon worden. Het is duidelijk, dat al de opgenoemde verschijnselen met eene ziekte, als de hysterie, die eene zui-

ver zenuwachtige ziekte is, slechts in een verwijderd verband kunnen staan, en slechts als complicatiën of te gelijker tijd bestaande ziekten moeten beschouwd worden. De ziektekundige ontleedkunde had hier alleen de taak, om de in het zenuwstelsel bestaande veranderingen op te sporen, en daar dit tot hiertoe niet gelukt, en onze kennis van de ziektekunde der zenuwen nog steeds onvolkomen is, kunnen wij ook niet beslissen, of de hysterie slechts eene dynamische afwijking der zenuwen is, dan of onze hulpmiddelen te zwak zijn, om de stoffelijke veranderingen te herkennen.

§ 157.

De oorzaken der hysterie zijn zeer talrijk en in groote hoeveelheid door de schrijvers opgegeven. E. von Siebold en Haase verdeelden de oorzaken in vijf klassen: tot de eerste rekenen zij die oorzaken, welke ten koste van het stoffelijke der bewerktuiging hare prikkelbaarheid in het algemeen verhoogen; tot de tweede klasse, die als zuiver dynamische schadelijkheden de hersenen en het zenuwstelsel aandoen; tot de derde die, bij welke inzonderheid eene verhooging van de prikkelbaarheid der teeldeelen plaats grijpt; tot de vierde allerhande prikkels des darmkanaals en der onderbuiksingewanden in het algemeen; en tot de vijfde eindelijk de onderdrukte slepende uitslagziekten. Het kan echter niet genoegzaam zijn, de oorzaken eenvoudig op te sommen; wij moeten veeleer beproeven, ook de wijze van hare werking op te sporen, omdat het alsdan mogelijk wordt, eene voorbehoedende behandeling van de hysterie naar gelang der bijzondere omstandigheden aan te wenden. Dubois heeft in zijn boven aangehaald werk de bijzondere oorzaken der hysterie met eene scherpe en juiste kritiek behandeld, en terwijl wij zijnen daarbij ingeslagen weg volgen, moeten wij ten opzigte der uitvoerige behandeling van dit gewigtig doel des onderzoeks naar het opgenoemde werk zelf verwijzen. De oorzaken moeten óf als voorbeschikkende óf als gelegenheidgevende beschouwd worden, en het is doelmatig, om bij de hysterie deze oudere

verdeeling te behouden, daar deze ziekte juist eenen bijzonderen aanleg in de bewerktuiging noodig maakt, die door de van buiten of van binnen schadelijk werkende krachten voornamelijk aangebragt, door den invloed der gelegenheidsoorzaken tot aanvallen der ziekte klimt. Tot de voorbeschikkende oorzaken der hysterie behoort vooreerst het klimaat. Daar deze ziekte zich voornamelijk in die verschijnselen kenbaar maakt, welke van eene afwijking des zenuwstelsels afhangen, zal ook het klimaat, dat de prikkelbaarheid van dit stelsel verhoogt, het meest tot hysterie geneigd maken, dús het heete klimaat; want daarin vindt men in het algemeen de meeste zenuwkwalen. Wij vinden dit wel is waar schijnbaar niet overal bevestigd, en Sydenham geeft op, dat in zijnen tijd de hysterische aandoening in Engeland de veelvuldigste van alle slepende ziekten was; maar de hysterie hangt niet alleen van warmte of koude af, en wanneer in een kouder land andere oorzaken der hysterie in eenen hoogeren graad werken dan in een warm land, dan moet zich de kwaal in het eerstgenoemde sterker ontwikkelen. Maar dat leert de ondervinding, dat hysterische zieken in de heete jaargetijden, wanneer er geene stoffelijke ziekten in de bewerktuiging aanwezig zijn, die door het klimmen van de koude toenemen, zich minder wel gevoelen dan in koude maanden, en dat vrouwen, die hare woonplaats verlaten en naar een heeter klimaat verhuizen, ligter tot hysterie voorbeschikt worden. Bovendien komt hierbij nog in aanmerking, dat de jaargetijden en de weêrsgesteldheid door hare velerhande eigenaardigheden zeer dikwijls als gelegenheidsoorzaken werken, en hierdoor eene schijnbare wederlegging van het opgegeven gevoelen kan worden te weeg gebragt, waarover later naauwkeuriger zal gehandeld worden. Ten opzigte van de voorbeschiktheid kunnen de atmospherische invloeden tot het klimaat gerekend worden. Een vochtige, onzuivere dampkring, het oponthoud in moerassige streken, in kamers, die met eene onzuivere lucht gevuld zijn, en een eigenaardig gestel, kunnen, gelijk tot zenuwziekten in het algemeen, zoo ook tot hysterie in het bijzonder, voorbe-

schiktheid geven. — De burgerlijke en zedelijke inrigtingen van den staat mogen bij de beschouwing van de oorzaken der hysterie niet over het hoofd gezien worden, ofschoon ook haar invloed ten opzigte van de voorbeschiktheid tot de ziekte niet zoo onmiddellijk schijnt te zijn. Dubois geeft te regt op, dat alle groote wetgevers steeds gepoogd hebben, door hunne instellingen de nadeelige werking des klimaats op de bewerktuiging te verbeteren, en aldus den aanleg tot ziekte te vernietigen. Waar de zedelijkheid niet streng wordt in acht genomen, en de prikkelende invloeden niet van de vrouwen verwijderd worden, zal haar zenuwstelsel lijden, en zich ligter een ongelukkige aanleg tot hysterie ontwikkelen, dan onder tegenovergestelde omstandigheden. De zenuwtoevallen zijn in Europa des te veelvuldiger, hoe meer men het zuiden nadert, omdat hier de zenuwachtige gestellen de bovenhand hebben. In het oosten zijn daarentegen de zeden zuiverder, daar men gestreng alles verwijdert, wat de vrouwen zou kunnen opwinden; zij leven beperkter, en worden daardoor meer voor de hysterie beschut.

De godsdienst is bij de beschouwing van de voorbeschikkende oorzaken der hysterie van veel gewigt. De godsdienstige dweeperij, welke rigting zij ook aanneemt, het zij het individu zich in de stille aanschouwing van God met te veel ijver verdiept of in eene hevige geestverrukking geraakt, zal altijd het ligchaam en bovenal het zenuwstelsel aandoen en opwinden, en een aanleg tot zenuwziekten, inzonderheid tot hysterie, is het treurig gevolg daarvan, gelijk dit uit de hevigheid der zenuwziekten in de middeleeuwen en onder de nonnen genoegzaam bewezen, en ook door de waarnemingen bij mystieke sekten voldoende bewezen wordt. Men heeft bij de nonnen dikwijls de onthouding als voorbeschikkende oorzaak der hysterie aangevoerd, en Louyer-Villermay geeft met groote ligtvaardigheid zijn oordeel te kennen, dat men aan dezen tegennatuurlijken toestand zoodra mogelijk een einde moet maken. Al had ook de ondervinding het bevestigd, dat de onthouding de hysterie veroorzaakt, mag de geneesheer niet

beproeven, tegen de zedelijkheid op te staan en de ligchamelijke gezondheid ten koste van het zedelijk leven te redden. Wij hebben reeds in het Tweede Deel de nadeelen der onthouding aangetoond, en ook reeds ons gevoelen omtrent den raad des geneesheers, om een einde daaraan te maken, medegedeeld. De onthouding alleen kan niet als voorbeschikkende oorzaak der hysterie beschouwd worden; slechts daar, waar zij geweldddadig, gedwongen is, waar de geslachtsdrift door prikkelende oorzaken opgewekt, maar niet bevredigd wordt, ontwikkelen zich de verschijnselen eener tegennatuurlijke zenuwwerkzaamheid, en dus ook de hysterie, maar niet, waar de geslachtsdrift zelve onderdrukt en de onthouding het noodzakelijk gevolg daarvan is. Hier verschijnen eerst de tegenovergestelde toestanden, die van torpor. De ondervinding bevestigt volkomen, dat niet zoo zeer de reine, kuische vrouwen door hysterie aangetast worden, als wel zij, die zich aan uitspattingen overgeven, en den bijslaap moeten missen, na hem genoten te hebben.

Ook geeft NEUMANN (1) op, dat wellustig levende vrouwen zelden hysterisch zijn, zoolang zij hare levenswijze voortzetten, maar door gedwongene onthouding het worden. GEORGET (2) heeft de meening van LOUYER-VILLERMAY gestreng wederlegd en aangetoond, dat de onthouding de hysterie niet ontwikkelt, noch onderhoudt of opwekt, maar dat veeleer geheel andere omstandigheden en inzonderheid uitspattingen hier nadeelig werken, waarin ook de meeste schrijvers overeenstemmen. De bijslaap is dus in de zeldzaamste gevallen gunstig in de hysterie; want zelfs daar, waar eene tegennatuurlijke geslachtsdrift haren invloed vertoont, wordt deze zelden door den bijslaap overwonnen, maar neemt er dikwijls door toe.

---

(1) Encyklopädisches Wörterbuch der medicinischen Wissenschaften. Herausgegeben von den Prof. der medic. Facultät zu Berlin. 1838. Bd. 17, Art. Hysteria.

(2) Dictionnaire des sciences médicales, art. Hystérie.

§ 158.

De levenswijze, de stand en de bezigheden kunnen gewigtige oorzaken van hysterie opleveren. De vrouwen uit hoogere standen, die altijd slechts hare vermaken najagen, in gestadige geest- en zinsopgewondenheid gehouden worden, en een ledig leven leiden, zijn bovenal geneigd tot hysterie. Hier vindt men altijd eene vertroeteling des ligchaams, eene overspanning van den geest, en ten gevolge daarvan eene zenuwzwakte, waarvan de voorbeschiktheid tot hysterie inzonderheid afhangt. Bij de vrouwen uit de armere klasse treft men de hysterie slechts bij uitzondering aan, daar hare ligchamelijke inspanningen en de rust van haren geest haar zenuwstelsel voornamelijk voor afwijkingen bewaren. De bezigheden zijn bij de vrouw gelijkvormiger dan bij den man, en ten opzigte van ziekelijke toestanden van minder belang dan bij hem. Vrouwen, die ten gevolge harer bezigheden veel moeten zitten, bij welke dus de vrije ontwikkeling des ligchaams gestoord wordt, zijn meer aan hysterie onderhevig dan die, welke zich meer in de vrije lucht bewegen. De beoefening der fraaije kunsten, de te sterke invloed der toonkunst, eene ongewone opwinding der verbeeldingskracht kunnen het hare bijbrengen tot de ontwikkeling der hysterische toevallen. Eene ongeregelde, aan brassen en zwelgen overgegevene levenswijze, eene wellustige, bevlekte verbeeldingskracht moeten als gewigtige oorzaken der hysterie beschouwd worden, daar zij allen het zenuwstelsel in eenen hoogen graad kunnen aandoen en de hysterie bij voorkeur met de geslachtsspheer der vrouw in verband staat.

De overplanting van den aanleg tot de ziekte van de moeder op de dochter is bij de hysterie een zoo veelvuldig verschijnsel, dat zij door alle schrijvers tot de voorbeschikkende oorzaken dezer ziekte gerekend is. Wij hebben reeds bij de overplanting der ziekten van ouders op kinderen in het Tweede Deel daarop aandachtig gemaakt, dat inzonderheid zenuwziekten overerven, en de hysterie heeft onder deze zelfs nog een ongelukkig overwigt.

De hartstogten en gemoedsaandoeningen, zoowel vrolijke als treurige, zijn wel in den regel slechts als gelegenheidsoorzaken opgegeven, maar zij kunnen ook bij eenen langdurigen en zwakker werkenden invloed in eene vroeger gezonde bewerktuiging eene voorbeschiktheid tot hysterie veroorzaken, zoo als b. v. de treurigheid, zwaarmoedigheid, zorgen, bedrogene hoop, ongelukkige liefde, een diep gewortelde haat, enz.

Het voedsel is op velerlei wijzen als eene voorbeschikkende oorzaak der hysterie beschouwd. SYDENHAM geeft op, dat eene te groote onthouding van spijzen, eene leegte van de maag of aanzienlijke ontlastingen, die de bewerktuiging niet verdragen kan, gelijk ook te groote aderlatingen, de hysterie kunnen veroorzaken. Andere schrijvers beschuldigen de overladingen van de maag als oorzaak; zoo zegt FORESTUS: »mulieres in otio viventes, cum ventri irritamentis, vino nempe generoso fruentes, etc." Hoezeer ook deze gevoelens elkander schijnen tegen te spreken, leert de ondervinding toch, dat zoowel een te geringe, te weinig voedende en niet prikkelende kost, als ook het te rijkelijk gebruik van opwekkende spijzen het zenuwstelsel aandoen en voorbeschiktheid geven tot hysterie. Eene te geringe voeding en verzwakkende vochtontlasting werken door de onmiddellijk veroorzaakte zwakte, en zij moeten dus voornamelijk bij de meer zwakkelijke, zenuwachtige individus vermeden worden; even zoo werkt eene te prikkelende en te rijkelijke voeding door stoornissen in de spijsverteringswerktuigen en hierdoor benadeelde voeding, of door opwekkingen des zenuwstelsels, door te rijkelijke bloedmaking en daardoor te weeg gebragte onevenredigheid der bewerktuigde stelsels. Deze oorzaak is dus voornamelijk bij sterke, bloedrijke voorwerpen te duchten, en bij die, welke een ledig leven leiden, of door nachtwaken en brassen de bewerktuiging dadelijk afstemmen. DUBOIS telt ook nog de idiosyncrasiën onder de oorzaken van hypochondrie en hysterie op, en verstaat daaronder die voorbeschikkende oorzaken, welke den invloed der ziektebeginselen zoodanig kunnen om-

stemmen, dat zij bij voorkeur deze of gene ziekte doen ontstaan. In dit opzigt zijn echter de idiosyncrasiën slechts als aanleg tot bijzondere ziektevormen aan te zien, en men zou dus, zoo men eene idiosyncrasia hysterica als oorzaak van hysterie aannam, de werking met de gevolgen verwisselen, daar het hysterisch gestel eerst door eene der reeds opgegevene voorbeschikkende oorzaken moet worden te weeg gebragt.

Overige in de bewerktuiging bestaande ziekten werken dikwijls als voorbeschikkende oorzaken der hysterie. De koortsen en heete ziekten, zoo als ontstekingen, hevige bloedvloeijingen, onderdrukking der natuurlijke ontlastingen en inzonderheid der stonden, laten óf eenen geprikkelden toestand na, óf zij veroorzaken eene zwakte des zenuwstelsels, zoodat dit niet meer de gewone en natuurlijke prikkels verdragen kan. Al de ziekten, die wij als zamenstellingen der hysterie hebben opgegeven, zoo als de bewerktuigde ziekelijke toestanden, en voornamelijk de ziekten der vochtmenging, moeten dikwijls als oorzaken der hysterie beschouwd worden, gelijk reeds boven is opgegeven.

Door al die invloeden, die wij tot dusver opgegeven hebben en die eene voorbeschiktheid tot de vrijsterziekte kunnen te weeg brengen, wordt altijd eerst het zenuwstelsel aangetast; maar het is volstrekt onzeker, op welk bijzonder deel van dat stelsel de indruk werkt.

§ 159.

Wanneer er zich eenmaal eene voorbeschiktheid tot hysterie ontwikkeld heeft, en de boven beschrevene ligchaams- en zielstoestand zich in eene groote prikkelbaarheid des zenuwstelsels en eene neiging tot krampen verraadt, zijn bijna alle invloeden, die in den allergeringsten graad de bewerktuigde verrigtingen storen en de bewerktuiging prikkelen, in staat, om de hysterie zelve te verwekken. Reeds een voortdurende invloed der voorbeschikkende oorzaken, of eene verergering derzelve, kan de aanvallen der hysterie opwekken. De hevige werking der hartstogten, een groote en plotselinge schrik, angst, treu-

righeid, toorn, wanhoop, woede, enz. zijn ongetwijfeld de menigvuldigste gelegenheidsoorzaken der hysterie, en altijd is het voor den geneesheer de gewigtigste en moeijelijkste taak, tot verhoeding van hysterische aanvallen, alle hevige gemoedsbewegingen verwijderd te houden. Even zoo zijn groote ligchaams- en geestinspanningen, sterke en plotselinge vochtverliezen in staat om oogenblikkelijk eene verergering der ziekte te veroorzaken, en zoo kunnen ook andere ziektetoestanden, zoo als de onderdrukking der maandelijksche zuivering, het inslaan van heete uitslagziekten zoowel als voorbeschikkende, alsook als gelegenheidsoorzaken werken.

Volgens Dubois speelt echter de onderdrukking der stonden in de ontwikkeling der hysterie geene zoo gewigtige rol als men tot hiertoe aangenomen heeft; zeker wordt vaak de maandelijksche zuivering ten gevolge eener hevige opgewondenheid onderdrukt, en te gelijk verschijnt dan ook de hysterie, maar deze onderdrukking moet slechts als een ziekelijk verschijnsel, dat de kwaal voorafgaat, beschouwd, maar geene oorzaak kunnen genoemd worden; in andere gevallen ontmoeten beide ziektetoestanden eenvoudig elkander, en het gelukte vaak den stondenvloed weder aan den gang te brengen, maar de verschijnselen der hysterie duurden voort en namen niet eens in graad af. Wanneer de stondenvloed plotseling belet is, zegt deze schrijver verder, moet men aannemen, dat er steeds eene stoornis in de zenuwen der baarmoeder heeft plaats gegrepen, hetgeen altijd een voorbode van hysterie is. Wij kunnen dit echter niet onvoorwaardelijk toegeven. In vele gevallen wordt wel de hysterie dadelijk door dezelfde oorzaken uitgelokt, die de stonden of andere uitvloeijingen of afscheidingen, zoo als b. v. de kraamzuivering, terughouden of onderdrukken; maar in andere gevallen is de oorzaak dezer onderdrukking volkomen plaatselijk, en het opkomen der hysterische verschijnselen is dan een gevolg van de onderdrukking der natuurlijke ontlastingen. Terwijl de endemische ziektegesteldheid eene zeer gewigtige voorbeschikkende oorzaak oplevert en de eigenaardige warmtegraad van een land hetzelfde

uitwerkt, zal de constitutio atmosphaerica seu epidemica dikwijls aanvallen der ziekte veroorzaken of derzelver hoeveelheid en hoedanigheid doen klimmen. Waarvan deze eigenaardigheid der ziektegesteldheid afhangt, is ons zeker onbekend; maar wij zien dat op zekere tijden het zenuwstelsel inzonderheid wordt aangedaan, en op die tijden moeten dan ook hysterische vrouwen veel lijden. Andere ziekelijke toestanden, zoo als die, welke reeds onder de voorbeschikkende oorzaken der hysterie opgesomd zijn, zullen nog veel meer als gelegenheidsoorzaken werken, zoodra zij een tot hysterie voorbeschikt ligchaam aantasten. De afwisseling van het weder, van droogte en vochtigheid, van den warmtegraad en verkoudingen, doornat worden des ligchaams, veroorzaken ligt het verschijnen van hysterische aanvallen, en daarom moeten vrouwen, die tot deze kwaal geneigd zijn, zich voor zoodanige schadelijke invloeden door eene behoorlijk warme doelmatige bekleeding beschutten. Met regt noemt Dubois als eene gelegenheidsoorzaak de gemakkelijkheid op, waarmede de hysterie zich van het eene individu op het andere kan voortplanten. De overplanting geschiedt hier in den regel door het zien van eenen hysterischen aanval, en hoe heviger die is, hoe ligter de hysterie tot stand komt; de zieken worden hier, even als bij vallende ziekte, oogenblikkelijk aangetast. Volgens denzelfden schrijver zou de besmetting in dit geval onmiddellijk zijn: de zinnen worden geprikkeld, het zenuwstelsel opgewonden, en op deze wijze de ziekte ontwikkeld; de voorttelingskracht, de zedelijke opgewondenheid zou hier volstrekt niet in aanmerking komen. Wij kunnen dit echter niet zoo geheel gaaf toegeven. Vooreerst kan ook de gestadige omgang met eene hysterische, het aanhooren harer klagten, even als dit bij hypochondrie het geval is, den aanleg tot hysterie ontwikkelen; en de beschrijving van eenen hysterischen aanval is reeds genoegzaam, om bij eene vrouw, die haar oplettend aanhoort, eenen dergelijken aanval te weeg te brengen. Maar hier kan de verbeelding alleen op het zenuwstelsel eenen zoo nadeeligen invloed uitoefenen. Plotselinge en hevige indrukken op

de zinswerktuigen, inzonderheid de onaangename gewaarwordingen der zintuigen, veroorzaken onmiddellijk, doordien zij het zenuwstelsel aandoen, eenen aanval van hysterie; en juist deze gelegenheidsoorzaken zijn voor de individus hoogst treurig, daar zij zich daarvoor niet kunnen wachten, en veeleer daardoor vaak voor bespotting blootstaan. Een onaangename klank, een onaangename reuk, het voelen van een ruw ligchaam of eene andere onaangename aandoening des gevoels kan de vreeselijkste hysterische krampen veroorzaken; hier heeft dan eene dadelijke aandoening des zenuwstelsels door de zintuigen plaats. Hevige opwindingen der geslachtsstelsels hebben vaak dezelfde uitwerking en veroorzaken zeer hevige hysterische aanvallen.

§ 160.

Beloop. Het beloop der hysterie is zeer langdurig, en de gevallen, waarin een hysterische aanval slechts eenmaal verscheen en later niet terugkwam, zijn maar hoogst zelden waargenomen. Wanneer de ziekte in hevigheid afneemt, verschijnen de aanvallen zeldzamer, de verschijnselen zijn meer gematigd, en de zieke is vaak jaren lang van hare kwaal bevrijd. Bij eene behoorlijk ingerigte behandeling, na behoorlijke verwijdering der oorzaken en bij eene doelmatige regeling van de levenswijze, zal het den geneesheer, zoo de zieke zijne voorschriften opvolgt, altijd gelukken, eene verzachting der hevige vormen, en mogelijk het volkomen verdwijnen der ligtere vormen der ziekte te weeg te brengen, en wij kunnen, wanneer er geene zamenstellingen, en inzonderheid wanneer er geene organische ziekten aanwezig zijn, altijd een langzamerhand afnemen der ziekteverschijnselen verwachten. Door het gevoelen der geneesheeren, dat de hysterie eene ongeneeselijke, maar ook voor het leven der vrouw ongevaarlijke ziekte is, werd niet alleen hare behandeling in het algemeen te ligt geacht, maar de geneesheeren werden ook verleid, om in elk bijzonder geval zich eene gemakkelijke onwerkzaamheid te getroosten, de zieken slechts een weinig moed in

te spreken, en zij meenden genoeg te hebben gedaan, met voor den schijn onbeduidende middelen voor te schrijven, ten einde aldus slechts de wenschen der zieke te bevredigen. Zoo wij vooreerst zulk eene handelwijze geheel moeten verbannen, en zelfs de ligtere, vaak meer ingebeelde kwalen, die altijd uit eene ontstemming des zenuwstelsels ontstaan, door den geneesheer niet mogen worden over het hoofd gezien, maar veeleer door eene doelmatige behandeling zijn weg te nemen, moeten wij haar in de hysterie des te meer laken, omdat zij uit een geheel verkeerd gevoelen oorspronkelijk is. De hysterie moet, in weerwil der menigvuldige vergeefsche bemoeijingen, als eene geneeslijke ziekte beschouwd worden, daar eene voldoende menigte van waarnemingen bewijzen, dat vrouwen, die aanleg tot deze ziekte hebben, en bij welke reeds aanvallen zijn voorgekomen, door eene behoorlijke behandeling van den kant des geneesheers, en eene naauwkeurige opvolging der gegevene voorschriften geheel of voor het grootste gedeelte daarvan bevrijd werden. Wanneer de hysterie ongestoord voortgaat, eenen aanmerkelijken graad bereikt, en de zieke zelve eene ongeregelde levenswijze leidt, of een zwak, ziekelijk gestel heeft, kunnen zich uit haar ernstiger en het leven bedreigende kwalen ontwikkelen, zoo als aanhoudende en steeds toenemende algemeene zwakte des zenuwstelsels, gedeeltelijke verlammingen; aanhoudende stuipen, zoo als het beven van bijzondere ledematen; gevaarlijke zenuwziekten, zoo als vallende ziekte; voorts slepende baarmoederontsteking, stoornissen in de geslachtsverrigtingen, zoo als afwijkingen van den stondenvloed, een tegennatuurlijk beloop der zwangerschap; krankzinnigheid, zwaarmoedigheid, melancholie en werkelijke ziekten van inwendige gewigtige deelen, die aan de hysterische opgewektheid deelnemen, verschijnselen van eene gestoorde spijsvertering, verstopping in de lever, de milt en het poortaderstelsel, hartziekten, ontstekingachtige toestanden in borstingewanden, in de hersenen, enz. Nog gevaarlijker wordt de hysterie, wanneer zich reeds ziekten in de bewerktuiging ontwikkeld hebben, en deze nu door haar verergerd worden.

Daarom is de maar al te gewone handelwijze der geneesheeren bij de hysterie volstrekt verkeerd; deze ziekte moet ernstig in het oog gehouden worden, en de geneesheer moet dit gevoelen deelen, om des te meer de moeijelijkheden, die hem in den weg staan, te kunnen wegruimen.

§ 161.

Van oudsher hebben de geneesheeren zich moeite gegeven om den aard en het wezen der hysterie naauwkeuriger te bepalen en velerlei theoriën daaromtrent uitgedacht, waarvan nog niet eene tot nog toe als bewezen mag beschouwd worden. Het zou ons te ver leiden, zoo wij de gevoelens van alle bijzondere schrijvers nader wilden opgeven en beschouwen, wij zullen dus trachten dezelve onder bepaalde hoofdafdeelingen te verzamelen.

1) Volgens de oudste en tot nog toe niet geheel verlatene meening, zou de hysterie haren zetel in het baarmoederstelsel hebben en van hetzelve op verschillende wijzen afhangen. Hippocrates hield de baarmoeder voor een wezen, dat gevoel en beweging bezat, dat zich naar verschillende plaatsen des ligchaams bewegen en daar de verschillende hysterische toevallen voortbrengen kon; Plato droeg een dergelijk gevoelen voor, Galenus (de locis affectis, Lib. 17, c. 3, 38) schrijft het aan hem oorspronkelijk toe, en Mercurialis houdt de boeken de natura muliebri, de morbis muliebribus en de sterilibus van Hippocrates voor ondergeschoven; Aretaeus vergeleek de baarmoeder met eenen boom, welks buigbare takken den invloed van eenen ligten wind volgen; Coelius Aurelianus, Soranus, Primerosius, Duret en anderen hebben ook de baarmoeder voor den zetel der ziekte gehouden. Maar Galenus wederlegde deze gevoelens reeds, en zegt, dat die, welke ze aanhingen, geene kennis van ontleedkunde konden hebben, omdat daaruit genoegzaam bleek, dat de baarmoeder zich onmogelijk bewegen kon. Wij hebben reeds vermeld, dat de vrouw een gevoel ondervindt, alsof een ligchaam uit de baarmoederstreek naar de maag en slokdarm opstijgt, dat

dit verschijnsel echter zuiver zenuwachtig is en slechts gedeeltelijk door den opgerigten stand der baarmoeder en de spanning der ronde banden kan veroorzaakt zijn. Deze beschrijving levert ons reeds Aetius in de volgende woorden: »Uteri strangulatio ab utero quidem inferne oritur, verum supernae partes et principales praesertim per consensum afficiuntur, nam ad cerebrum per nervos affectio transit; videturque uterus velut ad supernas partes ascendisse." (Tetrabib. Serm. IV, Cap. 68.) Zoo is dus de hysterie in haar voorkomen het uitwerksel eener zenuwachtige ontstemming der baarmoeder, die op het overig zenuwstelsel werkt. Vele schrijvers van vroegeren en lateren tijd deelen in dit gevoelen, zoo als Astruc, Cullen, Pinel, Lieutaud, Vigaroux, Beaumes, Louyer-Villermay, Rapou, Dugès, Foville, Dubois d'Amiens, Pujol de Castres, Lisfranc en anderen; bij velen dezer schrijvers vindt men eene slepende ontsteking en ontaardingen der baarmoeder meer bepaald als het wezenlijke van de hysterie opgegeven, gelijk wij reeds bij de lijkopeningen der aan hysterie gestorvene personen medegedeeld hebben. Andere schrijvers, aan wier hoofd Galenus staat, meenden, dat de hysterie van eene terughouding of verandering van het zaad in de baarmoeder afhing, waaruit zich dan kwaadaardige dampen door het geheele ligchaam verbreiden. Buiten Galenus brengen wij hiertoe Fernel, Pitcorn, Charleton, Zacutus Lusitanus, Forestus, Guillaume de Baillou, Thomas Burnet, Mercatus, Sennert, N. Chesneau, Laz. Rivière en anderen, wier theoriën soms op deze, soms op gene leest geschoeid zijn. Sennert tracht te bewijzen, dat eene vloeistof, van welken aard zij ook wezen mag, zich nooit zoo snel kan verheffen, om alle verschijnselen van eenen hysterischen aanval te veroorzaken, en zegt: »sed subtilissimus vapor, aura vel spiritus vi et efficacia potest." Maar hoedanig ook die verschillende theoriën gevormd zijn geweest, moeten wij bovenal onderzoeken, of wij regt hebben de teeldeelen geheel algemeen als de zitplaats der hysterie aan te zien, zoodat van deze de veelsoortige verschijnselen in de bewerktuiging uitgaan, en

moeten hierop een ontkennend antwoord geven. De gronden, die Georget in den Dictionnaire des sciences médicales opgaf en die door de bijzondere schrijvers als bewijzen, dat de hysterie van de baarmoeder uitging, zijn opgegeven, zijn inderdaad niet voldoende; zij zijn óf valsch, óf bewijzen niets. Het opstijgen van eenen bal is geen standvastig verschijnsel en ook nog te weinig verklaard, om deze theorie te kunnen bevestigen. De waarneming, dat de hysterie uitsluitend het vrouwelijk geslacht aantast, bewijst ook niets; behalve dat sommige schrijvers de juistheid dezer meening betwijfelen, is daaruit geenszins met stelligheid op te maken, dat de hysterie noodzakelijk van de baarmoeder moet uitgaan. De bewering, dat de ziekte bijna altijd van kuischheid, van eene soort van zaadvolheid afhangt, is geheel verkeerd; de vermeende bewegingen der baarmoeder gedurende den aanval en het uitvloeijen van een op zaad gelijkend vocht uit de baarmoeder op het einde van den aanval zijn zeer twijfelachtig, en slechts in eenige gevallen zijn de eerste waargenomen, maar de uitvloeijing van zaadvocht moet men voor eene volstrekte gissing houden. Dat de vereeniging van beide geslachten het specifiek geneesmiddel dezer ziekte zou zijn, is onjuist, gelijk wij dit reeds gemeld hebben. Het gewigtigst zijn de ziekelijke veranderingen, die na den dood in de baarmoeder en de eijerstokken gevonden worden. Echter zijn deze niet altijd aanwezig, en de veranderingen vertoonden in die gevallen, waarin zij voorkwamen, zoo groote verschillen, dat zij niet voor wezenlijke verschijnselen der hysterie konden worden aangezien. De talrijke waarnemingen, in welke de teeldeelen volstrekt geen deel schijnen te nemen aan de ziekteverschijnselen, in welke de ziekte ten stelligste in andere deelen der bewerktuiging hare zitplaats heeft, en door eene dadelijke prikkeling derzelve, ten gevolge van uitwendige invloeden, niet door eene middellijke, ten gevolge van opwekking der geslachtsstelsels voortgebragt is, het ontbreken van alle ziekelijke veranderingen in de baarmoeder en de eijerstokken, het dikwijls ongestoord plaats grijpen van alle geslachtsverrigtingen, inzon-

derheid voor zoo ver deze tot stoffelijke veranderingen van de baarmoeder en van de eijerstokken betrekking hebben, al deze omstandigheden kunnen althans bewijzen, dat het lijden der geslachtswerktuigen niet voor den wezenlijken oorsprong der hysterie kan gehouden worden.

§ 162.

2) Dit gevoelen, dat de baarmoeder de zitplaats der hysterie zou zijn, werd dan ook door vele schrijvers afgewezen, en daar zich hare verschijnselen voornamelijk in het zenuwstelsel vertoonen, was het natuurlijk, dat men het centraal deel, de hersenen, daarvoor hield. Lepois beschouwde de hysterie als eene idiopathische aandoening der hersenen, en Willis en Georget omhelsden hetzelfde gevoelen. Willis maakte zijne theorie het eerst bekend in zijn werk: Pathologiae cerebri et nervosi generis, in quo agitur de morbis convulsivis etc. Oxon. 1667, en verdedigde haar tegen Highmore's verhandeling, De passione hysterica et affectione hypochondriaca responsio epistolaris ad D. Willisium. Lond. 1670; in eene tweede verhandeling, onder den titel: Affectionum hystericarum et hypochondricarum pathologia spasmodica vindicata contra responsionem epistolarem N. Highmori. Londini 1670. Volgens hem kan de baarmoeder op geenerlei wijze iets bijdragen tot verwekking der hysterische verschijnselen; bij haar heeft veel meer eene ontaarding der dierlijke geesten plaats, die in de hersenen hare zitplaats hebben. Georget wil uit de stoornissen, die de aanvallen voorafgaan, begeleiden en opvolgen, besluiten, dat de hysterie hare hoofdzitplaats in het hoofd heeft, en de stoornissen in de borst- en buiksingewanden bijna altijd het gevolg der krampen zijn, waardoor de spieren van den romp aangetast worden. De waarnemingen, dat de ligchamelijke gezondheid dikwijls volstrekt niet gestoord wordt, dat meestendeels stoornissen van het verstand, van de zinnen en van de willekeurige bewegingen de gevolgen der hysterie zijn, en andere omstandigheden, halen hem over, om het gevoelen, dat Lepois het eerst

bekend maakte en dat 50 jaren later door Willis meer verspreid werd, te omhelzen en de hysterie als eene hersenaandoening te beschouwen. Dit gevoelen werd ook op velerlei manieren gewijzigd. Barbeyrac beweerde, dat er zich in de hersenen een scherp galachtig beginsel verbreidde; Schacht, dat een onregelmatig beloop van den geest, wiens bronnen de hersenen en zenuwen zijn, de hysterie veroorzaakt. Amard zocht de zitplaats der hysterie in het onderste gedeelte des ruggemergs. Elliotson beschouwt de ziekte wel als hersenlijden, maar naar zijn gevoelen kan de opwekking of de eerste oorsprong derzelve in een ander deel beginnen. Brachet gelooft, dat de hysterie in het hersengestel hare zitplaats heeft, en dat er eene eigenaardige opwekking en omstemming van dit stelsel plaats grijpt. Dewees zegt: het is zeker, dat in de hysterie de hoedanigheid der hersenen tegennatuurlijk is veranderd; echter kunnen wij de manier van deze verandering niet nader opgeven, en zien slechts, dat er magtige en gevaarlijke sympathiën opkomen, die aanleiding geven tot eene reeks van verschijnselen, die algemeen voor zenuwachtig gehouden worden, en daar de zenuwen van ieder ligchaamsdeel door deze ziekelijke hoedanigheid aangedaan kunnen worden, vertoonen de ziekteverschijnselen en de hysterie eene zoodanige veelsoortigheid, dat men de ziekte te regt als eenen Proteus beschouwde. Door eenige schrijvers werd de hysterie in andere deelen des zenuwstelsels geplaatst, zoo merkten W. en D. Griffin aan, dat alle bij de hysterie waargenomene ziekelijke verschijnselen ook van ruggemergslijden kunnen ontstaan, en volgens hem zou het moeijelijk uit te maken zijn, of het zenuwknoopstelsel, dan wel het ruggemerg daarbij oorspronkelijk is aangetast. Formey houdt de hysterie voor eene Neuralgia gangliorum abdominis, en Boisseau beschouwt haar als het gevolg eene gelijktijdige prikkeling der baarmoeder en der hersenen. Deze verschillende gevoelens der schrijvers, die de hysterie als eene van de hersenen uitgaande ziekte beschouwen, kunnen door geene dadelijke bewijzen gestaafd worden, daar de veranderingen, die men na den dood in de hersenen heeft waar-

genomen, noch standvastig, noch gelijkvormig, noch genoegzaam bewijzend zijn, en de ziektekundige ontleedkunde dezer deelen inderdaad nog zoo duister is, dat wij van haar ook weinig opheldering kunnen verwachten. Uit de verwijderde en gelegenheidsoorzaken, uit de ziekteverschijnselen en uit de werkingswijze van die middelen, welke de aanvallen kunnen beperken en derzelver verschijnen verhinderen, zou, volgens Dewees, blijken, dat de hersenen de zitplaats dezer ziekte zijn. De juistheid van deze bewering kan niet dan uit eene naauwkeurige natuurkundige kennis der verrigtingen des zenuwstelsels bevestigd of wederlegd worden, en wij moeten bekennen, dat de wisselwerking tusschen de hersenen, het ruggemerg en de overige deelen des zenuwstelsels in haren aard ons nog onduidelijk is. Zoo wij de hersenen en het ruggemerg, of een bepaald gedeelte van beide, voor zoo ver als middelbrandpunten des zenuwstelsels beschouwen, als door deze alle verrigtingen van hetzelve te weeg gebragt worden, moeten wij ten minste aannemen, dat deze deelen bij de hysterie noodzakelijk aangedaan zijn, of doordien zij de op eene of andere wijze op hen overgebragte prikkeling eenvoudig terugkaatsen, zoodat deze teruggekaatste prikkeling (ten gevolge van de eigenaardige hoedanigheid van het zenuwstelsel, dat haar opneemt, of van de oorspronkelijke prikkeling) den hysterischen vorm der ziekte te weeg brengt; of de prikkeling wordt door eenen tegennatuurlijken toestand der hersenen veranderd en tot eenen hysterischen vorm gebragt. In het eerste geval zouden de hersenen en het ruggemerg slechts de media zijn, waardoor zich de ziekte ontwikkelt; in het laatste geval zou de ware aard der ziekte in dezelve gelegen zijn. Echter geeft noch de natuur-, noch de ziektekunde ons het regt om dit aan te nemen. Proeven bij dieren toonen, dat, nadat het leven uitgedoofd is, voordat de spieren hare prikkelbaarheid verloren hebben, door de prikkeling van eene beweegzenuw eene aansporing naar de spieren kan geleid worden, waarin de zenuw zich verspreidt; en de proeven, die men in lateren tijd met de lijken van onthoofden genomen

heeft, schijnen ook daarvoor te spreken, dat zoowel de gevoel- als beweegzenuwen eene plaatselijke werkzaamheid kunnen uitvoeren, zonder dat de groote zenuwmiddelpunten ze ondersteunen. Natuurkundig moet dus eene aandoening derzelve in de hysterie niet als noodzakelijk beschouwd worden, en de ziektekundige verschijnselen toonen die ook geenszins in alle gevallen aan. Al schijnt het op het eerste gezigt het aannemelijkst, de veelsoortigheid der verschijnselen door hersenlijden te verklaren, daar de verrigting van deze deelen zoo uitgebreid is, moet men bij een nader onderzoek juist tot het tegenovergesteld resultaat komen. In weerwil der talrijke verschijnselen, die de hersenen vertoonen, herkennen wij toch eenige bepaalde wetten in dezelve, en de nasporingen over de medelijdendheid der bijzondere hersen- en ruggemergszenuwen hebben ons uitkomsten opgeleverd, die wij in de hysterie niet kunnen terugvinden, en wanneer van uit de hersenen de prikkelingen worden teruggekaatst, worden die deelen, welke door dezelve van zenuwen voorzien zijn, zoo als de zintuigen of de willekeurige spieren, aangetast, en de verschijnselen zijn, bij eene onveranderde oorspronkelijke prikkeling, bijna altijd dezelfde; wanneer de Tic douloureux, volgens Charles Bell, uit de prikkeling van een of ander deel des darmkanaals ontstaat, verschijnt hij met groote regelmatigheid, zoodra deze prikkeling plaats grijpt. De veelsoortigheid der ziekteverschijnselen, de vlugtigheid en het onbepaalde derzelve, de aanranding der aan den wil niet ondergeschikte spieren wijzen daarentegen het gevoelen af, dat eene eigenaardige hersenaandoening eene noodzakelijke en wezenlijke voorwaarde der hysterie is.

§ 163.

3) Geheel verkeerd komen ons de meeningen voor van diegenen, welke de zitplaats der hysterie in andere deelen zochten. Volgens Purcel, Hunault, Pitcairn, Vogel en anderen, zou zij van de maag en de nabijgelegene deelen uitgaan; volgens Jean-Maria en Hamilton van de maag en

het darmkanaal; volgens HIGHMORE van de longen en het hart; volgens TESTA van het hart; volgens STAHL van de onderbuiksaderen, en bovenal van het poortaderstelsel. Het is klaarblijkelijk, dat deze en andere dergelijke theoriën zich uit de waarneming van enkele of meer gevallen van hysterie, die met andere ziekelijke toestanden verbonden was, ontwikkeld hebben, maar dat het lijden der genoemde deelen volstrekt geene wezenlijke oorzaken voor de hysterie kan opleveren.

§ 164.

4) Terwijl het de bemoeijingen der geneesheeren niet gelukte, in het een of het ander deel de zitplaats der hysterie te vinden, beproefden anderen de ziekte uit een meer algemeen lijden van zekere stelsels en bij voorkeur van het zenuwstelsel te laten ontstaan. Tot deze klasse behooren een groot aantal geneesheeren, zoo als DUMOULIN, BOERHAAVE, ALBERTI, REUTER, DE GORTER, JUNKER, RAULIN, POMME, LORRY, TISSOT, RIDLEY, F. HOFFMANN, BLACKMOR, PRESSAVIN, WHYTT, VIRIDET, SAUVAGES, PERRY, LINNAEUS, GARDIEN, SYDENHAM, JÖRG, HAASE, VON SCHÄFFER, STEMLER, VON SIEBOLD, CARUS en anderen. De theoriën der bijzondere genoemde geneesheeren zijn echter zeer verschillend, en rigten zich inzonderheid naar de verschillende in de geneeskunde heerschende stelsels. SYDENHAM nam, ter verklaring van de verschijnselen der hysterie, zijne toevlugt tot de dierlijke geesten, en liet deze ziekte uit eene ongelijke verdeeling derzelve, welke zelve weder uit zwakte dier geesten ontstaat, haren oorsprong nemen. Volgens SORMANI maakt de hysterie eene aandoening van het zenuwstelsel der ter wederherstelling dienende deelen uit; volgens SCHÄFFER ontstaat zij uit eene verhooging van het voortbrengend en gevoelend leven met afnemende prikkelbaarheid. HAASE ziet eene algemeen ontstemde verhoogde prikkelbaarheid des zenuwstelsels, die zich nu ook aan de overige stelsels der bewerktuiging mededeelt en al die verschijnselen verwekt, die bij deze ziekten in het stelsel der prikkelbaarheid en der wederherstelling, als ook bijzonder in de teeldeelen, de boven-

hand toonen te hebben, als oorzaak der hysterie aan. PUCHELT vindt de naaste oorzaak der hysterie in eene verhoogde gevoeligheid, inzonderheid van de onderbuiksingewanden, waardoor de bewerktuiging tot allerlei krampachtige aandoeningen geneigd gemaakt wordt. E. VON SIEBOLD zegt, dat de naaste oorzaak der hysterie gewoonlijk eene ziekelijk verhoogde gevoeligheid is, welke zoowel boven de prikkelbare als boven de wederherstellende spheer de bovenhand heeft, welke beide zeer afgestemd zijn. Het middelpunt der opgehoopte gevoeligheid is wel bijzonder bij de onstoffelijke hysterie dikwijls veranderlijk, en zij kan, naar gelang der invloeden, overal opgewekt worden; maar bij voorkeur zijn het toch meestal de onderbuiksingewanden, en voornamelijk de maag, waartoe deze reeds als een zeer zenuwrijk, aan den invloed der allervreemdsoortigste prikkels blootgesteld deel, en bovendien als de werkplaats der spijsvertering, eene verrigting, die met de verhoogde gevoeligheid nog in een bijzonder verband staat, boven andere deelen voorbeschikt is. Volgens CARUS hangt de hysterie van eene ontstemming des zenuwstelsels af, die een gevolg is van de wanverhouding tusschen de algemeene en de geslachtsvoortbrengingskracht, en opmerkzame waarnemingen van dergelijke toestanden hebben hem geleerd, dat de krampen en het zenuwlijden grootendeels door eene prikkeling van afzonderlijke takken der onderbuikszenuwen, ten gevolge van slepende ontstekingen en ontaardingen, die in de naburige vliezen, vaten, klieren, enz. hare zitplaats hebben, veroorzaakt worden. Wij zullen hier eindelijk nog het gevoelen van BRÜCK aanvoeren, volgens wien de hysterie een hoofdvorm van het ziek worden der vrouwen is, die hare bestemming gemist hebben. LAYCOCK geeft op, dat wel het geheele zenuwstelsel in de hysterie aangedaan is, maar dat toch dat gedeelte des stelsels, dat tot de baringswerktuigen behoort, hoofdzakelijk lijdt, en het is nog te bewijzen, dat, met weinig uitzonderingen, de zenuwen van het aangedane deel in een innig ontleedkundig verband staan met het boven- of ondereinde des ruggemergs. Onder het boveneinde verstaat hij het verlengde merg en deszelfs ver-

lengsels, waaruit alle binnen den schedel bevatte zenuwen ontspringen; het onderste gedeelte staat met de teeldeelen en de piswerktuigen in verbinding. (Edinburgh Medical and Surgical Journal. Oct. 1838.)

§ 165.

Zoo hebben wij dan de gewigtigste theoriën, die over de hysterie zijn voorgesteld, medegedeeld, en reeds onze gronden opgegeven, waarom wij niet kunnen instemmen met diegenen, welke de zitplaats der kwaal in de baarmoeder of in een ander deel zochten. Hieruit blijkt reeds, dat wij het eens zijn met de schrijvers, die de hysterie meer als eene algemeene, de geheele bewerktuiging aantastende ziekte beschouwen. Wanneer het ons niet gelukt, door de naauwkeurige nasporing der verschijnselen en door ontleed-ziektekundige onderzoekingen de kwaal op eene bepaalde plaats der bewerktuiging, welke dan als centraalpunt daarvan zou moeten beschouwd worden, als het ware theoretisch vast te stellen, dan moeten ons de zenuwachtige verschijnselen daartoe brengen, dat wij allereerst het lijden des zenuwstelsels als oorzaak van de hysterie aannemen, en het is duidelijk, dat deszelfs gevoeligheid en prikkelbaarheid verhoogd zijn; dit duiden alle ziekelijke verschijnselen ten duidelijkste aan; weshalve dan ook de meeste schrijvers zich hiermede vergenoegden. Maar dit alles is nog niet voldoende om het eigenaardige der hysterie te verklaren, en verhoogde gevoeligheid en prikkelbaarheid maken bijna algemeen den grondslag der krampachtige zenuwtoevallen uit. De punten, die ter bepaling van den aard en de natuur der hysterie inzonderheid in aanmerking moeten komen, dunken ons de volgende te zijn. Vooreerst is de vlugtigheid en wisseling der verschijnselen dezer ziekte volkomen eigenaardig. De overige zenuwziekten, die wij kennen, vertoonen zich bepaalder in bijzondere deelen des zenuwstelsels, de verschijnselen zijn duurzamer, en het ziekelijk beginsel, of, zoo wij ons aldus mogen uitdrukken, de ziektestof is van eenen meer standhoudenden aard, en is meer aan de stof gebonden, terwijl de

hysterie zich inderdaad alleen als dynamische ziekte vertoont en haar ziektebeginsel op de electrieke vloeistof gelijkt, en dus het zuiver zenuwleven, dat daarmede het meest overeenkomt, schijnt aan te tasten; zelfs wanneer de hysterie stoffelijk is, moet men de stoffelijke complicatie nooit anders dan als eene opwekkende oorzaak derzelve beschouwen, en hoe heviger deze wordt, des te meer verdwijnt de eigene hysterische aard der ziekte. Ten tweede moeten wij in aanmerking nemen, dat de hysterie eene ziekte van het vrouwelijk geslacht is, en in den regel niet anders verschijnt dan in dat tijdperk van het leven der vrouw, waarin het geslachtsstelsel zijne volkomene werking op de bewerktuiging uitoefent. Deze omstandigheden zijn inzonderheid in het oog gehouden door diegenen, welke de baarmoeder voor de zitplaats der hysterie houden. Ofschoon nu de ziekelijke verschijnselen niet op dit deel kunnen toegepast worden, was het dezen schrijvers toch duidelijk, dat het geslachtseigen der vrouw een wezenlijk belangrijk punt bij de hysterie uitmaakte, en zij hielden zich uit verkeerde natuurkundige begrippen voor geregtigd, om nu in de baarmoeder, als het gewigtigst voorttelingswerktuig, de eenige en wezenlijke zitplaats der ziekte aan te nemen. Ook herkende Carus dezen invloed des geslachtsvermogens, en grondde daarop eene meer algemeene beschouwing, doordien hij eene onevenredigheid van de algemeene voortbrengingskracht, en van die, welke in de teeldeelen gezeteld is, aannam. Ofschoon wij hier het gronddenkbeeld als juist erkennen, moeten wij evenwel verklaren, dat wij ons niet geregtigd achten, hier op eene meer hypothetische wijze de voortbrengingskracht op den voorgrond te plaatsen, haar te scheiden en tusschen de afgescheidene deelen eene onevenredigheid vast te stellen. De natuurlijke eigenaardigheid van het zenuwstelsel der vrouw bestaat, zoo als wij in de Natuurkunde hebben opgegeven, niet alleen daarin, dat het eene grootere gevoeligheid en prikkelbaarheid bezit; de afzonderlijke zenuwgedeelten werken ook onafhankelijker van de hersenen, en de wisselwerking tusschen de hersenen en het overig zenuwstelsel is zelfs zwakker, of ten

minste minder noodzakelijk dan bij den man, en terwijl alle bijzondere zenuwen eene groote opwekbaarheid vertoonen, is haar zamenhang geringer. Voorts is het geslachtsvermogen bij de vrouw iets meer algemeens, dat zich niet enkel tot de geslachtswerktuigen bepaalt, maar wezenlijk op de gezamenlijke bewerktuiging werkt en juist bovenal het zenuwstelsel kan omstemmen. Van deze omstandigheden hangt nu inzonderheid de aard der hysterie af. Wordt de prikkelbaarheid des zenuwstelsels bij de huwbare en vooral bij de in hare ontwikkeling verkeerende vrouw verhoogd, of heeft het reeds vroeger zulk eene omstemming ondergaan, en wordt nu ook deszelfs geslachtsontwikkeling, zoo als die bij de vrouw natuurlijk is, gestoord, terwijl al deze invloeden niet krachtig genoeg zijn om wezenlijke stoffelijke veranderingen of heviger ziektevormen te weeg te brengen, dan ontwikkelt zich dadelijk de boven beschrevene aanleg tot hysterie, die zich door groote neiging tot krampen in het een of ander deel verraadt. Plaatselijke invloeden en zamenstellingen bepalen nu voorts de plaats der ziekte, en hebben aldus tot velerlei theoriën aanleiding gegeven, volgens welke de hersenen, het ruggemerg, het zenuwknoopstelsel, de maag, enz., de zitplaats der ziekte zouden zijn. De hysterie is dus niet alleen eene verhoogde, maar ook tevens eene eigenaardig ontstemde gevoeligheid des zenuwstelsels. De aan de vrouw karakteristiek eigene prikkelbaarheid, de snelle, heftige, maar niet krachtige en kort aanhoudende terugwerking, die de vrouw boven den man toont, komen bij de hysterie in het zenuwstelsel zoo sterk uit, dat men haar bijna tot den oorspronkelijken typus van alle ziekten der vrouwen zou kunnen beschouwen. Zoo is dus de hysterie veroorzaakt door eene tegennatuurlijke ontstemming van het vrouwelijk zenuwstelsel ten gevolge van eenen te sterken of tegennatuurlijken invloed der geslachtsvermogens op hetzelve, waardoor de aan de vrouw eigene prikkelbaarheid en gevoeligheid ziekelijk verhoogd worden.

§ 166.

Herkenning. De herkenning van de hysterie is niet alleen voor den geneesheer aan het ziekbed moeijelijk, maar er doen zich tegen het bepalen der herkenningspunten groote moeijelijkheden op, daar deze niet zoozeer in eigenaardige ziekteverschijnselen bestaan, maar voornamelijk van het eigenaardig karakter, dat de bijzondere verschijnselen vertoonen en dat dan het minst te beschrijven is, afhangen. Echter moeten wij ten opzigte van de herkenning der hysterie voornamelijk op dit karakter der ziekte de aandacht vestigen, en kunnen hier slechts eenige bepaalder uitgedrukte verschijnselen opgeven. Men heeft dikwijls de hypochondrie met de hysterie niet slechts verwisseld, maar beide als een en denzelfden ziektevorm beschreven, zoo als Sydenham, van Swieten, Tissot, Selle, Sprengel, Consbruch, Henke, Jörg, Buchheim en anderen. De meeste nieuwere schrijvers beschouwen deze beide ziekten wel als zeer op elkander gelijkende, maar geenszins volkomen gelijke vormen. De verschillen zijn ook inderdaad zoo aanzienlijk, dat het, zoo als Colombat (1) aanmerkt, bijna onmogelijk is de beide ziekten te verwisselen, en Dubois (2) in een bijzonder werk heeft aangetoond, dat de hypochondrie, ten opzigte van oorzaken, verschijnselen, voorspelling en behandeling, volmaakt van de hysterie verschilt. Wij zien, dat beide ziekten individu's van hoogst verschillende temperamenten aantasten, dat de hysterie eene algemeene ontstemming des zenuwstelsels duidelijk laat herkennen, terwijl de hypochondrie geen temperament bij voorkeur aantast. De oorzaken werken bij de eerste ziekte bij voorkeur op het zenuwstelsel, bij de laatste op den geest, en er ontwikkelen zich bij deze veel vaker stoffelijke veranderingen in de onderbuiksingewanden, zoodat deze als werkelijk tot de hypochondrie behoorende moeten beschouwd worden.

(1) Colombat, Traité des maladies des femmes et de l'hygiène spéciale de leur sexe. Paris 1838. p. 1050.

(2) T. a. p.

Zij ontwikkelt zich langzaam en van lieverlede; zij tast alleen die individu's aan, welke reeds het einde van den manbaren leeftijd bereikt hebben, en maakt zich meer kenbaar in ziekelijke verschijnselen van den geest, in eene droefgeestige gemoedsstemming, die zich ligchamelijke kwalen schept en voorstelt, welke voorstellingen te regt als oorzaken van het ligchamelijk lijden kunnen beschouwd worden. Deze verschijnen meer als stoornissen der spijsverteringswerktuigen, zijn duurzamer, terwijl in de hysterie de ziekteverschijnselen van het zenuwstelsel uitgaan, hevig zijn, maar snel verdwijnen en afwisselen. Voorts neemt de hysterie af bij het toenemen van de jaren der lijders; de hypochondrie daarentegen wordt altijd sterker, en neemt in hevigheid toe. Georget (1) neemt wel aan, dat hypochondristen krampen in de keel, in de borstkas, in den onderbuik even als hysterischen voelen, maar deze krampen behooren der hypochondrie niet toe; wij hebben ze ook in vele gevallen waargenomen, maar beschouwden ze als eene complicatie derzelve, die daarvan afhangt, dat het voorttelingsstelsel door uitspattingen, en dien ten gevolge het geheele zenuwstelsel, aanmerkelijk verzwakt was. Zulke krampaanvallen verschijnen ook bij niet hypochondrische mannen, onderscheiden zich van de hysterische door haren langeren duur, door eene algemeene zwakte, die bijna altijd met haar gepaard gaat, en het bestaan van stoffelijke stoornissen, inzonderheid in de spijsverteringswerktuigen, die nooit ontbreken. Niet zelden verkrijgen ook hysterische vrouwen eene hypochondrische gemoedsstemming; maar de hypochondrie komt er dan eerst in latere jaren bij, en maakt duidelijk eene complicatie uit. Uit de medegedeelde verschijnselen wordt de herkenning van beide deze ziekten gemakkelijk.

§ 167.

Moeijelijker is de onderscheiding van den hysterischen aan-

(1) Encyklopädie der medicinischen Wissenschaften von Meissner und Schmidt. Leipzig 1831; 6 Bde. Art. Hysterie.

val, wanneer hij in eenen epileptischen vorm voorkomt, van vallende ziekte zelve, en in dit opzigt is de herkenning zoo hoogst gewigtig, daar zoowel de voorspelling als de behandeling dezer beide ziekten volmaakt verschillend zijn. Reeds de oudere schrijvers hebben getracht deze verschillen te bepalen. Celsus (Lib. IV, Cap. 20) beschrijft de hysterische krampen, ter onderscheiding van de epileptische, op de volgende wijze: »neque oculi vertuntur, nec spumae profluunt, nec nervi distenduntur, sopor tantum est." Coelius Aurelianus (de morbis acut. Lib. II) geeft de volgende beschrijving: »frequenter simile pati epilepticis et a matrice praefocatae mulieres inveniuntur, siquidem non aliter sensibus privantur, sed discernuntur quod in ultima accessionis parte per os atque nares spumarum fluore non afficiantur." Buiten dit reeds door de oudere schrijvers opgegeven diagnostisch onderscheidingsteeken van vallende ziekte en hysterie, namelijk de verzameling van schuim in den mond van epileptische lijders, dienen nog de volgende verschijnselen ter herkenning. De hysterie is aan het vrouwelijk geslacht op eenen zekeren leeftijd eigen; de vallende ziekte komt bij beide geslachten op elken leeftijd voor, inzonderheid bij jongens en ook bij stompzinnigen, die gemeenlijk van hysterie vrij blijven. De aanvallen van vallende ziekte verschijnen gewoonlijk plotseling, zonder voorboden, of de aan haar eigene Aura epileptica gaat ze vooraf; bij de hysterie worden gewoonlijk de aanvallen lang te voren door voorboden aangekondigd. De stuipen hebben bij vallende ziekte meer den aard van regtstijvigheid, het ligchaam en de afzonderlijke ledematen worden niet zoo sterk bewogen, de bewegingen zelve zijn meer stootsgewijze, en meestal lijdt de eene zijde daarbij minder dan de andere. Bij de hysterie bestaan de krampachtige bewegingen meer in een gestadig rondsmijten der ledematen, de verschijnselen wisselen snel af, en elke nieuwe aanval komt meer langzamerhand op. Bij vallende ziekte gaat het bewustzijn oogenblikkelijk en volkomen verloren, hetgeen bij de hysterie zelden, en nooit in dien graad, het geval is. In de eerstgenoemde ziekte is het

gelaat gezwollen, donkerrood, vertrokken, en eerst na den afloop des aanvals wordt het bleek en wankleurig; bij de hysterie is het gelaat dikwijls bleek en ingevallen. De ademhaling is bij de vallende ziekte bijna volkomen verhinderd of rogchelend; de oogappel staat wijd en onbewegelijk. Bij de hysterie voegen zich meestal nog andere verschijnselen: de zieken zuchten, weenen of lagchen bij afwisseling, en zeldzaam ontbreken krampachtige verschijnselen in den onderbuik. De eenvoudige stuipen, die uit andere oorzaken ontstaan, moeten door hare afhankelijkheid van deze oorzaken van de hysterie onderscheiden worden; zij zijn gewoonlijk tot bepaalde deelen des ligchaams beperkt, verschijnen dus meer zelfstandig, en vertoonen zich in de afzonderlijke aanvallen meer overeenstemmend dan in de hysterie. Van flaauwten onderscheiden zich de hysterische onmagten daardoor, dat bij de eersten de hart- en polsslag geheel hebben opgehouden, en door de bleekheid des gelaats en de ijskoude ledematen. De flaauwte is gemeenlijk van korten duur. De beroerte onderscheidt zich door bijna onmiskenbare verschijnselen van de hysterie; tot de eerste behooren verschijnselen van verlamming, volheid van den pols, moeijelijke rogchelende ademhaling, eigenaardige en standhoudende verdraaijingen der aangezigtsspieren, en het inzonderheid aangetast zijn van eene helft des ligchaams; een strakke, matte blik der oogen en eene eigenaardige uitdrukking in het gelaat. De plaatselijke hysterische pijnen, die afzonderlijke zenuwtakken aantasten en ziekten van allerlei aard kunnen voorstellen, zijn voor de herkenning in den hoogsten graad moeijelijk, en toch is deze zoo gewigtig, dat door eene verkeerde opvatting groote en ernstige dwalingen kunnen begaan worden. De hysterie bootst dikwijls zenuwpijnen, vermomde tusschenpoozende koortsen, organische ziekten van bijzondere deelen, gewrichtsziekten, enz. na, en wij hebben vele gevallen van dien aard waargenomen, waarin door andere geneesheeren groote en voor de zieke moeijelijke kuren wegens eene verkeerde herkenning ondernomen werden. In het algemeen is het hier veel moeijelijker, om uit de bestaande verschijn-

selen de hysterie te herkennen, en men komt dikwijls slechts op die wijze tot eene juiste herkenning, dat men uit het ontbreken van enkele verschijnselen, uit de oorzaak en het beloop der kwaal, het niet bestaan der schijnbaar aanwezige ziekte zoekt te bewijzen, waartoe zekerlijk eene langere waarneming noodig is. Men vergelijke te dezen opzigte de plaatselijke hysterische aandoeningen.

§ 168.

Voorspelling. De voorspelling ten opzigte van de volkomene genezing der kwaal moeten wij altijd ongunstig noemen, ofschoon ten opzigte van het levensgevaar de uitspraak gunstiger kan uitvallen. Heeft zich eens de aanleg tot hysterie ontwikkeld, dan zal het ons zelden gelukken, haar zoo volledig weg te ruimen, dat de zieke ook bij hevige invloeden geene aanvallen van hare kwaal terug krijgt.

Hierin stemmen bijna alle schrijvers overeen, en de dagelijksche ondervinding leert het ons, dat de hysterische aanvallen, in weerwil van alle geneeskundige bemoeijingen, terugkeeren. Deze omstandigheid, gepaard met de ongevaarlijkheid der bijzondere aanvallen, hoe dreigend de verschijnselen ook zijn, is de oorzaak, waarom zoowel de geneesheer als de zieke, van eene lang voortgezette strenge behandeling afzien en zich slechts vergenoegen met enkele meer uitkomende verschijnselen weg te nemen. Daar echter de voorspelling van hysterie, ten opzigte van haren eindelijken afloop, niet zoo gunstig is als wij dit bij de bijzondere aanvallen zullen zien, verdient het onderzoek, of de bovengemelde vruchteloosheid van de geneeskundige behandeling noodwendig of toevallig is, onze geheele opmerkzaamheid, daar wij in het laatste geval de tegenwerkende toevalligheden zouden trachten te verwijderen. Wij kunnen het gevoelen niet deelen, dat de hysterie een opprobrium medicorum uitmaakt, en ofschoon zij ook zelden in zulk eenen graad genezen wordt, dat de zieke zelfs bij de werking van de haar opwekkende oorzaken van alle wederinstorting vrij blijft, is het toch ook niet zelden gebeurd, dat

eene behoorlijke zedelijke en ligchamelijke behandeling den toestand veel verzachtte en de aanvallen der ziekte verscheidene jaren lang uitbleven, en bijna altijd gelukte het, door geduld en volharding van den kant des geneesheers en der lijderes, de verergering der ziekte voor te komen. Deze waarneming en de omstandigheid, dat de hysterie niet zelden in gevaarlijke stoffelijke ziekten overgaat, waarbij in de deelen, waarin de hysterische krampen hare zitplaats hadden, zich organische ziekelijke toestanden plegen te ontwikkelen, zoo als ziekelijke veranderingen in de hersenen en zelfs hersenwaterzucht, ziekten van het hart, zoo als vernaauwingen, overvoeding, uitzweetingen in het hartezakje, borstwaterzucht, bloedspuwingen, verstoppingen en verhardingen der onderbuiksingewanden, gestoorde spijsvertering, knoestgezwellen in de borsten, de eijerstokken en de baarmoeder, — voorts de waarnemingen, dat de geprikkelde toestand des zenuwstelsels niet zelden in eenen adynamischen overgaat, zoodat de verrigting in de bewerktuiging gestoord en nu velerlei ziekelijke toestanden voortgebragt worden, — al deze omstandigheden dwingen ons in het gemelde opzigt met het bepalen der voorspelling zeer voorzigtig te zijn, en de omstandigheden, die de voorspelling ongunstig maken, stelliger te bepalen, opdat zij des te ligter uit den weg geruimd zouden kunnen worden. Hierbij komt nog in aanmerking, dat de hysterische aanval dikwijls niet slechts diep ingeworteld, maar zelfs aangeboren kan zijn, zoodat de behandeling lang moet voortgezet worden, zal men eenig gevolg daarvan kunnen verwachten. De geneesheer mag zijne bemoeijingen niet staken, en moet tevens zorgen, dat de zieke haar vertrouwen niet te vroeg verlieze en de behandeling als vruchteloos opgeve. De ziekte wordt voorts dikwijls door oorzaken onderhouden, die den geneesheer onbekend blijven, en wier opsporing hem dan alleen mogelijk zal zijn, wanneer hij zich het volkomen vertrouwen der zieke weet te verschaffen. Geneesmiddelen alleen kunnen nimmer deze treurige voorbeschiktheid geheel wegnemen. De vermijding van alle schadelijk werkende oorzaken, die maar al te vaak in de

betrekkingen der zieke haren oorsprong hebben en met hare zielsontwikkeling in een naauw verband staan, en door degenen, die haar omgeven, vermeerderd wordt, is volstrekt noodig; de zieken zijn zelden voorzigtig genoeg om zich buiten allen invloed der schadelijk werkende gelegenheidsoorzaken te houden, en niet zelden zullen andere ligchamelijke ziekten, doordien zij zich met de hysterie verbinden, de genezing dezer ziekte moeijelijker maken. Deze omstandigheden zijn het, die de voorspelling ten opzigte van de volkomene genezing der ziekte ongunstig maken; maar daar zij van dien aard zijn, dat de geneesheer er altijd nog invloed op kan uitoefenen, mogen wij ons daardoor niet laten verleiden, om de zieke te verwaarloozen. De voorspelling der bijzondere aanvallen van hysterie is, in evenredigheid van de schijnbare belangrijkheid der ziekteverschijnselen, zeer gunstig; de aanwezige krampen, en zelfs de heviger vormen, zoo als tetanus, epilepsie, flaauwten, hebben hier veel minder beteekenis dan wanneer zij van andere oorzaken afhangen; in den regel verdwijnen zij met den aanval der hysterie van zelve, en de zieke herkrijgt hare vorige gezondheid. Maar hier heeft wederom de gunstige voorspelling van vele geneesheeren aanleiding gegeven, om niets ter genezing van den aanval toe te dienen, waarmede wij ons niet kunnen vereenigen; want het zal ons niet slechts gelukken om den aanval te bekorten en pijnen en plagen der zieke te verwijderen, maar wij moeten ook nimmer vergeten, dat er eenigen tijd lang eene groote prikkelbaarheid nablijft, en in enkele gevallen vertoonde zich zelfs een blijvend nadeel; daarom is het altijd wenschelijk, dat de aanval zoo spoedig mogelijk ophoude. De bijzondere punten, die bij de voorspelling van de hysterie in aanmerking komen, worden door bijna alle schrijvers overeenstemmend opgegeven. De gelegenheidsoorzaken, naarmate het mogelijk of onmogelijk is haar te verwijderen, hebben invloed op haar; voorts de duur der ziekte, hoe langer deze is, des te dieper is de kwaal ingeworteld en des te moeijelijker zal de kuur zijn. De leeftijd der zieken is voor de voorspelling zeer gewigtig: bij jonge

meisjes gelukt het dikwijls, den hysterischen aanleg nog vóór de huwbaarheid weg te nemen; in andere gevallen betoont de ontwikkeling der huwbaarheid zich zelfs gunstig in de genezing der hysterie, doordien deze met het verschijnen van de stonden weggaat; ook verdwijnt de hysterie somwijlen gedurende de zwangerschap en het zogen. Intusschen is het altijd moeijelijk de betrekking der geslachtsverrigtingen tot de ziekte te bepalen, omdat zij in andere gevallen door die verrigtingen schijnt opgewekt te worden; evenwel meenen wij te mogen beweren, dat de geneesheer bij eene reeds bestaande hysterie de behandeling bijzonder voorzigtig moet leiden, omdat zij hier het vaakst goede vruchten zal opleveren. De oude dag verwijdert de ziekte meestal, en de voorspelling is, onder overigens gelijke omstandigheden, bij de in jaren klimmende vrouw het gunstigst. Bij gevoelige, prikkelbare gestellen, inzonderheid wanneer de aanleg tot hysterie erfelijk is, moet de voorspelling, wat de genezing betreft, niet dan ongunstig gemaakt worden; deze hangt in eenen hoogen graad daarvan af, of de hysterie zuiver of zamengesteld is en van de tegenwoordigheid van andere ziekten afhangt. De voorspelling der onstoffelijke hysterie is altijd gunstiger dan die van de stoffelijke, en bij het aanzijn van andere ziekelijke toestanden hangt zij van de meer of minder gemakkelijke verwijdering derzelve af; waar zich reeds stoffelijke ziekten ontwikkeld hebben, is de uitgang altijd slecht. Ofschoon de krampen in de hysterie zeer veranderlijk zijn, vindt men toch dikwijls, dat zij bij voorkeur in één deel hare zitplaats hebben, en diensvolgens moet ook de voorspelling verschillend gesteld worden. De ziekte is moeijelijker te genezen, en heeft eenen meer ongunstigen afloop, wanneer in de aanvallen de verschijnselen standvastig dezelfde zijn, zich strikt tot eene bepaalde zenuwstreek beperken; altijd is het gunstiger, wanneer de verschijnselen vlugtiger zijn, en nu het eene en dan het andere deel aantasten. Voorts hangt de voorspelling van het gewigt van het aangetaste deel af, terwijl de ziekte even hevig is. Wanneer de hersenen, het ruggemerg of derzelver zenuwen de zitplaats

van de ziekte uitmaken, is dit altijd erger, dan wanneer alleen het zenuwknoopstelsel schijnt te lijden. De krampen, die de baarmoeder aantasten, duren veelal kort en zijn minder gevaarlijk, gelijk ook die, welke zich in de onderbuiksingewanden vertoonen; gewigtiger zijn de borstkrampen; en wanneer de hysterie bij voorkeur het hart aantast en elke hysterische aanval zich door hartkloppingen of voorbijgaande stilstanden van den hartslag kenbaar maakt, moet men het gevaar altijd voor aanmerkelijk houden. Voor gunstige teekenen kan men houden: het zeldzamer verschijnen der aanvallen, kortere duur en mindere hevigheid derzelve, het wederverschijnen van onderdrukte afscheidingen; kritische verschijnselen, eene vermeerderde huidwerkzaambeid, sterkere pislozing en ontlastingen door het darmkanaal, zijn alleen ter voleinding der aanvallen nuttig.

§ 169.

Behandeling der hysterie. Velerlei oorzaken hebben het hare bijgebragt om de behandeling der hysterie op eene rationele wijze moeijelijk te maken, en wij mogen ons dus niet verwonderen, dat zij overal meest langs eenen meer empirischen weg plaats grijpt. Onbekendheid met de naaste oorzaak, de zitplaats der hysterie, de slechts zelden verkregene gunstige uitslag, de tijd, die vereischt wordt om eene grondige genezing te bewerken, de hevigheid der verschijnselen in de afzonderlijke aanvallen en het ongevaarlijke der ziekte; al deze en vele andere omstandigheden maken de behandeling zoo moeijelijk en verward, dat zij in den lateren tijd op eenen rationelen weg volstrekt niet is vooruitgegaan. De klasse van geneesmiddelen, die men antihysterica noemt, biedt eene groote hoeveelheid van middelen aan, waaruit de geneesheer bijna naar verkiezing het eene of het andere neemt; maar al deze middelen komen daarin overeen, dat zij op de gezamenlijke bewerktuiging en op het zenuwstelsel prikkelend werken en dus voor het oogenblik de zieke uit den toestand, waarin zij verkeert, kunnen opwekken. In de meeste gevallen konden

deze middelen het gewenscht gevolg niet hebben, en vele geneesheeren hebben het daarom geheel opgegeven tegen de hysterie te handelen, en ligtvaardig genoeg geraden, om onbeduidende middelen alleen ter bevrediging der zieke en der aanverwanten aan te wenden. Deze handelwijze kan echter op generlei wijze gebillijkt worden, en de latere schrijvers hebben daarom beproefd voor de grondige genezing der hysterie meer bepaalde aanwijzingen vast te stellen, maar vergaten grootendeels, ook voor de behandeling gedurende de aanvallen naauwkeuriger leerstellingen op te geven, hetgeen ons daarom noodzakelijk schijnt, omdat men met de zoogenaamde antihysterica in alle gevallen geenszins zal toekomen. Wij zullen eerst de behandeling gedurende den aanval en vervolgens de grondige behandeling der hysterie opgeven.

§ 170.

De behandeling gedurende den aanval bedoelt eene verkorting van den duur en eene vermindering van de hevigheid der verschijnselen te weeg te brengen en de zieke voor elke schade, die door den aanval kan worden veroorzaakt, te behoeden. In het laatste opzigt merken wij aan, dat, wel is waar, de verrigtingsstoornissen, welke in de bewerktuiging plaats grijpen, zeldzaam duurzaam nadeel aanbrengen en niet gevaarlijk zijn; zoo heeft b. v. na den hysterischen borstkramp zelden of nooit eene wezenlijke verstikking plaats gegrepen; evenwel moet toch alles verwijderd worden, wat de vrije werkzaamheid der deelen kan belemmeren. Daar de zieke óf zonder bewustzijn nederligt, óf ten minste door de stuipachtige bewegingen zoodanig geschokt wordt, dat zij ze niet beheerschen kan, zal zij, zoo men er geene voorzigtigheid bij gebruikt, zich ligt kunnen beschadigen. Bij den hysterischen aanval zorge dus de geneesheer, dat alle het ligchaam beklemmende kleederen losgemaakt worden, omdat hierdoor de ademhaling en bloedsomloop belemmerd en de vrije beweging des ligchaams gehinderd worden; inzonderheid opene men de keurslijven en alle banden, die de borst toesnoeren; ook late men te naauwe

schoenen dadelijk uittrekken; zij verhinderen niet alleen den bloedsomloop in de onderste ledematen, maar werken ook nadeelig door drukking en pijn. De zieke mag echter niet ontbloot of aan koude blootgesteld worden; men moet integendeel zorgen dat het ligchaam matig worde toegedekt; men plaatse de zieke zoo, dat zij op een zacht bed gemakkelijk en hoog met het hoofd ligge. Voelt de zieke een inwendigen angst en onrust, en kan zij gaan, dan zal zij zich beter voelen, wanneer men haar toelaat rond te loopen; maar nooit veroorlove men haar, dat zij zich ontbloote of plotseling aan den invloed der koude blootstelle; wij houden eene matig warme, maar zuivere, niet bedompte lucht voor volstrekt noodzakelijk. Zoo de stuipen zeer hevig zijn, de zieke zich onstuimig heen en weder werpt, haar ligchaam daarbij geweldig verdraait, mag men die bewegingen niet volkomen beletten, of zelfs de zieke binden, en de krampachtig zamengetrokkene ledematen zoeken te buigen. Het is voldoende, zoo men zorg draagt dat de zieke zich niet bezeere, waartoe dikwijls verscheidene oppassers noodig zijn, van welke ieder de bewaking van een lid op zich neemt.

§ 171.

Ter wegneming van den aanval lette men vooreerst daarop, of er eene bepaalde opwekkende oorzaak gewerkt heeft en nog bestaat, en of de verwijdering derzelve mogelijk of doelmatig is; daar het bewustzijn verdwenen of de hevigheid der krampen zeer aanzienlijk is, zoeke men eene omstemming van den geest voort te brengen; voorwerpen, die op de zinnen der zieken onaangenaam werken, verwijdere men, zoo als inzonderheid alle scherpe reuken, enz.; onderdrukte ontlastingen trachte men snel weder aan den gang te brengen; zoo er zich scherpe, prikkelende, onverteerbare spijzen in de maag bevinden en deze den aanval veroorzaken, verwijdere men die door braakmiddelen, wanneer deze volgens de later op te gevene regelen mogen gebruikt worden, of door purgeermiddelen en lavementen. Het zal hierdoor, wel is waar,

slechts in weinige gevallen gelukken, den aanval zelven te doen eindigen, maar de overige middelen zullen altijd eerst dan hunne werking kunnen te weeg brengen, wanneer de gelegenheidsoorzaken verwijderd zijn. Wat de behandeling van den aanval zelven aangaat, moet men de afzonderlijke verschijnselen en de verschillende toestanden, die zij kunnen te weeg brengen, naauwkeurig schatten, en altijd daarop acht geven, welk verschijnsel ten gevolge van het daarmede verbonden gevaar, of van de pijnen en kwellingen, die het te weeg brengt, de overhand heeft en het eerst weggenomen moet worden. Bovenal verdienen die verschijnselen de oplettendheid, welke de verrigtingen van zekere deelen storen, en daarna de toestand des vaatstelsels. Lijden de hersenen, het ruggemerg, de ademhalingswerktuigen, dan handele men snel en krachtdadig afleidend, door de huid en het darmkanaal tot eene grootere werkzaamheid aan te zetten; is het vaatstelsel te zeer opgewekt, en hebben er bloedophoopingen naar bijzondere deelen plaats, dan handele men ontstekingwerend, en late zich niet door den zenuwachtigen toestand afschrikken, om eene aderlating te doen en bloedzuigers aan te zetten. Als afleidende middelen dienen scherpe huidprikkels in de nabijheid van het lijdend deel, door mostaardpappen, mostaardolie, of bijtmiddelen, zoo als bijtende potasch, bijtende ammonia, doelmatig verdund. Buitendien diene men purgeermiddelen, prikkelende lavementen uit azijn, zout, enz. toe, en wende voetbaden met mostaard, asch, zout, zout- en salpeterzuur, enz. aan. Het opvolgen dezer regelen dunkt ons des te gewigtiger, omdat juist de tegen het lijden des zenuwstelsels gerigte middelen de opgenoemde toestanden door te sterke prikkeling des vaat- en zenuwstelsels ligt in eenen gevaarlijken graad verergeren, en dus meer ten nadeele dan ten voordeele der zieken gegeven worden; en wij gelooven ze des te eer te moeten opgeven, omdat men ze in den regel geheel over het hoofd heeft gezien en dadelijk empirisch tot het gebruik der antihysterische middelen is overgegaan. Een latere schrijver, Colombat, zegt zelfs, dat, terwijl de behan-

deling gedurende den aanval bijna alleen empirisch moet zijn, de radicale behandeling toch alleen dan goede uitkomsten oplevert, wanneer zij op den aard der ziekte gegrond is. Wij meenen dit ook van de eerstgenoemde behandeling te moeten zeggen. Heeft men aan deze aanwijzing voldaan, dan kan men tot de krampstillende middelen overgaan, die wij in grooten getale bezitten, en die het veelvuldigst in gebruik zijn geraakt, de kamillenbloemen, de melisse, pepermunt en kruizemunt, valeriaanwortel, oranjebladen, kalmuswortel, vanille, kaneel, slangenwortel, arnica, contrajerva, duivelsdrek, galbanum, de aethers, Hoffmannsdroppels, de tincturen der opgenoemde middelen, de vlugge oliën, ammonia, den liquor cornu cervi succinat., bevergeil, opium, belladonna, vingerhoedskruid, laurierkerswater, ipecacuanha, zinkbloemen, bismuth, zwart bilzenkruid, voorts kamfer, muskus en derg. Al deze en andere middelen zijn veelmaals aanbevolen. Wij mogen ze echter niet zonder onderscheid aanwenden, en soms tot het eene en soms tot het andere middel onze toevlugt nemen; want ofschoon wij ook dikwijls zeer eigenaardige idiosyncrasiën aantreffen, en dikwijls een middel in het geheel niet verdragen wordt, terwijl een ander geheel onverwacht uitstekende diensten bewijst, zullen wij toch in de meeste gevallen des te zekerder slagen, naar gelang wij deze middelen naauwkeuriger naar het karakter en den vorm der hysterie inrigten. Waar de opgewektheid des zenuwstelsels zeer aanmerkelijk is, de krampen meer als stuipen voorkomen, het vaatstelsel in eenen hoogen graad mede lijdt, de zieke zeer onrustig is, moeten wij tegen het gebruik der meer prikkelende middelen spreken; hier passen de narcotica in kleine giften, de bruismengsels in den vorm van verzadigingen, of Dover's poeder, de bedarende, krampstillende middelen, laurierkerswater, blaauwzuur, zinkbloemen, ipecacuanha, bismuth, enz.; waar integendeel de kramp meer van eenen clonischen aard is, de toestand meer paralytisch is en de verrigtingen van gewigtige deelen gehinderd zijn, kieze men de meer prikkelende middelen, die boven opgegeven zijn, en we

naar den graad der ziekte, de sterkere of zwakkere. Wij wenschen dat deze regelen altijd behartigd worden, en bevelen jonge geneesheeren des te meer aan, om de bijzondere aanvallen met zorgvuldigheid te behandelen, omdat het altijd wel zal gelukken dezelve te overwinnen, zoo er slechts geene dadelijk schadelijke middelen toegediend worden, maar er toch ligt naziekten overblijven en de aanval des te gemakkelijker terugkeert, hoe minder de beslissing in dezelve volkomen mag genoemd worden. Wij zullen dus nog eenige manieren van behandeling nader nagaan, en dan opgeven, hoe men tegen bijzondere toevallen te werk moet gaan.

§ 172.

Het inwendig toedienen van geneesmiddelen is wel in het algemeen het verkieselijkste, en inzonderheid dan raadzaam, wanneer het lijden zich in de maag en in het darmkanaal vertoont, of deze deelen antagonistisch opgewekt moeten worden; maar het is altijd nuttig, om ook op andere manieren op de bewerktuiging te werken, en door lavementen in den endeldarm middelen aan te brengen, op de uitwendige huid te werken, de zintuigen, inzonderheid den reuk of den smaak, aan te doen, en hierdoor den hysterischen aanval te zoeken te verdrijven. Bij flaauwten, en over het geheel in die toestanden, waar het bewustzijn verloren is, houde men de zieke scherpe, doordringend riekende stoffen onder den neus, hetgeen door velen in het algemeen in den hysterischen aanval is aangeraden; aether, azijnzuur, ammonia, de vlugge oliën, de zich bij het verbranden van dierlijke stoffen ontwikkelende dampen worden hiervoor gebruikt. Echter moeten deze middelen altijd met groote voorzigtigheid aangewend worden, omdat zij bij groote prikkelbaarheid des zenuwstelsels ligt stuipen te weeg brengen en den toestand verergeren; men verlieze, gelijk Dewees juist aanmerkt, nooit uit het oog, dat men eene zeer krachtige prikkeling op een zeer gevoelig deel laat werken, dat met de hersenen in een naauw verband staat. Waar dus niet meer een tot verlamming naderende toestand

des zenuwstelsels aanwezig is, waar bloedophoopingen naar de hersenen te vreezen zijn, mogen deze middelen in het geheel niet gebruikt worden. Colombat raadt het inbrengen van eenen lepelvol koud water met eenige droppels zuivere ammonia in de mondholte aan, zoo men de kaken van elkander kan krijgen, en meent hierdoor de hysterische aanvallen dikwijls snel te hebben weggenomen; echter geldt omtrent dit middel hetzelfde, dat reeds van de riekmiddelen is aangemerkt. De huid wordt met zeer verschillende bedoelingen bij de behandeling der hysterische aanvallen gebruikt. Bij flaauwten sprenkelt men koud water in het aangezigt, wascht het voorhoofd en de slapen met prikkelende vloeistoffen; bij zeer hevige aanvallen heeft men wasschingen van verschillende plaatsen des ligchaams, wrijvingen, drooge, of met prikkelende vloeistoffen, zoo als inzonderheid met vlugge oliën, oleum nucistae, oleum cajeput, of met geestrijke vochten aanbevolen, en daartoe óf die plaatsen van de huid aanbevolen, die het naast bij het aangetast deel gelegen zijn, óf de rugwervelkolom, de onderste ledematen en den onderbuik. De werking dezer middelen is in vele gevallen zeer gunstig, en zij moeten dus altijd als aangewezen beschouwd worden. Laauwe specerijachtige baden, specerijachtige omslagen, zijn in hun gebruik bij hevige krampen zeer moeijelijk en bijna onmogelijk; bij ligtere toevallen zijn zij overtollig; sterkere huidprikkels door mostaardpappen, Spaanschevliegpleisters, drooge koppen, brandcilinders, enz., verdienen bij zeer vastzittende plaatselijke hysterische zenuwziekten aanbeveling.

§ 173.

Whytt laat zich bijzonder gunstig uit over he tgebruik van warme voetbaden ter wegneming der hysterische aanvallen, en zegt, dat geen middel zoo zeker de genezing van hysterische flaauwten, waar stuipen bijkomen, bewerkt, als deze voetbaden; hij zag vaak dat de zieken, nadat alle middelen vruchteloos aangewend waren, oogenblikkelijk tot haar bewustzijn kwamen, wanneer hare voeten en beenen in water gebragt

werden, welks warmtegraad de bloedwarmte een weinig overtrof; hij geeft zelfs verder op, dat, bij eene te vroege verwijdering van het voetbad, de flaauwte en de stuipen in eenen geringeren graad terugkeerden en de pols klein en onregelmatig werd. In weinige gevallen, wanneer de zieken zeer volbloedig en de stuipen zeer hevig waren, weigerde het voetbad zijne werking. In dezen graad werkt echter het voetbad niet; het is in vele gevallen wel een heilzaam middel, maar moet altijd voorzigtig aangewend worden, en is in die gevallen, waar de stuipen zeer hevig zijn, volstrekt onuitvoerlijk. Onder deze omstandigheden is het raadzaam op eene andere wijze, door mostaardpappen, door wasschingen, of door in het water gedoopte doeken, de onderste ledematen te prikkelen.

§ 174.

Het gebruik van lavementen is ook tot velerlei doeleinden aanbevolen; voor zoo ver door dezelve eene afleiding te weeg gebragt moet worden, hebben wij ze reeds vermeld; maar men gebruikt ze ook, waar men geneesmiddelen, die de maag tegenstaan, zoo als b. v. duivelsdrek, of door haar niet verdragen worden, in de bewerktuiging moet brengen; voorts wanneer de zieke niet kan slikken, de maag zeer geprikkeld is en men meer onmiddellijk op de onderbuiksingewanden en de deelen in de bekkenholte bedarend en krampstillend werken wil. Naar gelang van het doel moet men de middelen, die men met het lavement verbindt, uitkiezen. De werkzaamheid der lavementen is ongetwijfeld in de hysterie zeer aanmerkelijk, en wij moeten ze om vele redenen aanbevelen: het gevolg komt spoedig op; de middelen kunnen in grootere giften in de bewerktuiging gebragt worden; de zieke wordt niet door den onaangenamen smaak van vele geneesmiddelen, die zich in de hysterie nuttig betoonen, lastig gevallen; en wat wij bijzonder moeten opgeven, men werkt op deze wijze bijzonder op het zenuwstelsel, terwijl de vaak niet wenschelijke invloeden op het vaatstelsel uitblijven. Alleen is het vaak moeijelijk, om gedurende den aanval een lavement te zetten, deels

doordien de bewegingen der zieke zeer hevig zijn, deels omdat het niet kan bijgehouden worden. Bovendien kan de zamentrekking van den sphincter ani, wanneer dezelve aanwezig is, de invoering van de spuit moeijelijk maken; maar daardoor mag men zich niet laten tegenhouden, daar men met eenige handigheid en geduld, zoo men de zamentrekking langzaam zoekt te overwinnen, zeker tot het doel zal komen.

§ 175.

Wij moeten hier nog eene handelwijze aanroeren, die door eenige oudere schrijvers aanbevolen, maar thans geheel verlaten is, en te regt, daar zij op een verkeerd denkbeeld der ziekte berust, en te onzedelijk en nadeelig voor de schaamte en eerbaarheid is: wij meenen hier de prikkeling van den moedermond, totdat er slijm uitvloeit. Het voorschrift van Hippocrates: »nubat illa et morbus effugiet," heeft eenigen geneesheeren aanleiding gegeven om het bedrijf van den bijslaap, gedurende den hysterischen aanval, werkelijk of kunstmatig te doen uitvoeren. Zoo verhaalt Duret (Enarrationes ad etc. Cap. 59), dat hij eenen man bevolen had, den bijslaap met zijne vrouw uit te oefenen, en dat deze daarop dadelijk bijkwam. Aetius verhaalt dat door de matronen met hetzelfde doel iets dergelijks werd gedaan: »excreto multo crasso vicosoque semine ex digitorum contractione." Zelfs Paré geeft in zijnen naïven stijl op: »A plusieurs d'icelles.... il s'évacue dehors une grosse sémence.... principalement à celles à qui les matrones titillent le col de leur matrice." Jer. Caprivacci geeft eenen dergelijken raad, en Sauvages spreekt van eene vrouw, bij welke »clitoridis titillatio a barbitonsore impudico instituta paroxysmum solvebat." Colombat, die deze aanhalingen ook mededeelt, zoekt te regt het verkeerde van het beginsel, dat de grondslag van dien raad uitmaakt, daardoor te bewijzen, dat in openbare huizen, even als in kloosters, en de gehuwde vrouwen en de ongehuwde in denzelfden graad aan hysterie onderhevig zijn. Er zijn ook vele voorbeelden, dat de bijslaap eene gewigtige oorzaak der

hysterische krampen is, waarover wij reeds in het Tweede Deel gesproken hebben. Deze handelwijze moet dus zoowel uit een zedelijk als uit een wetenschappelijk oogpunt volstrekt verworpen worden.

§ 176.

Eenige geneesheeren hebben, ter wegneming der hysterische krampen, algemeen de braakmiddelen aanbevolen. Mahon geeft ze in walging verwekkende giften, en inzonderheid de ipecacuanha, wanneer geene bloedontlastingen aangewezen zijn; Eberle prijst de braakmiddelen ook in vele vormen van hysterie, en Dean beweert, de braakmiddelen in bijna alle vormen der hysterie niet slechts als palliatief nuttig, maar ook eenen tijdlang voortgezet als radicaal genezend middel beproefd te hebben, en ook E. von Siebold laat zich gunstig over het gebruik dezer middelen uit. Wij kunnen ze echter niet anders aanbevelen, dan wanneer werkelijk tegennatuurlijke stoffen in de maag aanwezig zijn, die prikkelend werken: er moeten duidelijk teekenen van onzuiverheden bestaan; met derzelver verwijdering houden dan vaak de krampachtige verschijnselen spoedig op. Men wachte zich echter, de verschijnselen van eene prikkeling der maag voor eene maagziekte te houden. In alle overige gevallen zien wij niet in, op welke wijze braakmiddelen goed kunnen doen; zij kunnen integendeel door prikkeling van de maag, door opwinding van het geheele zenuwstelsel, door bloedophooping naar de hersenen en de borstingewanden onmiddellijk schadelijk werken. In één geval hebben wij dikwijls nut van braakmiddelen gezien, wanneer namelijk eene onderdrukte huidwerkzaamheid de hysterie veroorzaakt had of andere uitscheidingen teruggegaan waren; wanneer er geene tegenaanwijzing voor de braakmiddelen bestaat en zij toegediend worden, verschijnt spoedig een algemeen zweet, de afscheidingen worden weder aan den gang gebragt, en de aanval houdt niet alleen spoedig op, maar de zieke blijft ook lang van den aanval vrij. Purgeermiddelen passen dan, wanneer de onzuiverheden lager in het darmkanaal bevat

zijn en men van de hersenen en de borstingewanden afleiden wil. In het eerste geval kieze men de zachte purgeermiddelen, wonderolie en middenzouten; in het laatste de sterkere, senna, aloë, gratiola, crotonolie, enz. Echter moet men op deze middelen aanmerken, dat zij te langzaam in hunne werking zijn, en dus ter verdrijving der aanvallen weinig kunnen doen. Buitendien moet men bij het gebruik derzelve den geprikkelden toestand des darmkanaals wel in het oog houden, daar bij eenen geprikkelden toestand van hetzelve alle scherpe drastische purgeermiddelen ligt schadelijk kunnen zijn.

§ 177.

Enkele verschijnselen verdienen in de hysterische aanvallen eene bijzondere inachtneming, die des te gewigtiger is, omdat men slechts dan met goed gevolg tegen dezelve handelen kan, wanneer men ze naar hunnen bijzonderen vorm en hun eigenaardig karakter behandelt. Wij zullen dus de gewigtigste vormen hier nader opgeven:

1) Zielsstoornissen verschijnen hier in verschillende graden en vormen. Wanneer de zieke slechts in eenen ligten graad ontstemd is, voldoet gemeenlijk de verstrooijing, de verwijdering van voorwerpen of personen, die onaangenaam op haar werken, en over het geheel de zorg, dat zij in eene frissche kamer blijve, waarin de lucht dikwijls vernieuwd wordt. Bij eene sterkere afmatting van den geest is rust noodig, waarbij echter de eentoonigheid moet gemeden worden; inwendig kan het van tijd tot tijd toedienen van aetherische middelen in kleine giften nuttig zijn. Maar zijn de zielsstoornissen sterker, gelijkt de zieke op eene razende of woedende, en geeft zij zich aan hevig weenen en zuchten over, dan moet de behandeling krachtiger zijn. In het eerste geval moet men zorgen, dat de zieke zichzelve of anderen geene schade toebrenge, en naar gelang der omstandigheden algemeene of plaatselijke bloedontlastingen verrigten, van de hersenen afleidend handelen, sterke purgeermiddelen, mostaardpappen aan de kuiten en in den nek leggen, en inwendig opium, hyo-

scyamus, enz., welke middelen hier aangewezen zijn, toedienen, gelijk ook de zenuwmiddelen.

2) Bij hysterische flaauwten is het allernoodzakelijkst, om zoo spoedig mogelijk alle benaauwende kleederen los te maken, de zieke rustig in eene matig warme, maar van versche lucht voorziene kamer neder te leggen; overigens onthoude men zich van alle overijlde en onstuimige handelingen. Wij hebben reeds opgegeven, dat riekmiddelen slechts met groote voorzigtigheid onder den neus mogen gebragt worden. Het toedienen van inwendige middelen is in het begin gemeenlijk ondienstig of onmogelijk; men gebruike de uitwendige huidprikkels, doordien men eerst de ledematen met prikkelende vochten wascht, vervolgens mostaardpappen legt of wrijvingen met scherpe stoffen aanwendt. Eerst laat, nadat de zieke een weinig is bijgekomen, geve men inwendig kleine giften van spiritus nitri dulcis, of andere dergelijke middelen, de tincturen, b. v. de tinct. valerian. aetherea, of de tinct. castorei, enz.; opium en andere verdoovende middelen moeten in de hysterische flaauwten vermeden worden. Bij krampen met verhoogde gevoeligheid en zinsverbijsteringen handele men plaatselijk en algemeen prikkelend en wende hier vooral de zwakke narcotica aan, het lactucarium, enz. Belladonna is hier dikwijls in kleine giften met veel nut toegediend. Wanneer de stuipen meer het spierstelsel aantasten, passen warme baden, afleidende middelen, inwrijvingen, omslagen en het gebruik van narcotica, inzonderheid van opium, welk middel hier in groote, maar zeldzame giften kan toegediend worden en de verhoogde prikkelbaarheid spoedig zal verslappen.

3) Hebben de aanwezige verschijnselen hare zitplaats in de borstingewanden, en is de ademhaling en de bloedsomloop tegennatuurlijk, dan lette men vooral op, of stilstanden of ophoopingen des bloeds de overhand hebben en gevaar aanbrengen. In dit geval is het bovenal noodzakelijk om algemeene en plaatselijke bloedontlastingen te bewerkstelligen, en door purgeermiddelen, voetbaden, roodmakende middelen, lavementen, enz., afleidend te handelen. Eerst wanneer daardoor

de toestand van bloedophooping weggenomen is, zal men de krampstillende middelen, zoo als de digitalis, ipecacuanha, benzoëbloemen, lactucarium, enz., met nut kunnen toedienen. Deze middelen kunnen dadelijk van het begin af gebruikt worden, zoo de krampachtige toestand de overhand heeft; zijn de ademhalingsspieren zamengetrokken, dan zijn warme stovingen van de borst, het inademen van warme dampen en inwrijvingen van verzachtende oliën aanbevelenswaardig.

4) De verschijnselen in de spijsverteringswerktuigen zijn zeer verschillend. Krampachtig braken overwinne men met het toedienen van kleine giften van narcotica, zoo als opium, hyoscyamus en lactacarium; vervolgens verdienen de metaalachtige krampstillende middelen, zink en bismuth aanbeveling; voorts koolzuurgas in den vorm van potio Riveri, of bruispoeder uit carbonas sodae met een of ander zuur, waarbij men nog andere krampstillende middelen voegen kan; dikwijls zijn hier bevergeil en de zachte purgeermiddelen zeer nuttig; uitwendig wende men specerijachtige omslagen, inwrijvingen, zuurdeegpappen, enz., aan. De hysterische kolijkpijnen worden op dezelfde wijze behandeld, mits men hier slechts meer zijne toevlugt tot lavementen neme, die hier zeer voordeelig zijn. Bij de maagkramp neemt men gemeenlijk dadelijk tot de prikkelende antihysterische middelen zijne toevlugt, zoo als inzonderheid tot valeriaan, bevergeil en duivelsdrek; al deze middelen zullen bij eene zeer verhoogde gevoeligheid, bij het bestaan van de verschijnselen eener slechte spijsvertering en bij eene heerschende onderbuiks-volbloedigheid schadelijk zijn. De middelen moeten hier, even als in alle gevallen, naauwkeurig naar den aard der maagpijn ingerigt en de zamenstellingen altijd eerst verwijderd worden; overigens zijn zij dezelfde, als die bij de krampachtige braking zijn opgegeven; maar bijzonder dienstig is het uitwendig gebruik van specerijachtige middelen, zoo als specerijachtige inwrijvingen met opium, warme specerijachtige omslagen, prikkelende maagpleisters, van welke vele in de apotheken te

vinden zijn. Ziekelijke verstopping vereischt de verbinding van purgeer- met krampstillende middelen; men wachte zich hier de sterke drastica aan te wenden, die ligt schaden kunnen. In dit geval kan zelfs opium door wegneming van de kramp dienstig zijn; echter raden wij de wonderolie, pruimenconserf, tamarindenmerg, enz. met extr. hyoscyami, extr. belladonnae of andere krampstillende middelen te verbinden, en buitendien olieachtig-slijmige lavementen te zetten; daar opium wel den kramp wegneemt, maar toch tevens verstoppend werken kan, is het niet raadzaam hetzelve aan te wenden. Dit middel moet dus in die gevallen aanbevolen worden, waarin hysterische kolijken en buikloop aanwezig zijn en de zieke aldus dubbelen last lijdt. Tegen krampen van den endeldarm zijn narcotische lavementen zeer aanbevelenswaardig, en zij werken altijd snel: deze moeten vooral daar aangewend worden, waar de krampen in de bekkeningewanden huizen; tasten zij de blaas aan, dan zijn inwendig kamfer, kleine giften van ipecacuanha, opium in verschillende vormen, uitwendig warme omslagen, krampstillende inwrijvingen en de genoemde lavementen aanbevelenswaardig.

§ 178.

Veel moeijelijker dan de behandeling gedurende de aanvallen is de radicale genezing der hysterie, waarvan wij de redenen reeds hebben opgegeven. De aanwijzingen, die wij hier te vervullen hebben, zijn: verwijdering der oorzaken; omstemming der tegennatuurlijke gevoeligheid der bewerktuiging; verhoeding der afzonderlijke aanvallen; versterking der zenuwstelsels en wegneming der bestaande complicatiën.

a) *Verwijdering der oorzaken.*

Deze aanwijzing kan nooit dan onvolkomen en zeer moeijelijk vervuld worden, daar zoowel de voorbeschikkende als de gelegenheidsoorzaken der hysterie op omstandigheden berusten, waarop de geneesheer zelden werken kan, en toch is

deze aanwijzing voor de genezing hoogst gewigtig, zoodat, waar zij vervuld kan worden, het gevolg waarschijnlijk gunstig is. In allen gevalle moeten wij echter den invloed van schadelijke oorzaken zoo veel als mogelijk is verwijderd houden of trachten te verzwakken. De invloed van het klimaat, van de weêrsgesteldheid, kan niet geheel tegengegaan, maar toch verzacht worden. De zieke kleede zich naar deze omstandigheden en verwenne zich niet door eene verandering in den warmtegraad al te zorgvuldig te ontwijken, en stelle zich even min aan sterkere invloeden van dien aard bloot. In een koud klimaat en in het koude jaargetijde zorge zij inzonderheid door warme bedekking zich aan den verlammenden invloed der koude te onttrekken; in een heet klimaat en des zomers zijn baden, zorg voor de zindelijkheid des ligchaams, en verkoelende, verfrisschende dranken, ter voorkoming van nadeelige gevolgen, raadzaam. Wij hebben opgegeven, dat de burgerlijke inrigtingen en de zedelijke opvoeding gewigtige voorbeschikkende oorzaken van de hysterie opleveren; de invloed des geneesheers is in dit opzigt te gering: hij zorge slechts, dat de meisjes eene behoorlijk geleide opvoeding verkrijgen, dat de geest en de verbeeldingskracht niet te vroeg en te sterk opgewekt worde, dat de zieke een rustig leven leide, niet in gestadige zinnelijke en verstandelijke opgewondenheid verkeere, dat veeleer het ligchaam reeds vroeg aan matige ligchaamsinspanningen gewend worde, en de zieke gedurig regelmatige beweging in de vrije lucht neme, aan hare hartstogten en gemoedsbewegingen niet toegeve, en trachte zoo mogelijk alles te verwijderen, wat in dit opzigt opwekkend op haar werken kan. Het voedsel vereischt altijd oplettendheid; dit mag noch te prikkelend en voedend, noch te weinig en laf zijn, maar moet naauwkeurig naar het gestel ingerigt worden. Het meeste vermag de geneesheer door de wegneming van andere in de bewerktuiging aanwezige ziekelijke toestanden, die tot hysterie aanleiding geven; hij zorge voor den regelmatigen loop van alle af- en uitscheidingen, verwijdere de tegennatuurlijke ontlastingen, die de bewerktuiging kunnen verzwak-

ken, verdrijve de aanwezige gastrische onzuiverheden, en trachte organische ziekten, zoo die bestaan, te genezen; inzonderheid trachte hij de stoornissen, die in de geslachtsverrigtingen waargenomen worden, te verwijderen, omdat deze met de hysterie altijd in een naauw verband staan, en zoeke de ontwikkeling der huwbaarheid behoorlijk te leiden. Met de vervulling dezer eerste aanwijzing der verwijdering van de oorzaken bewerkt men dikwijls reeds alleen eene volkomene genezing, inzonderheid wanneer de ziekte niet diep ingeworteld is, en de zieke onder zoodanige omstandigheden leeft, dat zij de voorschriften des geneesheers naauwkeurig kan opvolgen en zich naar zijne verordeningen voegt.

b) *Omstemming der tegennatuurlijke gevoeligheid des zenuwstelsels.*

De vervulling dezer aanwijzing heeft men op velerlei wijzen gezocht. Bovenal heeft men hier de krampstillende middelen aanbevolen, die wij reeds boven hebben aangevoerd. Wij moeten echter opgeven, dat deze ten opzigte van de radicale kuur der hysterie hoogstens slechts als hulpmiddelen kunnen geteld worden, daar zij gemeenlijk niet lang en duurzaam, uit hoofde van hunne prikkelende werking, mogen gegeven worden, en de bewerktuiging zich ligt aan derzelver invloed gewent, zoodat de indruk, dien zij maken, gedurig geringer wordt. Inzonderheid geldt dit van de aetherische en geestrijke middelen, aan welke de zieken zich ligt gewennen, zoodat zij zelfs in het gunstigste geval voor de zieke volstrekt onontbeerlijk zijn en dagelijks bij herhaling moeten genomen worden, maar in ongunstige gevallen het ongelukkig gevolg hebben, dat zij de zieken tot het gebruik van geestrijke dranken verleiden, en zelfs beschaafde vrouwen tot wijn- en brandewijnzuipsters maken, waarvan ons treurige voorbeelden bekend zijn. Deze middelen moeten dus niet dan tot verhoeding of verdrijving van eenen hysterischen aanval gebruikt worden. Vele schrijvers hebben enkele middelen bijzonder aanbevolen:

Henning (1) zag van blaauwzuur gunstige uitkomsten; Maclean (2) van tinct. hellebori; Dufour (3) van nux vomica; Finazzi (4) ried het sap van senecio vulgaris aan; Graf (5) de vloeibare koolzure potasch; Raven (6) de tinctura colchici. Mahon en Eberle zagen braakmiddelen zeer gunstig werken. Dömling (7) prijst het elix. acid. Halleri; Brera (8) het zwart bruinsteenverzuursel; Blackett (9) de geconcentreerde tinctuur van Belladonna. Terpentijnolie werd door Elliotson (10) van eene halve tot geheele once aanbevolen; de kamfer door Guersent (11) en Esquirol; von Graefe (12) raadt taxus baccata; Jahn, Houlton (13) en Schneider het chenopodium vulvaria; Skipton (14) de melia aziderachta; Fehr (15) de tinctura strammonii in verbinding met balsam. vit. ext. Hoffm. uitwendig. Opium werd veelvuldig in den

---

(1) Hufeland's Journal der pract. Heilkunde. 1820. October.

(2) The London medical and physical Journal. 1818. July.

(3) Gazette de santé ou Recueil général et périodique. Redigé par M. de Montégre. Paris 1817. Sept.

(4) Froriep's Notizen. Bd. VII. St. 12.

(5) Graf, Chemisch-pharmaceutisch-klinische Tabellen. München 1814.

(6) The London medical and physical Journal. Vol. XXXVII. 1817. January.

(7) Allgemeine medicinische Annalen. Altenburg 1804. Mai.

(8) Harless, Rheinisch-Westphälische Jahrbücher für Medicin und Chirurgie. Bd. VIII.

(9) The London med. Repository. Vol. XXI. 1824. June.

(10) The Lancet. Vol. XI. 1830. N°. 350.

(11) Encyklopädie der medicinischen Wissenschaften nach dem Diction. de Médecine von F. L. Meissner. Art. Campher.

(12) Gräfe und von Walther's Journal. Bd. XV. Hft. 3.

(13) Medicin. Conversationsblatt von Hohnbaum und Jahn. 1830. N°. 4.

(14) Transactions of the med. and physical Society of Calcutta. Vol. I.

(15) Verhandlungen der vereinigten ärztlichen Gesellsch. der Schweiz. 1828. Erste Hälfte.

vorm van tinctuur, en ook het dierlijk magnetismus, het laatste door Mandt, Rénard en anderen, met gunstigen uitslag gebruikt. Maar ofschoon ook in enkele gevallen de werkzaamheid dezer middelen duidelijk blijkt, kan men toch, zoo als Carus te regt aanmerkt, geen specifiek geneesmiddel tegen de hysterie aannemen, en wij kunnen slechts herhalen, dat de werkzaamheid van alle zoogenoemde antihysterica in het algemeen tot de radicale kuur ongenoegzaam is. Zij mogen alleen bij gelegenheid worden gebruikt, waar de zenuwachtige verschijnselen voor het oogenblik moeten weggeruimd worden. Verscheidene geneesheeren, zoo als Mahon, G. del Chiappa en anderen, hebben bloedontlastingen aangeraden, en Dewees laat zich ook gunstig over dezelve uit, maar wil echter, dat zij kort vóór den aanval zullen bewerkstelligd worden. Naar onze ondervinding moeten wij de bloedontlastingen ter vervulling dezer aanwijzing geheel afwijzen, en zij komen alleen daar te pas, waar men bij zeer volsappige bloedrijke voorwerpen de complicatie, die van de ziekte des vaatstelsels afhangt, eerst moet verwijderen, inzonderheid wanneer hetzelve in oogenblikkelijke opgewondenheid verkeert en er gevaarlijke gevolgen te vreezen zijn; overigens houden wij de aderlating voor een schadelijk op het zenuwstelsel werkend middel en nutteloos ter verdrijving eener eenvoudige volbloedigheid, daar het bloed zich snel weder voortbrengt, zoodat de aderlating slechts ter wegneming van toestanden van bloedophooping heilzaam kan zijn. Niet zelden is het gebruik van purgeermiddelen tegen de hysterie aanbevolen; wij beschouwen deze middelen wel als uitmuntende hulpmiddelen bij de behandeling der hysterie, die ook dan wel, wanneer de hysterie stoffelijk en met onderbuiksverstoppingen gepaard is, de genezing alleen kunnen bewerken, maar in het algemeen in derzelver nut altijd slechts voorbijgaand werken, en op de omstemming des zenuwstelsels hebben zij volstrekt geen onmiddellijken invloed. Al deze manieren van behandeling zijn in enkele gevallen dienstig, maar kunnen niet voor algemeen geldig doorgaan. De vervulling dezer aanwijzing tracht men minder door ge-

neesmiddelen, dan door eene geregelde zedelijke en ligchamelijke levenswijze, door eenen behoorlijken leefregel, door baden en het gebruik der minerale wateren te bewerken. Inzonderheid lette men op den gemoedstoestand der zieke; bij al te levendige personen, zoo als hysterischen over het algemeen zijn, verwijdere men alles wat haar kan opwinden, verbiede haar het te drok bezoek van gezelschappen, schouwburgen, concerten; jonge meisjes vergunne men het lezen van romans niet; wanneer de zieke meer eene treurige gemoedsstemming vertoont, trachte men haar daaruit op te wekken, verwijdere haar van een te stil, eentoonig leven, wanneer zij zich verveelt. Alle opgewektheden des geslachtsstelsels moeten allerzorgvuldigst vermeden worden, daar deze juist deze tegennatuurlijke stoornis des zenuwstelsels het sterkst onderhouden. Wat den leefregel betreft, lette men inzonderheid op den toestand der spijsvertering: verhittende dranken, zoo als koffij, thee, chocolaad, zijn bijna altijd schadelijk, inzonderheid wanneer zij in overmaat gebruikt worden; men zorge daarvoor, dat de zieken regelmatig eten; het komt juist bij zenuwzwakke personen dikwijls voor, dat zij plotseling en op geheel ongewone tijden eenen hevigen honger krijgen, en dan snel en veel eten, terwijl zij op de regelmatige uren van den maaltijd geenen lust in eten gevoelen. Dat is eene verkeerde en schadelijke gewoonte. De zieke wissele af met het gebruik van dierlijke en plantaardige spijzen, en naar gelang van het gestel kieze men meer de eerste of de laatste; maar altijd moet het voedsel verteerbaar zijn, opdat het de maag niet bezware. Het laat opblijven des avonds is schadelijk en moet nagelaten worden; doch men mag er ook niet te sterk op aandringen, dat de zieken vroeg opstaan, daar hysterische vrouwen dit volstrekt niet verdragen; maar het zal zeer heilzaam zijn, haar langzamerhand daaraan te gewennen, zonder evenwel den duur van den slaap te zeer te bekorten, omdat deze zieken daaraan meer behoefte hebben dan andere. Bovendien moeten de zieken zich veel in de vrije lucht ophouden en matig ligchaamsbeweging nemen; de landlucht werkt bijzonder gunstig op de om-

stemming der zenuwstelsels, en waar het mogelijk is, late men stadsbewoonsters gedurende de zomermaanden op het land verblijven. Ook toont zich het reizen zeer dienstig, en wel op velerlei wijzen. Inzonderheid zijn de baden werkzaam, die wij bij hysterischen bijzonder moeten aanbevelen, en wel in de allerverschillendste vormen: bij groote prikkelbaarheid verordene men eenvoudige laauwe baden met zeep of zemelen; bij zwakkere gestellen met eene slappe huid baden met specerijachtige kruiden, zeezout, mout, ijzer, het gebruik van rivier- of zeebaden; wij zullen over deze laatste als versterkende middelen nog nader handelen. Onder de minerale bronnen verdienen bijzonder de baden van Ems en Eger aanbeveling; ook het bad te Bertrich, de bronnen te Pyrmont, Aken, het Hermannsbad bij Muskau, Landeck, Stebens geneeskrachtige bron, de bronnen te Jenatz, te Baden in Argau, het Brückenauer water, Remscheid, Godelheim, Neustadt, de Soolbaden te Gmünden, Ischl en Neuheim en het Iodwater van Halle zijn aanbevolen geworden.

De inachtneming der hier gegevene voorschriften zal altijd het gewigtigste gedeelte der genezing voleindigen, en slechts in enkele gevallen en inzonderheid bij sterk uitkomende verschijnselen neme men tot artsenijbereidingen, die tot de verwijdering derzelve doelmatig schijnen, zijne toevlugt.

c) *Verhoeding van het verschijnen der aanvallen.*

Gemeenlijk voelen de zieken reeds eenige dagen te voren, dat er zich een aanval zal vertoonen, en het gelukt dan dikwijls dezen te verhoeden. De zieken zelve zijn dikwijls reeds met de wijze bekend, waarop zij den aanval voorkomen, en beproeven dit vaak op zeer verschillende manieren, omdat zij zich van die onaangename aandoeningen trachten te bevrijden. Eenigen zoeken, gelijk ook Dewees opmerkt, vrolijke gezelschappen en vermaken op; eenigen doen zich aderlaten; anderen nemen prikkelende middelen, enz.; maar alle vermijden, wanneer zij eerst met haren toestand naauwkeuriger bekend zijn, met alle mogelijke zorgvuldigheid iedere opwekkende oorzaak.

Op deze laatste omstandigheid moet ook de geneesheer voornamelijk letten: hij verwijdere elke schadelijk werkende oorzaak, trachte elken bestaanden ziektetoestand, zoo als prikkeling van de maag, verstopping van den stoelgang, spoedig te verwijderen, bevordere alle af- en uitscheidingen, en diene, naar gelang van het gestel, sterkere of zwakkere krampstillende middelen toe.

d) *De versterking des zenuwstelsels*

kan onder zeer verschillende omstandigheden noodig worden. De hysterische vrouwen vertoonen dikwijls zulk eene zwakte, dat het voor den geneesheer dringend noodzakelijk wordt om de bewerktuiging te versterken, daar anders de boven opgegevene prikkelende middelen volstrekt niet verdragen worden. Daar voorts de hysterie groote neiging tot wederinstortingen heeft, en de zieken dikwijls, nadat zij van alle toevallen jaren lang vrij waren, weder ziek worden, is het onder bijna alle omstandigheden raadzaam, om versterkende middelen toe te dienen. Om deze aanwijzing te vervullen, geve men tonische middelen, óf dadelijk in het begin der behandeling, en dan verbonden met krampstillende, óf later als nabehandeling. Wij zullen echter hier bovenal opmerken, dat men bij de aanwending dezer middelen inzonderheid op den toestand der spijsverteringswerktuigen het oog moet houden, en, daar de spijsvertering gemeenlijk gezakt is, doelmatig met deze middelen specerijen verbinden en zulke tonica kiezen, die te gelijk ook nuttig op de spijsverteringswerktuigen werken. Tot de versterkende middelen behooren de kinabast, de chininezouten, de gentiaan, de oranjeschillen, de columbo-wortel, het quassiahout, de ijzerbereidingen, de ijzerbronnen, versterkende baden en een meer voedende dierlijke leefregel. Inzonderheid is de kinatinctuur door Whytt aanbevolen, die hare werkzaamheid uit eigene ondervinding zeer roemde; echter is mogelijk de vorm der tinctuur juist niet de doelmatigste, daar zij door haar alcohol-gehalt te sterk prikkelt; men diene dus den kinabast in den vorm van een afkooksel toe, en verbinde hem met bittere specerij-

achtige middelen, of geve chininezouten, die slechts in kleine giften behoeven toegediend te worden en dus de maag minder bezwaren; inzonderheid raden wij het koud bereid extract aan. De gentiaan, oranjeschillen, columbo, quassiahout zijn minder versterkend, maar passen waar de spijsvertering te zwak is, daar zij haar kunnen opwekken. Het ijzer kunnen wij als limatura ferri praep., als flores salis ammon. mart., of de ijzerextracten of tincturen, als staalwei, enz. geven; het is goed de vormen van toediening af te wisselen, daar het den zieken ligt verveelt om een en hetzelfde middel te gebruiken. Het ijzer is wel zeer versterkend, maar vereischt eene krachtige spijsvertering, en moet dikwijls met specerijachtige middelen verbonden worden. De versterkende baden, de zee- en rivierbaden, worden hier niet alleen zeer goed verdragen, maar zullen ook van veel dienst zijn, en zijn inzonderheid aanbevelingswaardig, waar de spijsvertering verzwakt is en het peripherisch zenuwstelsel inzonderheid versterking behoeft. Deze baden versterken het zenuw- en spierstelsel, geven aan de huid de noodige spankracht, en oefenen geene nadeelige uitwerkselen op inwendige deelen uit, zoo als vele der genoemde geneesmiddelen; ook wordt de bloedsomloop door deze baden geregeld, en wanneer er geene bepaalde tegenaanwijzingen tegen het koude bad bestaan, moest het steeds gebruikt worden; de vrouwen gewennen zich ligt aan hetzelve, en verdragen vaak hooge graden van koude zonder eenig nadeel. Alleen waar de huid zeer slap is, en er na het bad geene terugwerking plaats grijpt, of eene te groote neiging tot rheumatismus bestaat, moeten wij van de koude baden dikwijls geheel afzien, of ten minste de zieken zeer langzamerhand, door met laauwe baden te beginnen, tot de koude voorbereiden. Waar de omstandigheden het toelaten, en inzonderheid bij eene verbinding van hysterie met klierziekte, zoo als men die niet zelden aantreft, is het gebruik van het zeebad zeer nuttig. Ook verkieze men de ijzerhoudende bronwateren als inwendige middelen boven de artsenijmengkundige versterkende middelen.

§ 179.

Over de plaatselijke hysterische aandoeningen.

BENJAMIN BRODIE (1), JOHNSON (2) en andere Engelsche schrijvers hebben het eerst op eigenaardige zenuwachtige aandoeningen der gewrichten de aandacht gevestigd, die zij onder de hysterische kwalen rangschikten en als hysterische gewrichtsziekten beschreven. Ofschoon wij niet zoo dikwijls in de gelegenheid zijn geweest, om deze ziekten, die bij ons inderdaad zeldzamer schijnen te zijn, waar te nemen, en wij in de gevallen, die ons voorkwamen, geen zoo innig verband derzelve met de hysterie konden opsporen, meenen wij toch, om het gewigt der genoemde mannen en om de opmerkzaamheid en de belangstelling, die deze ziekten in latere tijden bij de geneesheeren opgewekt hebben, de opgaven van BRODIE ter dezer plaatse naauwkeuriger te moeten overnemen en behandelen.

BRODIE geeft op, dat hij door de waarneming van het volgend geval tot het door hem voorgesteld gevoelen gekomen is. Hij werd door eene jonge dame geraadpleegd, die over eene hevige pijn en eene ziekelijk verhoogde gevoeligheid in de knie klaagde, zonder dat er in het begin eene merkbare zwelling des gewrichts bestond. De middelen, die hij, volgens het standpunt zijner toenmalige kennis aanwendde, bragten geene verligting aan. Na eenigen tijd verscheen eene ligte zwelling, die óf, zoo als het scheen, van bloedvolte der kleine vaten, óf van eene lymphatische of weiachtige uitstorting in het onderhuidscelweefsel afhing. De zieke bleef eenen geruimen tijd in dien toestand, totdat zij door verscheidene opeenvolgende hevige hysterische aanvallen werd aangetast, die met eene hysterische hersenaandoening eindigden. Zij lag met wijd geopende oogappels in eenen aan coma grenzenden toestand. Thans werd zij door BABINGTON en BRODIE behandeld. BRODIE waagde het niet te

(1) BENJAMIN C. BRODIE, Vorlesungen über örtliche Nervenleiden, a. d. Engl. von KÜRSCHNER. Marb. 1838.

(2) Medico-chirurgical Review. June 1838.

beslissen, of het lijden voor de aangewende middelen week of door de natuur overwonnen werd; maar in elk geval werd de lijderes van de laatst beschrevene verschijnselen genezen, en klaagde na dien tijd niet meer over pijnen in de knie.

Niet lang daarna behandelde Brodie eene andere dame, die, naar zijn vermoeden, aan eene klierzieke aandoening van het handgewricht leed. De overeenkomst van dit met het vorig vermeld geval deed hem aan de juistheid zijner herkenning twijfelen, en, zoo als het gevolg leerde, niet zonder grond. Zij kreeg ook eene reeks van hevige hysterische toevallen, en toen zij, na verloop van verscheidene dagen, daarvan hersteld was, bleef er geen spoor meer van de ziekte in het handgewricht over.

Brodie hield het voor onmogelijk om te betwijfelen, dat in beide gevallen het een of ander verband tusschen de plaatselijke verschijnsel en de ziekte van het gestel, waaraan de zieken leden, plaats had, en bevestigt zijn gevoelen met een groot aantal van andere gevallen, die later onder zijne waarneming kwamen. Hij gelooft dus, dat, waar de toestand des zenuwstelsels, die, hij moge berusten waarop hij wil, de verschijnselen der hysterie te weeg brengt, aanwezig is, een bepaald gewricht volstrekt niet zelden door pijn en ziekelijke gevoeligheid in eenen zoo hoogen graad kan aangetast worden, dat een oppervlakkige waarnemer ligt verleid wordt om het voor de zitplaats van eene zeer ernstige plaatselijke ziekte te houden, die in de wezenlijkheid niet bestaat.

§ 180.

Wij hebben reeds bij de beschrijving der hysterische verschijnselen aangemerkt, dat de hysterische krampen in alle deelen der vrouwelijke bewerktuiging en ook in alle gewrichten kunnen voorkomen, en stemmen Brodie dit toe; maar evenwel gelooven wij, dat deze schrijver te ver is gegaan en elke zenuwziekte der gewrichten, die niet tot de hysterie behoort, daartoe gerekend heeft, ofschoon de verschijnselen ons wel eene onderscheiding toelaten. Wij nemen, namelijk, bij voorkeur bij

vrouwen zenuwachtige aandoeningen der gewrichten waar, die in de hooge gevoeligheid der vrouwelijke bewerktuiging haren grondslag hebben, en des te ligter voor hysterisch kunnen gehouden worden, omdat zij niet zelden met stoornissen van den stondenvloed gepaard gaan; maar zij missen het karakter van hysterie, en wij beschouwen ze, uit dien hoofde, als zuivere zenuwaandoeningen, die wij van de hysterie moeten afscheiden. Om dit ons gevoelen nader uit een te zetten, zullen wij de beschrijving, die Brodie en Johnson van deze plaatselijke gewrichtsaandoeningen gegeven hebben, hier mededeelen.

De ziekte zou, volgens Brodie, voornamelijk vrouwen uit de hoogere standen der maatschappij aantasten, en er zouden ten minste vier vijfde deelen van vrouwelijke lijderessen van deze standen, bij welke men gewoonlijk eene gewrichtsziekte vooronderstelt, aan hysterie en niets anders lijden. Dikwijls tasten de verschijnselen het heupgewricht aan; de pijn is in de heup even als in de knie aanwezig, neemt bij de drukking en bij de beweging der ledematen toe, en de zieke houdt dikwijls genoeg bestendig eene en dezelfde ligging op het bed of de canapé. De pijn is in het algemeen niet op ééne plaats bepaald; zij neemt het geheele lid in. De zieke stampt en schreeuwt menigmaal, wanneer men drukking op de heup aanbrengt; maar dit doet zij ook, wanneer men die drukking op de darmbeensstreek, hooger in de zijde naar de streek der valsche ribben, of op de dij, soms ook wel op het been, zeer laag bij de oksels aanbrengt, en overal heeft deze ziekelijke gevoeligheid hoofdzakelijk in de huid hare zitplaats. Wanneer men de huid knijpt, terwijl men haar te gelijker tijd van de onderliggende deelen aftrekt, klaagt de zieke meer, dan wanneer men het gewrichtshoofd met alle magt in de heupkom drukt. Hoe meer de zieke op het onderzoek oplettend is, des te meer klimt de pijn, en wanneer zij door een gesprek bezig gehouden wordt, klaagt zij naauwelijks over hetgeen haar op andere tijden eene ware marteling schijnt te zijn. Een zoodanige toestand kan verscheidene weken, maanden en zelfs jaren duren, zonder abscesvorming of andere kwade gevolgen te veroorzaken.

Er kan wel vermoeden van abscesvorming ontstaan (hetgeen Brodie in een groot aantal van gevallen zag), en toch is dit vermoeden ongegrond. Somwijlen vindt men eene algemeene over de dijen en de billen verbreide zwelling, óf als gevolg van de opzetting der kleine vaatjes, óf van eene uitstorting in het celweefsel. Brodie meent, dat het eerste het geval is, omdat de deelen na aangebragte drukking geenen indruk overhouden; echter onderscheidt zich deze zwelling volkomen van die van een absces. Men vindt geene duidelijke vochtgolving, en de zwelling laat zich het best vergelijken met eene plek van netelroos van ongewone grootte.

§ 181.

Het is niet zoo geheel zeldzaam, dat men eene aanzienlijke gedaanteverandering der zieke deelen aantreft, die echter van eene geheel eigene soort is. Het bekken steekt naar achteren uit, en is te gelijker tijd aan de lijdende zijde iets opgetrokken, zoodat het, in plaats van eenen regten, eenen scherpen hoek met de wervelkolom maakt. In het verder beloop wordt onder dergelijke verschijnselen het lid oogenschijnlijk verkort, en wanneer de zieke regtop staat, komt de hiel niet met den vloer in aanraking. Hierdoor is ligt eene dwaling in de herkenning mogelijk, en er is een zorgvuldig onderzoek noodig om den heelmeester te overtuigen, dat deze wanstaltigheid slechts het voortbrengsel van de overmatige werkzaamheid van sommige spieren, en van het lang verblijven in eene onnatuurlijke plaatsing is.

Wanneer de verschijnselen in de knie zetelen, hebben zij met de pas beschrevene veel overeenkomst. Er is eene groote gevoeligheid in het gewricht aanwezig; maar de zieke lijdt meer door het knijpen van de huid dan door de drukking, en de ziekelijk verhoogde gevoeligheid verspreidt zich langs de dij naar boven, en langs het been naar beneden, soms tot in den voet en de enkels. De zieke klaagt gewoonlijk niet, wanneer men den hiel drukt en op die wijze de gewrichtsvlakte des scheenbeens tegen die van de dij perst, voorondersteld, dat men zorg-

vuldig elke beweging vermijde. In de meeste gevallen bevindt zich het been in eene regte lijn met de dij, terwijl bij wezenlijk lijden van de knie het been meestal gebogen is. Deze verschijnselen kunnen in deze gevallen zonder stoffelijke verandering oneindig lang bestaan, weken, maanden, jaren lang, waarbij het gewricht zijnen natuurlijken omvang behoudt. Alleen vertoont zich somwijlen eene zwelling aan de voorzijde boven en beneden den band der knieschijf. Wat den algemeenen toestand van zoodanige zieken betreft, geeft men nog op, dat alle zieken, die aan deze kwaal lijden, de jaren van de ontwikkeling der huwbaarheid niet ver te boven zijn; zeer dikwijls lijden zij op eene of andere wijze aan onregelmatigheden van den stondenvloed; echter komen er ook gevallen voor, waarin deze verrigting op geenerlei wijze gestoord is. Personen, die aan habituëele koude in de handen lijden, eenen zwakken pols hebben en over het geheel teekenen van eenen verzwakten bloedsomloop vertoonen, zijn meer dan andere aan deze kwaal blootgesteld, ofschoon men ook dezelfde verschijnselen met een bloeijend uitzigt en voldoende ontwikkeling der dierlijke warmte vereenigd vindt. Somtijds vertoont zich in het lijdend gewricht en zelfs in het geheele lid eene opmerkelijke afwisseling van hitte en koude. Zoo kan des morgens het lid koud zijn en eene bleeke of bleekroode kleur hebben, alsof er nog naauwelijks bloed in hetzelve liep; daarentegen wordt het des middags warm en des avonds zelfs heet. Deze toevallen hebben echter nooit gevaarlijke of kwade gevolgen. Het grootste gedeelte der lijderessen vertoont nog andere bewijzen voor het bestaan van hysterie, daar zij somwijlen aan habituëele hysterische aanvallen onderhevig waren, die na het verschijnen der plaatselijke verschijnselen ophielden. Het terugkeeren der vroegere kwaal brengt verzachting of volkomen verdwijnen der laatste aan.

§ 182.

Wij hebben hier de gewigtigste teekenen, volgens Brodie, uitvoerig opgegeven, en gelooven, dat uit dezelve duidelijk blijkt,

dat men geen regt heeft, deze plaatselijke zenuwachtige verschijnselen in de gewrichten aan hysterie toe te schrijven, daar zij, ten minste in de meeste gevallen, volstrekt die eigenaardigheden missen, welke juist voor de hysterie zoo hoogst karakteristiek zijn, namelijk de vlugtigheid der verschijnselen, het snel verwisselen derzelve, de geheel vrije tusschenpoozen, het klimmen en dalen der pijnlijke verschijnselen en derzelver opkomen in bepaalde aanvalen. Volgens Brodie zouden zelfs de slappe, trage gestellen, met eenen zwakken, kleinen pols, aan deze kwaal meer onderhevig zijn; wij willen hier, wel is waar, niet beslissend daarover spreken, maar wij kunnen verzekeren, dat wij deze ziekten niet zelden bij zulke individu's hebben waargenomen. Voorts is deze kwaal niet alleen aan vrouwen eigen, en ofschoon zij bij deze het meest voorkomt, lijden ook wel mannen daaraan, gelijk Brodie zelf toegeeft. Wij beschouwen dus deze plaatselijke ziekten als zenuwaandoeningen, die haren oorsprong hebben in een eigenaardig lijden van bepaalde zenuwstreken, en die bij vrouwen en bij hysterischen des te ligter voorkomen, omdat het zenuwstelsel in al zijne deelen bij deze eene verhoogde gevoeligheid verraadt, en door ziekelijke invloeden des te ligter wordt aangedaan. Brodie schijnt dit wel ingezien te hebben: hij gebruikt, zoo als hij zelf zegt, de uitdrukking *hysterie*, omdat men het gewoonlijk doet, en omdat deze, zonder nadeel, niet voor eene andere verwisseld kan worden; ofschoon de afleiding van het woord tot een aanmerkelijk misverstand aanleiding zou kunnen geven. De ziekte hangt, volgens hem, niet van de baarmoeder, maar van het zenuwstelsel af, en er bestaat geen praktisch geneesheer, die daaromtrent niet de woorden van Sydenham daarover beämen kan: Quin imo non pauci ex iis viris, qui, vitam degentes solitariam, chartis solent impallescere, eodem morbo tentantur. Wij zien uit deze plaats, dat Brodie even als Sydenham aan de hysterie eene veel grootere uitbreiding toeschrijft, dan wij meenden te mogen doen, en dat men eene groote fout zou begaan, zoo men Brodie's gevoelen naar de letter opnam, hetgeen inderdaad door andere geneesheeren gedaan is, en wij kunnen deze

plaatselijke aandoening slechts als eene plaatselijke zenuwpijn beschouwen.

§ 183.

Wij zullen nog iets over de ziekteverschijnselen, de herkenning en de behandeling dezer plaatselijke zenuwaandoeningen in de gewrichten mededeelen, en kunnen in het eerste opzigt kort zijn, daar wij de beschrijving van Brodie hieromtrent in het algemeen kunnen bevestigen. Deze aandoening schijnt in bijna alle gewrichten voor te komen; zij is in het heup-, knie-, voetgewricht, in het hand-, elleboog- en schoudergewricht, en ook in de kleine gewrichten van den voet en de hand, ja zelfs in de ruggegraat waargenomen. De ziekte ontwikkelt zich langzamerhand: eerst voelen de zieken eene slechts geringe pijn, die zelfs niet aanhoudend is, na eenige dagen weder verdwijnt, en door de zieke naauwelijks geteld, of ten minste slechts voor eene onbeduidende rheumatische aandoening gehouden wordt. De kwaal blijft in dezen graad vaak jaren en maanden lang, en verwekt dan, misschien door haren langen duur, de bezorgdheid der zieken, of klimt zoodanig, dat de pijnen heviger worden, het lijden niet onbeduidend is, en de verrigting van het aangetast deel gestoord wordt. De pijnen zijn soms meer algemeen verspreid, hetgeen meestal het geval is, soms tot eenen of meer groote zenuwtakken bepaald; maar met den tijd wordt dan ook altijd de gevoeligheid in de nabijgelegene weefsels, inzonderheid in de huid, verhoogd; het spierweefsel wordt hysterisch zamengetrokken; de bewegingen zijn gehinderd; de stoffelijke veranderingen bepalen zich wel voornamelijk tot de rigting van het deel, maar niet zelden wordt ook de vochtomloop in de bloed- en watervaten verzwakt, zoodat er zich eene zwelling van het deel vormt. Het deel wordt buitendien verzwakt; de spieren vermageren, hetgeen, zoo als Brodie te regt aanmerkt, door de lange rust veroorzaakt wordt, in welke de zieke, die door elke beweging de hevigste pijnen lijdt, blijven moet. De verschijnselen laten gemeenlijk een dieper geworteld plaatselijk lijden, eene ontsteking in het been-

weefsel, de kraakbeenderen of de banden, enz. vermoeden; maar het naauwkeurigst onderzoek bewijst, dat er niets van dit alles bestaat.

Het beloop der ziekte is altijd slepend; er voegen zich geene koortsbewegingen bij, en alleen, wanneer de pijnen zeer hevig zijn, grijpt er eene algemeene opgewektheid plaats. De ziekte gaat ook slechts langzaam in genezing over, en waar zij plotseling verschijnt, was gewoonlijk eene algemeene hevige ziekte aanwezig, die de bewerktuiging sterk aangreep. De voorspelling kan in het algemeen gunstig gesteld worden: de ziekte heeft zelden of nooit gevaarlijke gevolgen, al bestaat zij ook jaren en al is zij zeer lastig; maar de genezing door de kunst is dikwijls slechts onzeker, en in den regel moet de geneesheer veel op de hulp der natuur rekenen.

Wat de oorzaken dezer kwaal aangaat, is het, wel is waar, niet altijd mogelijk dezelve bepaald op te sporen, maar het schijnt, dat eene plaatselijke prikkeling de hoofdbron der ziekte is, en dat de medewerkende ziekteoorzaken van dien aard zijn, dat zij eene slepende prikkeling kunnen onderhouden. Zoo geeft Johnson op, dat eene omstandigheid, die deze hysterische gewrichtsaandoening vergezelt, den geneesheer ligt tot dwalingen kan verleiden, doordien zij grootendeels ten gevolge van eenen slag of eene beleediging voorkomt, en eene oorzaak van dien aard gemeenlijk den hysterischen aanleg, die in het ligchaam verborgen is, naar een bepaald deel leidt. Wij zijn ook wel van gevoelen, dat plaatselijke beleedigingen deze ziekte kunnen te weeg brengen, maar gelooven, dat de manier, waarop zij werken, anders verklaard moet worden. De zenuwen lijden door de plaatselijke beleediging en blijven in die ziekelijke prikkeling. In andere gevallen wekken verkoudingen deze kwaal op; ook kwaadsappige, anderzins onbelangrijke ziekten, die in het ligchaam verborgen liggen, plaatsen zich op bijzondere zenuwstreken. Wanneer onder zulke invloeden het zenuwstelsel reeds aan eene verhoogde gevoeligheid lijdt, blijft de door dezelve veroorzaakte prikkeling, al wordt de werkzame oorzaak zelf verwijderd, na, en verwekt de kwalen, waarover hier

gehandeld wordt, zoo ook gemoedsbewegingen, fouten van den leefregel, enz.

§ 184.

De verschijnselen der ziekte in het heup- en kniegewricht, zijn reeds uitvoeriger door Brodie opgegeven; wij zullen dus nog slechts eenige opmerkingen omtrent de herkenning aanvoeren. In de zenuwachtige aandoening van het heupgewricht van deze soort kan ligt eene verwisseling met coxarthrocace plaats grijpen. Bij de eerstgenoemde wordt dadelijk van het begin af pijn in de heup gevoeld, die zich niet alleen tot het gewricht bepaalt, maar zich veeleer over de geheele streek verspreidt en zich naar de liesstreek en de knie uitstrekt; de zieke wordt dadelijk van het begin af in het gaan gehinderd; er bestaat eene groote zenuwopgewektheid; de afscheidingen uit de baarmoeder zijn gestoord, en de onveranderde plaats van den grooten draaijer overtuigt ons, dat er geene coxarthrocace bestaat. Voorts is er geene vermagering der bilspieren aanwezig; de billen zijn niet vlakker, en het geheele uitzien der zieke is anders dan dat, hetgeen men verwachten mag, wanneer de beenderen en kraakbeenderen van een gewricht in verzwering liggen. De eigenaardige en woedende nachtelijke aanvallen van pijnen in de leden, met schrikverwekkende droomen gepaard, ontbreken, terwijl zij het bestaan van de laatstgenoemde ziekte verkondigen. De pijn verhindert, volgens Brodie, de zieke dikwijls om in te slapen; maar eens ingeslapen, slaapt zij uren achtereen diep en rustig. Men kan voorts het dijbeenshoofd met alle magt in de heup of de heupkom duwen, zonder de zieke bijzonder hevige pijnen te veroorzaken. Aan dezelfde verschijnselen herkent men de ziekte, zoo zij in het kniegewricht huist. De pijn is ook niet omschreven; de huidbekleedselen zijn voornamelijk de zitplaats van de pijn, en deze neemt niet toe, wanneer men op den hiel drukt, en aldus de gewrichtsvlakte van het scheenbeen tegen die van dij aandrukt.

§ 185.

In andere gevallen zijn de rugwervelen of de gewrichten der bovenste ledematen aangetast; dan gelijken de verschijnselen in het algemeen op die, welke bij het heupgewricht beschreven zijn, maar wijken er, volgens Brodie, toch eenigzins van af. Plaatselijke zenuwachtige aandoeningen der ruggegraat zijn door Brodie vrij dikwijls waargenomen; volgens hem worden zoodanige gevallen dikwijls genoeg voor verzwering der tusschenwervelkraakbeenderen of des wervelligchaams gehouden, en hem zijn niet weinig gevallen bekend geworden, waarin, ten gevolge dezer ongelukkige meening, jonge dames door hare geneesheeren jaren lang tot eene horizontale ligging veroordeeld, met brandingen en setons geplaagd werden, ofschoon zij door versche lucht, beweging en verstrooijing waarschijnlijk in een paar maanden zouden ontslagen geweest zijn van hare ziekte, waarbij de zieke over pijn en gevoeligheid in den rug klaagt, waarbij zich nog dikwijls het een of het ander der volgende verschijnselen voegt, dat den geneesheer ligt bedriegen kan; pijn in de leden, inzonderheid in de onderste ledematen; een gevoel van toesnoering der borstkas, krampachtige zamentrekking der spieren, dikwijls door verandering van ligging te weeg gebragt, dikwijls zonder eenige bepaalde aanleidende oorzaak, een gevoel van zwakte in de onderste ledematen, zoodat zij naauwelijks het gewigt des ligchaams kunnen dragen; zelfs wezenlijke verlamming en belette pislozing. Bij het begin der ziekte is het zeker moeijelijk eene bepaalde herkenning te maken; later verdwijnt echter de moeijelijkheid, en slechts een oppervlakkige waarnemer zal over den waren aard der ziekte in twijfel blijven. De pijn in den rug is zelden tot eene enkele streek bepaald; zij breidt zich over verscheidene deelen van de ruggegraat uit, en dwaalt dikwijls van de eene plaats naar de andere. De gevoeligheid van de ruggegraat is eigenaardig; voornamelijk is de gevoeligheid in de huid ziekelijk verhoogd, en de zieke voelt eene zelfs ligte aanraking van de huid sterker dan drukking op de wervelen. De pijn is in de meeste gevallen heviger dan

bij eene ware ziekte van den wervel; de spierkrampen komen zeer met vitusdans overeen; waar neiging tot verlamming of verlamming wordt waargenomen, onderscheidt zij zich genoegzaam van de toevallen, die van drukking op de hersenen of het ruggemerg afhangen, daar, ten gevolge van de eigenaardigheid der hysterische verlamming, hier in het algemeen de spieren niet onvermogend zijn, om aan den wil te gehoorzamen, maar de wil zelf ontbreekt. Andere bijkomende omstandigheden kunnen dikwijls ter bepaling van ons oordeel dienen: het uitzien der lijderes, hare omstandigheden, haar ouderdom, de toestand van den stondenvloed, en inzonderheid het voorkomen van andere en gewone hysterische verschijnselen. Dikwijls ziet men heelmeesters, die eene spons, in heet water gedoopt, op den rug aanbrengen, in de meening, dat, zoo de zieke daarbij over pijn klaagt, er altijd een bewijs voor het bestaan van verzwering bestaat. Brodie's eigene ondervinding gaf hem intusschen aanleiding om te gelooven, dat eene zieke met zenuwpijn in den rug bij zulk eene proef meer klaagt, dan anderen met een organisch lijden. Deze omstandigheid dient aangeduid te worden, ten einde men zich daardoor bij de herkenning niet late bedriegen.

§ 186.

De aandoening van de hand en het handgewricht komt, zoo als Brodie opgeeft, bij vrouwen voor, die duidelijk tot hysterie geneigd zijn, vooral, wanneer zij aan hevige gemoedsaandoeningen en groote geestinspanningen zijn blootgesteld, en wordt gewoonlijk, ofschoon niet altijd, aan eene verstuiting van de hand of een ander onbeduidend toeval toegeschreven. De zieke klaagt over pijnen in de rugvlakte van de hand en van het handgewricht, die in het begin gering zijn, doch later hevig worden. Dikwijls neemt men, na verloop van eenigen tijd, eene onomschrevene zwelling der zachte deelen waar, die zich eene kleine streek over de benedenhelft van den voorarm uitbreidt en zich benedenwaarts tot de vingers uitstrekt. De zwelling gaat met geene roodheid van de huid gepaard; heeft zij eenige weken geduurd,

dan houdt zij op; maar de pijn blijft en houdt hetzelfde karakter, wordt bij elke beweging van het lid vermeerderd, en neemt toe in dezelfde mate, als de zieke meer op haar let. Om de gevreesde bewegingen te vermijden, wordt de hand in eene en dezelfde plaatsing gehouden, zoodat het gewricht eindelijk onbewegelijker wordt. De hand ziet er dan zeer karakteristiek uit; de huid wordt glimmend en schijnt met de onderliggende deelen vaster dan gewoonlijk verbonden. Deze toestand kan maanden en zelfs jaren duren; dan verdwijnen de toevallen van lieverlede, zonder dat men nadeelige gevolgen opmerkt. Echter is de afloop niet altijd zoo gunstig. Brodie behandelde eene dame, welke aan de boven beschrevene kwaal leed. Zij verliet Londen, om eene reis door Europa te doen, zonder dat zij eerst beter was. Na vier of vijf jaren zag Brodie haar weder: de spieren van den voorarm waren geheel vermagerd en verlamd; de hand was ineengeschrompeld en stijf, de vingers in den handpalm zamengetrokken, en de nagels dun en ruw.

§ 187.

De behandeling dezer plaatselijke zenuwachtige gewrichtsaandoeningen is zeer moeijelijk en in den regel zeer langdurig. Ten opzigte der plaatselijke behandeling halen wij eerst Brodie's uitvoerige opgave aan:

Hysterische pijnen worden dikwijls door inwrijvingen van vlugge smeersels bedaard, b. v. door linim. camph. compos., waarbij men nog een weinig opiumtinctuur voegt. Somwijlen deed de aanwending van eene belladonnapleister iets, ofschoon deze hier in lang zoo voordeelig niet werkt als in de meeste andere gevallen van zenuwpijnen. Somwijlen worden hysterische pijnen door laauwe plaatselijke baden met het volgende waschwater verzacht: Rp. Mixturae camphorae, Spirit. Rorismarini aa. M. F. Lotio. — Heete waterdampen, op het lijdend deel gerigt, hebben dikwijls aan de zieken veel dienst gedaan. Inzonderheid gebruikt men dit middel met voordeel bij het boven besproken lijden van het handgewricht en van de hand.

In gevallen, waarin in het zieke lid bij afwisseling het gevoel van hitte en koude verschijnt, heeft Brodie met uitstekenden uitslag de volgende geneeswijze aangewend. Gedurende den aanval van hitte liet hij eene compres, die met een koud geestrijk vocht bevestigd was, op het deel leggen. Is de hitte voorbij en wordt het deel weder koud, dan laat hij het in eene dikke wollen kous en gewaste taf wikkelen, om het ontwijken der warmte te verhoeden. Na het ophouden van de koude neemt men de taf weg. Met deze plaatselijke behandeling verbond hij het gebruik van zwavelzure chinine, die door het tusschenpoozend karakter der ziekte schijnt aangewezen te zijn.

Bij vele zenuwpijnen belooft men zich voordeel van bloedontlastingen, hetzij door aderlatingen, hetzij door koppen of bloedzuigers. Brodie twijfelt geenszins, dat eene bloedontlasting dikwijls eene wezenlijke verligting van pijnen ten gevolge heeft. Maar de verligting is altijd slechts voorbijgaande, en waar hij deze behandeling zag opvolgen, was de eindelijke uitslag daarvan altijd ongunstig voor de zieke. Hij stelt dus als algemeene regel vast, dat alles, wat de ligchamelijke krachten verzwakt, den duur van hysterische toevallen, van welken aard zij ook zijn mogen, verlengt, en gelooft, dat bij geen middel deze werking zoo sterk uitkomt, als bij de herhaalde bloedontlastingen. Alle, die aan zulk eene behandeling onderworpen werden, bleven, naar zijne ondervinding, voor haar geheele leven ziekelijk, en hij twijfelt niet, of het leven is dikwijls daardoor verkort.

Pleisters, Spaanschevliegen en de geheele klasse der tegenprikkels vermeerderen in de meeste gevallen het lijden der zieken. Een verwijt, dat men aan alle plaatselijke middelen doet, is hier hoofdzakelijk op zijne plaats: zij bepalen de opplettendheid nog meer op het plaatselijk lijden. Hij merkt tevens op, dat over het geheel niets meer tot de genezing bijdraagt, dan wanneer de oplettendheid der zieke van het onderwerp van haar lijden kan afgeleid worden. De behandeling moet zoo ingerigt zijn, dat de zieke zooveel mogelijk hare gewone levenswijze kan leiden. Zoo heeft men zelden bij hysterischen knie- of heup-

pijnen beterschap te wachten, wanneer de zieke op de canapé moet liggen. Al neemt de pijn nu af, dan verheft zich toch zulk een gevoel van zwakte, dat de zieke daardoor meer van het gaan afgehouden wordt dan door de pijn, en dit neemt om ligt begrijpelijke redenen des te meer toe, hoe langer men de zieke laat liggen. De eerste stap tot de genezing is gedaan, zoo de zieke zooveel geestkracht bezit om het zieke lid, in weêrwil van de pijn, te gebruiken.

De heelmeester heeft hier nog eene andere vraag te beantwoorden: Kan men, in hysterische pijnen der ledematen, eenig voordeel verwachten van de doorsnijding der in hetzelve loopende zenuw, om de verbinding tusschen het aangedane deel en de hersenen af te breken? of van de geheele wegneming van het deel zelf door uitroeijing of afzetting? Naar de meening, die Brodie zich van deze ziekte gevormd heeft, dat zij namelijk in het zenuwstelsel in het algemeen, en niet slechts in het deel, waarin de verschijnselen voorkomen, hare zitplaats heeft, kan hij zich geen gunstigen uitslag van deze kunstbewerking beloven. Het bekende mislukken van gelijke kunstbewerkingen, die wegens aangezigtspijn en tetanus ondernomen zijn, bevestigt zijn gevoelen omtrent de ondoelmatigheid derzelve volkomen. De ziektekunde is intusschen nog niet zoo ver gevorderd, dat wij gevoegelijk ergens de ondervinding mogen veronachtzamen, en voordat de acta over een onderwerp volkomen gesloten zijn, moet zij de eenige bron onzer wetenschap zijn.

Hieruit volgt de onzekerheid der therapeutische behandeling. In de gevallen, die wij in de gelegenheid waren waar te nemen, zorgden wij hoofdzakelijk voor het behoorlijk warmhouden van het deel en voor de bevordering der huiduitwaseming, door het bedekken van het deel met flanel, gewaste taf of wol, zonder dadelijk prikkelende of tegenprikkelende middelen aan te wenden. Bovendien moet men altijd daarop bedacht zijn, om op de geheele bewerktuiging te werken, en bestaande geneigdheden tot ziekten, als ook de verhoogde gevoeligheid des zenuwstelsels, te verwijderen. Hiertoe passen de in de behandeling voor de hysterie opgegevene middelen, waarnaar wij hier verwijzen.

H. Hoffmann, De morbi hysterici vera indole, sede, orgine et cura. Halae 1733.

Dezelfde, Consult. Cent. II. n. 43 sq.

Richter, De malo hysterico. Gottingae 1741.

P. S. de Chaufepié, Diss. de malo hysterico. Lugd. Batav. 1752.

S. A. Ponticelli, Di tre specie di affezione isterica ed ipocondriaca. Lucca 1759.

Baumes, Diss. de mali hysterici vera indole et curatione. Erford 1762.

Richardson, Diss. de malo hysterico. Edinb. 1763.

R. Whytt, Observations on the nature and cures of those disorders, which have bien commonly called nervous, hypochondriac or hysteric etc. Edinb. and London 1765.

Büchner, Diss. III de malo hysterico. Erford 1721. 1739. Halae 1769.

Goez, Beitrage zur Geschichte von den hysterischen Krankheiten. Meiningen 1771.

Pressavin's Abhandl. von den Nervenkrankheiten und den Dünsten. Aus den Franz. Nürnb. 1772.

J. F. Isenflamm's Versuch einig. prakt. Anmerkungen über die Nerven zur Erläuterung verschiedener Krankheiten derselben, vornehmlich hysterischer und hypochondrischer Zufälle. Erlangen 1774.

Pomme's Abhandl. über die hypochondrischen und hysterischen Nervenkrankheiten, oder von den Vapeurs. Aus den Französ. von Gladbach. Breslau 1575.

C. Percy, A mechanical account and explication of the hysterical passion and of all other disorders, as are peculiarly incident to the sex. Lond. 1775.

J. N. A. von Leuthner, Practische Heilungsversuche der Milz, sowie auch der Mutterdünste durch verschiedenen Gebrauch des gemeinen Wassers. 2 Thle. Ulm 1779.

S. A. Tissot's Abhandlungen über die Nerven und deren Krankheiten. Aus den Franz. von J. C. G. Ackermann. Leipzig 1781—1784.

Bledenkopf, Diss. inaug. de malo hysterico. Giessen 1785.

J. Alsinet, Nuevo metodo para curar flatos, hypocondria, vapores y ataques hystericas. Madrid 1786.

W. Rowley, A treatise on female nervous, hysterical, hypochondrical, bilious, convulsive diseases. Lond. 1788.

J. Mitchel, Diss. de hysterica. Edinb. 1789.

H. Manning, Ueber die Mutterbeschwerden. Aus dem Engl., mit Einleit., pract. Zusätzen und Erläuterungen von F. L. Hanke. Wien 1790.

K. Bankhead, Diss. de hysteria. Edinb. 1791.

W. Robertson, Diss. de hysteria. Edinb. 1791.

P. J. Buchoz, Diss. en forme de consultation sur une nouvelle machine pour les fumigations végétales dans les maladies de Matrice même dans les passions hysteriques. Paris 1791.

A. H. Meinike, Diss. de hysteria. Helmst. 1792.

J. F. E. Sievers, D. i. med. hypochondriacae atque hystericae dispositionis causas nonnullas praecipuas, quas hodiernis maxime temporibus ad ejusmodi disquisitionem inter mortales plurimum conferre solent, sistens. Helmst. 1798.

J. K. H. Ackermann, Ueber Blähungen und Vapeurs, Briefe, hysterischen und hypochondrischen Personen gewidmet. Zeitz und Naumburg 1794.

W. Cullen's Vorlesungen über die Nervenkrankheiten. Aus den Engl. von B. G. N. Schreger. Leipzig 1794.

J. W. L. von Luce, Versuch über Hypochondrie und Hysterie. Gotha und Petersburg 1797.

A. F. F. Mohring, Diss. inaug. sist. cogitata quaedam de malo hypochondriaco atque hysterico. Jenae 1798.

A. Thomson's Untersuchung der Natur, Ursachen und Heilmethode der Nervenbeschwerden; aus dem Engl. mit Anmerkungen von G. F. Mühry. Hannov. 1798.

K. Wolf, Diss. inaug. de morbo hypochondriaco et hysterico. Francofurt. a. V. 1799.

Heilmann, Momenta quaedam circa affectum hystericum. Würceb. 1800.

Tacker, Diss. de hysterica. Edinb. 1801.

Louyer-Villermay, Recherches sur l'hypochondrie et l'hystérie Paris 1803.

M. Saxtorph's Gesammelte Schriften geburtshülfl., prakt. und physiologischen Inhalts, herausgegeben von Scheel. Kopenh. 1803.

E. S. von Emden, Versuch einer Hypochondralgologie, oder Lehre von den Milz- und Mutterbeschwerden. Emden 1804.

J. H. D. Petetin, L'électricité animale, prouvée par la découverte des phénomènes physiques et moraux de la catalepsie hystérique. Paris 1809.

J. L. W. Hohnetock, Ueber die Hypochondrie und Hysterie und deren Heilung. Sondershausen 1816.

K. J. Zimmermann's Versuch über Hypochondrie und Hysterie. Bamberg 1816.

Louyer-Villermay, Traité des maladies nerveuses ou vapeurs, et particulièrement de l'hystérie et de l'hypochondrie. Vol. 1 et 2. Paris 1816.

D. W. A. Haase, Ueber die Erkenntniss und Cur der chronischen Krankheiten. Leipzig 1817.

Bernard in Hufeland's Journal 1816, Heft 2. Hufeland aldaar. 1818. 1 Heft.

Henning, ald. 1821. Oct. Pittschaft ald. 1821. Juni.

Dufour, Gazette de Santé ou Recueil général et périodique etc. Paris, Sept. 1817.

A. G. Richter, Specielle Theraphie. 2te Aufl. VII Bd. Berlin 1817—1821.

M. Georget, De l'hypochondrie et de l'hystérie. Paris 1824.

T. M. Caton, Popular remarks, medical and literary on nervous chronic debility, hypochondric and hysterical diseases. Lond. 1824.

H. Schnaubert, Beitrag zur Erkenntniss des Wesens der Hypochondrie und Hysterie und deren richtige Behandlung. Eisenberg 1827.

F. Emm, Pneumatologie des menschlichen Körpers in theoretischer und practischer Beziehung, oder Untersuchungen über die Natur u. s. w. der Blähungen, sowie der Hysterie und Hypochondrie und verschiedener Krankheitszustände, namentlich der Extase, des Somnambulismus, des Aber- und Wunderglaubens ünd anderer Zustände eigenthümlicher Art u. s. w. In 2 Abth. deutsch herausgegeben und mit Anmerkungen begleitet von C. Fitzler. Ilmenau 1832.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de Bleekzucht.

§ 188.

De ziekte, die men tegenwoordig het vaakst met den naam van chlorosis of bleekzucht bestempelt, was reeds aan de oudere geneesheeren bekend. Wij vinden haar reeds in de geschriften van Hippocrates (1), Galenus (2), Aëtius (3), Paulus van Aegina (4), bij Avicenna (5) en anderen; Langius was echter de eerste, die deze ziekte omstreeks het jaar 1550 met naauwkeurigheid beschreef. Zoo wij de menigvuldigheid der ziekte, over welke wij hier handelen, in het oog houden, kon zij ook onmogelijk ooit over het hoofd gezien worden; zij moest veeleer ten allen tijde de opmerkzaamheid der geneesheeren tot zich trekken, en wij zien inderdaad, dat hunne pogingen, om de ziektekunde der bleekzucht in een helderder licht te plaatsen, altijd zeer belangrijk waren. Evenwel is zij toch in bijna alle opzigten een onderwerp van geschil tusschen de geneesheeren: men heeft het noch over de ziektevormen, over de afzonderlijke verschijnselen der ziekte, over haren aard, over den leeftijd en het geslacht, waarin zij zich ontwikkelt, noch over de genezing der ziekte eens kunnen worden; en terwijl sommigen aan de bleekzucht eene grootere uitbreiding geven en aannemen, dat zij op alle leeftijden der vrouw en zelfs bij den man kan verschijnen, houden anderen haar slechts voor eene ziekte der huwbaarheid. Sommige geneesheeren hebben velerlei soorten

---

(1) Liber de morbis virginum.

(2) De causis symptom., lib. I. cap. 7.

(3) Tetrab. III. Sermo 1. cap. 23. et Tetrab. IV. Sermo 4. cap. 10.

(4) De remediis lib. I.

(5) Canon. med. lib. III. fen 21. tract. III.

van dezelve vastgesteld, anderen haar als eenen eigenaardigen vorm van het ontbreken der stonden beschreven; maar inzonzonderheid bestond er tweespalt over de bepaling van den aard der ziekte, waarop wij later zullen terugkomen. Te dien opzigte heeft de bleekzucht met de vrijsterziekte een zelfde lot ondergaan, en zij schijnt ook met het bloed- en watervaatstelsel op dezelfde wijze als deze met het zenuwstelsel in betrekking te staan, want zij maakt, zoo als wij dit reeds vroeger in onze beschrijving van dezen ziektevorm (1) aangetoond hebben, eene groep van verschijnselen uit, die wel alle van het vaatstelsel schijnen uit te gaan, even als de verschijnselen der hysterie van het zenuwstelsel, maar die, wat hunne zitplaats en karakter aangaat, even veelsoortig als deze zijn. Wij zien van daar ook, dat deze ziekte op velerlei wijzen gedoopt is geworden. Hippocrates geeft haar den naam van χλώρωσμα; Avicenna illisis; L. Mercatus febris alba et virginum obstructiones; Baillou foedi colores; Roderic a Castro en Daniel Sennert morbus virgineus; Ranchen en Varandé chlorosis; Ettmüller icteria alba; Sydenham pallidi colores; J. Langius febris amatoria; Sauvages ictère blanc; Tissot opilations; de Engelschen greensickness; de Franschen pales couleurs; de Hollanders bleekzucht; voorts is zij als foedus virginum color, chlorosma, pallidus morbus, pallor virginum, morbus virgineus, cachexia virginum, wankleurigheid, witte geelzucht, maagdenbleekheid, maagdenziekte bekend. Men zag hieruit reeds, dat somwijlen de ziekte zeer algemeen opgevat is, of dat men enkele verschijnselen, ofschoon zij onder zeer verschillende omstandigheden kunnen voorkomen, als karakteristiek beschouwd en de ziekte naar dezelve genoemd heeft. Maar even als men maar al te vaak in de vrijsterziekte elk zenuwachtig verschijnsel der vrouw voor eenen hysterischen vorm verklaard heeft, heeft men ook dikwijls verkeerdelijk elken ziektevorm, die van zwakte des vaatstelsels schijnt uit te gaan, met den naam van bleek-

---

(1) Die Krankheiten des Weibes von W. P. Dewees, übersetzt von Moser. Berlin 1837.

zucht bestempeld. Uit de beschrijving der verschijnselen dezer ziekte zal duidelijk blijken, dat zij geen volstrekt bestemd en pathognomonisch teeken bezit; dat veeleer elk afzonderlijk verschijnsel, 't welk wij in de bleekzucht waarnemen, en zelfs meer te gelijk, ten gevolge van andere ziekten kunnen opkomen, zoodat het begrip van de ziekte nimmer door enkele verschijnselen kan bepaald worden. De huidkleur, de zwakte en afmatting der ledematen, die wij in de bleekzucht waarnemen, zijn bij vele ziekten uit kwaadsappigheid secundaire verschijnselen; eene slijmige uitvloeijing uit de scheede, eene onderdrukking van den stondenvloed of het geheel ontbreken der stondenwerkzaamheid kunnen idiopathische ziekten uitmaken, en eene zwakte na zich slepen, die met de zwakte in de bleekzucht volkomen overeenkomt. Maar toch heeft men het regt niet, om in al deze gevallen het bestaande lijden als bleekzucht te beschouwen. Op de aangehaalde plaats hebben wij reeds als ons gevoelen opgegeven, dat deze eigenaardige zamenstellingen met de bleekzucht in geen nader verband staan, en dat zulk eene meening evenmin gegrond is, als de meening, dat de zenuwachtige verschijnselen, die de spijsverteringstoornissen, borstziekten, enz. begeleiden, tot de hysterie behooren. De bleekzucht hangt naar ons gevoelen van eene eigenaardige werking des voorttelingstelsels af, en juist dit oorzakelijk punt moet hier in aanmerking komen, omdat hierin de wezenlijke aard der ziekte haren grondslag heeft, gelijk wij dit later nader zullen uiteenzetten.

§ 189.

Men heeft dikwijls beproefd, om het begrip der ziekte door de opsomming van hare gewigtigste verschijnselen te bepalen; maar dit is tot eene beschrijving der ziekte niet voldoende, en men wordt daardoor niet zelden tot een eenzijdig gevoelen verleid. Wij zullen hier vooreerst de gewigtigste bepalingen der schrijvers kortelijk opgeven: Rowley (1), die ons eene zeer

(1) Rowley's Praktische Abhandl. über die Frauenzimmerkrankheiten u. s. w. Aus dem Engl. von Michaelis. Breslau 1790.

belangrijke verhandeling over de bleekzucht geleverd heeft, zegt: »Van de jonge vrouwen, die aan eene beginnende of reeds voleindigde verstopping der baarmoederlijke vaten lijden, zich in de ontwikkeling der huwbaarheid bevinden of daartoe naderen, eene in het oog loopende bleekheid, of eene ziekelijke, vale, groene kleur over het geheele ligchaam vertoonen, en daarbij tegenzin tegen alle ligchamelijke bewegingen hebben, zegt men, dat haar ziekelijke toestand bleekzucht is." En hij voegt er nog de volgende verschijnselen bij: »Bleekheid der lippen, groote moeheid, koude voeten, verloren eetlust of neiging tot tegennatuurlijke, anders niet eetbare dingen, misselijkheid en braking, onrustige slaap, matte pols, gele, troebele of ook wel waterige pis, aamborstigheid, gezwollen voeten, hoofdpijn, flaauwten en eene groote neêrslagtigheid." Deze verklaring bevat inderdaad al het wezenlijk eigene van de bleekzucht; maar de verschijnselen alleen kunnen den aard der ziekte niet aantoonen, en hare betrekking tot het geslachtsstelsel moet naauwkeuriger aangewezen worden, hetgeen wij in onze verhandeling, die bij de vertaling van het werk van Dewees gevoegd is, getracht hebben te doen, en waarop wij weder zullen terugkomen. Volgens Meissner (1) is de bleekzucht eene ziekte, die gemeenlijk het vrouwelijk geslacht in de eerste jaren der huwbaarheid aantast, en zich door hare grijsbleeke gelaatskleur, blaauwachtige randen om de oogen, drooge, onwerkzame huid en verminderde voeding te kennen geeft. Roche (2) ziet de bleekzucht als eene ziekte aan, wier voornaamst verschijnsel eene buitengemeene, zeer dikwijls in het groen en geel spelende bleekheid verraadt. Evenzoo sommen E. von Siebold, Carus, Colombat en vele andere schrijvers eene reeks van ziekteverschijnselen op, die soms in eenen hoogeren, soms in eenen geringeren graad in de bleekzucht opgemerkt, maar alle teekenen van zwakte zijn, en, zoo als wij reeds op-

---

(2) Universallexicon der praktischen Medicin und Chirurgie. Aus dem Franz. Leipzig 1837. III Bd. Art. Chlorosis.

(1) Forschungen des 19ten Jahrhunderts im Gebiete u. s. w. Bd. II. S. 100.

gaven, onder geheel andere omstandigheden kunnen voorkomen. Voorts ziet men op deze wijze het beloop der ziekte en hare verschillende vormen over het hoofd, en terwijl men de ziekte aan den eenen kant beperkt, daar enkele vormen derzelve ten minste in het begin volstrekt geene aanduidselen van eenen toestand van zwakte opleveren, heeft men haar van den anderen kant eene al te groote uitbreiding gegeven, daar zij niet overal aanwezig is, waar deze toestanden zich ontwikkeld hebben.

§ 190.

Verschijnselen der bleekzucht. De verschijnselen der bleekzucht zijn zeer verschillend, en dit verschil berust op velerlei omstandigheden, op welke wij steeds moeten letten, daar van deze werkelijk de verschillende vormen afhangen. Wij moeten eerst eene chlorosis vera van eene chlorosis symptomatica s. secundaria onderscheiden, met welke eerste wij ons hier hoofdzakelijk moeten bezig houden. Onder chlorosis vera verstaan wij dien ziektevorm, die zich door eene tegennatuurlijke geslachtsontwikkeling bij jonge meisjes opdoet, zonder dat er organische ziektetoestanden van de bijzondere deelen des ligchaams bestaan of als oorzaken dezer stoornissen gewerkt hebben; waar zij evenwel voorhanden zijn, moeten zij als secundaire toestanden beschouwd worden. Boven hebben wij opgegeven, dat niet alle verschijnselen, die wij in de bleekzucht waarnemen, als aan deze ziekte alleen eigen beschouwd kunnen worden; maar hiermede wordt niet wederlegd, dat de bleekzucht niet werkelijk ten gevolge van andere ziekten verschijnen kan, maar dan moeten de bleekzuchtige verschijnselen van de geslachtsontwikkeling afhangen en met de geslachtswerktuigen in eene dadelijke betrekking staan, welke onderscheiding wij hier voor volstrekt noodzakelijk houden. Het is ligt te begrijpen, dat, wanneer bijzondere stelsels of deelen, inzonderheid ten tijde der huwbaarheid, door eene of andere ziekte zijn aangetast, zij ook aan de geslachtsontwikkeling geen regelmatig deel nemen, en aldus eene bleekzucht veroorzaken en zich met dezelve verbinden kunnen. In dit geval zal dan

de bleekzucht eene symptomatische of secundaire zijn, waarin de verschijnselen door de zamenstelling met de primaire ziekte nog op velerlei wijzen verveelvoudigd kunnen worden. Uit deze opgave volgt, dat de door ons vastgestelde chlorosis secundarica niet met de chlorosis spuria, symptomatica, secundaria, die HORN opgeeft (1), verwisseld mag worden. Volgens dezen schrijver is de valsche bleekzucht eene met de echte volmaakt overeenkomstige, maar niet volkomen in aard gelijke ziekte, daar de eerste niet alleen bij het vrouwelijk geslacht buiten de jaren der huwbaarheid, bij de gehuwde en ongehuwde kan voorkomen, maar zelfs bij het mannelijk geslacht niet zelden geheel onafhankelijk van de geslachtsverrigtingen verschijnt. Zulk eene uitbreiding mag men, naar ons gevoelen, niet aan bleekzucht geven, waarop wij later zullen terugkomen. Door andere geneesheeren worden nog velerlei soorten van bleekzucht aangenomen. Zoo schildert HARLESS (2) drie soorten dezer ziekte, en noemt de eerste chlorosis genuina uterina, die slechts als ontwikkelingsziekte bij jonge meisjes voorkomt, en hare oorzaak in eene omstemming der baarmoeder en der eijerstokken vindt. De tweede noemt hij chlorosis atrophica et scorbutica: bij deze is de stondenvloed dikwijls overrijkelijk, het stondenbloed dun, zwart en waterig, en zij is soms eene voorbode van longtering, soms zal zij van gebreken van de chylbereiding en van den omloop des bloeds in het poortaderstelsel afhangen. De derde soort is de chlorosis cardiaca, die hare oorzaak in organische hartziekten heeft. Wij kunnen de aanneming dezer soorten niet toestemmen, daar de beide laatste soorten wel de menigvuldigste vormen der secundaire bleekzucht zijn, maar wanneer wij ze tot soorten van bleekzucht zelve wilden verheffen, nog vele andere vormen noodzakelijk hiertoe gerekend

---

(1) Encyklopädisches Wörterbuch der medicin. Wissenschaften, herausgegeben von den Professoren der medicin. Facultät zu Berlin Art. Chlorosis.

(2) G. F. HARLESS, Handbuch der ärztlichen Klinik, ook onder den titel: Neues prakt. System der speciellen Nosologie. Coblenz 1826. 2 Hälfte. I Abth.

moesten worden. De verdeeling, die Haupt (1) opgeeft, komt ons als geheel verkeerd voor: hij neemt namelijk eene bleekzucht aan, die meer door inwendige, en eene andere, die meer door uitwendige oorzaken te weeg gebragt wordt. De eerste kan van eenen te sterken wasdom des ligchaams of van eenen te rijkelijken stondenvloed vergezeld zijn, of uit verhinderde ontwikkeling der teeldeelen ontstaan; de tweede kan daarentegen als chlorosis synochica s. florida, als chlorosis erethistica of chlorosis torpida verschijnen.

§ 191.

Wij nemen in de boven opgemelde beteekenis eene chlorosis vera s. idiopathica en eene chlorosis symptomatica, secundaria aan, en zullen ons eerst met de beschrijving der eerste, die vooral onze opmerkzaamheid moet bepalen, bezig houden. Maar ook deze eerste vorm der ziekte vertoont weder bij de ziekteverschijnselen zulke aanzienlijke afwijkingen, dat wij hier twee soorten moeten onderscheiden, gelijk wij dit reeds in ons opstel over bleekzucht gedaan hebben. In den eenen vorm schijnen de geslachtswerktuigen in hunne ontwikkeling snel en vroeg te willen vooruitgaan, maar de bewerktuiging blijft in hare ontwikkeling achterlijk, omdat zij de eischen van het vroeg opgewekt geslachtsstelsel niet kan bevredigen; in den tweeden vorm nemen wij eene trage ontwikkeling, eene volmaakte achterlijkheid van de ontwikkeling des geslachtsstelsels waar, terwijl enkele deelen of stelsels, of de geheele bewerktuiging, zich snel ontwikkelen, zoodat de eenstemmigheid der gezamenlijke geslachtsontwikkeling op tweederlei wijzen gestoord kan zijn. In den eersten vorm komen de verschijnselen der zwakte of des torpors in de gezamenlijke bewerktuiging vroeg op; in den tweeden merken wij dikwijls in het begin de verschijnselen eener zenuwachtige of koortsige opgewektheid. De meeste schrijvers hebben ook naar dit verschillend voorkomen der verschijnselen de vormen der bleekzucht onderscheiden. Mason

(1) J. C. A. H. Haupt, Diss. de Chlorosi. Halae 1827.

Good (1) neemt eene chlorosis entonica aan bij eenen volbloedigen habitus met pijn in het hoofd, in den rug, in de lendenen, met hartklopping, met eenen vollen, gespannen en menigvuldigen pols, en eene chlorosis atonica bij een verzwakt gestel, met groote onwerkzaamheid, vermoeidheid, kortademigheid, koude en zuchtige zwelling der onderste ledematen, eenen zwakken en snellen pols. Andere schrijvers hebben eene chlorosis florida en torpida aangenomen; maar deze vormen maken in een ziektekundig opzigt geen zoo wezenlijk onderscheid uit, als de door ons opgegevene omstandigheden in het voorttelingsstelsel, die ook inzonderheid voor de behandeling bijzonder gewigtig zijn.

§ 192.

De ziekte tast jonge meisjes op de jaren der geslachtsontwikkeling aan, en schijnt zich niet tot zekere gestellen te beperken; zij tast zoowel de individus aan, die vroeger zwakkelijk waren en met geringe kracht de jaren der huwbaarheid intreden, als die, welke reeds vroeg eenen krachtigen uitgewerkten ligchaamsbouw schijnen te bezitten, en bij welke men het verschijnen van zulk een ziekte het minst vermoeden zou. Wij wijken in dit opzigt, wel is waar, van de opgaven der meeste schrijvers af, die in den regel een zwak gestel als een noodwendig vereischte van de bleekzucht beschouwen, maar meenen toch niet te dwalen, daar de schrijvers de eerste verschijnselen der bleekzucht voor de voorbeschiktheid tot deze ziekte hebben aangezien. Carus (2) zegt, dat bij de meeste minder sterke individus in het tijdperk, waarin de ligchaamsgroei bijna voleindigd is, ook zonder eigenlijke stoornis van den welstand toch eene bleekere huidkleur, vermoeidheid, eene melancholieke stemming, gebrek aan eetlust en dergelijke verschijnselen voorkomen, die dikwijls, zoo als b. v. de molimina menstruationis, eene aanzienlijke hoogte bereiken en eene reeks van verschijn-

(1) Masson Good, The Study of Medicine. London 1820.
(2) Carus, Gynäkologie. Bd. I.

selen voortbrengen, die onder den naam van bleekzucht of meisjesziekte begrepen worden. Volgens ROCHE (1) zijn vooral het lymphatisch temperament en een zwak gestel voorbeschikkende oorzaken dezer ziekte, en E. VON SIELOLD (2) zegt, dat deze ziekte individus aantast, die eenen sponsachtigen, torpiden, opgeblazenen habitus hebben, gelijk ook die, welke aan verschijnselen van verstopping in den onderbuik, aan geelzucht, opgezetheid en spanning van den buik lijden, en inzonderheid aan slijmvloeijingen van het darmkanaal, aan slijmige aanbeijen en witten vloed, aan slechte spijsvertering en algemeene traagheid en ongevoeligheid onderhevig zijn. Maar deze verschijnselen behooren óf reeds wezenlijk tot de ontwikkelde bleekzucht, omdat door deze elk gestel op eene eigenaardige manier gewijzigd wordt, óf zij zijn de teekenen van andere ziekelijke toestanden, die als meer belangrijke kwalen dan de bleekzucht zelve te beschouwen zijn, hetgeen inzonderheid van de door E. VON SIEBOLD opgegevene verschijnselen geldt, en welke zich slechts met de chlorosis secundaria kunnen verbinden. Deze laatste zal zich vaak alleen bij ziekten van zwakte voegen, en dan past op haar de bewering, dat de bleekzucht zwakke gestellen aantast; maar even als chlorosis idiopathica ontwikkelt zij zich ook ten tijde van de huwbaarheid bij bloedrijke, krachtige gestellen, en eerst met den tijd vertoont zich dan zwakte. Zoo geeft COLOMBAT op (3), dat een aangeboren aanleg, een snelle en te vroege wasdom de bleekzucht begunstigen, en rangschikt deze naast de toestanden van zwakte, en E. VON SIEBOLD zelf heeft de omstandigheden, waaronder de bleekzucht zich in de jaren der geslachtsrijpheid ontwikkelt, op eene andere plaats van zijn werk volstrekt afwijkend van zijn boven vermelde meening, maar volkomen juist opgegeven.

1) Meisjes van eene teedere vorming en bewerktuiging, zon-

(1) Handbuch zur Erkenntniss und Heilung der Frauenzimmerkrankheiten. Bd. I.

(2) T. a. p.

(3) Traité des maladies des femmes et de l'hygiène spéciale de leur sexe par COLOMBAT DE L'ISÈRE. Paris 1838. Tom. II.

der zigtbaren aanleg tot ziekte, worden tusschen haar 12de en 14de jaar, terwijl zij juist snel groeijen, in het begin door eenen bleekzuchtigen toestand aangetast, waarbij de eetlust, stoelgang en slaap niet gestoord zijn. Deze toestand bereikt reeds in korten tijd zijne hoogste ontwikkeling, omstreeks in 8 dagen, verdwijnt dan, maar keert na eenigen tijd terug, totdat de stonden regelmatig verschenen zijn. 2) Meisjes van een prikkelbaar, reproductief gestel, waarbij de ontwikkeling en de groei in de lengte des ligchaams den behoorlijken graad bereikt hebben, worden zonder moeijelijkheden gemenstrueerd, in het begin geregeld alle vier weken, maar steeds rijkelijker en in zulke hoeveelheden, dat er onmidellijke verzwakking op volgt en zij eindelijk bleekzucht krijgen. 3) Meisjes, die van kindsbeen af een bleek uitzien hadden, zich vroeg ontwikkelen, die op haar veertiende jaar reeds volkomen en meestal vrij ruim hare lengte verkregen hebben, die eene niet zeer sterke spierontwikkeling bezitten en daarbij mager zijn, hare stonden zonder moeite krijgen, worden soms bleekzuchtig, nadat deze laatste eenen tijd lang volkomen in orde waren. 4) Meisjes, die in het levenstijdperk, waarin de stondenvloed voor de eerste maal pleegt te verschijnen, in hare ontwikkeling nog achterlijk zijn, bij welke de eenstemmige evenredigheid der vorming tusschen de afzonderlijke deelen, zoo als die bij den geheel ontwikkelden mensch steeds meer of minder plaats grijpt, nog niet verschenen is, die zich bijzonder door eene in het oog loopende kinderachtige uitdrukking in het gelaat onderscheiden, zonder daarbij de opgeruimdheid van den vroegeren jongeren leeftijd te bezitten, worden in haar 15de of 16de jaar van lieverlede bleekzuchtig. 5) Niet zelden neemt men waar, dat meisjes, bij welke óf voor het eerste verschijnen der maandelijksche zuivering, óf nadat deze eenen tijdlang regelmatig gevloeid heeft en zonder eenige merkbare reden uitgebleven is, de gewone toevallen van bleekzucht krijgen. Uit deze opgaven blijkt duidelijk, dat de bleekzucht uit hoogst verschillende omstandigheden der bewerktuiging ontstaan kan, en wij kunnen deze in de volgende toestanden opsommen: zwakkelijke meisjes worden

bleekzuchtig, wanneer de geslachtsontwikkeling, zonder dat de gezamenlijke bewerktuiging haar voleindigen kan, ten gevolge van eenen regelmatigen erethismus der geslachtswerktuigen tracht plaats te grijpen, of gedeeltelijk tot stand komt, maar de bewerktuiging den invloed ten gevolge van een gebrek aan krachten niet verdragen kan; aldus kunnen in het begin de processen van het voorttelingsstelsel regelmatig van de hand gaan, en dan komen dadelijk de verschijnselen van zwakte in eenen hoogen graad op. Maar in den regel is hier ook de geslachtsontwikkeling tegennatuurlijk, zoodat slechts de aanduidselen daarvan in de baringswerktuigen worden waargenomen, maar de stondenvloed niet tot stand komt, en de bewerktuiging nu op tweederlei wijzen wordt aangedaan, doordien de geslachtsverrigting eenen ongewonen weg insloeg. Sterke volbloedige individus zien wij dán bleekzuchtig worden, wanneer de geslachtswerktuigen te weinig ontwikkeld zijn, het voorttelingsvermogen niet langs den natuurlijken weg zijne verrigtingen kan ten uitvoer brengen en op de bewerktuiging schadelijk werkt, zoodat hier stoornissen verschijnen, of wanneer enkele deelen of stelsels zich op eene ongewone wijze ontwikkeld hebben en, terwijl zij de eenstemmigheid in de geslachtsontwikkeling storen, bleekzucht veroorzaken.

§ 193.

Daar de bleekzucht meer eene groep van ziekteverschijnselen uitmaakt, van welke soms meer, soms minder zich vereenigd ontwikkelen, laat zich geen bepaald ziektebeeld opgeven; wij moeten ons dus vergenoegen, met de gewigtigste verschijnselen naar de deelen, van welke zij uitgaan, op te geven en na te gaan, en zullen hier eerst op de zedelijke verschijnselen opmerkzaam maken. Men merkt reeds vroeg bij de jonge meisjes eene aanmerkelijke ontstemming op: zij worden treurig, houden van de eenzaamheid, zijn onopgeruimd, nemen aan hetgeen om haar heen gebeurt geen deel, en onttrekken zich aan alle genoegens; zij geven zelfs ligt aan treurige nederdrukkende hartstogten toe, zijn somber, afgetrokken en schijnen steeds in

hare eigene gedachten verdiept; bij zwakkelijke voorwerpen, met geringe ontwikkeling des geslachtsstelsels, zijn de geestkrachten vaak in een hoogen graad afgestemd, de zieken zijn vaak werkelijk gedachteloos, gevoelloos, hebben een zwak geheugen, en zijn niet in staat, om op het een of ander onderwerp aanhoudend oplettend te zijn. In andere gevallen, en inzonderheid bij eene te snelle geslachtsontwikkeling der geheele bewerktuiging, met achterlijk blijvende ontwikkeling in de teelwerktuigen, schijnen de zieken diep te gevoelen, worden ligt door elken invloed opgewekt, maar houden haar gevoel in haar binnenste opgesloten, en worden, daar zij meer neiging hebben tot droefgeestige gemoedsaandoeningen, door deze altijd zeer sterk aangedaan; zij weenen en zuchten vaak geheel onwillekeurig. Somwijlen vormen zich de zieken vaste inbeeldingen, worden door verkeerde voorstellingen dag en nacht geplaagd, brengen daarom de nachten slapeloos door, en deze toestand kan zelfs in waanzin en inzonderheid in werkelijke melancholie overgaan.

Inzonderheid moeten wij nu op het veranderd uitzien der zieken de aandacht vestigen, dat inderdaad zoo bijzonder is, dat bijna alle schrijvers de bepaling van het denkbeeld van bleekzucht op de eigenaardige veranderingen te dezen opzigte gegrond hebben. Bovenal verandert zich de gelaatskleur: de zieken hebben een bleek uitzien; het frissche en jeugdige in haar gelaat verdwijnt; de spankracht der huid gaat weg, en zij wordt fletsch en slap. Deze verschijnselen zijn standvastig; maar de kleur, die de huid aanneemt, is verschillend: soms wordt zij meer bleek, wit en wasachtig, zoo als bij eene algemeene zwakte zonder aanmerkelijke stoornissen in de spijsverteringswerktuigen en bij zoodanige individus, bij welke de borstingewanden sterk aangedaan, en de ademhaling en verzuring des bloeds verhinderd zijn. Maar zoo er verstoppingen in de onderbuiksingewanden aanwezig zijn, vormt zich eene groene of gele, wankleurige, vuile gelaatskleur; echter blijven de lippen en de ooren, gelijk ook de tong, in den regel eene bleeke kleur behouden. Bij den tweeden vorm van bleekzucht, met spoedige geslachtsontwikkeling, vertoont zich vaak eene

voorbijgaande roodheid in het begin, die echter steeds meer in het blaauwachtige overgaat. Het oog is dof en duister, de blik meer smachtend en onzeker; de oogen liggen diep; de oogleden zijn opgezet, zuchtig en groenachtig of blaauw gekleurd; deze kleur omgeeft ook nog de oogleden, en steekt af bij de bleeke gelaatskleur en de in het oog loopende witheid van den harden oogrok. Het geheele ligchaam is soms meer vermagerd, soms meer opgezet en zuchtig, inzonderheid aan de ledematen; de uitwendige warmte is verminderd.

De verschijnselen in het vaatstelsel zijn zeer veelvuldig en verschillend, weshalve dan ook de opgaven der schrijvers zeer afwijkend zijn. Zoo geeft E. von Siebold op, dat de pols uiterst klein, langzaam en zwak is. Colombat zegt daarentegen, dat hij dikwijls tamelijk groot en niet zoo ligt weg te drukken is. Maar de pols heeft volstrekt geene bepaalde eigenschap: hij verschilt naar de vormen der ziekte, en vertoont vaak in een en hetzelfde geval op verschillende tijden tegenovergestelde toestanden. Bij zwakke, bloedarme personen is hij langzaam, klein en zwak; zoo ook waar de ontwikkeling der bewerktuiging tegengehouden is, of er zich door de vochtontmenging eene eigenaardige zwakte ontwikkeld heeft; bij de snel opgroeijende meisjes, bij welke de bleekzucht meer eenen erethischen vorm aanneemt, gelijk ook bij de volbloedigen, vormen zich, inzonderheid in het begin, dikwijls koortsige bewegingen, het vaatstelsel wordt in zijne beweging bespoedigd, en de pols is dan menigvuldig en hardachtig; ook bij de meer zenuwachtige, teedere gestellen, wordt door het prikkelbaar zenuwstelsel de pols bespoedigd, maar hij is dan klein en krampachtig. Colombat verklaart de verscheidenheid van den pols op eene andere wijze: hij zegt, de pols is bij de bleekzucht in eenige gevallen klein, omdat hij week en ligt weg te drukken is; hij is week, omdat het bloed waterig is en slechts zwak door het hart voortgedreven wordt, welks prikkel ontoereikend is. Maar hij is vol en ontwikkeld, omdat er bloed, ofschoon weiachtig, bleek en arm aan vezelstof, in overtollige hoeveelheid aanwezig is. Deze vermeerdering der bloedwei bij bleekzuchtigen noemt Colombat

hyperhydraemie, en deze zou oorzaak zijn van de verschijnselen van volbloedigheid en van den turgor lymphaticus. Deze vermeerdering van de hoeveelheid des bloeds wordt wel door anderen weder bestreden, maar schijnt ons werkelijk te bestaan. Wij gelooven, hier nog te kunnen bijvoegen, dat de vaatrokken in de bleekzucht ook schijnen te lijden en zwakker te zijn. Het bloed zelf vertoont zich in zijne scheikundige menging veranderd: het uit de ader gelaten bloed is bij bleekzuchtigen bleek en waterig; de weiachtige deelen hebben het overwigt op de vezelstoffige, en voor zoo ver scheikundige ontledingen dit aangetoond hebben, schijnt het ijzer, dat men in het gezonde bloed aantreft, verminderd te zijn of geheel te ontbreken. Vele geneesheeren hebben dit als een wezenlijk kenmerk aangewezen, waartoe wij echter niet geregtigd zijn.

§ 194.

Het lijden des zenuwstelsels verraadt zich in velerlei verschijnselen: de zieken hebben reeds vroeg het gevoel van afmatting en zwakte, zijn ongeschikt tot ligchaamsbewegingen; de gevoeligheid is óf verzwakt óf verhoogd, zonder dat echter de zieken tot eene krachtige terugwerking in staat zijn. Eene zekere ongemakkelijkheid, die meer van het zenuwstelsel uitgaat, wordt ondervonden; de meisjes lijden aan allerlei zenuwachtige verschijnselen, zoo als aan suizen in de ooren, duizelingen, zwakte van het gezigt, beven der ledematen, aan hoofdpijnen, die gemeenlijk in het achterhoofd gezeteld zijn; er verschijnen hysterische toevallen, maagpijnen, hartkloppingen, tandpijnen, pijnen in den rug, enz. Alle bewerktuigde verrigtingen hebben met minder energie plaats, hetgeen door eene aandoening des zenuwstelsels veroorzaakt wordt.

§ 195.

Zeldzaam ontbreekt eene aandoening der spijsverteringswerktuigen. De spijsvertering en voeding des ligchaams worden gestoord; de eetlust is gering, en de zieken worden door het

gebruik van niet zeer ligte spijzen bezwaard; de tong is dikwijls witachtig beslagen; de zieken klagen over eenen zuren, flaauwen smaak, lijden aan oprispingen, en zelfs aan braking; de buik is opgezet en gespannen; er komt trek tot eigenaardige spijzen en dikwijls tot geheel onverteerbare dingen op; daarop volgen buikloop en slijmvloeijing uit den endeldarm, en zeer dikwijls lijdt de zieke tevens aan wormen. Voorts neemt men verstoppingen in de milt en de lever, alsook in het geheele poortaderstelsel waar, de gelaatskleur verandert in de eigenaardige kleur van onderbuiklijders. Al deze verschijnselen vergezellen inzonderheid veelal den eersten vorm van bleekzucht, den zoogenaamden torpiden vorm; in den tweeden zijn maagpijnen en zenuwziekten der onderbuiksingewanden niet zeldzaam.

§ 196.

In bijna alle gevallen lijden de ademhalingswerktuigen, het hart en de longen in eenen hoogen graad. Vooreerst vallen ons hier de verrigtingsstoornissen in het oog, daar wij het organisch lijden, dat zich in deze ontwikkelt, niet meer kunnen beschouwen als tot de idiopathische bleekzucht behoorende. De zieken gevoelen moeijelijkheid bij de ademhaling, die door elke beweging, inspanning, en inzonderheid door het trappenklimmen, tot werkelijke aanvallen van aamborstigheid kunnen klimmen. De ademhaling is bespoedigd of slechts oppervlakkig, en de zieken gevoelen dus dikwijls behoefte om diep adem te halen, om met geweld de verzuring des bloeds te bevorderen; het hart slaat sterk, en er komen hartkloppingen bij ligchaamsinspanningen en zielsopgewektheden op, die zelve wederom hinderlijk op de ademhaling werken. Deze laatste verschijnselen zijn in den erethischen vorm der bleekzucht veelvuldig, waarbij het hart sterk mede lijdt. Ook nemen de groote slagaderlijke en aderlijke stammen deel aan deze opgewektheid. Ten opzigte van het lijden van het hart en van de groote vaten bij bleekzuchtigen, is het gebruik van den stethoskoop zeer gewigtig. Wij zullen in dit opzigt Colombat's opgaven mededeelen. Wanneer men namelijk met behulp van dit werktuig ausculteert, neemt men

bijna altijd den hartslag sterker dan in den natuurlijken toestand waar; de kropslagaderen, die de zitplaats van hevige kloppingen zijn, laten tegennatuurlijke geruischen hooren. Somwijlen herkent men eenvoudig blaasbalggeruisch, of blaasbalggeruisch met dubbelde strooming; in andere gevallen eene veranderde trilling, of eene soort van zingen der slagaderen, dat Bouillaud met den naam van *bruit de diable*, duivelsgedruisch, bestempeld heeft, naar den naam van een gonzend kinderenspeeltuig. Deze tegennatuurlijke geruischen in de bleekzucht maken zich dan bijzonder duidelijk kenbaar, wanneer de zieke zich inspant, en worden het sterkst in de krop- en ondersleutelbeensslagaderen, soms ook, maar minder duidelijk, in de nekslagaderen gehoort. Om ze waar te nemen, is het voldoende, het werktuig op het oppervlakkigste punt dezer slagaderen aan te zetten. Wanneer men de vaten een weinig zamendrukt, zonder evenwel den bloedstroom geheel te onderdrukken, hoort men een voor het oor onaangenaam geruisch. Wanneer de zieke eene duurzame inspanning doet, houden deze geruischen plotseling op, en nemen af, of verdwijnen zelfs geheel, in de nekslagaderen, zoo men den strot van het vat verwijdert, waarin zij gehoord worden. Bouillaud heeft het eerst de opmerkzaamheid op dit zoogenaamd duivelsgedruisch gevestigd, en Beau heeft verdere onderzoekingen daarover gedaan (zie Archives générales de médecine. Fevrier 1833). Hij vond, in overeenstemming met Colombat, dat, wanneer de bleekzucht behoorlijk ontwikkeld was, de slagaderen eenen omvang vertoonden, die met de hevigheid der bleekzucht en der geruischen in evenredigheid stond. Deze omvang nam af naar mate de ziekte genezen werd en de slagaderlijke gedruischen afnamen. Dit duivelsgedruisch komt in de bleekzucht voornamelijk voor, zoodat Bouillaud voorsloeg om het *bruit chlorotique* te noemen. Andral hecht zooveel waarde aan het verschijnsel, dat hij zelfs, wanneer andere teekenen der ziekte nog ontbraken, dit altijd met goeden uitslag als aanwijzing beschouwde, om ijzerbereidingen toe te dienen, en waar bij het bestaan van andere verschijnselen dit gedruisch ontbrak, vond hij de ijzerbereidingen vruchteloos.

Philipp geeft ook op (1), dat hij het bij alle bleekzuchtige meisjes, die hij in de gelegenheid was om in groot aantal waar te nemen, heeft aangetroffen. Wij hebben dit gedruisch dikwijls waargenomen; maar in eenige gevallen ontbrak het, zoo als b. v. in die gevallen, waar de bloedophoopingen meer naar het hoofd dan naar het hart gingen, en zelfs in een en hetzelfde geval was het dikwijls onbestendig. Echter houden wij de opmerking en inachtneming van dit geruisch voor zeer gewigtig bij de herkenning der bleekzucht. Volgens Philipp, onderscheidt zich het duivelsgedruisch van het blaasbalggedruisch der slagaderen, even als het blazen van eenen kleinen blaasbalg van het blazen van eenen smidsblaasbalg. Het bestaat uit twee geruischen, die elkander met eene merkbare tusschenpoozing opvolgen, maar waarvan het eerste, dat met de slagaderuitzetting en de zamentrekking der hartkamer overeenkomt, sterker is dan het tweede. Beau beschouwt het duivelsgedruisch, dat men in de bleekzucht waarneemt, als het gevolg van het stooten des bloeds tegen de wanden der slagaderen, en van den verkeerden toestand der bloedstrooming, die, in evenredigheid van de ruimte van het vat, te aanzienlijk is. Deze eigenaardige volbloedigheid, die des te opmerkelijker moest schijnen, omdat men vroeger algemeen aanam, dat er in de bleekzucht eene vermindering der bloedmassa of anaemie, plaats vond, is echter te verklaren, zoo men bedenkt, dat de meeste verschijnselen der bleekzucht volbloedigheid aanduiden, b. v. de duizelingen, het suizen in de ooren, de hoofdpijn, de kortademigheid, de hartkloppingen, de opzetting van het gelaat, de slaperigheid, enz. Deze overvloed van bloed, die in verband met de bleekheid, de zwakte, de verzwakte voeding en andere verschijnselen der anaemie voorhanden is, duidt slechts eene overmaat van de weiachtige deelen des bloeds aan, dat zijne voedende eigenschappen mist. Wanneer men een vermeerdering der bloedmassa ten gevolge van de hoeveelheid van de bevatte

(1) P. J. Philipp, Die Lehre von der Erkenntniss und Behandlung der Lungen- und Herzkrankheiten. Zweite Aufl. Berlin 1833. S. 158.

wei aanneemt, is het ligt te zien, dat de omvang der vaten niet meer in evenredigheid staat tot de hoeveelheid der vloeistof, die zij voeren moeten, en er aldus eene stooting of wrijving tegen de wanden der slagaderen ontstaat, die de oorzaak der verschillende geruischen in de bleekzucht uitmaakt; intusschen moet men niet uit het oog verliezen, dat niet slechts de hoeveelheid en hoedanigheid des bloeds, maar ook de ziekelijke werkzaamheid van het hart en van de vaten, hierbij in aanmerking moet komen.

§ 197.

Het watervaatstelsel verkrijgt in den regel bij bleekzuchtige meisjes een overwigt boven de overige stelsels; doch de bevatte lympha is niet van eene natuurlijke hoedanigheid, maar veeleer dun en waterig en ongeschikt ter voeding. Als verschijnselen, die van het watervaatstelsel uitgaan, moet men beschouwen: het opgezet uitzien der zieke, dat door weiophooping in het celweefsel ontstaat; zuchtige zwelling der voeten, der handen en algemeene huidwaterzucht; stilstanden in het watervaatstelsel, klierzwellingen, enz. De slijmvliezen toonen zich ook aangedaan en zijn zeer geneigd tot tegennatuurlijke afscheidingen en slijmvloeijingen, zoo als inzonderheid het slijmvlies der teeldeelen en der ademhalingswerktuigen.

§ 198.

Bijzonder gewigtig is de toestand der geslachtswerktuigen en der verrigtingen des voorttelingsstelsels in de bleekzucht, en deze toestand is ook door alle schrijvers hoofdzakelijk aangewezen. Echter is deze volstrekt niet standvastig, en verschilt naar den vorm der bleekzucht. Ontwikkelt zich de bleekzucht bij jonge meisjes vroeg, eer de geslachtsontwikkeling tot stand gekomen is, dan worden de geslachtswerktuigen in hunne vorming verhinderd; zij zijn atrophisch, en hunne gevoeligheid is afgestemd; hunne verrigtingen komen niet tot stand; de stondenwerkzaamheid ontwikkelt zich óf niet, óf onvolkomen; de geslachtsdrift komt niet op, en de geschiktheid om te ontvangen

is slechts zwak; in de gezamenlijke bewerktuiging drukt zich de geslachtsontwikkeling in het geheel niet uit; de borsten blijven klein en slap. Waar daarentegen de geslachtsontwikkeling in evenredigheid met de gezamenlijke bewerktuiging te vroeg en krachtig voortgaat, verschijnen de geslachtsverrigtingen, maar in den regel tegennatuurlijk; de teeldeelen vertoonen eene tegennatuurlijke gevoeligheid, en ofschoon ook de uitwendige vormen ontwikkeld zijn, missen de weefsels toch spankracht; de schaamlippen en de scheede zijn slap; de zieken lijden aan witten vloed; de stondenwerkzaamheid verschijnt wel, maar er volgt óf slechts eene uitscheiding van een slijmig vocht onder hevige pijnen, óf de stondenvloed ontaardt in eene bloedvloeijing. De geslachtsdrift is verhoogd, maar de vatbaarheid om te ontvangen evenwel slechts gering en de neiging tot onnatuurlijke bevrediging der geslachtsdrift dikwijls zeer sterk. Maar hoe ook de verschijnselen in het begin mogen zijn, bij de ontwikkelde bleekzucht, in welke de voeding reeds aanmerkelijk gestoord is en de vochten eene aanzienlijke ontstemming hebben ondergaan, zinken de geslachtswerktuigen in eene groote onwerkzaamheid terug, zoodat te dezen opzigte Rowley's opgave, dat de jonge vrouwen aan eene beginnende of reeds voleindigde verstopping der vaten lijden, volkomen waar is; de stondenwerkzaamheid wordt dus bij alle bleekzuchtige vrouwen gestoord en houdt in de meeste gevallen geheel op, om welke reden verscheidene geneesheeren, waaronder ook Haase (1) de bleekzucht als eenen vorm van ontbrekenden stondenvloed beschouwen, waaromtrent wij later ons gevoelen zullen opgeven, hier willen wij evenwel nogmaals daarop de aandacht vestigen, dat de stondenvloed niet altijd onderdrukt is, maar dat het ontlaste bloed eene tegennatuurlijke hoedanigheid vertoont, bleek en waterig is, en, gelijk Colombat opgeeft, zich in twee bijzondere deelen op het linnen scheidt, en vlekken vormt, die bij het droogen ontkleurd worden.

---

(1) Haase, Erkenntniss und Cur der chronischen Krankheiten. Leipzig 1817.

§ 199.

Deze verschijnselen der idiopathische bleekzucht zijn soms in grooter, soms in geringer getal aanwezig, en evenzoo in hunne uitbreiding verschillend; wij vinden dus deze ziekte als eene reeks van de veelsoortigste verschijnselen bij de schrijvers vermeld, zonder dat wij de omstandigheden, waarin zij elk in het bijzonder verschijnen, opgegeven vinden. Wij hebben reeds het verschil in de beide vormen van bleekzucht aangeduid, en moeten hier nog bijvoegen, dat een tweede verschil, hetwelk deze ziekte in hare verschijnselen vertoont, van het meer of minder lijden van bepaalde stelsels en deelen afhankelijk is. Wanneer het vaatstelsel voornamelijk aangetast en de scheikundige hoedanigheid des bloeds veranderd, maar de hoeveelheid dier vloeistof zelve vermeerderd is, dan komen de verschijnselen, die van het vaatstelsel uitgaan, duidelijk te voorschijn, zoo als ophoopingen naar bijzondere deelen, een bleek, loodkleurig, blaauwachtig aanzien, veranderingen in den pols, afkeer van ligchaamsbeweging, enz. In andere gevallen komen de zenuwachtige verschijnselen sterker uit, inzonderheid bij zenuwachtige voorwerpen, bij welke de bleekzucht niet zelden met hysterie gepaard is; of de geest lijdt inzonderheid, als wanneer hare stoornissen de gewigtigste ziekteverschijnselen uitmaken. Maar voornamelijk moeten wij hier de opmerkzaamheid op het lijden van bijzondere deelen vestigden, de hoofdpijn is bij zenuwachtige voorwerpen het menigvuldigst; bij zwakkelijke vrouwen lijden de ademhalingswerktuigen, en in dien vorm, die in het begin met een erethisch karakter gepaard is, wordt het hart bij voorkeur aangetast. De onderbuiksingewanden zijn dan de zitplaats van ziekelijke verschijnselen, wanneer de zieken veel zitten, slechte, onverteerbare spijzen gebruiken en in eenen bedompten, vochtigen dampkring leven. Het lijden der bijzondere deelen hangt inderdaad dikwijls van uitwendige oorzaken of van aangeborenen of vroeger aanwezige ziekelijke toestanden af, zoodat de op zichzelve reeds zieke deelen het meest worden aangetast.

§ 200.

De verschijnselen der symptomatische bleekzucht, die ten gevolge van andere ziekten verschijnen, zijn des te veelsoortiger, omdat zij door de bestaande ziekte op velerlei wijzen veranderd worden. Wij hebben reeds opgegeven, onder welke omstandigheden men de verschijnselen bij bestaande ziekelijke toestanden voor bleekzuchtig mag houden, dat eene algemeene zwakte of vermagering des ligchaams, eene tegennatuurlijke hoedanigheid des bloeds, enz. daartoe niet voldoende zijn; ook hier moet het geslachtsstelsel een, ofschoon secundair, toch wezenlijk deel daaraan nemen. In het algemeen is ook hier de vorm tweeledig: óf de geslachtsontwikkeling wordt door de bestaande kwalen gestoord, zoodat de voorttelingswerktuigen in eenen onrijpen toestand blijven, óf deze veroorzaken eene tegennatuurlijke verhooging der geslachtsontwikkeling, zoodat de bewerktuiging, als het ware, de eischen des geslachtsstelsels niet bevredigen kan. De ziekten, die bleekzucht kunnen veroorzaken, kunnen hier niet met name opgegeven worden; echter zullen wij beproeven, om de gewigtigste daarvan hier op te geven, en de omstandigheden, onder welke zij de bleekzucht veroorzaken, aan te wijzen.

a) Ontstekingachtige, koortsige ziekten zullen inzonderheid, ten tijde der geslachtsontwikkeling, deze kunnen storen, hetgeen inderdaad dikwijls waargenomen wordt. Zoo zij niet met behoorlijke voorzigtigheid behandeld worden, en het tijdperk der herstelling hoogst zorgvuldig geleid wordt, blijft dikwijls eene geprikkeldheid van enkele deelen of stelsels, of zulk eene algemeene zwakte na, dat de geslachtsontwikkeling niet op de regelmatige wijze tot stand komt, de zieken niet weder tot krachten komen, maar gedurig zieker worden, en eindelijk eene werkelijke bleekzucht krijgen; deze waarnemingen zijn volstrekt niet zeldzaam. Van de koortsige ziekten wijzen wij hier inzonderheid op de uitslagziekten, roodvonk, mazelen en pokken, en van de ontstekingen op de ontstekingen der borstingewanden. In andere gevallen werkt de acute ziektevorm

zoo hevig op het geslachtsstelsel, dat de eenmaal voortgebragte stoornis, zelfs door de wegneming der oorspronkelijke ziekte, niet wijkt, en er zich uit haar bleekzucht ontwikkelt; inzonderheid geldt dit ten opzigte van ontstekingen der onderbuiksingewanden, stoornissen in den stondenvloed, enz.

b) Organische ziekten kunnen de geslachtsontwikkeling ook storen en aldus bleekzucht te weeg brengen; hiertoe behooren met name de organische veranderingen in de teeldeelen zelve, waardoor hunne ontwikkeling gestoord wordt, in de onderbuiksingewanden, door welke inzonderheid de voeding lijdt, en in de longen en in het hart, welk laatste inzonderheid menigvuldig in de bleekzucht ziekelijk aangetroffen worden.

c) Slepende ontstekingen zullen inzonderheid door de prikkeling, die zij uitoefenen, van de regelmatige geslachtsontwikkeling afleiden, of wanneer zij in de geslachtswerktuigen zelve gezeteld zijn, de geslachtsverrigtingen soms verhoogen, soms onderdrukken.

d) Kwaadsappige ziekten, zoo als klierziekte, scheurbuik, psoriasis, enz., veroorzaken niet zelden eene bleekzucht, deels door omstemming der vochtmassa, deels door afwijkingen, die zij in de bijzondere organische processen bewerken. Al deze en vele andere kwalen kunnen zoowel de bleekzucht veroorzaken, doordien zij de ontwikkeling der huwbaarheid in de teeldeelen beletten, maar deels ook, doordien de deelen en stelsels, waarin zij plaats gevat hebben, niet zelden aan de geslachtsontwikkeling een tegenatuurlijk aandeel nemen, dewijl deze zich niet enkel tot de teeldeelen bepaalt. Daar de toevallen, die deze ziekten begeleiden, dikwijls van de bleekzucht alleen afhankelijk kunnen zijn, en deze kwalen dus soms als oorzaken, soms als uitwerkselen der bleekzucht moeten beschouwd worden, is de opsporing van den wezenlijken toestand voor den geneesheer dikwijls zeer moeijelijk. Men moet hier het gestel der zieken, den duur der ziekte, het gezamenlijk verband der verschijnselen, de werking der middelen en den tijd van het verschijnen der bijzondere teekenen in aanmerking

nemen. Mende geeft als de gewigtigste kenmerken ter onderscheiding van organische gebreken, wanneer zij de oorzaak van deze verschijnselen zijn, het volgende op: de zieke heeft eenen erfelijken aanleg tot dergelijke kwalen; er hebben oorzaken gewerkt, die ze hadden kunnen voortbrengen; de van dezelve afhankelijke toevallen verschenen reeds, ofschoon minder in het oog loopend, vóór de beginnende ontwikkeling des geslachtsvermogens, en eer de bleekzucht uitbrak, zijn zij, ofschoon niet altijd in denzelfden graad, omdat toevallige oorzaken hierop invloed hebben, toch altijd aanwezig, en de zieke gevoelt zich van de daaruit ontstaande onaangename aandoeningen nimmer vrij; zij staan met de bleekzucht en hare overige toevallen niet in overeenstemming; dit blijkt uit hare grootere hevigheid dan men die op de hoogte der algemeene ziekte zou verwachten, door eene zekere onafhankelijkheid van de overige verschijnselen, zoodat zij zacht kunnen zijn, wanneer deze hevig zijn, en omgekeerd, hetgeen nog meer gebeurt, hevig, wanneer deze zacht zijn, en bijzonder door zelfstandigheid in haren gang en toename, daar zij zich niet naar het beloop der bleekzucht rigten, en dus niet afnemen, wanneer deze geringer wordt, hetgeen zelfs door beperking des geslachtsopgewektheid daar kan plaats hebben, waar die organische gebreken te regt tot de oorzaken der bleekzucht kunnen gerekend worden. Dat benaauwdheid op de borst, hartklopping en een onregelmatige pols geheel van de bleekzucht en van den daarmede gepaarden toestand der zenuwen afhangen, herkent men, volgens denzelfden schrijver, uit het volgende: elke aanleg en alle bijzondere oorzaken tot een organisch gebrek ontbreken; zij beginnen zich eerst bij het begin der bleekzucht te vertoonen; zij rigten zich wel in het algemeen naar het geheele beloop der ziekte, maar zijn op sommige tijden sterker, op andere zwakker. Het sterkst zijn zij omstreeks den tijd van den stondenvloed, terwijl hij duurt, en nog eenen dag of een paar dagen daarna. In den tusschentijd zijn zij daarentegen dikwijls zoo gering, dat zij slechts bij sterkere ligchaamsinspanningen, zoo als loopen, trappenklimmen en dergelijke, en bij gemoedsbewegingen voorkomen; met het

afnemen der ziekte nemen zij ook af, en verdwijnen ook met haar, of toch spoedig daarna, geheel en al (1).

§ 201.

Daar de nieuwere Geneeskunde de herkenning der organische ziekelijke toestanden zoo veel volkomener heeft gemaakt, dat zij dezelve vroeg, en, wanneer zij eenige ontwikkeling hebben, met groote zekerheid zullen herkennen, moeten ons de herkenningsteekenen dezer ziekten hier inzonderheid leiden. Bij de overige meer dynamische ziekelijke toestanden, die oorzaken der bleekzucht zijn, lette men vooral op de verschijnselen van het geslachtsstelsel, en onderzoeke, of er in hetzelve vroeg stoornissen verschijnen, en of deze stoornissen van den dadelijken invloed der aanwezige ziekte op de overige bewerktuiging kunnen afhangen. Is dit niet het het geval, wordt de geslachtsontwikkeling zonder voldoende veranderingen in de overige verrigtingen vroegtijdig gestoord, dan moet men de bleekzucht als oorzaak dezer stoornis beschouwen, en de aandoeningen vertoonen dan ook bleekzuchtige verschijnselen.

§ 202.

Het beloop der bleekzucht is, ofschoon de ziekte slepend is, zeer verschillend: soms is zij diep ingeworteld, sluipt dan langzaam nader, en verloopt langzaam; in andere gevallen is zij snel ontwikkeld, ligt geneeslijk, en verdwijnt soms na eenigen tijd door de geneeskracht der natuur alleen. De reeksopvolging der verschijnselen is in het eerste geval de volgende: de meisjes, wier gestel reeds vroeger zwakkelijk was, worden in het begin door geringe aandoeningen, die binnen kort voorbijgaan, aangetast; de opgeruimdheid verdwijnt, de eetlust neemt af, de zieke gevoelt wandelende pijnen, en spoedig wordt dan ook haar uitzien veranderd; deze pijnen nemen in den eersten tijd, inzonderheid op den tijd waarop de stondenvloed zal verschijnen,

---

(1) L. J. C. Mende, Die Geschlechtskrankheiten des Weibes. I. Th. Göttingen 1831. S. 389.

toe, worden dan steeds bestendiger, en er voegen zich dan nieuwe opstoppingen bij, inzonderheid in de spijsverteringswerktuigen; daardoor wordt dan de zwakte aanmerkelijk; het ligchaam is zuchtig, opgezwollen; het zenuwstelsel is aanmerkelijk afgestemd, en het wordt duidelijk, dat er scheikundige veranderingen in het vaatstelsel en in de geheele vochtmassa der bewerktuiging hebben plaats gegrepen; de zieke vermagert, wordt hectisch, en er ontwikkelen zich alsdan ligt organische ziekelijke toestanden. In andere gevallen ontwikkelt zich de bleekzucht meer plotseling: dan zijn er in het begin verschijnselen van terugwerking aanwezig; de somwijlen reeds tot stand gekomen stondenvloed houdt plotseling op; de zieke koortst in het begin, maar zeer spoedig volgt eene verslapping en afmatting met bloedophoopingen naar enkele deelen, inzonderheid naar de borst en het hoofd; de pijnen, ten tijde van den stondenvloed, zijn dan vaak zeer hevig en van eenen acuten aard; de voeding, de eetlust en spijsvertering zijn hier minder gestoord; veelal hebben schadelijke gelegenheidsoorzaken gewerkt. Deze bleekzucht verdwijnt dikwijls reeds na eenige maanden, maar is zeer tot wederinstortingen geneigd, en kan bij eene verkeerde behandeling dieper inwortelen, en dan een zeer slepend beloop nemen.

§ 203.

Oorzaken der bleekzucht. Wanneer wij de bijzondere schrijvers, die over de bleekzucht gehandeld hebben, en de oorzaken, die opgegeven zijn, bijeenzamelen, moeten wij spoedig inzien, dat men alle invloeden, die op het ligchaam of den geest der vrouw werken, als zoodanig beschouwd heeft, en dat men, van het denkbeeld uitgaande, dat de bleekzucht hoofdzakelijk door eenen toestand van zwakte werd veroorzaakt, voornamelijk alle verzwakkende oorzaken opgaf. Naar onze meening moet echter de werkingswijze van de verschillende oorzaken naauwkeuriger beoordeeld worden, hetgeen des te noodzakelijker is, omdat fouten in dit opzigt zoowel op de ziekte- als op de genezingsleer dezer kwaal nadeelig werken

moeten. De veelsoortige oorzaken, die men beschuldigd heeft, zijn: een aangeboren aanleg, een te snelle en vroege groei, een zwak, teeder gestel, een melancholisch temperament, neiging tot klierziekte, een zenuwachtig gestel, ligchamelijke onthouding in de liefde, of omgekeerd uitspattingen in dezelve, de weduwenstand, zelfbevlekking, onderdrukking van den stondenvloed, hetzij deze plotseling of langzamerhand verschijnt, te sterk vloeijende stonden, sterke en overmatige bloedvloeijingen. Alles, wat het zenuwstelsel verzwakt, zoo als inzonderheid treurige gemoedsaandoeningen, kommer, wederwaardigheden, heimwee, treurigheid, de eenzaamheid, ongelukkige liefde, — voorts de algemeen werkende oorzaken, zoo als laag liggende, vochtige, koude plaatsen, waarin de zon niet kan doordringen, zoo als de bergwerken, de mijnen, de gevangenissen, kelderwoningen, de lage verdiepingen, de duistere, naauwe en slecht geplaveide straten in groote steden, — de tijd van hongersnood, het gebruik van slechte, onverteerbare, bedorvene spijzen, het misbruik van laauw waterige dranken, van azijn, onrijpe, scherpe vruchten, ongewone inspanning, of ook eene te zittende levenswijze, traagheid en een goed leven, gebrek aan behoorlijke zindelijkheid, het doornat en koud worden des ligchaams, onderdrukking van gewone ontlastingen, enz. — al deze oorzaken zouden door hare verzwakkende werking in staat zijn, om de bleekzucht te weeg te brengen.

§. 204.

Wij zullen den invloed dezer oorzaken geenszins ontkennen, maar moeten toch ons gevoelen uiten, dat zij slechts door eene eigenaardige werkingswijze tot deze ziekte aanleiding geven. Vooreerst moeten wij opmerken, dat de ziekte onder verschillende hemelstreken, zoowel in het Noordelijk als in het Zuidelijk klimaat, voor zoo ver wij tot nog toe daarover kunnen oordeelen, even menigvuldig voorkomt, maar, dat wij in den vorm der bleekzucht eene aanmerkelijke verscheidenheid opmerken. In het Noorden vertoont zich deze ziekte meer met een torpide karakter, doordien de geslachtsontwikkeling te lang-

zaam vooruitgaat, en de bewerktuiging de natuurlijke veranderingen niet ondergaat; in de Zuidelijke landen ontstaat de bleekzucht door eene te vroege ontwikkeling des geslachtsstelsels met eenen erethischen vorm. Voorts moet men aannemen, dat de bleekzucht, zoo niet veelvuldiger, ten minste even vaak in de hoogere standen als in de lagere volksklassen voorkomt, ofschoon de boven opgegevene oorzaken voornamelijk op deze laatste werken, en dezelve dus tot deze ziekte moesten voorbeschikken. Wij mogen voorts, ten opzigte der oorzaken, niet uit het oog verliezen, dat, zoo als de meeste schrijvers overeenstemmen, dikwijls bloeijende en gezonde meisjes, ten tijde van de ontwikkeling der huwbaarheid, spoedig bleekzuchtig worden, en dat juist de snel opgroeijende individus, bij welke de ontwikkeling der huwbaarheid zeer snel schijnt plaats te grijpen, zeer vaak door deze ziekte worden aangetast; dat voorts de bleekzucht wel eene zeer veelvuldige ziekte is, maar evenwel de opgegevene oorzaken zoo algemeen en zoo duurzaam werken, dat, zoo zij alleen tot de verwekking der ziekte toereikend waren, deze nog ongelijk veelvuldiger moest zijn. Wanneer namelijk verzwakkende invloeden alleen en gelijkmatig op alle stelsels en deelen werken, dan hebben zij het eerst eene langzame ontwikkeling des ligchaams ten gevolge, en veroorzaken later eene vochtontmenging, die eer eene kwaadsappigheid, zoo als scheurbuik, klierziekte, enz., dan bleekzucht veroorzaakt. Bij meisjes uit de hoogere standen hebben verzwakkende oorzaken gemeenlijk niet gewerkt; integendeel werken er meer prikkelende invloeden, hetgeen in den snellen voortgang van den groei duidelijk merkbaar is; hier zal de bleekzucht ook altijd met eenen geprikkelden toestand des zenuwstelsels gepaard en daarin de oorzaak der ziekte te zoeken zijn. Wanneer de bleekzucht plotseling verschijnt, kunnen zoodanige oorzaken volstrekt niet beschuldigd worden, daar zij ter verwekking van haar uitwerksel in eenen ongemeen hevigen graad zouden moeten werken, hetgeen niet altijd het geval is.

§ 205.

Deze daadzaken konden de opmerking der geneesheeren niet ontgaan, en zij zochten deze hunne meening over de bleekzucht daardoor te ondersteunen, dat zij eene uitputting der levenskracht door den te snellen groei aannamen; maar al willen wij dit ook toegeven, zoo kunnen wij toch beweren, dat deze aangevoerde oorzaken noch de ontwikkeling in dien graad kunnen bevorderen, noch eene middellijke zwakte door te sterke prikkeling kunnen te weeg brengen, en dat de bleekzucht niet het noodzakelijk gevolg daarvan zou zijn. Wij zien ook, gelijk de meeste schrijvers opgeven, dat eene verhoogde gevoeligheid, eene te levendige of te vroeg ontwikkelde geslachtsdrift als dadelijke oorzaken werken, en dat, eer deze nog in eenen hoogen graad op de bewerktuiging invloed konden hebben, deze ziekte zich reeds ontwikkelt, zoodat het middelbaar gevolg, de toestand van zwakte, niet kan beschuldigd worden.

§ 206.

Terwijl wij nu, gelijk reeds gezegd is, den invloed der opgenoemde oorzaken op het ontstaan der bleekzucht geenszins ontkennen, maar moeten tegenspreken, dat zij alleen door het veroorzaken eener zwakte dien uitoefenen, moeten wij de wijze, waarop zij werken, op eene andere manier trachten te verklaren. Naar ons gevoelen bestaat de bleekzucht in eene ongelijkmatige geslachtsontwikkeling, waarbij de krachten der bewerktuiging noodwendig lijden, hetgeen wij later naauwkeurig zullen bewijzen; en wij kunnen derhalve de aangevoerde oorzaken slechts in zoo ver als schadelijke invloeden hier beschouwen, voor zoo ver zij de noodzakelijke eenstemmigheid in de bewerktuiging, ten tijde der huwbaarheid, verstoren, en de ontwikkeling des geslachtsstelsels, die niet alleen tot de baringswerktuigen beperkt is, daardoor verhinderd wordt. De bleekzucht zal dus dan ontstaan, wanneer de werkzame schadelijkheden voornamelijk enkele deelen of stelsels aantasten, en deze in zulk eenen graad veranderen, dat het evenwigt tusschen dezelve en de overige deelen weggenomen wordt. Dikwijls werken daar

ook de tegenovergestelde oorzaken, en terwijl de eene reeks van oorzaken deze of gene deelen der bewerktuiging opruit, dringen andere oorzaken dezelve terug en verzwakken ze. Zoo nemen wij dikwijls waar, dat meisjes, wier opvoeding slecht geleid werd, bij welke het zenuwstelsel bijzonder opgewekt is, bleekzuchtig worden; hier is altijd eene opgewektheid des geslachtsstelsels aanwezig, terwijl het overig ligchaam zich niet behoorlijk ontwikkelt of in de begonnene ontwikkeling plotseling stilstaat. Deze oorzaak der bleekzucht zal inzonderheid in de hoogere standen worden waargenomen; hier wordt de geest der kinderen vroegtijdig opgewekt, terwijl het ligchaam niet behoorlijk ontwikkeld wordt. De meisjes houden zich grootendeels in de kamer op, moeten veel zitten en ingespannen werken; zij slapen op zachte veêren bedden en in verwarmde kamers, waardoor altijd eene verslapping der vaste deelen veroorzaakt wordt en de vochten bedorven worden, terwijl het geprikkeld zenuwstelsel de geslachtsdrift vroegtijdig bij haar doet ontwaken. Ook ziet men in de lagere standen dikwijls meisjes, die aan alle verzwakkende oorzaken blootgesteld zijn en de teekenen van eene algemeene zwakte dragen, bleekzuchtig worden; maar men zal dan ook altijd opmerken, dat eene onzedelijke opvoeding of levenswijze hier op het geslachtsstelsel meer prikkelend gewerkt hebben. Inzonderheid moet het vroeg arbeiden der meisjes in fabrieken als ziekteoorzaak bij de lagere standen zeer dikwijls beschuldigd worden.

Van den anderen kant bemerkt men niet zelden, dat meisjes, die eenen gezonden ligchaamsbouw hebben, en bij welke de verzwakkende invloeden geenszins krachtig genoeg zijn, om de de bewerktuiging in korten tijd te schokken, op dien tijd, waarop de bewerktuiging hare ontwikkeling te gemoet gaat, spoedig bleekzuchtig worden, daar de verzwakkende invloeden bij voorkeur het geslachtsstelsel aantasten, en de ontwikkeling des ligchaams van dezen kant gestoord wordt. Geestinspanningen, te veel nadenken, sterke gemoedsbewegingen, inzonderheid treurige aandoeningen en vele op het ligchaam werkende oorzaken, brengen dikwijls eerst eene zwakte der geslachtswerk-

tuigen te weeg en storen de regelmatige ontwikkeling, terwijl het vaatstelsel en de overige deelen des ligchaams in het begin weinig gestoord worden en eerst secundair lijden. In dit geval zijn de meisjes in het begin nog vrij krachtig, en lijden zelfs aan herhaalde opgewektheden des vaatstelsels en aan bloedophoopingen naar de borst, naar het hoofd, naar den onderbuik. Is de werkzaamheid der geslachtswerktuigen door eene of andere oorzaak verdrongen, dan kunnen versterkende en prikkelende invloeden op de overige bewerktuiging het verschijnen der bleekzucht zelfs nog bevorderen, welk nadeel niet zelden uit eene verkeerde behandeling des geneesheers ontspruit.

§ 207.

Buiten de opgegevene oorzakelijke punten, die in het gestel der vrouw gegrond zijn, of in uitwendige schadelijke invloeden bestaan, kan de chlorosis symptomatica door velerlei organische of dynamische ziekten veroorzaakt worden, gelijk wij die reeds opgesomd hebben. Hoofdzakelijk zijn het even als de organische stoornissen in de geslachtswerktuigen eene verharding, scirrheuse zwelling der baarmoeder, der eijerstokken, vergroeijingen, toesluiting van het scheedeklapvlies, van den moedermond, slepende ontstekingen der baarmoeder, der trompetten, der eijerstokken, enz. — Belangwekkend zijn de waarnemingen over het endemisch of epidemisch voorkomen der bleekzucht; zij heerscht dikwijls in sommige naauw beperkte streken veel sterker dan in juist nabijliggende andere plaatsen, en is in sommige jaren veelvuldiger dan in andere; zoo heerschte in den jare 1833 in Hohenzollern-Sigmaringen de bleekzucht endemisch, waarbij het merkwaardigste was, dat niet slechts zwakkelijke en een zittend leven leidende meisjes, maar ook de naar het uitzien sterkste boerenmeiden in deze streek bleekzuchtig werden (Zie Universallexicon der Praktischen Medicin und Chirurgie. III Band. S. 708). Het is natuurlijk, dat in steden de bleekzucht veel menigvuldiger voorkomt dan op het platte land, omdat aldaar de schadelijke oorzaken in eenen veel hoogeren graad werken.

§ 208.

Uitgangen der bleekzucht. De bleekzucht gaat niet zelden in volkomene genezing over, en er blijft slechts eenigen tijd lang eene algemeene zwakte en groote aanleg tot wederinstortingen na. De verschijnselen nemen dan, maar altijd slechts langzaam, af, verschijnen soms weder, en de behandeling is in den regel langdurig, inzonderheid, wanneer het gestel zwakkelijk was, en de bleekzucht uit eenen inwendigen aanleg of uit lang werkende schadelijke oorzaken ontstond. De dood is zelden of nooit het onmiddellijk gevolg der bleekzucht; er ontwikkelen zich altijd vroeger andere ziekelijke toestanden, die hem te weeg brengen, zoodat men naziekten en opvolgende kwalen zeer menigvuldig waarneemt. Daartoe behooren zielsziekten, zoo als melancholie, een aanhoudend zenuwlijden, groote prikkelbaarheid, hysterie, zenuwkoorts en vallende ziekte; aanhoudende moeijelijkheden in de spijsvertering, verstoppingen in den onderbuik, organische gebreken van de borst- en buiksingewanden, kortademigheid, longtering, borstwaterzucht; voorts gebreken van het hart, ontstekingen, aanbeijen, bloedvloeijingen, scheurbuik, teringkoorts, enz.

§ 209.

Ten opzigte van de voorspelling neemt Mende wel aan, dat zij in de bleekzucht over het algemeen niet gunstig is, daar de ziekte niet zelden met algemeene vermagering, waterzucht, teringkoorts en den dood eindigt, en men dan daarna bij de lijkopeningen gebreken der gewigtige ingewanden over het algemeen en bijzonder ook ziekelijke ontaardingen der teeldeelen aantreft; maar wij stemmen met de meeste schrijvers daarin overeen, dat bij de zuivere idiopathische bleekzucht de voorspelling gunstig moet gesteld worden, en dat zij bij de symptomatische bleekzucht meer van de oorspronkelijk aanwezige ziekte afhangt. Inderdaad gelukt het in de meeste gevallen, door eene behoorlijk ingerigte en doorgezette geneeskundige en diaetetische behandeling het beloop der bleekzucht te stuiten, en, zoo er geene bijzonder ongunstige omstandigheden

tegenwerken, de ziekte langzamerhand weg te nemen, en de mogelijk nablijvende stoornissen uit de bewerktuiging te verwijderen. In vele gevallen wordt de ziekte door de krachten der natuur genezen, in andere daarentegen, en inzonderheid bij individus, die een zwak, teeder gestel hebben, gelukt het de meest ingespannen pogingen niet om naziekten voor te komen, en dienovereenkomstig moet dan ook de voorspelling ingerigt worden. De omstandigheden, die, ten opzigte van de voorspelling, in aanmerking komen, zijn de volgende: 1) Het gestel en de krachten der zieke: hoe zwakker deze is en hoe meer de energie der organische verrigtingen reeds is afgestompt, des te grooter is de aanleg tot deze ziekte, des te moeijelijker wordt de genezing en des te ongunstiger de voorspelling. 2) De leeftijd der zieke: in het algemeen kan men aannemen, dat, hoe jonger het individu is, de voorspelling des te gunstiger uitvalt; echter moet men steeds de evenredigheid tusschen de geslachtsontwikkeling en de jaren in het oog te houden, en te dezen opzigte stemmen wij MENDE toe, dat, hoe later het ontwaken van het geslachtsstelsel onder de toevallen der bleekzucht voorkomt, men des te eer tot een gewigtig gebrek, dat het eigen leven en zelfbehoud benadeelt, moet besluiten, en deze ziekte dus voor des te erger en ongeneeslijker houden. Maar staat de graad der algemeene ontwikkeling, die de zieke bereikt heeft, met den leeftijd in overeenstemming, dan kan men des te zekerder, onder overigens gunstige omstandigheden, op spoedige herstelling rekenen. 3) De vorm der ziekte: de erethische vorm in een niet te zenuwachtig gestel is ligter te genezen, dan de torpide vorm, met eenen algemeenen toestand van zwakte gepaard. 4) De oorzaken, die tot verwekking der ziekte medegewerkt hebben, of nog haren invloed uitoefenen: gunstiger is het, wanneer zij voorbijgaande en ligt te verwijderen zijn, wanneer haar invloed meer dadelijk tot de geslachtsontwikkeling betrekking had, en zij niet vooraf eenen algemeenen toestand van zwakte des ligchaams te weeg bragten, en aldus middellijk de ontwikkeling des geslachtsstelsels stoorden, daar men alsdan tegen een verdubbeld lijden te kampen heeft. 5) De verwikkeling der bleek-

zucht met andere ziekten, hetzij deze oorzaken of gevolgen zijn: hierbij moet men op organische gebreken en werkelijk aanwezige ziektevormen bedacht zijn, en naar derzelver hardnekkigheid en boosaardigheid de voorspelling inrigten. 6) De duur der ziekte en de vorderingen, die zij reeds gemaakt heeft. Hoe langer de ziekte reeds bestaan heeft, hoe meer de bewerktuiging geschokt is, des te erger is de voorspelling en de genezing dan ook altijd moeijelijker. Is de ziekte nog tot de geslachtsverrigtingen alleen bepaald, maken de overige ziekelijke verschijnselen kwalen uit, die op eene tegennatuurlijke gevoeligheid of prikkelbaarheid berusten, dan moet de voorspelling altijd gunstiger gesteld worden, dan, wanneer de herstelling der bewerktuiging zelve reeds is aangetast en de teekenen van vochtontmenging zich duidelijk vertoonen. 7) De omstandigheden en de toestand der zieken, gelijk ook hare volharding in het gebruik der geneesmiddelen en over het geheel in het opvolgen der geneeskundige voorschriften moeten hier zeer in aanmerking komen. Kan de zieke zich aan alle schadelijke invloeden onttrekken en heeft zij inwendige kracht daartoe, stelt zij in den geneesheer volkomen vertrouwen, dan is de genezing veel gemakkelijker, maar in het tegenovergesteld geval dikwijls geheel onmogelijk. Ongelukkig zullen jonge meisjes op den leeftijd der geslachtsontwikkeling zelden de voorschriften des geneesheers getrouw nakomen, en nog zeldzamer zullen zij openhartig genoeg jegens hem zijn, en alle kwalen, die zij gevoelen, naauwkeurig afschilderen.

§ 210.

Enkele, ten opzigte de voorspelling, belangrijke verschijnselen zijn de volgende: sterke uitscheidingen, gelijk ook een ongewoon sterke stondenvloed, rijkelijke slijmvloeijing uit de teeldeelen, buikloop, overmatig zweet zijn ongunstige teekenen; zij vermeerderen de zwakte en maken de ziekte dikwijls ongeneeslijk. Eene te levendige geslachtsdrift, die bij terugblijvende ontwikkeling des geheelen ligchaams steeds toeneemt en tot nymphomanie klimt, is een slecht teeken, zoo ook hevige ze-

nuwachtige toevallen, zoo als krampen, flaauwten, overmatige opwekking des zenuwstelsels. Bij de ziekte met een torpide karakter zijn de bleeke, wasachtige gelaatskleur, het zuchtig uitzien en de waterzuchtige aandoening het meest te vreezen. Voor gunstige teekenen kan men houden: wanneer de zieke opgeruimder en vrolijker wordt, zich meer tot hare omgeving aansluit en aan vermaken deel neemt, wanneer er geheel vrije tusschenruimten voorkomen, waarin de zieke zich wel voelt; wanneer de afmatting, traagheid en zwaarte in de leden, de slaperigheid nalaten, de zieke door geringe inspanningen minder uitgeput wordt, wanneer de stondenvloed regelmatig verschijnt, noch te sterk, noch te zwak of ten minste, al komt hij zelf nog niet behoorlijk aan den gang, de stondenperiode geene verheffing der overige verschijnselen veroorzaakt en zonder pijnen voorbijgaat. Regelt zich tevens de geslachtsdrift, wordt zij daar matiger, waar zij te hevig was, of ontwikkelt zij zich daar natuurlijk, waar zij geheel ontbrak, gaat de geslachtsontwikkeling behoorlijk voort, zoodat het opgezet uitzien verdwijnt, de bleeke kleur weggaat, en er zich een schemer van rood vertoont, die langzamerhand sterker wordt, vermeerdert tevens de eetlust, dan kan men spoedig eene volkomene genezing met regt verwachten.

§ 211.

De lijkopeningen bij de bleekzucht hebben zeer verschillende uitkomsten opgeleverd, en wij vinden vaak in de leerboeken zulk eene menigte van ontleed-ziektekundige veranderingen bij de bleekzucht opgesomd, dat, zoo men hieruit tot de ziekte wederkeerig besluiten wilde, deze inderdaad als de levensgevaarlijkste ziektevorm zou moeten beschouwd worden. Maar het is volstrekt noodzakelijk, naauwkeurig te onderzoeken, welke verschijnselen tot de bleekzucht en welke tot andere ziekten behooren, waarop wij reeds in onze beschrijving in het aangehaald werk van Dewees opmerkzaam gemaakt hebben. De onderzoekingen, die Rowley in zijn boven aangehaald werk te dezen opzigte mededeelt, zijn later door vele schrijvers her-

haald, en wij zullen ze dus hier nader nagaan. Rowley's lijkopeningen leveren de volgende uitkomsten:

Verschijnselen staande het leven.	*In het lijk gevondene toestanden.*
Bleekzucht met aamborstigheid gepaard en van stuipen vergezeld.	In de borstholte bevond zich verzamelde lympha, en de long was van etter doorvreten.
Sterke hartklopping had eene doodelijke flaauwte veroorzaakt.	Het hart was door geronnen bloed opgezet en deszelfs klapvliezen misvormd, als het ware verbeend.
De zieke stierf plotseling.	De linker eijerstok was vergroot.
De bleekzuchtige haalde moeijelijk adem en leed aan stuipen.	De long was door verrotting aangetast.
De zieke was binnen een jaar honderd en meermalen adergelaten, en verloor in eene flaauwte het leven.	De hersenen en de bloedvaten waren volkomen bloedledig.
	De maag had zich zamengetrokken.

E. von Siebold geeft ook op, dat men na den dood, bij het ontleedkundig onderzoek der lijderessen, in de borstholte eene groote hoeveelheid water, lympha, de longen door verettering verwoest, daar, waar de zieke vooraf sterk aan hartklopping had geleden, het hart zeer groot en met geronnen bloed opgevuld, de klapvliezen misvormd en, als het ware, verbeend, water in den onderbuik enz. gevonden heeft. Zulke verschijnselen kunnen echter volstrekt niet eigen aan de bleekzucht zijn, en waar zij aangetroffen worden, is de ziekte óf symptomatisch, zoodat de organische veranderingen tot de oorspronkelijke kwaal behooren, óf de bleekzucht had haren uitgang in eenen anderen ziektevorm genomen, van welk gevoelen Rowley zelf is. Naar onze waarnemingen moeten wij Roche toestemmen, dat men bij het openen der lijken van aan bleekzucht gestorvene individus

de vaten bloedledig en de spieren ontkleurd vindt, even als ten gevolge der anaemie, maar dat deze ook hare eenige ontleedkundige kenmerken zijn, en dat de veelsoortigheid der veranderingen, die andere schrijvers hebben opgegeven, bewijzen, dat zij niet tot de bleekzucht behooren en zich gedurende het leven ook door zoodanige verschijnselen openbaren, die van de bleekzucht volstrekt onafhankelijk zijn.

De onderzoekingen van het bloed der bleekzuchtigen hebben tamelijk overeenstemmende uitkomsten opgeleverd.

Lecanu vond het bloed uit de volgende deelen zamengesteld:

Water.	862,40
Bloedbolletjes . .	55,15
Eiwit, enz. . . .	82,45
	1,000,00

In het gezonde bloed is de evenredigheid der bloedbolletjes als 115 : 1000, dus veel aanzienlijker dan bij bleekzuchtigen.

Foedisch ontleedde het bloed van twee gezonde en twee bleekzuchtige vrouwen, en vond de volgende bestanddeelen:

Bloed van gezonde vrouwen.

Kleurstof	Wei	Vezelstof	Water	Yzer
124,00	86,01	25,11	756,87	8,01
144,00	89,20	25,01	732,73	9,01

Bloed van bleekzuchtigen.

Kleurstof	Wei	Vezelstof	Water	Yzer
91,41	93,61	6,40	826,28	3,30
85,00	92,21	6,31	830,75	5,01

§ 212.

De herkenning der bleekzucht is aan velerlei moeijelijkheden onderhevig: deels omdat eenige ziekten, bij gebrek aan behoorlijke oplettendheid, met haar wel kunnen verwisseld worden; deels omdat het ligt mogelijk is, dat de geneesheer de bijzondere

ziekteverschijnselen niet uit het juiste oogpunt opvat, en hunne afhankelijkheid van de bleekzucht over het hoofd ziet. In dit laatste opzigt wordt de herkenning door den leeftijd der zieke, welke in de geslachtsontwikkeling verkeert, door de afwijkingen in de verrigtingen des geslachtstelsels, de eigenaardige huidkleur en den zamenloop der verschijnselen zeker gemaakt; deze omstandigheden zullen ons duidelijk aantoonen, dat de bleekzucht de grond der ziekelijke verschijnselen is. Van de ziekten, waarmede de bleekzucht zou kunnen verwisseld worden, noemt Colombat bovenal de anaemia op, die het meest met haar zou overeenstemmen. De overeenkomst tusschen deze beide ziekten is inderdaad zoo groot, dat Andral ze in zijne Ziektekundige Ontleedkunde voor eene en dezelfde ziekte aanziet. De ziekteverschijnselen, die beide gemeen hebben, zijn volgens Colombat: de bleekheid en wankleurigheid van de huid, de lippen, het bindvlies en het slijmvlies van den mond, het zamenvallen en verdwijnen der huidaderen, de spierzwakte, de flaauwte bij de minste inspanningen, de zuchtige zwellingen, de stoornis van de verrigtingen der maag en des darmkanaals, en de verschijnselen, die bij de auscultatie worden waargenomen. Ofschoon deze verschijnselen zoowel in de bleekzucht als in de anaemia aanwezig zijn, moet men toch die, welke van de eerste aandoening afhangen, daardoor onderscheiden, dat zij eenen veel hoogeren graad bereiken en door zoo karakteristieke verschijnselen vergezeld zijn, dat deze wezenlijk tot de ziekte schijnen te behooren. Te dezen opzigte zal men echter nimmer eene naauwkeurige herkenning kunnen vaststellen, daar ook in de anaemia, inzonderheid wanneer deze het vrouwelijk geslacht aantast, de verschijnselen zeer hoog klimmen en de zenuwachtige toevallen zich van die der bleekzucht niet zoo stellig laten onderscheiden. Gewigtiger zijn de verder door Colombat opgegevene kenmerken, volgens welke men op de oorzaken en het beloop der ziekte acht moet geven. De bleekzucht, inzonderheid de torpide vorm, die alleen met de anaemia kan verwisseld worden, heeft een langzaam beloop, vertoont zich slechts bij vrouwen, ten tijde van de ontwikkeling van hare huwbaarheid,

en wel dikwijls zonder eene merkbare oorzaak, zonder waarneembare aanleidingen. De oorzaken der anaemia zijn altijd ligt te ontdekken, en deze ziekte ontstaat spoedig, vooral wanneer zij zich na vrijwillige of gewelddadig voortgebragte bloedvloeijingen ontwikkelt. Bovendien neemt men haar zoowel bij het mannelijk als bij het vrouwelijk geslacht en op alle leeftijden waar. De overweging van de hoedanigheid des bloeds is voor de herkenning ook gewigtig: in de bleekzucht hebben de weiachtige deelen de overhand, terwijl bij de anaemia, die een voorbijgaande toestand is, de hoeveelheid bloeds werkelijk verminderd is. De eerste ziekte veroorzaakt een bleek uitzien, omdat het bloed zelf ontkleurd is, terwijl hetzelfde verschijnsel in de tweede ziekte slechts daarom plaats heeft, omdat de bloedvaten bijna ledig zijn.

De geelzucht wordt ligt door de eigenaardige kleur, door de hoedanigheid der stoelgangen en der pis van de bleekzucht onderscheiden, in welke ziekte de huidkleur altijd meer loodkleurig is, de zenuwachtige verschijnselen duidelijk zijn uitgedrukt, de geslachtsverrigtingen lijden, en eigenaardige geruischen in het hart en de groote vaten vernomen worden. Daar in beide ziekten de spijsverteringswerktuigen lijden, kan bij eene oppervlakkige waarneming hier wel eene fout in de herkenning begaan worden, die des te nadeeliger is, omdat de behandeling in beide gevallen afwijkt. Waar wezenlijk leverlijden zich bij de bleekzucht voegt, of omgekeerd, moet men naar de boven opgegevene teekenen zijn oordeel vellen.

Wat de verwisseling van huidwaterzucht met bleekzucht aangaat, gelden hier dezelfde onderscheidskenteekenen, die wij boven reeds ter herkenning van die toestanden van zwakte, welke op bleekzuchtige gelijken of van organische gebreken afhangen, opgegeven hebben; wij zullen hier nog alleen aanmerken, dat de zuchtige zwelling, die men aan de voeten en dijen, en dikwijls over het geheele ligchaam der bleekzuchtige meisjes waarneemt, altijd zwakker is, dikwijls snel voorbijgaat, en gemeenlijk slechts des avonds merkbaar is. Bovendien behoudt deze turgor chloroticus niet, zoo als de huidwaterzucht, den indruk

van den vinger, zoo de ziekte zelve niet reeds aanzienlijke vorderingen gemaakt heeft.

De verschijnselen, die de bleekzucht met hartziekten gemeen heeft, zijn inderdaad zeer veelsoortig, en de geneesheer moet zich zeer wachten, om zich hier aan geene verwisseling schuldig te maken, daar dwalingen in dit opzigt altijd de nadeeligste gevolgen voor de zieken zal hebben. De overeenstemmende verschijnselen zijn: de bleekheid, de kortademigheid, de tegennatuurlijke geruischen in het hart en de groote vaten, de kloppingen van het hart, de zuchtige zwellingen der voeten, de vermagering des ligchaams en de stoornissen der spijsverteringswerktuigen. Buiten de reeds opgegevene algemeene diagnostische kenteekenen dienen hier de volgende verschijnselen tot de juiste herkenning der bestaande ziekte. Bij de bleekzucht zijn de verschijnselen meer afwisselend, de zieke heeft geheel vrije tusschentijden, en de tegennatuurlijke geruischen van het hart zijn ook niet standvastig. De leeftijd, het geslacht, het temperament der zieken, de pols en het beloop der ziekte zijn eigenaardig in de bleekzucht. In de hartziekten heeft de huid geene zoo in het oog loopende bleekheid, ten minste niet in het begin; de blik is niet zoo dof en mat als in de bleekzucht; de lippen zijn blaauw en opgezet, de wangen rooder, en de blik zelfs dikwijls levendig, de geheele uitdrukking des gelaats eigenaardig.

§ 213.

De gevoelens der schrijvers over den aard en het wezen der bleekzucht liepen ten allen tijde zeer uiteen, omdat sommigen soms het eene, soms het andere verschijnsel der ziekte inzonderheid in het oog houden, en dat als de naaste oorzaak beschouwen. Voordat wij de bijzondere theoriën opgeven en over hare waarde oordeelen, moeten wij bovenal mededeelen, dat de meeste schrijvers, in welke afwijking der bewerktuiging zij ook den grond der bleekzucht zoeken, den invloed der geslachtsontwikkeling meer of minder in het oog gehouden hebben, en anderen meenden daarvan geheel te kunnen afzien.

Van deze nemen sommigen aan, dat de bleekzucht ook bij het mannelijk geslacht kan voorkomen; wij houden echter dit gevoelen voor geheel verkeerd, en hebben bij het mannelijk geslacht deze ziekte nooit waargenomen. Zeker kunnen zich vele ziekten van zwakte met de uitwendige verschijnselen der bleekzucht ontwikkelen, maar dan maken ook altijd bepaalde ziektevormen den grondslag dezer verschijnselen uit. Verscheidene geneesheeren, zoo als SAUVAGES, CABANIS, CHAMBON, FRANK, BAHN, BLAYR, DESORMEAUX, ROCHE, BLAUD, HAASE (1), KUMMER (2) en anderen, zijn van gevoelen, dat de bleekzucht in elk van die jaren kan voorkomen, die tusschen het tijdperk der huwbaarheidsontwikkeling en het natuurlijk ophouden van den stondenvloed in gelegen zijn. Te dezen opzigte willen wij geenszins ontkennen, dat in enkele gevallen zich bij de huwbare vrouw bleekzuchtige toestanden ontwikkelen, in welke de eenstemmigheid tusschen de organische verrigtingen van de gezamenlijke bewerktuiging of van het eigen leven, zoo als MENDE zich uitdrukt, en het geslachtsstelsel gestoord is; maar deze toestanden zijn zoo zeldzaam, dat zij slechts als uitzonderingen kunnen beschouwd worden; gewoonlijk moeten hier ook andere ziektevormen als naaste oorzaken beschuldigd worden, en zijn de verschijnselen voor den meer naauwkeurigen waarnemer eenigzins afwijkend. Wij moeten het dus in alle gevallen als regel aanzien, dat de bleekzucht eene ziekte van het ontwikkelingstijdperk bij het vrouwelijk geslacht uitmaakt.

§ 214.

Een groot aantal schrijvers zoekt de naaste oorzaak der bleekzucht in eene afwijking der spijsverteringswerktuigen. HOFFMANN, die deze ziekte bij de kwaadsappigheden telde, zocht te bewijzen, dat eene stoornis der voeding tot de eigenaardige ontkleu-

---

(1) W. A. HAASE, Ueber die Erkenntniss und Cur der chronischen Krankheiten des menschlichen Organismus. Leipzig 1817. I Th.

(2) J. E. G. KUMMER, Diss. Chloroseos pathologiam et therapiam sistens. Leipzig 1823.

ring der huid in de bleekzucht aanleiding geeft; ook rekent Sauvages haar bij de klasse der icteritiae. Ballard (1) is ook van gevoelen, dat de bleekzucht door eene idiopathische of sympathische stoornis der spijsverteringswerktuigen en eene daarvan afhankelijke atonie der haarvaten en des uitwasemingstelsels wordt veroorzaakt, welke atonie de bloedmaking geheel kan onderdrukken. Gardien ziet deze ziekte voor eene febris hectico-gastrica aan, d. i. voor eene koortsige opgewektheid ten gevolge eener zwakte der spijsverteringswerktuigen. Dit gevoelen werd reeds door Galenus geuit. Wel is het lijden der werktuigen van de assimilatie en van de reproductie in de bleekzucht van groot gewigt en gemeenlijk aanwezig, maar evenwel moet het gevoelen, volgens hetwelk de naaste oorzaak dezer ziekte daarin bestaan zou, als volkomen onaanneemlijk beschouwd worden. Wij zagen in verscheidene gevallen, dat de spijsverteringswerktuigen hunne natuurlijke hoedanigheid behielden, maar in de meeste, dat zij eerst, nadat andere verschijnselen der bleekzucht reeds eenigen tijd bestaan hebben, onregelmatig worden, zoodat de ziekte zich niet uit deze schijnt te ontwikkelen; veeleer worden zij zelve symptomatisch aangedaan, hetgeen des te natuurlijker is, omdat de spijsverteringswerktuigen met alle deelen in eene innige sympathie staan, maar bij voorkeur door het geslachtsstelsel aangedaan worden. Bovendien moeten wij hier nog in het oog houden, dat het lijden der spijsverteringswerktuigen in de bleekzucht volstrekt niet van eenen zoo eigenaardigen aard is, dat hierdoor de voor de bleekzucht karakteristieke verschijnselen te verklaren zouden zijn; en maakten zij inderdaad de naaste oorzaak der bleekzucht uit, dan moest men ook toegeven, dat de ziekte op elken leef- en ook bij het mannelijk geslacht kan voorkomen, hetgeen echter het geval niet is.

§ 215.

Nog vaker treffen wij de bewering aan, dat de bleekzucht hare naaste oorzaak in eene afwijking des vaatstelsels heeft,

---

(1) De la Chlorose. Paris 1803.

welk gevoelen zelfs in latere tijden door geachte geneesheeren verdedigd wordt; hiertoe behooren Boisseau, Andral, Brachet, Bouillaud, Blaud, Trousseau, Bonnet, E. v. Siebold, en anderen. Zoo bestaat, volgens Boisseau (1), de ziekte in eenen asthenischen toestand des vaatstelsels, doordien voornamelijk de prikkelende eigenschappen des bloeds afgestemd zijn, en de hoeveelheid bloeds niet vermeerderd is, met welk gevoelen ook Roche en Sanson (2) instemmen. E. v. Siebold (3) beschouwt de bleekzucht als eene ziekte, die hare oorzaken in de vermindering der prikkelbaarheid van het slagaderlijk stelsel in het algemeen en van de onderbuiksvaten in het bijzonder vindt, en eenen tragen bloedsomloop ten gevolge heeft. Wij hebben reeds herhaaldelijk de veranderingen, die men in het vaatstelsel, zoowel gedurende het leven als na den dood, aantreft, opgegeven, en gewigtige veranderingen daarin gevonden, die bijna alleen aan de bleekzucht eigen zijn. Maar mogen wij, op de Ziektekundige Ontleedkunde steunende, deze verandering des bloeds voor eene wezenlijke en primaire houden, die zich onafhankelijk van de organische stoornissen des ligchaams ontwikkelt? Wij gelooven, dat wij eer het tegenovergesteld gevoelen moeten aankleven, dat de verrigtingsstoornissen deze veranderingen voortbrengen, en dat deze, hoe duidelijk zij ook uitgedrukt zijn, niet de naaste oorzaak der bleekzucht kunnen uitmaken. Buitendien bemerken wij steeds, dat de ontmenging des bloeds zich altijd slechts langzamerhand ontwikkelt en duidelijk het gevolg eener gestoorde voeding is. Ook hier zou het eigenaardig verschijnen der ziekte bij het vrouwelijk geslacht en in de ontwikkelingsjaren volstrekt onverklaard blijven. Dezelfde tegenwerpingen kunnen wij tegen het gevoelen van Jahn (4) en Brandes (5) opperen, die de naaste oorzaak der bleekzucht

(1) Dictionnaire abrégé des sciences médicales.

(2) L. C. Roche et L. J. Sanson, Nouveaux élémens de Pathologie médico-chirurgicale. Brux. 1829.

(3) Handbuch der Frauenzimmerkrankheiten. I Band.

(4) Klinik der chronischen Krankheiten. Erfurt 1815.

(5) Erfahrungen über die Wirkung der Eisenmittel und des Driburger Wassers insbesondere. Hannover 1803.

in zwakheid van het watervaatstelsel zoeken; de verrigtingen van dit stelsel zijn reeds in het algemeen zoo afhankelijk van de overige organische verrigtingen, dat het lijden daarvan bijna nooit anders dan als secundair kan beschouwd worden.

§ 216.

Andere schrijvers hebben aan het zenuwstelsel het gewigtigst aandeel aan de verwekking der bleekzucht toegeschreven, maar dit aandeel op eene zeer uiteenloopende wijze bepaald. Cullen rekent de bleekzucht tot de adynamische toestanden, en houdt deze zwakte voor de naaste oorzaak. Volgens Sydenham is zij eene hysterische aandoening, waarbij wij echter moeten opmerken, dat hysterie bij dezen schrijver eene groote uitgebreidheid heeft en meer een stoffelijk lijden uitmaakt; zoo beschouwt hij de bleekzucht als eene soort van vapeurs, die uit bedorvene stoffen, welke in het bloed opgehoopt zijn, uitgescheiden en dan naar de verschillende deelen weggebragt worden. Trousseau (1) beschouwt, even als Sydenham, de bleekzucht als eene hysterische aandoening; de naaste oorzaak der bleekzucht is, volgens hem, eene omstemming des zenuwstelsels; de afstemming der vaatstelsels is slechts een gevolg van dit zenuwlijden. Colombat zocht ook in het zenuwstelsel de oorzaak der bleekzucht. Om tot den waarschijnlijken oorsprong der ziekte terug te gaan, zegt deze schrijver, en de stoornissen der gewigtige verrigtingen, die in de bleekzucht lijden, te verklaren, zijn wij van gevoelen, dat de naaste oorzaak der ziekte eene asthenie van het geheele zenuwstelsel en hoofdzakelijk van de ganglienzenuwen, die de spijsverterings-, voedings-, bloedsomloops- en geslachtswerktuigen regeren, uitmaakt, zoodat een lijden des zenuwstelsels, eene ontoereikende werkzaamheid der zenuwen, al de verschijnselen doen ontstaan, die de bleekzucht vertoont. Dupuy verdedigt dit gevoelen ook, en zou, volgens Colombat, op een duidelijke wijze aantoonen, dat de bleekzucht slechts eene zenuwachtige aandoening is, die Colombat hyper-

(1) Traité de thérapeutique et de matière médicale. Tom. 2.

hydraemie noemt, te weeg brengt. Dupuy nam namelijk proeven bij paarden, en toonde, dat door de doorsnijding van den nervus pneumogastricus de vezelstof in het bloed afnam. Copland beschouwt de bleekzucht als het gevolg van asthenie van den nervus sympathicus magnus. Naumann neemt aan, dat alle vormen der bleekzucht daarin overeenstemmen, dat de heerschende invloed des zenuwstelsels op de eerste bedrijven der assimilatie verminderd is. Wij geven gaarne toe, dat het zenuwstelsel een gewigtig deel heeft aan de verschijnselen der bleekzucht, dat wij hetzelve altijd meer of minder aangetast vinden, en dat het stoffelijk lijden het naast van stoornissen des zenuwstelsels blijken af te hangen; maar desniettemin mogen wij den aard der bleekzucht niet alleen in eene afstemming der zenuwstelsels zoeken. Wij zullen daardoor nooit zoo ver komen, dat wij den eigenlijken aard der bleekzucht verklaren, daar wij onder andere omstandigheden ook andere verschijnselen door eene eenvoudige zenuwzwakte veroorzaakt zien. Deze eigenaardigheid der bleekzucht hangt enkel van het geslachtsstelsel en van afwijkingen in deszelfs ontwikkeling af, en ofschoon deze het eerst op het zenuwstelsel werken, doen zij toch ook andere deelen en stelsels op eene primaire wijze aan, ofschoon niet in denzelfden graad; niets geeft ons ten minste het regt, om den aard der bleekzucht alleen in een lijden des zenuwstelsels te zoeken.

§ 217.

De meeste schrijvers hebben dan ook aan het geslachtsstelsel een bijzonder gewigt in de voortbrenging van de bleekzucht toegekend, welk gevoelen wij in het algemeen volkomen toestemmen; echter heeft men ook den invloed van dit stelsel op zeer verschillende wijzen willen verklaren. Verscheidene geneesheeren, zoo als Buchheim, Pinel, Haase en anderen, willen de bleekzucht niet als eenen bijzonderen ziektevorm beschouwen, maar slechts als een begeleidend verschijnsel van ontbrekenden of moeijelijken stondenvloed, welk gevoelen echter door de meeste geneesheeren wederlegd wordt. Wel wordt bij de

meeste bleekzuchtigen de stondenafscheiding gestoord en houdt in de meeste gevallen geheel op; maar deze waarneming kan niet het regt geven, om de ziekte als eenen vorm van het ontbreken der stonden te beschouwen. Ware namelijk het laatste het geval, dan moest de baarmoeder zich in zulk eenen toestand bevinden, dat zij de ter afscheiding van het stondenbloed noodige werkzaamheid verliest; en de algemeene verschijnselen zouden dan slechts een gevolg zijn van de teruggehoudene en door het afscheidingsproces in de baarmoeder niet veranderde hoeveelheid bloeds. Maar dit gevoelen wordt door niets bevestigd, en de verschijnselen, die op eene werkelijke onderdrukking van den stondenvloed volgen, geven ons geenszins het regt om dit aan te nemen. Veeleer bewijzen de volgende omstandigheden, dat de gebrekkige of geheel onderdrukte stondenvloed slechts een verschijnsel der bleekzucht is. 1) De stondenvloed is niet altijd onderdrukt, al heeft dit ook in de meeste gevallen plaats. Voorts moet men, gelijk dit reeds in de leer van den stondenvloed aangetoond is, in het oog houden, dat bij deze afscheiding minder de hoeveelheid van het ontlast bloed in aanmerking komt, en dat de ongestoordheid van dit proces niet naar de hoeveelheid van het stondenbloed kan beoordeeld worden, zoodat wij, ofschoon ook bij de bleekzucht de maandelijksche zuivering, in geval zij zich vertoont, slechts spaarzaam vloeit, niet kunnen aannemen, dat de stondenwerkzaamheid wezenlijk afgestemd is, ten minste niet a priori alleen om dit verschijnsel. — 2) In plaats van den stondenvloed grijpt bijna altijd slijmafscheiding plaats, zoo niet de geslachtsontwikkeling nog in het geheel niet gevorderd is, zoodat de werkzaamheid der geslachtswerktuigen niet opgeheven, maar slechts veranderd blijkt te zijn. — 3) Bleekzuchtige vrouwen kunnen zwanger worden, hetgeen niet mogelijk is, wanneer de stondenwerkzaamheid onderdrukt is. — 4) De genezing der bleekzucht komt dikwijls tot stand, eer de stondenvloed zich regelt. — 5) In eenige gevallen ontwikkelt zich zelfs bleekzucht bij meisjes, waar de stondenvloed zeer vroeg verschijnt en in het begin der kwaal regelmatig voortbestaat.

§ 218.

Andere geneesheeren nemen eene zwakte der geslachtswerktuigen als naaste oorzaak der bleekzucht aan, zoo als FORESTUS, RODERIC A CASTRO, SENNERT, MERCATUS, PRIMEROSIUS, PINEL, TISSOT, CABANIS, DÉSORMEAUX, ROCHE, DUGÈS en anderen. DÉSORMEAUX beschouwt de kwijning, de traagheid der geslachtswerktuigen, of het gebrek aan werkzaamheid, of de onregelmatige werkzaamheid dezer deelen met betrekking tot de voeding en bloedmaking, als oorzaken der bleekzucht. ROCHE zegt, een jong bleekzuchtig meisje schijnt in eenen toestand te verkeeren, waarin zich alle deelen willen ontwikkelen, en de baarmoeder daarentegen nog terugblijft, omdat zij nog niet dien graad van levenskracht heeft bereikt, dien zij noodig heeft, om tot hare bestemming geschikt te worden, en omdat haar die kracht, zonder welke het ontwikkelingsproces geen voortgang kan hebben, ontbreekt, en het overige gedeelte der bewerktuiging daardoor in zwakte en slapheid gehouden wordt. Met één woord, een jong bleekzuchtig meisje gelijkt een wezen, dat zijne ontwikkeling te gemoet gaat, en, daar het van zins is, in een nieuw levenstijdperk te treden, in deze beginnende ontwikkeling belet wordt, en aldus op eene nog niet tot vlinder onthulde pop gelijkt, omdat het deel, dat zijne nieuwe levenswerkzaamheid veroorzaakt, nog de noodige ontwikkeling mist. Deze theorie moet wel in vele gevallen voor de juiste gehouden worden, maar zij schijnt ons niet alles in zich te besluiten, en wij zullen aantoonen, dat zij in verscheidene opzigten eene grootere uitbreiding vereischt. Voordat wij dit beproeven, zullen wij hier nog eenige theoriën vermelden, welke om de achtbaarheid der schrijvers, die ze hebben opgegeven, niet mogen over het hoofd gezien worden.

§ 219.

JÖRG stelt de oorzaak der bleekzucht in de vermindering en stoornis van het assimilatieproces, gepaard met de verminderde verzuring des bloeds en de daaruit volgende stoornis van de verrigtingen des geslachtstelsels; door het gebrek aan zuurstof,

den zoo gewigtigen levensprikkel in het ligchaam, moeten ook, volgens Jörg, de verschijnselen van zwakte en van den meer passiven toestand der meeste verrigtingen verklaard worden; ook uit Centomo het vermoeden, dat de bleekzucht inzonderheid op eene aanmerkelijke vermindering van zuurstof berust, en wel bovenal uit hoofde van de groote werkzaamheid der zuurstofrijke geneesmiddelen in dezelve. Echter is deze op de scheikundige werkzaamheden des ligchaams gegronde theorie door niets bewezen, en zoo de hoeveelheid van zuurstof in de bewerktuiging inderdaad betrekkelijk geringer was, dan zou dit altijd slechts als een verschijnsel der ziekte, maar nooit als eene werkelijke oorzaak kunnen gelden. Tegen de door Jörg voorgestelde theorie moeten wij de aanmerking maken, dat wij geen regt hebben, om de stoornissen van het assimilatieproces als oorzaak van de stoornis in de verrigtingen van het geslachtsstelsel aan te zien, waartegen wij ons reeds boven verklaard hebben. Mende beschouwt de naaste oorzaak der bleekzucht als eene door de te vroeg en niet genoegzaam voorbereide geslachtsontwikkeling veroorzaakte beperking van het zelfleven, die zich inzonderheid door eene onvolkomene bereiding des bloeds, waarin derhalve de noodige hoeveelheid der roodkleurende bestanddeelen ontbreekt, met al hare nadeelige werkingen en gevolgen kenbaar maakt. Ons dunkt hier de beperking van het zelfleven door de tegennatuurlijke geslachtsontwikkeling te onbestemd uitgedrukt, en van den anderen kant de onvolkomene bereiding des bloeds al te veel op den voorgrond gesteld te zijn. Volgens Carus moet het wezenlijke in de bleekzucht in eene stoornis der vormende werkzaamheid gesteld worden; want dat de stoornissen der afwijkende verrigtingen hierbij slechts secundair zijn, is zeer ligt te begrijpen. De stoornis der vormingswerkzaamheid vertoont zich inzonderheid in haar eigenlijk gebied, in het vaatstelsel en in het bedrijf der bloedbereiding. Maar terwijl hij een gestoord vormingsleven in het algemeen en onvolkomene bloedbereiding in het bijzonder als den aard van den bleekzuchtigen toestand beschouwt, merkt hij nog aan, dat zulk een grond niet alleen het eigenaardige

van de bleekzucht uitmaakt, maar dat die wanverhoudingen, om in den vorm van bleekzucht te verschijnen, moeten zamenkomen: a) met de individualiteit van het vrouwelijk ligchaam, welke op overwigtige voorbrengingskracht gegrond is; b) met den tijd der zich ontwikkelende of voor korten tijd ontwikkelde huwbaarheid. Echter komt het naar ons gevoelen juist daarop aan, om de omstandigheden, die van deze zamenkomst afhangen, aan te wijzen, daar slechts hierdoor het wezen der bleekzucht stellig kan bepaald worden. Volgens Richter (1) berust de naaste oorzaak der bleekzucht op eene te zwakke en onvolkomene bewerktuiging, die op verre na nog niet genoegzaam in zichzelve bevestigd, en niet in staat is om eene aanzienlijke krachtoefening te bestrijden, en die bewerktuigde stof, welke zij tot hare eigene ontwikkeling, zelfbehoud en bevestiging behoeft, nog niet kan missen, omdat beide ter ontwikkeling der geslachtsrijpheid noodzakelijk vereischt werden. Deze theorie is tegen de boven opgegevenen, die de bleekzucht op zwakte der geslachtswerktuigen gronden, overgesteld, maar wordt in vele gevallen door de ondervinding bevestigd, en kan dus geacht worden dezelve te voltooijen.

§ 220.

Wij hebben hier de verschillende theoriën over de naaste oorzaak der bleekzucht medegedeeld en het ware en valsche in dezelve aangewezen; wij hebben voorts reeds onze meening geuit, dat deze ziekte op eene stoornis der geslachtsontwikkeling berust; en van daar doet zich nu de vraag op, van welken aard deze stoornis is. Eene zwakte der geslachtswerktuigen alleen mogen wij niet in alle gevallen aannemen; want wij zien, dat bij vele meisjes het geslachtsstelsel volstrekt in eenen onwerkzamen toestand blijft, zonder dat er een enkel verschijnsel voorkomt; zelfs zullen die vrouwen, wier habitus meer het mannelijk karakter vertoont, bij welke dus de geslachtswerktuigen geheel en al achterlijk gebleven zijn, nimmer aan bleekzucht lijden,

(1) A. G. Richter, Specielle Therapie. 8 Bde. Berlin 1817—21. 3er Band.

terwijl van den anderen kant bij vele bleekzuchtige meisjes het ligchaam alle teekenen eener behoorlijke geslachtsontwikkeling bezit, de borsten toenemen, de geslachtsdrift ontwaakt, en vaak eenen zoo hoogen graad bereikt, dat de meisjes tot zelfbevlekking verleid worden. Maar wanneer de ontwikkeling van een deel niet belemmerd is, kan het zich ook niet in eenen werkelijken toestand van zwakte bevinden, en deze kan ten minste niet alleen bij de bleekzucht als het eenig gewigtig punt beschouwd worden. Ook werken de oorzaken, die de bleekzucht het veelvuldigst te weeg brengen en die wij reeds nader hebben opgegeven, geenszins slechts voornamelijk verzwakkend op de geslachtswerktuigen. Van den anderen kant kan men ook niet met Richter overeenstemmen, dat eene zwakte der bewerktuiging in alle gevallen oorzaak der bleekzucht is; deze ontwikkelt zich dikwijls snel bij vroeger bloeijende en gezonde meisjes, en de zwakte der bewerktuiging is dan eerst het gevolg der ziekte.

De geslachtsontwikkeling der vrouw beperkt zich geenszins alleen tot de geslachtswerktuigen; ofschoon in deze het eerst aanzienlijke veranderingen worden waargenomen, zijn toch altijd de veranderingen in de geheele bewerktuiging de gewigtigste, en schijnen deze eerst voort te brengen. Gedurende het tijdperk van het tandenkrijgen is het uitkomen der tanden het merkbaarst verschijnsel bij velerlei ziekten, waartoe de overige deelen geneigd zijn, en het eigenaardig karakter, dat die ziekten aannemen, vertoont wel duidelijk, dat er veranderingen in deze deelen plaats grijpen, die voor de bewerktuiging van meer gewigt zijn, dan het doorbreken der tanden zelf. Hetzelfde toonen de in het geheele ligchaam plaats grijpende veranderingen bij de ontwikkeling der huwbaarheid aan; en evenzoo wanneer de baarmoeder eene nieuwe verrigting, de stondenwerkzaamheid, op zich neemt, moet ook de hoedanigheid des bloeds en der overige vochten, en zelfs van alle deelen des ligchaams, op eene zoodanige wijze ingerigt worden, dat de baarmoeder tot uitoefening van hare verrigting worde in staat gesteld.

§ 221.

Begin (1) zegt: bij kinderen en jongelingen (ook bij meisjes) hangen de meeste, met den wasdom des ligchaams, met de ontwikkeling der deelen in verband staande ziekten van de tegennatuurlijke verdeeling der organische werkzaamheid en van de grootere beweging van enkele ten koste der overige af. Deze bewering komt ons volkomen juist voor, en naar ons gevoelen heeft dit juist bij de bleekzucht plaats. Wij mogen niet aannemen, dat eene niet tot stand gekomene ontwikkeling of eene enkele zwakte des geslachtsstelsels voldoende is om eene ziekte te weeg brengen. Dit laatste hebben wij boven reeds wederlegd, en evenzoo kunnen wij tegenspreken, dat meisjes, die in haren groei, als het ware, blijven staan en in den kinderlijken leeftijd vertoeven, bleekzuchtig worden; integendeel worden de spoedig opgroeijende meisjes, bij welke de ontwikkeling met eene overmatige werkzaamheid schijnt voort te gaan, aan deze kwaal zeer dikwijls onderhevig. Reeds vroeger hebben wij opgegeven, dat wij uit eene naauwkeurige waarneming der zieken, uit eene zorgvuldige overweging der door andere geneesheeren medegedeelde ziekteverschijnselen met zekerheid meenen te mogen aannemen, dat de bleekzucht niet zoo zeer uit eene, door eenen algemeenen eenvoudigen toestand van zwakte, gestoorde geslachtsontwikkeling bestaat, maar veeleer uit eene tegennatuurlijke, niet in behoorlijke eenstemmigheid van alle deelen des ligchaams plaats grijpende ontwikkeling voortvloeit. Zoo lang zulk een toestand binnen zekere grenzen blijft, en geen deel of stelsel in zulk eenen graad in zijne werkzaamkeid verhoogd of gedrukt wordt, dat het door meer gewigtige heete ziekten, of weefselveranderingen wordt aangetast, zullen die velerlei ziekelijke toestanden verschijnen, die men als verschijnselen der bleekzucht beschouwen moet. Deze ziekte maakt niet zoozeer eenen bepaalden ziektevorm als eene groep van verschijnselen uit, die dikwijls eerst langzamerhand een bepaald karakter aan-

(1) Universallexicon der practischen Medicin und Chirurgie. Bd. I. S. 386.

nemen en zich dan in eene verslapping der vaste deelen, in eenen algemeenen toestand van zwakte kenbaar maken; de reeksopvolging der verschijnselen is echter niet dezelfde, daar nu eens het eene en dan weder het andere deel bij voorkeur lijdt. In het algemeen worden door dit gebrek aan eenstemmigheid bij voorkeur de beide reeds opgegevene vormen der bleekzucht ontwikkeld: in den eenen blijft de bewerktuiging in hare ontwikkeling achter, doordien zij de eischen van de al te zeer opgewekte geslachtsdrift niet bevredigen kan; in den anderen vorm zijn de geslachtswerktuigen traag, enkele deelen of stelsels des ligchaams ontwikkelen zich echter snel, welke ontwikkeling dan noodzakelijk tegennatuurlijk moet zijn. Wij hebben het verschil der verschijnselen, dat van deze omstandigheid afhangt, opgegeven; ook moeten de geneeswijzen diensvolgens ingerigt worden.

§ 222.

Behandeling der bleekzucht. Over de geneeswijze, die men tegen de bleekzucht moet bezigen, zijn wel de gevoelens der schrijvers minder gedeeld, dan wij dit in alle andere opzigten gezien hebben, maar wij moeten aan dit onderwerp des te grootere opmerkzaamheid wijden, omdat wij het heerschend gevoelen, dat men altijd slechts versterkende middelen tegen deze ziekte moet aanwenden, slechts voorwaardelijk als juist kunnen beschouwen. Reeds Rowley stelde voor de behandeling der bleekzucht drie aanwijzingen vast, namelijk de verbetering der bedorvene vochten, de wegneming van de verstopping der klieren en der andere deelen, en eindelijk de verandering der gevoellooze en matte hoedanigheid des zenuwstelsels en de versterking der vaste deelen. Ter vervulling dezer aanwijzing raadt hij eerst middenzouten, aloëtische met kwikzilver en spiesglans bereide middelen aan, die men deels als ontlastende en deels ook als altererende middelen gebruikt; ten tweede het genot der vrije lucht, warme minerale baden, verstrooijing en paardrijden; ten derde staalwei, de kinabast, de verschillende staalwateren en eene zorgvuldige dieet. Zoo zien wij, dat reeds Rowley de sterke ijzerhoudende middelen geens-

zins als de eenige middelen in de bleekzucht aanbeveelt, maar veeleer eerst, gelijk hij zich uitdrukt, aanraadt de bedorvene vochten uit het ligchaam te verwijderen. Wij moeten ook in het gevoelen stemmen, dat men eerst de bewerktuiging der zieken in zulk eenen toestand moet brengen, dat zij de versterkende middelen met nut verdragen kan, en dat men bij de genezing der bleekzucht de aanwijzingen op eene rationele wijze vaststellen en inzonderheid op Rowley's raad letten moet, waarbij hij aanbeveelt om de kuur niet te overijlen, maar slechts langzamerhand te werk gaan, daar de ziekte zich gemeenlijk slechts langzaam ontwikkelt, een traag beloop heeft, en zelden met onmiddellijk gevaar gepaard is. Wij hebben maar al te dikwijls schade zien veroorzaken, doordien men het ijzer, dat als een specifiek middel aanbevolen werd, misbruikte, en zonder inachtneming van den opgewonden toestand, waarin zich altijd een of ander deel bevindt, toediende. Dikwijls moest dit middel verergering in plaats van verbetering te weeg brengen, en ofschoon ook de toestand van zwakte na de toediening van dit middel naliet, ontwikkelden zich toch niet zelden ongeneeslijke ziekten.

§ 223.

De aanwijzingen, die wij te vervullen hebben, zijn: 1) verwijdering van alle schadelijk werkende oorzaken; 2) regeling der tegennatuurlijke geslachtsontwikkeling, a) door regeling der stoornissen in het geslachtsstelsel, b) door verwijdering der in de bewerktuiging aanwezige afwijkingen, waartoe inzonderheid bij de chlorosis symptomatica alle aanwezige ziekten moeten gerekend worden; 3) verzachting der tot de bleekzucht behoorende lastige of gevaarlijke verschijnselen; 4) versterking der bewerktuiging.

Bij de behandeling der bleekzucht moeten wij steeds daarop letten, welke aanwijzing wij het eerst moeten uitvoeren, en in vele gevallen moeten wij zulke middelen kiezen, die aan meer dan eene te gelijk voldoet. In het algemeen is het ook raadzaam, zich zooveel mogelijk tot eene diaetetische kuur te bepa-

len, en slechts daar, waar het onvermijdelijk noodig is, tot pharmaceutische middelen zijne toevlugt te nemen.

§ 224.

De verwijdering der schadelijk werkende oorzaken maakt een zoo gewigtig deel der behandeling van de bleekzucht uit, dat deze alleen dikwijls reeds voldoende is om hare volkomene genezing te bewerken, daar de geneeskracht der natuur, wanneer zij maar niet dadelijk tegengewerkt wordt, de disharmonie in de ontwikkeling der bewerktuiging dikwijls snel weder wegneemt. Wij zullen dus dit onderwerp omstandiger behandelen. Eene behoorlijke leefwijze kan alleen alle schadelijke oorzaken verwijderen. Onder alle omstandigheden en in alle vormen der bleekzucht is het noodzakelijk, dat de zieke zich aan den invloed van eene onzuivere, koude en vochtige dampkringslucht onttrekke, en inzonderheid alle uitersten in den warmtegraad vermijde. De lucht, die zij inademt, moet zuiver, droog en matig warm zijn; de koude zoowel als de hitte stemmen de spankracht der bewerktuiging af en verhinderen de regelmatige uitscheidingen; daarom zijn, zoo als Colombat te regt aanmerkt, de lente en de herfst de gunstigste jaargetijden voor de genezing der bleekzucht. In alle gevallen rade men de zieken aan, om op eene drooge plaats, die aan de opene lucht is blootgesteld en waarin de zon vrij doordringen kan, te wonen; de versterkende berglucht en het oponthoud op het land gedurende den zomer zijn dus zeer aanbevelenswaardig. De kleeding moet altijd naauwkeurig naar het jaargetijde ingerigt worden, en meer warm dan koud zijn; de stoffen, die op het bloote lijf gedragen worden, moeten naar de hoedanigheid der huid en het gestel der individus gekozen worden. Daar echter in het algemeen de huid van elke bleekzuchtige tot onwerkzaamheid geneigd is, kieze men bij eenen hoogeren graad meer prikkelende stoffen, die de werkzaamheid der haarvaten opwekken, het bloed naar den omtrek leiden en de uitwaseming bevorderen: in dit opzigt is het dragen van ligte flanellen kleederen zeer dienstig; maar deze moeten nimmer zoo warm zijn,

dat de verslappende invloed der warmte de kwaal kan verergeren; waar men dit te vreezen heeft, zijn zijden stoffen zeer aanbevelenswaardig. In de ligte en meer menigvuldige gevallen zorge de zieke voor de grootste zindelijkheid des ligchaams met baden, vlijtig wasschen en dikwijls verwisselen van onderkleederen. Ook zullen aromatische wasschingen van het geheele ligchaam de werkzaamheid der huid aan den gang houden. Het voedsel zij ligt verteerbaar en voedzaam; alle winderige spijzen moeten vermeden worden, terwijl een ligte vleeschdieet, jonge groenten en versche fruitsoorten aanbevelenswaardig zijn; alleen neme men hierbij den toestand der spijsverteringswerktuigen en het gestel der zieke in acht, zoodat men nu eens meer prikkelende, dan weder meer den prikkel verzachtende spijzen zal aanraden. Bij de vaak eigensoortige lusten der zieke verzette men zich niet zonder noodzaak daartegen, en verbiede ze slechts dan, wanneer zij werkelijk schadelijke dingen begeeren. De maaltijden regele men bepaald, en veroorlove niet, dat daarvan afgeweken worde, hetgeen maar al te vaak geschiedt. Op den gemoedstoestand der zieken heeft de geneesheer wel niet altijd eenen aanmerkelijken invloed, maar toch rade hij zoo veel mogelijk aan, dat de zieke zich van alle hevige gemoedsbewegingen onthoude, en inzonderheid niet door diep verborgene aandoeningen en gevoeligheden geplaagd worde; evenzoo moeten inspannende bezigheden van den geest vermeden worden. De omgang zij vrij en open, van alle geslachtsopgewektheid vervreemd; het lezen van romans en van onkiesche voorstellingen worde verboden, en de zieke trachte zich door gezelschappen en vermaken te verstrooijen. Ofschoon er gestadige tegenzin tegen ligchaamsbewegingen bestaat, dringe men toch daarop aan, dat de zieke, voor zoo ver hare krachten het toelaten, bezig blijve, zich in de vrije lucht bewege; en zijn de krachten daartoe niet toereikend, dan neme zij lijdelijke bewegingen, door rijtuigen, paardrijden, enz., dit laatste echter met inachtneming van den invloed op de geslachtswerktuigen. Colombat raadt bijzonder het paardrijden op de manier van den man aan, en beweert, dat bij ligchaamsbewegingen de geest

op eene aangename en gemakkelijke wijze bezig gehouden wordt. Ook spreekt Colombat ten gunste van watertogtjes, die altijd gelukkige veranderingen in alle deelen te weeg brengen, en van het dansen, hetwelk met de ligchaamsbewegingen ook nog de zucht, om aan het andere geslacht te behagen, vereenigt, en van de muzijk, die voor lymphatische personen eene heilzame prikkeling bewerkt. Bij bleekzuchtigen is het gemeenlijk doelmatig, wanneer zij des avonds niet zeer lang opzitten en des morgens matig vroeg opstaan, waarbij men tevens zorg moet dragen, dat de zieke in niet al te zachte en warme bedden slaapt, omdat daardoor de zwakte en onwerkzaamheid der deelen zeer vermeerderd wordt.

Waar bepaalde oorzaken werken, zoo als fouten in den leefregel, te verhittende dranken en spijzen, te veel zitten, gemoedsbewegingen, ongelukkige liefde enz., drage men bijzondere zorg dezelve uit den weg te ruimen; in het tegenovergesteld geval zullen al onze bemoeijingen zonder gevolg blijven. Bij eene behoorlijke leiding der levenswijze van den kant des geneesheers en naauwkeurige opvolging derzelve van den kant der zieke, behoeft men vaak geene andere bepalingen, en in alle gevallen heeft men de mogelijk nog noodige kuur aanzienlijk verligt.

§ 225.

De tweede aanwijzing bedoelt de regeling der bestaande stoornissen van de geslachtsontwikkeling. De vervulling dezer aanwijzing vereischt eene naauwkeurige inachtneming van het geslachtsstelsel en het gestel der zieke. Wij zullen hier eerst in het algemeen de punten opgeven, waarop men letten moet. Wanneer de bewerktuiging der zieke verzwakt is, en het geslachtsstelsel zich evenwel in eene algemeene opgewektheid bevindt, zoeke men de zieke door zoodanige middelen te versterken, die de opgewektheid des geslachtsstelsels niet verhoogen, en daar de vochtmassa in den regel niet slechts quantitatief, maar ook qualitatief veranderd is, diene men in het begin purgeermiddelen toe, maar met groote omzigtigheid, ten einde de zwakte niet te vermeerderen, en rigte alsdan de levenswijze

der zieke naauwkeurig naar de opgegevene voorschriften in; in het bijzonder late men alles, wat de geslachtswerktuigen zou kunnen opwekken, vermijden, en verbiede het te veel zitten, waardoor het bloed te veel naar de onderbuiksingewanden en de teeldeelen stroomt. De zieke bewege zich veel in de vrije lucht; tot versterking zijn hier de koude rivierbaden zeer aanbevelenswaardig, die wij altijd met groot voordeel aangewend hebben, en deze baden zijn inderdaad een onzer voortreffelijkste middelen, omdat zij zonder het geslachtsstelsel op te winden, versterkend werken, en niet, zoo als de inwendig toegediende versterkende middelen, de maag bezwaren, weshalve deze laatste ook alleen bij eene goede spijsvertering mogen gegeven worden. De voorzigtigheidsmaatregelen, die men bij de rivierbaden moet in acht nemen, zullen wij later opgeven; maar ingeval de rivierbaden door hartziekten, hartkloppingen en dergelijken verboden zijn, verdienen de kunstmatige en natuurlijke soolbaden bijzondere aanbeveling. In den ligteren graad van dezen vorm zal de opgegevene meer diaetetische behandeling voldoende zijn. Purgeermiddelen kieze men naar gelang van den toestand des darmkanaals; de middenzouten zullen hier niet raadzaam zijn, daar zij den vaak reeds aanzienlijken torpor des darmkanaals nog kunnen vermeerderen. Het meest geschikt zijn, rhabarber, senna, aloë, kolokwinten, enz., verbonden met specerijachtige middelen, om ze voor de maag verteerbaarder te maken. Men heeft in dit geval voorgeslagen, om de ontwikkeling der geslachtswerktuigen door een verzwakkenden leefregel, door koude voetbaden, enz., tegen te houden; echter moet die raad voor hoogst gevaarlijk gehouden worden. Vooreerst zal men de zwakte der bewerktuiging bij deze handelwijze te vreezen hebben, en bovendien zijn de geslachtswerktuigen gemeenlijk niet zoozeer in eenen te krachtigen als in eenen te geprikkelden toestand, die door verzwakkende middelen nimmer mag weggenomen worden.

§ 226.

Is in dezen vorm der ziekte het kwaad reeds verder voortgegaan, is de zieke reeds zeer zwak, en heeft ook het geslachts-

stelsel meer zijne prikkelbaarheid verloren, dan moeten wel alle opgemelde aanwijzingen ook worden vervuld, maar de zwakte moet hier bijzonder in het oog gehouden worden. Benevens de diaetetische behandeling, die in het aanhoudend verblijf in de vrije lucht, in het gebruik eener zuiver dierlijke, meer prikkelende voeding bestaat, zijn hier therapeutische middelen noodzakelijk. Het koud bad zal minder doelmatig zijn, omdat de slappe, fletsche huid geene terugwerking meer toelaat; men neme dus tot versterkende baden uit aromatische kruiden of ijzer zijne toevlugt, geve inwendig bittere specerijachtige middelen, quassia, ijzer, minerale zuren met specerijachtige middelen enz., en late zoo mogelijk de natuurlijke ijzerwateren van Pyrmont, Driburg, Boklet, Schwalbach, Brückenau enz. gebruiken.

Wanneer bij eene opgewondenheid des geslachtsstelsels de bewerktuiging in eenen volbloedigen toestand verkeert, zoo als wij dit in eenige gevallen van bleekzucht zien, moeten wij de purgeermiddelen sterker toedienen, maar voornamelijk bedarend en verzachtend werken. Er kan beperking van den leefregel en zelfs eene bloedontlasting noodzakelijk worden; echter moet men hier steeds bedenken, dat zich ook uit dien toestand bij eenen langeren duur der kwaal eene zwakte ontwikkelt, die door eene te sterk doortastende handelwijze maar al te zeer bevorderd wordt.

In dien vorm der bleekzucht, waarin het geslachtsstelsel zich niet ontwikkelt, terwijl de bewerktuiging in haren gang tracht vooruit te gaan, zal men altijd geprikkelde toestanden en bloedophoopingen in enkele deelen waarnemen, tegen welke men dan het eerst moet handelen; ook hier zijn purgeermiddelen, plaatselijke en algemeene bloedontlastingen dikwijls palliatief noodzakelijk. Men trachte echter niet stormenderhand de ontwikkeling der geslachtswerktuigen te bevorderen; veeleer poge men alles te verwijderen, dat het snel vooruitgaan der ontwikkeling van de geheele bewerktuiging zou kunnen bevorderen, zoo als al te zeer prikkelende en versterkende spijzen, al te hevige opgewektheden des gemoeds, enz. Alle versterkende geneesmiddelen zijn hier in het begin schadelijk, en de

in hunne ontwikkeling achterblijvende geslachtswerktuigen mogen door inwendige middelen in het begin der kwaal nimmer aangetast worden, omdat hierdoor slechts dadelijk de algemeene prikkeling vermeerderd wordt. Behalve eene behoorlijke inrigting der levenswijze, kunnen wij hier inzonderheid de delfstoffelijke zuren, met name het phosphorzuur, aanbevelen; dit middel werkt bedarend op het bloed, neemt de bestaande bloedophoopingen weg, en versterkt het geslachtsstelsel. De werking van het phosphorzuur komt dikwijls zeer spoedig op, en de zieken herstellen zich dan zeer spoedig, terwijl het ijzer de bezwaren slechts vermeerdert. Laauwe baden zijn hier ook aanbevelenswaardig, inzonderheid met keuken- of zeezout, die naar omstandigheden gedurig koeler kunnen genomen worden, en bij welke men ook met veel nut klei, mout en dergelijken kan voegen. Zeer aanbevelenswaardig zijn nog prikkelende dampbaden der teeldeelen, ter verhooging van derzelver werkzaamheid, daar zij dit doel zonder algemeene nadeelen vervullen; ook zijn laauwe voetbaden zeer dienstig; zij zullen de vochten naar de geslachtswerktuigen afleiden. Men zorge voornamelijk, dat de zieke den buik behoorlijk warm houde en zich voor alle verkouding wachte.

§ 227.

Wanneer de zieke zorgvuldig de voorschriften des geneesheers opvolgt, en deze naauwkeurig bij het gestel der zieken, den toestand der geslachtswerktuigen en het karakter der kwaal passen, en er geene schadelijke invloeden meer werken, zal men in den regel in staat zijn den voortgang der kwaal te verhinderen en langzamerhand eene volkomene genezing bewerken. Maar wordt de ziekte in het begin niet tegengegaan, dan verschijnen alle teekenen eener algemeene zwakte, en dan moeten wij alleen tot de versterkende middelen onze toevlugt nemen, onder welke ijzer en kina bovenaan staan.

§ 228.

De derde aanwijzing, de verzachting der tot de bleekzucht behoorende lastige of gevaarlijke verschijnselen, mag, wel is

waar, nooit zonder inachtneming der hoofdaanwijzingen vervuld worden, maar vereischt toch eenige bijzondere bepalingen, en dit wel des te meer, omdat de volkomene genezing der bleekzucht langzaam is, zoodat wij er steeds op bedacht moeten zijn, om het lijden der zieke, dat wij niet geheel kunnen verwijderen, toch zoo veel mogelijk dragelijk te maken. De aandoeningen des vaatstelsels, die eene palliative hulp noodig maken, zijn de toestand van bloedophooping naar bijzondere deelen, inzonderheid naar het hart en naar de hersenen, en de dikwijls aanwezige onderbuiksvolbloedigheid, even als in de latere tijdperken bloedvloeijingen. De toestanden van bloedophooping neme men weg door plaatselijke bloedontlastingen door middel van koppen en bloedzuigers, door afleiding der vochten naar het darmkanaal, tot welk einde men purgeermiddelen toedient, door opwekking der huidwerkzaamheid door zuurdegen en blaastrekkende pleisters. Men houde echter steeds in het oog, dat bij teedere, zenuwachtige gestellen eene prikkeling des zenuwstelsels dikwijls de naaste oorzaak der toestanden van bloedophooping is, en dat bedaring der zenuwen deze dus het zekerst zal verwijderen. Deze omstandigheden moeten dus door den geneesheer naauwkeurig overwogen worden. Zelfs bij volbloedige bleekzuchtige meisjes is dikwijls het nut der palliative bloedontlastingen zeer gering, zoo er niet tevens krampstillende middelen bij verordend worden. De velerlei zenuwachtige verschijnselen, die bleekzuchtige meisjes niet zelden plagen, zullen het vaakst de hulp des geneesheers eischen, en hij zie die toestanden nimmer over het hoofd, daar, wanneer men deze niet uit den weg ruimt, de bewerktuiging in eene opgewondenheid wordt gehouden, die het oorspronkelijk lijden zelf kan verergeren. Het gevoel van afmatting en zwakte, eene groote gevoeligheid van den geest, duizelingen, hoofdpijnen, pijnen in verschillende deelen des ligchaams, maagpijnen, enz. vereischen in het algemeen de toediening van zenuwmiddelen, onder welke de valeriaan, de spiritus nitri dulcis, de liquor cornu cervi succinatus, de tinctura aromatica met kleine giften opium, enz. vooral aanbevelenswaardig zijn. Het zenuwstelsel schijnt eenen

prikkel te ontberen, terwijl het vaatstelsel niet krachtig genoeg is, en men moet dien prikkel kunstmatig zoeken voort te brengen. Tegen de hevige hoofdpijnen, inzonderheid wanneer zij met maagpijn gepaard gaan, is dikwijls het gebruik van eene prikkelende, niet zwaar te verteren spijze zeer dienstig, en men zal ook hier de bittere specerijachtige middelen, de quassia, de mentha piperita, trifolium fibrinum, het extractum gentianae enz. zeer nuttig vinden. Zoo raadt Mende ook aan, dat de zieke, zoodra zij maar het hoofd kan ophouden, het bed moet verlaten en in weerwil van de misselijkheid iets versterkends gebruiken moet, b. v. een kop sterke koffij, bouillon, waterchocolade, waarbij zij een weinig geroost brood, beschuit of iets dergelijks eten moet. De zieken weten het vaak zelve reeds uit ondervinding, dat deze pijnen door het gebruik van dergelijk voedsel het zekerst verdwijnen, en de geneesheer late zich niet door eene ongegronde vrees, dat die prikkeling schadelijk zou kunnen werken, daartoe verleiden, om haar deze verligting te onthouden; zelfs schijnbaar volbloedige voorwerpen worden vaak door de pijn, die zuiver zenuwachtig is, zoo zeer geplaagd en verzwakt, dat eenige verzachting volstrekt noodzakelijk is. Zeker mag men in de meeste gevallen deze middelen slechts als paliative beschouwen, daar de pijnen, wanneer de hoofdziekte niet weggenomen is, na eenigen tijd zeker terugkeeren; maar men mag deze palliative kuur toch niet over het hoofd zien. Bijna in alle gevallen zullen de zieken over de bezwaren in de spijsverteringswerktuigen hevig klagen en daarvoor verzachting van den geneesheer verlangen. Daar er bijna altijd verschijnselen van eenen saburralen toestand aanwezig zijn, hebben vele geneesheeren in de bleekzucht braakmiddelen algemeen willen aanwenden; wij kunnen over dezelve niet gunstig oordeelen, zoo als wij dit later zullen aantoonen. Bovenal is het hier noodzakelijk, naauwkeurig te onderzoeken, of de aanwezige verschijnselen uit wezenlijke onzuiverheden ontstaan, dan of zij slechts het gevolg van een zenuwachtig lijden der spijsverteringswerktuigen zijn. In het eerste geval dienen de zacht prikkelende purgeermid-

delen, zoo als sapo jalapinus enz., die des te noodzakelijker zijn, omdat in den regel bleekzuchtigen aan eene hardnekkige verstopping lijden. Zoo er opstoppingen in de ingewanden aanwezig zijn, passen de bittere oplossende extracten, het extractum graminis, extr. taraxaci met extr. menthae piperitae, extr. gentianae, maar geen middenzouten, die in eenen te hoogen graad verzwakkend werken. Veelal zal men echter zien, dat de stoornissen van de spijsvertering uit eenen zenuwachtigen toestand der onderbuiksingewanden ontstaat, dat de dyspeptische verschijnselen óf een gevolg daarvan óf toch met dezelve verbonden zijn, zoodat zij met kolijken, misselijkheid, trekkingen, drukking en rommelen in den buik gepaard gaan. Dan passen de specerijachtige krampstillende middelen met een bijvoegsel van wijngeestige tincturen, en zelfs de ijzertincturen, de boven opgegevene extracten met de quassia, in een gedistilleerd water opgelost en met aether of geestrijke tincturen verbonden. Men wachte zich hier wel eene streng oplossende kuur door te zetten, zoodra de zenuwachtige verschijnselen de overhand hebben; wij hebben deze dikwijls zeer schadelijk gevonden. Zelfs wanneer opstoppingen in het poortaderstelsel aanwezig zijn, moeten wij het bestaande zenuwlijden altijd zeer in het oog houden, en mogen slechts van tijd tot tijd sterkere ontlastingen te weeg brengen, wanneer de zenuwachtige klagten voor het oogenblik weggeruimd zijn. Wij moeten onder zulke omstandigheden somwijlen van de hoofdaanwijzing afzien, hetgeen inzonderheid in ongunstige jaargetijden het geval is, wanneer de zieke veel in de kamer blijft, geene beweging heeft en door de zenuwachtige verschijnselen sterk aangetast wordt.

§ 229.

De verschijnselen in de ademhalingswerktuigen zijn altijd zeer lastig en geven het ligtst tot organische stoornissen aanleiding; het is dus de pligt des geneesheers deze zoo veel mogelijk in het oog te houden. Zoo lang de toestanden zuiver zenuwachtig zijn en het vaatstelsel er geen deel aan neemt, diene men kleine giften van zoodanige krampstillende opwekkende

middelen toe, die vooral hunnen invloed op de zenuwen der ademhalingswerktuigen uitoefenen, zoo als de liquor cornu cervi succin., de flores benzoës, het castoreum; zelfs de asa foetida en valeriana enz. Bovendien zullen hier zuurdeegen en andere huidprikkels van veel dienst zijn. Vertoonen zich echter de aandoeningen der ademhalingswerktuigen als zuivere toestanden van zwakte, zoodat de verschijnselen minder krampachtig zijn, de bloedsomloop slechts gehinderd is en langzaam gaat, dan diene men arnica, senega, phellandrium aquaticum en digitalis toe, alleen of in verbinding met deze middelen. In eenige gevallen zijn deze aandoeningen van werkelijke bloedophoopingen in de borstingewanden afhankelijk, doordien het vaatstelsel in eenen opgewekten toestand verkeert; dan is het laurierkerswater, de potio Riveri, een slap aftreksel van rood vingerhoedskruid aanbevelenswaardig, en men zal ook door afleiding naar den onderbuik, door voetbaden en uitwendige huidprikkels, door blaartrekkende pleisters der zieke verligting aanbrengen. In alle gevallen vermijde de zieke zorgvuldig alles, wat de bloedophooping en zwakte der borstingewanden zou kunnen vermeerderen, te sterke prikkelingen, het gebruik van verhittende dranken en allerlei gemoedsbewegingen. Wanneer door ligchaamsbewegingen de moeijelijkheden in de ademhaling vermeerderd worden, is het dringend aan te raden om eenen tijd lang rust te houden.

§ 230.

De verschijnselen, die van het watervaatstelsel uitgaan, zijn zeer veelvuldig. Ontwikkelen er zich opstoppingen en zwellingen in dit stelsel, dan moeten zij naar de algemeene therapeutische voorschriften behandeld worden, en ook bij de algemeene behandeling der bleekzucht trachte men zoodanige middelen aan te wenden, die bij voorkeur het watervaatstelsel tot eene hoogere werkzaamheid aanzetten. Heeft zich huidwaterzucht ontwikkeld, dan moet men wel voornamelijk daarop bedacht zijn, om de oorspronkelijke ziekte weg te nemen; echter is het noodzakelijk, om hier de deelen met drooge,

zachte, wollen doeken, die vooraf goed gewarmd worden en met barnsteen of dergelijke middelen doorrookt zijn, te wrijven, en zelfs de gezwollene deelen in te wikkelen, hetgeen ter verdrijving der zwelling zeer werkzaam zal blijken te zijn. Altijd lette men op eene behoorlijke pisontlasting, die niet zelden verminderd is; men kieze ter bevordering daarvan altijd zulke middelen, die slechts zwak werken en met de algemeene aanwijzing niet strijdig zijn, zoo als b. v. een aftreksel van jeneverbessen, van rad. levistice enz. Zoo de deelen zeer gespannen en pijnlijk zijn, verzachte men deze toestanden door de boven vermelde inwrijvingen; is daarentegen de huid slap en fletsch, dan zijn specerijachtige geestrijke wasschingen aanbevelenswaardig. Bij waterverzamelingen in eene holte, is de genezing altijd zeer moeijelijk, en wij mogen slechts door meer spankracht gevende middelen, door de senega, arnica in verbinding met scilla enz., de verwijdering van het water beproeven, en nimmer tot verzwakkende middelen onze toevlugt nemen.

§ 231.

Wat het lijden der geslachtwerktuigen aangaat, voor zoo ver deze van dynamische omstandigheden afhangen, zijn wel de gewigtigste punten voor dezelve in de boven opgemelde aanwijzingen voor de genezing der bleekzucht opgegeven, maar zij vereischen nog eenige bijzondere bepalingen. Veelmaals was men van gevoelen, dat, wanneer de maandelijksche zuivering niet tot stand komt of te spaarzaam vloeit, het zeer gewigtig voor de genezing is, haar op te wekken en in behoorlijken gang te brengen, en men nam dus reeds vroeg tot de den stondenvloed bevorderende middelen zijne toevlugt. Al willen wij ook toegeven, dat de stoornis der maandelijksche zuivering in een oorzakelijk verband met de bleekzucht staat — hetgeen, gelijk boven is opgegeven, geenszins altijd het geval is — zoo is toch zulk eene handelwijze hoogst verkeerd, en de opvolging van zulk eenen raad zou zich waarschijnlijk in de meeste gevallen schadelijk toonen. Waar de voorwaarden der maandelijksche zuivering ontbreken, zal geen middel haar kunnen opwekken,

zoo lang de bewerktuiging niet op de natuurlijke wijze omgestemd is, hetgeen slechts door de vervulling der hoofdaanwijzing kan bereikt worden. Is dit geschied, en verschijnt de uitvloeijing der maandelijksche zuivering nog niet, dan kan men tot die middelen overgaan, die eenen dadelijken invloed op haar uitoefenen, maar niet dan met de grootste voorzigtigheid, om alle tegennatuurlijke opwinding te vermijden. Is de stondenvloed daarentegen te sterk, dan mag men ook slechts dan tegen hem handelen, wanneer dadelijk nadeelige gevolgen door het bloedverlies te weeg gebragt worden en het bloed zich ook in zijn karakter in de maandelijksche zuivering zeer verschillend vertoont. Ter verhindering der uitvloeijing kieze men dan zulke middelen, die ook de opgegevene hoofdaanwijzing kunnen vervullen, en inzonderheid verdienen hier de delfstoffelijke zuren, het acidum phosphoricum en het elix. acid. Hall. aanbeveling.

§ 232.

De regeling van de geslachtsdrift baart den geneesheer altijd groote moeijelijkheden, omdat het hem zelden zal gelukken, al is het ook slechts eenigermate, omtrent haren graad een juist oordeel te vellen. In het algemeen gelden hier de volgende bepalingen: zij moet, zal zij natuurlijk zijn, met de overige geslachtsverrigtingen en inzonderheid met den stondenvloed, en ook geheel en al met de gezamenlijke bewerktuiging der vrouw, in eene natuurkundige overeenstemming staan. Om deze verhouding te herstellen, mag men slechts bij gewigtige afwijkingen tot zulke middelen zijne toevlugt nemen, die dadelijk op de geslachtsdrift hunnen invloed uitoefenen. Overigens stemmen wij met Mende volkomen overeen, dat, wanneer het in dit geval gelukt de juiste verhouding tusschen het zelfbehoud of de gezamenlijke bewerktuiging en het geslachtseigen, en tusschen de bijzondere geslachtsdeelen en verrigtingen te herstellen, de geslachtsdrift van zelve ontwaakt, en meestal, wanneer zij niet overmatig geprikkeld wordt, hare grenzen niet overschrijdt. Bestaat er een volkomen gebrek aan geslachtsdrift, en moet dit als een zuiver dynamisch lijden beschouwd worden,

dan is het raadzaam om door beweging in de vrije lucht, door aangenamen omgang met het andere geslacht, en bijzonder door matig dansen, eene opwekking des zenuwstelsels te beproeven. Elke onmiddellijke prikkeling der teeldeelen zal, uit hoofde van de ligt opkomende gevaarlijke gevolgen daarvan, in deze en in alle andere omstandigheden hoogst verwerpelijk zijn. De te sterke geslachtsdrift is zeer veelvuldig, maar blijft meestal voor den geneesheer verborgen, en evenwel zijn hare gevolgen hoogst nadeelig. Wij hebben reeds in het Tweede Deel van ons werk de nadeelen opgegeven, die daardoor ontstaan, dat de zieken, bij eene te sterke geslachtsdrift, haar met geweld onderdrukken, en wij zien in de bleekzucht vooral uit deze oorzaken ontstemmingen des zenuwstelsels en zielsstoornissen. Veel vaker verleidt echter de te sterke geslachtsdrift de zieke tot eene tegennatuurlijke bevrediging derzelve, waardoor die drift niet alleen zelve tot eenen ziekelijken graad verhoogd wordt, maar veeleer de aanwezige toestand van zwakte snel tot eene gevaarlijke hoogte klimt, en den uitgang der ziekte in den dood kan te weeg brengen. Het is eene der moeijelijkste zaken voor den geneesheer, om de te sterke geslachtsdrift af te stemmen, vooral daar zij hier vaak met eene algemeene zwakte gepaard en zelve van erethismus afhankelijk is. Er schiet ons alleen over, om door zorgvuldige verwijdering van alle oorzaken, die tot hare verhooging kunnen werken, door eene reinere bezigheid van den geest en regelmatige ligchaamsbeweging, haar binnen de perken te houden. Pharmaceutische middelen, die de geslachtsdrift afstemmen, zullen zelden werkzaam zijn, daar wij slechts weinige middelen van dien aard bezitten, en deze veelal niet lang verdragen worden, of met de algemeene aanwijzingen niet overeenstemmen; dit geldt bijzonder van kamfer, die na eenigen tijd hare werkzaamheid verliest en door haren prikkelenden invloed op het vaatstelsel dikwijls schaadt. Alleen daar, waar de kwaal reeds in zelfbevlekking ontaard is, moet men tot zulke middelen zijne toevlugt nemen. Plaatselijke middelen, zoo als inzonderheid het wasschen der teeldeelen met koud water, kunnen altijd beproefd worden, en zijn ook inderdaad de gewigtigste

middelen tegen de al te opgewekte geslachtsdrift, die nog het werkzaamst door de vervulling der hoofdaanwijzing zal afgestemd worden. In de dringendste gevallen blijft nog de wegneming van een gedeelte van den kittelaar het werkzaamste middel.

§ 233.

Wat de natuurlijke bevrediging der geslachtsdrift in de bleekzucht aangaat, hebben vele geneesheeren zich voor het huwelijk verklaard; echter zal dit gevoelen bij eene naauwkeurige beschouwing niet juist, ten minste niet van algemeene toepassing blijken te zijn. Mende geeft op, dat men zonder eenige uitzondering kan beweren, dat slechts aan de gezonde geslachtsdrift, d. i. aan die, welke zoowel op zichzelve, als ook in de natuurlijke gevolgen harer bevrediging, met het zelfbehoud en met de behoorlijke ontwikkeling, zoowel van de bewerktuiging als van alle teeldeelen, in volkomene overeenstemming is, zonder nadeel mag toegegeven worden, hetgeen in het algemeen in de bleekzucht het geval niet is. Slechts somwijlen zal de niet-bevrediging eener, ofschoon ongewoon vroeg ontwaakte, toch met de overige ontwikkeling overeenstemmende geslachtsdrift de bleekzucht wel veroorzaken, of ten minste, wanneer de overige oorzakelijke omstandigheden verwijderd zijn, haar onderhouden kunnen; in deze gevallen alleen meent Mende, dat het huwelijk eene volkomene herstelling zal kunnen bewerken. Overigens houdt hij de bevrediging der ziekelijke geslachtsdrift door den bijslaap voor volstrekt schadelijk, hetgeen door oudere en nieuwere voorbeelden genoegzaam gestaafd zou zijn. Hij houdt hem slechts dan voor nuttig, wanneer hij natuurlijk vereischt wordt. Wij hebben ons gevoelen daaromtrent reeds op eene andere plaats (1), eenigzins afwijkend van deze meening, verklaard. De bijslaap moet namelijk altijd als een hagchelijk middel beschouwd worden, vooral in dien vorm van bleekzucht, in welken het geslachtsstelsel in evenredigheid van de bewerktuiging vroeg ontwikkeld is. Het opgewonden ge-

(1) Dewees, Die Geschlechtskrankheiten des Weibes. Aus den Engl. von Moser, mit Vorrede und Zusätzen von Busch. Berlin 1837.

slachtsstelsel wordt hier nog meer aangezet, en, ofschoon ook eene natuurlijke bevrediging der geslachtsdrift altijd minder nadeelig zijn zal dan eene tegennatuurlijke, waartoe de bleekzucht zoo vaak aanleiding geeft, zal het toch altijd verkieselijk blijven, de geslachtsdrift, zoo het mogelijk is, zoo ver terug te dringen, dat hare bevrediging niet noodzakelijk is. In den tweeden vorm der bleekzucht, waarin de ontwikkeling des geslachtsstelsels te langzaam voortgaat, kon het toelaten van den echtelijken omgang doelmatiger zijn; maar ook hier kunnen de nog niet behoorlijk ontwikkelde geslachtswerktuigen, te vroeg en te sterk opgewekt, in hunne verrigtingen verkort en op velerlei wijzen gestoord worden. Buitendien komt bij een huwelijk in aanmerking, dat, wanneer er eene zwangerschap bijkomt, hetgeen in de bleekzucht wel mogelijk is, de bewerktuiging in eenen hoogen graad verzwakt en deze zelfs voor het leven der zieke gevaarlijk worden kan. Het valt zeker niet te ontkennen, dat bleekzuchtige meisjes, wanneer zij trouwen, dikwijls gezond worden; maar even zoo dikwijls ontwikkelen zich ook gewigtige ziektevormen, en wij mogen wel beweren, dat in het eerste geval het huwelijk dikwijls op eene geheel andere wijze gunstig werkt, dan door den echtelijken omgang. Slechts in één geval zou zich de geneesheer om die reden geregtigd gevoelen, een huwelijk aan te raden, wanneer namelijk de geslachtswerktuigen eenen zekeren graad van ontwikkeling bereikt hebben, maar dan plotseling gehinderd werden en in eenen torpiden toestand bleven. Hier zal de bijslaap slechts de verdrongene krachten wekken, en de geslachtswerktuigen zelve zullen kracht genoeg bezitten, om de prikkeling te verdragen en de moeijelijkheden van de zwangerschap en het kraambed door te staan.

§ 234.

Daar de bleekzucht zoo velerlei zamenstellingen met andere ziekten maken kan, kunnen wij hier slechts de gewigtigste derzelve aanwijzen, en ook voor deze de behandeling slechts zeer in het algemeen opgeven. Zoodra men de verschijnselen der

bleekzucht met die eener andere ziekte vermengd ziet, moet men eerst beoordeelen, in welke evenredigheid deze tot elkander staan, of namelijk de zamenstellende ziekten oorzaken der bleekzucht zijn, dan of zij gedurende haar beloop toevallig daarbij gekomen zijn en door haar zelve veroorzaakt werden. Wanneer andere ziekten als oorzaken van de kwaal voorkomen, vereischen zij altijd ten opzigte van de behandeling eene naauwkeurige opmerkzaamheid. Wij hebben reeds in het algemeen opgegeven, dat men de prikkelingen of dynamische ziekelijke toestanden in afzonderlijke deelen moet wegnemen, en dat men bij organische gebreken derzelver invloed op de geslachtsontwikkeling moet zoeken te verhinderen; de bijzondere wijze van behandeling wordt overigens naar de bijzondere voorschriften der genezingsleer ingerigt. Wij zullen hier slechts de klierziekte, die vaak oorzaak van de bleekzucht is en nog gedurende dezelve kan bestaan, voorts de scheurbuik, den lintworm, als ook eenige organische ziekten nog nader aanvoeren. De klierziekte verraadt zich door eenen dikken buik, door steeds wederkeerende ophoopingen van slijm in het spijsverteringskanaal, met of zonder wormen, door kliergezwellen, bijzonder aan den hals, en door dikwijls voorkomende oogontstekingen, die een gemengd zinkingachtig-klierziek karakter hebben. Tegen de klierziekte werkt gemeenlijk reeds de tegen de bleekzucht aanbevolene behandeling, en de genoemde middelen passen ter verdrijving dezer kwaal. In enkele gevallen klimmen echter de klierzieke verschijnselen in eenen hoogen graad, zoodat de geneesheer daartegen handelen moet. Het iodium moet hier zorgvuldig vermeden worden, vooreerst omdat het in het algemeen verzwakkend op de bewerktuiging werkt, de geslachtsdeelen in het bijzonder overprikkelt en voornamelijk het te vroeg verschijnen der maandelijksche zuivering kan veroorzaken; ook is het tegenaangewezen, waar knobbels in de long aanwezig zijn. Veel gepaster zijn in deze gevallen cicuta en murias barytae, wanneer het noodig is om oplossend en verdeelend te werken; maar men verbinde ook deze middelen met specerijachtige en bittere middelen, opdat zij

door de zieke beter verdragen wosden. Plaatselijk moet men tegen klierzwellingen, klierzieke zweren enz. geheel naar algemeene grondbeginselen te werk gaan. De zamenstelling, die de bleekzucht met scheurbuik maakt, is onder alle omstandigheden in hare verschijnselen zeer lastig en in hare gevolgen zeer gevaarlijk. Het zij de scheurbuik oorzaak of uitwerksel van de bleekzucht is, de beiden ziekten vereenigen zich altijd zeer naauw, en de verschijnselen zijn dan: eene grijs-witachtige, in het groenachtig spelende huidkleur, vooral op den tijd van den stondenvloed; de lippen zijn opgekruld, loodkleurig, en het bij de minste aanraking bloedend tandvleesch is opgezwollen en blaauwrood; het inwendige van de mondholte, het verhemelte enz. vertoont eene tegennatuurlijke hoedanigheid, en de adem is zeer kwalijk riekend; ook wanneer de stondenvloed verschijnt, is het uitvloeijend bloed slecht van reuk, en heeft een waterig, slecht uitzien. Daar men reeds bij de behandeling der bleekzucht altijd de versterking der gezamenlijke bewerktuiging in het oog moet houden, en de veranderingen in het vaatstelsel op alle tijden opmerkzaamheid verdienen, wijkt de behandeling dezer zamenstelling van de reeds opgegevene weinig af; alleen zie men zorgvuldig daarop, dat de zieken zich in eene zuivere drooge lucht ophouden, een zeer zorgvuldig gekozen leefregel houden, alleen jonge moeskruiden, versch vleesch, goed bier, enz. gebruiken, en geve inwendig de versterkende, tonische middelen in behoorlijke groote giften en aanhouden door, met name de zuren, kina, enz. Bij het bestaan van eenen lintworm, eene bij de bleekzucht niet zeldzame zamenstelling, is zoowel de herkenning als de behandeling zeer moeijelijk. De teekenen, die men daarvoor opgeeft, zijn: bijna bestendige misselijkheden, die, vooral bij eene leêge maag, onverdragelijk zijn; het zamenloopen van water in den mond; zeer ongelijke, vaak ongewoon sterke, maar ook dikwijls zwakke, zelfs ontbrekende eetlust; een lastig gevoel van trekken en winden in den geheelen buik; het gevoel, alsof een klomp van uit den onderbuik naar boven stijgt, en plotseling weder naar beneden valt; opgezetheid en spanning van den

buik met uitrekking der buikspieren afwisselend; onregelmatige stoelgang, dikwijls met persingen gepaard; moeijelijke pislozing op sommige tijden, zonder dat er eene oorzaak voor te vinden is, enz. Maar al deze verschijnselen leiden alleen tot het vermoeden, dat er een lintworm aanwezig is; zij geven ons geen regt om eene sterker doortastende en bij bleekzuchtigen ligt schadelijk werkende behandeling daartegen te ondernemen. Alleen wanneer men in den stoelgang wormslijm en leden van den lintworm vindt, mag men deszelfs aanwezigheid voor bewezen houden. Maar ook dan nog moet men met groote voorzigtigheid te werk gaan, en nooit tot de hevige middelen, die niet met de krachten in evenredigheid staan, overgaan. De afdrijving van den lintworm is altijd onzeker, en gelukt zij ook al eens, dan verdwijnen nog niet dadelijk alle opgenoemde bezwaren, daar deze ook door de bleekzucht kunnen te weeg gebragt zijn. De door krachtige middelen, zoo als door de terpentijnolie, calomel en andere zoogenoemde wormdrijvende middelen, verwekte prikkeling zal echter in alle gevallen op de bleekzucht schadelijk werken. Wij raden dus aan, om eerst de genezing dezer ziekte te laten voorafgaan, en dan tegen den lintworm te werken, wanneer de bewerktuiging kracht genoeg heeft, om deze hierbij noodzakelijke aanranding te verdragen. — De zamenstelling der bleekzucht met organische ziekten, en met name met organische hartziekten, is voor de behandeling hoogst moeijelijk, omdat beide toestanden eene tegenovergestelde behandeling schijnen te vereischen. Het komt het eerst daarop aan, om naauwkeurig te onderzoeken, welke ziekte oorzaak en welke werking is, en de oorzakelijke verdient altijd de meeste aandacht; vervolgens moet men den graad der kwaal en de krachten van het gestel in het oog houden, en eerst slechts tegen de gevaarlijke verschijnselen opkomen. Wanneer er zich bij bleekzuchtigen eene hartziekte ontwikkelt, vermijde men wel al het verhittende, prikkelende en het bloed aanzettende, maar evenzeer al het verzwakkende; tegen de hartziekte handele men antagonistisch en plaatselijk afleidend; overigens versterke men de bewerktuiging met behoedzaamheid, waartoe in het

bijzonder hier het phosphorzuur voortreffelijke diensten bewijst; men zal dan vaak waarnemen, dat, met het verdwijnen der bleekzuchtige verschijnselen, ook die teekenen, welke de ontwikkeling van eene organische hartziekte aanduiden, zwakker worden en langzamerhand geheel nalaten. Op dezelfde of ten minste op eene dergelijke manier dient men ook bij organische ziekten van overige deelen te handelen.

§ 235.

De vierde aanwijzing, de versterking der gezamenlijke bewerktuiging, komt voornamelijk in het herstellingstijdperk te pas. Wij hebben wel gezien, dat bij de bleekzucht in alle gevallen meer of minder versterkende, tonische middelen moeten gebruikt worden, maar deze moeten altijd met inachtneming van alle andere verschijnselen van ziekte worden toegediend. Wanneer het gelukt is, om alle in de bewerktuiging aanwezige klagten te verwijderen en haar in zulk eenen toestand te verplaatsen, dat zij de geslachtsontwikkeling regelmatig kan volbrengen, zoodat aan het behoorlijk voortgaan van de verrigtingen des geslachtsstelsels niets meer in den weg staat, zal men echter altijd eene zwakte in eenen hoogeren of minderen graad waarnemen, die ligt de herhaling der ziekte kan ten gevolge hebben. Daarom is het noodzakelijk deze te verhinderen, en daartoe bevelen wij eene versterkende geneeswijze aan, d. i. het voortgebruiken der vroeger reeds opgegevene middelen. De zieke voede zich krachtig, zonder echter de spijsverteringswerktuigen te bezwaren, blijve veel in de opene lucht, ga met het gebruik der versterkende baden voort, neme ligchaamsbewegingen, zonder zich te veel te vermoeijen, en vermijde alle zielsaandoeningen of andere schadelijke invloeden.

§ 236.

Wij zullen hier omtrent de werking van de bijzondere tegen de bleekzucht aanbevolene middelen iets mededeelen.

1) Aderlating. Van Helmont, Sydenham, Hoffmann, van Swieten, Gardien, Desormeaux, en vele andere geneesheeren,

spreken volstrekt tegen de aanwending van de aderlating bij bleekzucht; maar wij kunnen echter niet ontkennen, dat in zeldzame gevallen kleine aderlatingen zich zeer nuttig bewezen hebben, en door vele andere schrijvers toegelaten en aanbevolen zijn. Zoo geeft ROWLEY reeds op, dat men het bloedaflaten, wel is waar, niet toelaten moet, of de zieken moesten volbloedige voorwerpen en de ziekte nog nieuw zijn. FEDERIGO (1) in Padua, die de gronden tegen het aderlaten uitvoerig uiteenzet, geeft evenwel nog toe, dat somwijlen plaatselijke ontstekingen en een organisch gebrek de oorzaak der kwaal uitmaken, die palliatief eene aderlating vorderen, en COLOMBAT gelooft ook, dat eene kleine revulsive aderlating nuttig zal zijn, wanneer er eene zwelling der baarmoeder met bloeding aanwezig is, en de zieke door hevige hartkloppingen en sterke verschijnselen eener weiachtige volsappigheid geplaagd wordt. ROCHE zag van de aderlating wel geen nadeel, maar ook geen voordeel, dan dat de hartklopping een weinig afnam, en de zwelling der voeten en de opgeblazenheid des gelaats voor eenen korten tijd verdween. Het voordeel was dus slechts voorbijgaande. Naar ons gevoelen kan de aderlating geenszins als een middel beschouwd worden, dat de wezenlijke aanwijzingen in de bleekzucht kan vervullen, zoo als DUCAMP beweert, die de ziekte voor eene ontwikkelingsontsteking aanziet, welke den kiem van den stondenvloed onderdrukt of, als het ware, afleidt, en die dus eene ontstekingwerende behandeling aanbeveelt; wij gelooven daarentegen, dat door onzijdige en zonder bijzondere aanwijzing verrigte aderlatingen de leucophlegmatische toestand bevorderd, en tot waterzuchten, uitteringen, enz. aanleiding gegeven wordt, en dat men zelfs voorzigtig moet zijn, om zich niet door zenuwachtige verschijnselen tot het denkbeeld te laten verleiden, dat er een volbloedige toestand bestaat. Zelfs wanneer er bloedophoopingen in enkele deelen aanwezig zijn, en de algemeene toestand der zieken eene groote zwakte aanduidt, moet men meer tot plaatselijke dan tot algemeene bloedontlastingen zijne toevlugt nemen. Evenwel zien wij in vele ge-

(1) Universallexicon der Medicin. Art. Chlorose. S. 711.

vallen wezenlijke volbloedige individus door bleekzucht aangedaan worden, doordien óf de teeldeelen zich te veel ontwikkelen, óf andere deelen te snel groeijen. Hier zijn dan kleine voorzigtige aderlatingen niet slechts nuttig, maar ook onontbeerlijk, en wij hebben ze dan met nut gebruikt; maar altijd beschouwe men de aderlatingen meer als revulsief, en ontlaste slechts eene geringe hoeveelheid bloeds.

§ 237.

2) Braakmiddelen. Mercatus (1) ried het eerst braakmiddelen in de bleekzucht aan, en hem volgden eenige geneesheeren, die de ongemakken in de spijsverteringswerktuigen als de gewigtigste aanzagen, welke tot alle overige stoornissen aanleiding kunnen geven. Baillou (2) deelt zelfs een geval mede, waarin bij een 18jarig bleekzuchtig meisje alle middelen zonder gevolg geweest waren, en dat door eenen val uit een wagen, die eenen hevigen schrik veroorzaakte en galbraking ten gevolge had, in korten tijd volkomen geholpen werd. Wij kunnen ons echter niet algemeen gunstig over het gebruik der braakmiddelen in de bleekzucht uitlaten, waarin het grootste gedeelte der geneesheeren mede bijstemt. De hoofdaanwijzingen tot genezing dezer kwaal zullen door braakmiddelen nooit bereikt kunnen worden. Deze middelen kunnen dus slechts als palliativen worden beschouwd, en zij zullen waarschijnlijk slechts in twee gevallen over het geheel gebruikt kunnen worden, vooreerst bij bestaande onzuiverheden in de maag, en vervolgens bij stilstanden in het watervaatstelsel, tot wier verdrijving braakmiddelen nuttig zullen kunnen zijn, doordien zij het proces van wederopslorping krachtig kunnen aanzetten. Maar wij moeten vooreerst daarop de aandacht vestigen, dat de braakmiddelen de maag hevig prikkelen, de gezamenlijke bewerktuiging hevig schokken, en bij den zwakken toestand des zenuwstelsels van bleekzuchtige meisjes en bijzonder der ganglienzenuwen ligt een duurzaam nadeel te weeg brengen. Het nut der braak-

(1) Gynaeciorum sive de mulierum morb. 1554.

(2) De virg. et mulier. morb. 1648.

middelen is dus veel geringer dan het nadeel, dat men te vreezen heeft, zoodat wij ze altijd slechts met eene naauwkeurige inachtneming van het gestel, van den staat der krachten in de bewerktuiging en de hoedanigheid des zenuwstelsels mogen toedienen, wanneer zij door de aanwezigheid van onzuiverheden aangewezen zijn. Men moet zich wel wachten, om de zenuwachtige verschijnselen der spijsverteringswerktuigen voor stoffelijke kwalen te houden, en zich naauwkeurig overtuigen, dat wezenlijk tegennatuurlijke stoffen in de maag en het darmkanaal de oorzaak der ziekteverschijnselen uitmaken. Opstoppingen in het watervaatstelsel mogen slechts geheel in den aanvang der kwaal bij meer krachtige voorwerpen de toediening van braakmiddelen regtvaardigen; in lateren tijd en bij zwakkelijke personen zijn zij volstrekt ondienstig. Ook kunnen wij ons omtrent de toediening van braakmiddelen in kleine giften, om prikkelend op het watervaatstelsel te werken, onder zulke omstandigheden niet gunstig uitlaten; de spijsverteringswerktuigen verdragen het gebruik dezer middelen zelden lang genoeg, en zullen in alle gevallen door dezelve verzwakt worden. Wordt een braakmiddel noodig, dan neme men tot de ipecacuanha zijne toevlugt, daar zij minder sterk werkt, en buitendien eene krampstillende en tonische kracht heeft.

§ 238.

3) Purgeermiddelen. Deze middelen zijn bij de behandeling der bleekzucht in vele opzigten noodzakelijk: vooreerst moeten wij ze ter afleiding bij geprikkelde toestanden van gewigtige deelen toedienen; vervolgens zullen wij door dezelve soms de spijsverteringswerktuigen van schadelijke stoffen zoeken te bevrijden, soms de weiachtige volsappigheid, die in vele gevallen onmiskenbaar aanwezig is, door dezelve verminderen. Wij hebben boven reeds veel omtrent de toediening der purgeermiddelen en de keus derzelve gesproken, en verwijzen daarop terug. Wij prijzen rhabarber en senna als elect. sennae of infusum, omdat de middenzouten te verzwakkend en de sterkere drastica te prikkelend op de bewerktuiging werken.

§ 239.

4) IJzermiddelen. Ten allen tijde hebben de ijzermiddelen bij de behandeling der bleekzucht eene gewigtige plaats bekleed, en, wanneer zij onder de vermelde maatregelen van voorzigtigheid aangewend worden, moet men ze ook inderdaad voor hoofdmiddelen houden. Zoo al eenige geneesheeren dezelve om hunnen primairen invloed op de maag afwijzen, en vreezen, dat de gastrische verschijnselen of het zenuwachtig lijden der borstingewanden door dezelve vermeerderd worden, is dit alleen op de ondoelmatige aanwending derzelve toepasselijk, bij het bestaan van gastrische onzuiverheden en bij bloedophoopingen naar bijzondere deelen. De ijzermiddelen kunnen de bewerktuiging der bleekzuchtige meisjes het krachtigst versterken, en zoo naar de boven opgegevene omstandigheden deze aanwijzing vervuld moet worden, zijn zij het doelmatigst boven andere versterkende middelen. Dikwijls neemt men waar, dat de verschijnselen eener prikkeling in de bleekzucht, na het gebruik dezer middelen, snel nalaten, en dit zal altijd het geval zijn, wanneer de prikkeling van zwakte des zenuwstelsels afhangt, zoodat men den bestaanden toestand naauwkeurig moet overwegen, om niet door schijnbare tegenaanwijzingen van het gebruik dezer middelen te worden afgehouden. De dyspeptische verschijnselen zijn somwijlen het gevolg van eene zwakte der spijsverteringswerktuigen, en zoo deze weggenomen wordt, laten zij ook na. De wijze van werking des ijzers is op verschillende manieren verklaard. Broussais neemt aan, dat het ijzer slechts daardoor gunstig op de bleekzucht werkt, omdat het eenen tonischen invloed op de maag uitoefent, die zich door sympathie aan de geheele bewerktuiging mededeelt en de spijsvertering verbetert, zoodat er een betere chyl en beter bloed bereid wordt. Diensvolgens zou het ijzer volstrekt geenen specifieken invloed uitoefenen, waartegen vele schrijvers opkomen, die meenen, dat het gebrek aan ijzer in het bloed aldus onmiddellijk vergoed wordt. Wij kunnen, wel is waar, dit gevoelen niet dadelijk bewijzen, maar het wordt inderdaad waarschijnlijk,

omdat ook wel de andere versterkende middelen, zoo als kina, zuren, enz. in de bleekzucht zeer werkzaam en onder sommige omstandigheden alleen bruikbaar zijn, maar geen zoo snel als het ijzer zijnen gunstigen invloed vertoont. De manier van aanwending des ijzers is zeer verschillend opgegeven. Centomo prijst de voordeelige werking van ijzervitriool en van bruinsteenverzuursel, die hij als contrastimulerende middelen beschouwt, en van welke hij het eerste in kleine giften van 2—4 grein voorschrijft; het laatste, dat hij nog meer prijst, schrijft hij ook in het begin in geringe giften voor. Bang ried koolzuur ijzer tot 20 grein met kaneel, quassia en rhabarber 3—4 maal daags aan; Lauffher de tinct. martis pomata, cydoniata, de tinct. nervina Bestuscheffi, van welke men later tot limatura martis of aethiops martialis overgaat, bij welke men dan cascarilla, kaneel, oranjeschillen, kina en andere tonische middelen voegt. In latere tijden heeft men inzonderheid koolzuur ijzer tegen de bleekzucht aanbevolen, dat men tot 6—30 grein en meer, eens of meermalen daags, kan geven; inzonderheid hebben de Engelschen, en wel met name Hutchinson, het in groote giften toegediend. Blaud slaat ter aanwending van dit middel de volgende formule voor: Rp. sulphat. ferri, subcarb. potass. aa. ʒβ. Misce exacte, adde mucilag. gumm. tragacanth. q. s. ut fiant boli No XLVIII. Het aldus zich vormend onderkoolzuur ijzer zou het ligtst opgeslorpt worden en werkzaam zijn. Blaud laat in de eerste dagen des morgens en des avonds eenen bolus nemen, den 4den, 5den en 6den dag ook des middags een bolus, den 7den, 8sten en 9den twee des morgens en twee des avonds, den 10den, 11den en 12den dag 's middags ook twee, den 13den, 14den en 15den 3 des morgens en 3 des avonds, en van den 16den dag af 4 boli driemaal daags. Hierbij zouden de verschijnselen der bleekzucht snel verdwijnen, hetgeen echter den geneesheer niet mag verleiden, om plotseling met het middel op te houden; men moet veeleer, zoo er beterschap gekomen is, met de giften op dezelfde wijze weder dalen. Wij hebben deze manier van aanwending des ijzers niet beproefd, maar kunnen het onderkoolzuur ijzer als eene zeer doelmatige ijzerbereiding

aanbevelen. Overigens kunnen wij slechts den raad geven, om de verschillende ijzerbereidingen naar den graad der ziekte en den toestand der spijsverteringswerktuigen te kiezen, en ze in den vorm van tincturen of met specerijachtige middelen verbonden toe te dienen. Het best zal het gebruik der natuurlijke ijzerhoudende minerale bronnen zijn, onder welke Pyrmont, Driburg, Bocklet, Schwalbach, Bruckenau, enz. bovenaan staan en het meest aangeraden worden. Andere ijzerwateren zijn: de drinkbron van het Hermannsbad bij Muskau, de minerale bron te Liebenstein, het bad te Jenatz in Graauwbunderland, de heete bronnen bij Bertrich, de bron te Lembscheid en Steben's geneeskrachtige bron, die door eenige geneesheeren aangeraden zijn.

§ 240.

Men heeft buitendien dikwijls andere middelen geprezen, die echter slechts in zeer individuële gevallen schijnen dienstig te wezen, en minder geschikt zijn dan het ijzer en de bovengenoemde versterkende middelen, zoo als delfstoffelijke zuren, kina enz. Pozzoni (1) ried tannine aan, en heeft verscheidene gevallen in de Annales de Médicine de Montpellier medegedeeld, waarin dit middel zich werkzaam toonde. Ballard gebruikte met nut run van eiken- of wilde-kastanjebast. Brera (2) ried naar zijne eigene ondervindingen bij bleekzuchtige toevallen het zwart bruinsteenverzuursel inwendig tot ℈j en ʒj en ʒij dagelijks in poeder of met magnesia aan. Formey (3) sloeg iodium ten gebruike tegen bleekzucht voor, van welks op het baarmoederlijk stelsel prikkelende eigenschap hij hier veel verwacht. Wel werd deze werking van iodium door Hoffmann, Ficinus en Seiler bevestigd, maar wij hebben boven reeds ons gevoelen omtrent de aanwending van iodium geuit. Alleen iodiumijzer zou bij zamenstelling met klierziek-

(1) Journal de Médecine, de Chir. et de Pharm. Paris 1808.

(2) Harless, Rhein. Westphäl. Jahrbücher für Medicin und Chirurgie. Bd. VIII. St. 2.

(3) Hufelands Journal. 1820. Octob.

ten bruikbaar kunnen zijn. C. v. DESTINON (1) ried phosphorus aan; C. A. HILDEBRAND beveelt na BEREND salammoniak als stondenverdrijvend middel aan, en in Rusland zoude de met dezelfde bedoeling door CULLEN en BERGIUS aanbevolen knoflook veel gebruikt worden.

F. HOFFMANN, Dissertatio de genuina chlorosis indole. Genev. 1753.

J. HERRMANN, Diss. sistens dissidia auctorum circa chloroseos nomen, genus, naturam et causas. Argent. 1767.

DORSEY, Diss. de chlorosi. Edinb. 1775.

AUREJAC, Diss. de chlorosi. Monspel. 1785.

H. M. MARCKARD, Beschreibung von Pyrmont. II Bd. Leipz. 1785.

ANDERSON, Diss. de chlorosi. Ultraject. 1786.

J. F. HOFFMANN, Ueber die Bleichsucht, Jungfernkrankheite u. s. w. 3 Hefte. Frankf. 1788.

Hints respecting the chlorosis of boarding schools. London 1795.

MECKEL, Diss. de chlorosi. Halae 1796.

NEUMANN, Dissert. de chlorosis natura atque medela. Francof. 1798.

BRANDIS, Erfahrungen über die Wirkung der Eisenmittel im Allgemeinen und des Driburger Wassers insbesondere. Hannover 1803.

LENZ, Diss. de chlorosi. Frankf. 1804.

MARCUS, Ueber die Anwendung des Eisens in der Medicin als Wissenschaft. I Bd. 2 Hft. S. 92. Tübing. 1806.

F. B. PICHON-VANDEUIL, Diss. sur la chlorose. Paris 1808.

J. P. CAGNION, Vues sur la puberté de la femme et sur la chlorose. Paris 1809.

E. S. LUCAS, Diss. de chlorosi. Paris 1811.

D. C. VALLÉE, Diss. de la chlorose. Paris 1811.

B. LECHLEITNER, Diss. de chlorosi. Erlangen 1812.

GARDIEN, Traité complet d'accouchemens et des maladies des femmes et des enfans. Tom. I. p. 314. 2 Ed. Paris 1816.

GERBER, Diss. de Chlorosi. Berol. 1818.

KUMMER, Diss. Chloroseos pathologiam sistens. Lips. 1823.

HAIDENHAIN, Diss. sistens nonnulla de Chloros. Path. et Therap. Halae 1830.

(4) C. DE DESTINON, Nonnulla de phosphori vi et usu medico interno. Diss. Berol. 1830.

E. C. V. Dietrich, Abhandlung über die Bleichsucht, oder fassliche Belehrung, wie diesem Leiden vorzubeugen und seinen Zufällen durch Heilmittel und Lebensordnung zu begegnen sei, nach den besten Quellen gegeben. Leipzig 1836.

L. Favre, Diss. de chlorosi. Berol. 1837.

Zemnorde, Diss. de chlorosi. Berol. 1837.

Rave, Diss. de chlorosi. 1837.

Ueber die Bleichsucht, eine Krankheit unserer Zeit; eine Vorlesung für Eltern und Erzieher von Dr. Philadelphus. Tübing. 1839.

EINDE VAN HET DERDE DEEL.

